

Onore De Balzak

QORİO ATA

Qız de Konflan familiyasını daşıyan qocalmış dul arvad Voke qırx ildən bəridir Parisdə Latin məhəlləsi* ilə Sen-Marso qəsəbəsi* arasındakı Nev-Sent-Jenevyev küçəsində bir ailə pansionu saxlayır. Pansion “Vokenin evi” adlanır və onun qapısı hamı üçün – gənclər və qocalar, qadınlar və kişilər üçün açıqdır; buna baxmayaraq, bu mötəbər pansiondakı adətlər heç bir dedi-qoduya səbəb olmurdu. Ancaq düşünür desək, son otuz ildə buraya bir nəfər belə gənc qadının ayağı dəyməmişdi. Ancaq ata-anasından çox az kömək alan bir gənc burada məskən sala bilərdi. Lakin 1819-cu ildə, yəni bu faciə başladığı zaman pansionda yoxsul gənc bir qız yerləşmişdi. Zəmanəmizin kədərli ədəbiyyatında bu “faciə” sözü yanlış, yersiz və həddən artıq işləndiyindən öz dəyərini itirsə də, burada bu söz, doğrudan da, münasibdir: bunun münasib olmasına səbəb hekayətimizin həqiqi mənada faciəli olması deyil, başqa bir şeydir: bəlkə də, oxucularımızdan biri mütaliəni qurtardıqdan sonra bu faciənin üzərinə intra və extra miros¹ bir damcı göz yaşı tökdü. Bu faciəni Parisin xaricində də başa düşəcəklərimi? Bu, şübhəli məsələdir. Yerli müşahidələr və yerli boyalarla dolu olan bu faciənin təfəsilatı ancaq Monmartr təpələri ilə Monruj* yüksəklikləri arasında yerləşmiş, malası tökülən, hər an uçmaq təhlükəsi altında olan evləri və palçıqdan qapqara qaralmış su arxları ilə məşhur olan vadidə özünə layiq qiymətini tapa bilər. Bu vadidə ancaq iztirablar həqiqidir, sevinclər isə çox zaman yalana bənzər; burada həyat o qədər dəhşətlə qaynayır ki, yalnız xariqüladə bir hadisə az-çox uzun müddət üçün təsir buraxa bilər. Bununla belə, bəzən bu vadidə qəbahət və fəzilətlərin bir-birinə qarışmış tənənliliyi və əzəmətli görünən fəlakətlər yaratdığını da görmək olur: bu fəlakət qarşısında tamah və xudpəsəndlik geri çəkilərək, mərhəmət qalib gəlir, lakin bu hiss tələsik udulan gözəl bir meyvənin təsiri kimi, çox tez ötür-keçir. Mədəniyyət çarxı da hərəkəti etibarilə, Cagnaut bütü* arabasının çarxına bənzər; bu çarx gəlib başqa insanların qəlbi kimi o qədər də kövrək olmayan bir insan qəlbini tapdarkən, toxunar-toxunmaz onu qəhr edər və yenə də öz şərəfli yoluna davam edər. Siz də belə hərəkət edəcəksiniz: siz də zərif əlinizlə bu kitabı götürüb yumşaq bir kresloya rahatca əyləşərək deyəcəksiniz: “Bəlkə, bu kitab kefi açıdı?” Qorionun gizli atalıq müsibətləri ilə tanış olduqdan sonra xörəyinizi iştah yeyəcəksiniz və bu müsibətlərə laqeyd qalmağınıza səbəb müəllif olduğunu zənn edərək, onu mübaliğəsinə, şairanə uydurmalara yol verdiyinə görə məzəmmət edəcəksiniz. Ancaq bilin ki, bu faciə nə uydurma, nə də romandır. All is true¹ – bu, o qədər həqiqi bir hekayədir ki, hər kəs bunun rüşeymini özündə, bəlkə də, öz qəlbində tapacaqdır.

Ailə pansionunun yerləşdiyi ev madam Vokenin evidir. Bu ev Nev-Sent-Jenevyev küçəsinin aşağı tərəfindədir. Burada yol Arbalet küçəsinə enir və sıldırımlı eniş-yoxuş olduğuna görə atlı arabalar buradan çox az-az gedib-gəlir. Bunun sayəsində Val-de-Qras* günbəzi ilə Panteon* günbəzi arasındakı küçələrdə, adətən, sakitlik olur. Burada bu iki əzəmətli binanın divarlarının sarıya çalan rəngi havanın rəngini dəyişir, hər şeydə öz günbəzlərinin tünd rəngini əks etdirərək, kədərli bir mənzərə yaradır. Burada küçələrin döşəməsi qupqurudur: arxlarda nə palçıq, nə su tapılır, divarların dibində ot bitir. Ən qayğısız adam belə, küçədə gedib-gələn bütün yolçular kimi, burada qəmgin olmaya bilmir. Ekipaj gurultusu burada böyük bir hadisə olur, evlər qəmli-qəmli baxır, qalın divarlar dustaqxana təsiri

bağışlayır. Təsadüfən yolu buraya düşən bir parisli burada ailə pansionlarından və ya məktəbdən, can sıxıntısı, ya səfalətdən ölüb gedən, qocalıq və zəhmət çəkməyə məcbur olan şən gənclikdən başqa bir şey görməz. Onu da deyək ki, bütün Parisdə bundan dəhşətli, bundan qeyri-məşhur bir məhəlləyə təsadüf etmək mümkün deyildir.

Nev-Sent-Jenevye küçəsi bürünc bir çərçivə kimi bu hekayətin çərçivəsini təşkil etməyə hər şeydən artıq layiqdir, hekayət isə mümkün qədər ciddi fikirlər və tünd boyalar tələb edir ki, oxucu katakombaya* enən bir səyyahın hər pillə ilə günün işığı söndükcə və bələdçinin ahəngdar səsi get-gedə boğuc bir şəkildə səsləndikcə duyduğu qəribə bir hisslə qabaqcadan aşılansın. Bu, doğru təşbehdir! Kim söyləyə bilər ki, hansı daha dəhşətlidir: daş ürəklərimi seyr etmək, yoxsa boş kəllələri?

Pansionun fəsadı bağçaya baxır, bu surətlə ev Nev-Sent-Jenevye küçəsi ilə düzbucaq təşkil edir. Küçədən baxdıqda evin ancaq yan divarı görünür. Bağça ilə evin arasında, lap fəsadın qarşısından qırma daşla hörülmiş, tuazlı enliyində dayaz bir arx çəkilməmişdir. Arx boyunca da qumsal cığır gedir. Cığırın ətrafında ətir çiçəyi, ağ və göy çinidən olan böyük vazalarda nar ağacları və oleandrlar əkilmişdir. Bağcadan həmin cığıra tərəf bir bala qapı açılır: qapının üzərində belə lövhə var: “VOKENİN EVİ”, aşağısında isə: kişilər, arvadlar və sairə üçün ailə pansionu sözləri yazılmışdır. Torlu bala qapının səslə zəngi var. Gündüz bu qapıdan içəriyə baxanda küçənin qarşı tərəfində, arxın axırında qəribə bir divar görünür ki, bu divarın üzərində yerli bir rəssam yaşıl mərmər üslubunda bir təğ, divarın taxçasında isə Amur heykəli çəkmişdir. İndi qabığı soyulmağa başlayan, lak çəkilməmiş bu Amura baxdıqda, rəməz həvəskarları bəlkə də bu heykəldə nəticələri qonşuluqdan müalicə edilən Paris məhəbbətinə bir işarə tapılar. Bu dekorasiyanın nə zaman çəkildiyini Amurun özü üstündəki qismən pozulub getmiş bir yazı isbat edir. Bu yazıya görə, Volter 1777-ci ildə Parisə qayıtdığı zaman böyük təntənə ilə qəbul edilmişdi:

Kim olursan ol, zavallı insan,

Əbədiyyətdir sənə .

Gecələr torlu qapının əvəzinə bağça möhkəm qapı ilə bağlanır. Küçə tərəfdəki hasarla sarmaşıqların əmələ gətirdiyi pərdə altında tamam gizlənmiş qonşu evin divarı arasında yerləşib, fəsadboyu uzanan bağça Paris üçün o qədər mənzərəlidir ki, yoldan keçənlərin nəzərini cəlb edir. Bağçanın bütün divarları boyu ara-sıra əkilmiş meyvə ağacları və üzüm tənəkləri uzanır. Ağacların tozlu və cır meyvələri hər il madam Vokenin təşvişinə, onun kirayənişinlərlə söhbətinə səbəb olurdu. Divarboyu dar cığır görünürdü. Bu cığır cökə ağaclarına qədər davam edir. Yanlardan keçən cığırda arasında düzbucaq bir ləkə salınmışdır; ləkədə ənginar, quzuqulağı, keşniş və kahı əkilmişdir, küncələrində isə ehram şəklində qayçılanmış meyvə ağacları var. Cökələrin kölgəsi altında yerə yaşıl rənglə rənglənmiş dəyirmi stol basdırılmış, ətrafına skamyalar düzülmüşdür. Yayın qızmar günlərində günəşin, cücələri qırt toyuğun köməyi olmadan çıxara biləcək dərəcədə yandırdığı bir zamanda, kirayənişinlər burada əyləşib nəşə ilə qəhvə içirlər. Hər halda onlar belə bir israfçılığa yol verə biləcək qədər varlı görünülər.

Mansardalı bu dördmərtəbəli ev yumşaq daşdan tikilmiş və Parisin, demək olar, bütün evlərini bayağı bir mənzərəyə çevirən eyni sarı rənglə rənglənmişdir. Hər mərtəbənin xırda çərçivəli və pancurlu beş pəncərəsi var. Lakin bu pancurların heç biri o biri pancurlarla bir bərabərdə qalxmır, bəlkə, hamısı ayrı və yanakı sallanmışdır. Evin yan fasadının hər mərtəbədə ancaq iki pəncərəsi var, həm də aşağı mərtəbənin pəncərələrində heç bir bəzək-düzək yoxdur; bu pəncərələr dəmir torla qapanmışdır. Evin arxa tərəfində iyirmi fut enliyində bir həyət var, burada donuzlar, ev dovşanları və toyuqlar bir-birinə qarışmışdır. Həyətin dibində odun anbarı görünür. Anbarla mətbəx pəncərəsi arasında ərzaq üçün bir qutu sallanır, qutunun altından isə mətbəxin yağlı-çirkab suyu axır. Həyətdən Nev-Sent-Jenevye küçəsinə tərəf balaca bir qapı açılmışdır. Qara aş hər zaman evin zirzibilini bu qapıdan bayıra tökür, həm də yolux xəstəli yaydığı üçün cərimə təhlükəsi baş verə biləcəyindən, həmin zibil yığınlarını təmizləmək üçün bol-bol su işlədir.

Aşağı mərtəbə sanki qəsdən ailə pansionu üçün yaranmışdı. Birinci otağın pəncərələri küçəyə baxırdı. Qapısı isə şüşəbənd idi. Bu, qonaq otağı idi. Qonaq otağından yemək otağına keçmək olurdu, bu da mətbəxdən pilləkən çərçivəsi ilə ayrılmışdı. Taxta pillələr isə rənglənmiş və sürtülmüşdü. Qonaq otağı nə qədər yoxsul və cansıxıcı görünürdü... Stullar və kreslolar gah parlaq, gah da tutqun rəngli zolaqları olan tükü qumaşla örtülürdü. Otağın ortasında üstü qara xallı mərmərdən girdə bir stol, stolun üstündə isə bəzək üçün qızılı kənarları sürtülüb getmiş ağ çinidən bir qəhvə servizi qoyulmuşdu. Bu cür servislərə bu saat hər yerdə rast gəlmək mümkündür. Otağın döşəməsi birtəhər döşənmişdir, divarlarına adam çiyini hündürlüyündə panellər vurulmuş, bundan yuxarıya isə parıldayan kağızlar yapışdırılmışdır. Kağızların üzərində "Telemaq"* romanının əsas səhnələrinin təsvirləri var. Antik dünyanın qəhrəmanları boya ilə təsvir edilmişdir. Torlu pəncərələrin aralığındakı divarda pansionerlərin gözləri qarşısında Kalipso pərisinin Odisseyin oğlu şərəfinə düzəltdiyi ziyafətin mənzərəsi açılır. Qırx ildən bəridir bu mənzərə gənc pansionerlərin istehzasına hədəf olmuşdur. Onlar elə xəyal edirlər ki, ehtiyacın məcburiyyəti altında yeməyə məcbur olduqları nahara rişxənd etməklə öz talelərinin fəvqünə yüksələ bilirlər. Son dərəcə təmiz göründüyündən, ancaq ən təntənəli günlərdə yandırıldığı anlaşılan buxarı göyümtraq mərmərdən biçimsiz bir saatla bəzədilmişdi, yan tərəflərində isə şüşə qapaq altında içində süni və solğun çiçək olan iki vaza qoyulmuşdu.

Bu birinci otaqda xüsusi qoxu var: bizim dilimizdə buna münasib bir ad olmasa da, hər halda, buna meyxana qoxusu demək olar. Qoxuda iylənmiş bir şey, kif, çürüntü hissi duyulur. Bu qoxu insanın ətini ürpəşdirir, çürüntü iyi başa vurur, paltardan keçir, yenidən nahar edilmiş bir yemək otağı iyini verir, aşxana kimi, lakey damı kimi, arabaçı damı kimi iy verir. Onun ürəkbulandırıcı bütün tərkib hissələrini meydana çıxarmaq üsulu icad edildikdən sonra, bəlkə də, onu təsvir etmək mümkün ola biləcəkdir: bunlar hər bir gənc, yaxud qoca pansionerdən əmələ gələn xüsusi xəstə qoxular idi. Nəhayət, bütün bu bayağı dəhşətə baxmayaraq, qonaq otağını qonşu yemək otağı ilə müqayisə edəcək olsanız, birinci otaq buduar kimi zərif və rəyihədar görünəcəkdir.

Yemək otağının divarlarına başdan-ayağa qədər bəzəkli taxta vurulmuşdur. Vaxtilə bu otaq müəyyən bir rənglə boyanmışdı, lakin indi bunun rəngini təyin etmək qeyri-mümkündür. Bu ancaq çirk təbəqələrinin yaratmış olduğu qəribə nəqşlərə bənzəyir. Divarların yanında çirkli bufetlər, bunların da içində oyuq-oyuq və tutqun rəngli qrafinlər, üzərində suyun fışqırması təsvir edilmiş və tənəkədən qabaltıları, Turnedə* hazırlanmış anlaşılan mavi zolaqlı qalın çini boşqablar görünür. Otağın bir küncündə gözləri

nömrələnmiş qutu qoyulmuşdur ki, burada hər bir pansionerin şəraba bulaşmış, yaxud sadəcə, çirklənmiş salfetləri ayrıca mühafizə olunur. Otaqda hələ də hər bir yerdən qovulmuş, lakin mədəniyyətin lazımsız şeyləri, sağalmaz naxoşlar üçün saxlanılan xəstəxanalara yerləşdirildiyi kimi, buraya yerləşdirilmiş və hələ sökülüb dağılmamış mebelə təsadüf etmək mümkündür. Burada bir barometr var ki, yağış yağmağa başlayan kimi dərhal içindən bir kapusin çıxır. Divardan asılmış murdar lövhələrə baxdıqda adamın iştah qaçır. Bu lövhələrin çökük yerlərinə zər vurulmuş taxta çərçivələri qapqaradır. Divar saatının kənarları buynuz şəklində mis bəzəklərlə işlənmişdir. Bir tərəfdə şirələnmiş yaşıl soba, o biri tərəfdə boyası toza bulaşmış Arqan kenketləri* görünür. Uzun stolun üstündəki müşəmbə o qədər çirklidir ki, zarafatçı bir pansioner onun üstündə öz adını stilos* olmadığına görə, barmağı ilə yazı bilər. Sınıq stullar, yırtıq köhnə həsirlər daim istifadə olunur, atılmaz. Bir yanda da heç kəsə lazım olmayan boğazları çevrilmiş, dəstəkləri qupquru qurumuş, ilgəkləri sınıq qrelkalara təsadüf olunur. Bütün bu otaqdakı şeylərin nə qədər köhnə, çürük, yırtıq-yırtıq, əldən düşmüş, davamsız, əyri-üyrü, sınıq-sökük, gəlməz olduğunu təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bunun üçün uzun bir təsvirə ehtiyac var, lakin belə təsvir hekayətimizi xeyli uzada bilər ki, məşğul adamlar buna görə də bizi bağışlamazlar. Qırmızı döşəmə dəfələrlə rəngləndiyindən və sürtüldüyündən çatlaq-çatlaq olmuşdur. Müxtəsər, bu otaq şəriyyətdən məhrum, sürtülmüş, əprimiş, qatılasmış bir səfalət səltənətinə bənzəyir. Bu, hələ çirk olmasa da, artıq ləkəlidir, hələ yırtıqları və cındırları olmasa da, çox çəkməz ki, çürüyüb tökülə bilər.

Bu otaq, təxminən, səhər saat yeddiyə yaxın par-par parıldayır. Madam Vokenin pişiyi sahibəsindən qabaq bu otağa daxil olur, bu bufətdən o bufetə sıçrayıb, öz səhər nəğməsini miyoldaya-miyoldaya, ağzına boşqab qoyulmuş süd kasalarını iyləyir. Bir az sonra başına örtüyü tül c tquunun altından qondarma, yalançı və səliqəsiz taxılmış saçları pırt aşıq halda madam Vokenin özü görünür. Dul arvad köhnə tufllərini şappıldada-şappıldada yeriyir. Əprimiş piyli üzünün düz ortasından, burnu tutuquşu dimdiyi kimi uzanır. Madam Vokenin totuq əlləri, kilsə siçanı kimi şişmiş vücudu, həddən artıq iri və sallaq döşləri dərd və kədərlə qaynayan, qazanc ehtirasının gizləndiyi və madam Vokenin ürəyi bulanmadan isti, mənfur havasını tənəffüs etdiyi bu salonla dedikcə ahəngdar görünür. İlk payız soyuğu kimi soyuq üzü, qırıqlarla əhatə olunmuş gözləri rəqqasənin süni təbəssümündən qaşqabaqlı sələmçinin məşum görünüşünə qədər bütün ifadələri bildirən gözləri, nəhayət, onun bütün varlığı, şəxsiyyəti pansionun vəzifəsini, pansion isə onun şəxsiyyətini təyin edirdi. Nəzarətçisiz katorqa yoxdur, bunları bir-birindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyil. Xəstəxanaların zəhərli havasının nəticəsi tif olduğu kimi, bu xanımın solğun şişkinliyi də onun sürdüyü həyatın məhsulundan başqa bir şey deyildi. Köhnə paltardan tikilmiş üst paltarının altından görünən və söküklərindən pambıq sallanan toxunma yun tumanı kiçilmiş şəkildə bu qonaq və yemək otaqlarını, bu bağçanı təcəssüm etdirir, mətbəxin xüsusiyyətlərindən xəbər verir, burada yaşayan pansionerlərin kimlərdən ibarət olduqlarını bilmək üçün imkan yaradırdı. Vokenin gəlişi ilə artıq mənzərə tamamlanırdı. Təxminən əlli yaşında olan madam Voke bütün üzü üzlər görmüş arvadlara bənzəyirdi. Gözləri şüşə kimi mənasız, görünüşü malını daha baha qiymətə satmaq üçün birdən-birə qızığa bilən, lakin yenə də öz taleyini yüngülləşdirmək üçün hər şeyə hazır olan, Pişeqrü və Jorju* bir daha satmaq mümkün olsaydı, Pişeqrü və Jorju belə satmağa hazır olan aradüzəldən bir qadın görünüşü kimi məsum və günahsız idi. Bununla belə, pansionerlər yenə də onun haqqında, ümumiyyətlə, pis arvad deyildir, deyirdilər və onun da özləri kimi inildədiyini, şikayətləndiyini gördükcə pulu olmadığını zənn edirdilər. Cənab Voke nəçi idi? Madam Voke heç vaxt mərhumdan söhbət açmazdı. Ondən: “Mərhumun var-yoxu əlindən necə çıxdı?” – deyə soruşduqda, “onunku gətirmədi”, – deyə madam Voke

cavab verərdi. Cənab Voke dul arvadla pis rəftar etmişdi: ona yalnız ağlamaq üçün göz, yaşayıb dolanmaq üçün ev, bir də heç kəsin dərдинə və fəlakətinə mərhəmət bəsləməmək haqqını qoyub getmişdi; madam Vokenin sözlərindən belə məlum olurdu ki, o, insanın dözə biləcəyi hər dərdə dözmüş, hər fəlakətin üzünü görmüşdü.

Yavaş-yavaş yeriyən sahibəsinin ayaq səslərini eşidən yoğun qara aş Silviya kirayənişin pansionerlər üçün səhər yeməyi hazırlamağa tələsirdi. Kənardan gələn pansionerlər isə adətən, ancaq nahar etməyə gələrdilər. Naharın qiyməti ayda otuz frank idi.

Bu hekayətin başlandığı zamanlarda pansionda yalnız yeddi nəfər kirayənişin yaşayırdı. İkinci mərtəbə iki ən yaxşı otaqdan ibarət idi. Otaqların birində – kiçik otaqda madam Vokenin özü, o birisində isə Respublika dövrünün kruqs-komissarının dul arvadı madam Kutür yaşayırdı. Madam Kutürlə birlikdə Viktorina Tayfer adlı gənc bir qız yaşayırdı ki, madam Kutür ona analıq edirdi. Hər iki qadının yeməyi ildə min səkkiz yüz franka başa gəlirdi. Üçüncü mərtəbədəki iki otaqdan birində Puare adlı bir qoca, o birində isə qara parikli, boyanmış bakenbardlı, özünün dediyinə görə, keçmişdə ticarətlə məşğul olan, indi isə cənab Votren adlanan qırx yaşında bir kişi yaşayırdı. Dördüncü mərtəbə dörd otaqdan ibarət idi. Bu dörd otağın ikisində daimi kirayənişilər yaşayırdı: otaqların birində yaşayan – qarımış qız madmazel Mişono, o birində – sabiq vermişel, buğda kraxmal və makaron fabrikantı idi. O, hamıya özünü Qorio ata çağırmağa icazə vermişdi. Yerdə qalan iki otağa gəlincə, bunlar, burada yaşayan madmazel Mişono və Qorio ata kimi, yeməklə mənzilə beş frankdan artıq sərf etmək iqtidarında olmayan yoxsul tələbələrə gəldi-gedərlər üçün idi. Ancaq madam Voke onları o qədər də əziz tutmazdı. Daha yaxşı kirayənişin tapmadığına görə bunlara razı olurdu. Ancaq onlar həddindən çox çörək yeyirdilər.

Bu zaman otaqlardan birində hüquq elmini öyrənmək üçün Anqulemdən Parisə gələn bir gənc yerləşmişdi. ilə böyük olduğundan, - ağır bir çətinliklə ona dolanmaq üçün ildə min iki yüz frank göndərirdilər. Bu gənc Ejen de Rastinyak adlanırdı. Ejen de Rastinyak ehtiyac nəticəsində zəhmətə alışımış gənclərdən idi. Bu cür gənclər ata-analarının onlara nə qədər ümid bəslədiklərini başa düşürdülər. Buna görə onlar bilik qazanmağın mənfəətini qabaqcadan ölçüb-biçir, bu bilikləri ictimai quruluşun gələcək inkişafına qabaqcadan uyğunlaşdırırdılar ki, bunun meyvəsini birinci yığanlar sırasına daxil ola bilsinlər. Rastinyakın qızğın müşahidələri və Paris salonlarına daxil olmaq qabiliyyəti olmasaydı, bu hekayətin də ləzzəti itərdi; çünki hekayətimizin doğru ahənglərinə səbəb, əlbəttə, Rastinyakdır. O, öz dərrakəsi və ağılı sayəsində insanda dəhşət oyadan vəziyyətlərin sirrini açmağa meyil edərdi. Bu vəziyyətin müqəssiri və qurbanı olanlar bu sirləri nə qədər gizlətməyə çalışsalar da, Rastinyakdan bunu gizlətmək mümkün olmurdu.

Dördüncü mərtəbənin damında, adətən, paltar sərib qurudardılar. Buradakı iki mansardada Kristof adlı xidmətçi ilə qara aş yoğun Silviya yatardı.

Yeddi kirayənişin pansionerdən başqa, madam Voke ildə ən azı səkkiz hüquqşünasa, yaxud təbib tələbəyə xörək verərdi. Bundan başqa, iki-üç nəfər də öz məhəlləsində yaşayan müştəriləri vardı. Bunların hamısı ancaq nahar üçün abunə yazılmışdı. Nahar vaxtı yemək otağına on səkkiz nəfər yığışardı, lakin iyirmi nəfəri də əyləşdirmək mümkündür. Səhərlər isə buraya ancaq yeddi nəfər kirayənişin gələrdi, həm də bunların səhər yeməyi üçün toplanışı, adətən, bir ailə süfrəsinə oxşayırdı. Hamı ev tuflilərini geyib gələr, sərbəst şəkildə kənardangəlmə pansionerlərin paltarı, yaxud görünüşü haqqında, ya da

keçən axşamın hadisələri haqqında mülahizələr yürütməyə başlayardı. Onlar dostanə, bir-birinə qarşı etimad hissi ilə söhbət edərdilər. Madam Voke bu yeddi pansionerin nazını daim çəkir, pansion haqqının miqdarından asılı olaraq bir münəccim dəqiqliyi ilə hər pansionerə öz qayğı və diqqətini paylayırdı. Təsədüfən bir yerə toplaşan bu yeddi insana qarşı eyni ölçü tətbiq edilərdi. Üçüncü mərtəbədə yaşayan iki kirayənişin ayda iki frank verərdi. Belə ucuzluq yalnız Sen-Marso qəsəbəsində, Salpetrierlə Burb* arasında mümkün ola bilərdi. Madam Kutürün yeməyi üçün alınan pul müstəsna hal təşkil edirdi. Bu, onu göstərirdi ki, burada yaşayan pansionerlər az-çox aydın görünən fəlakətlərin yükünü öz üzərlərində daşıyırdılar. Buna görə də bütün evin qəmli mənzərəsi eyni dərəcəyə alçalmış olan pansionerlərin paltarında belə təkrar olunurdu. Kişilərin sürtuklarının rəngini təyin etmək çətin idi, ayaqqabıları isə elə şəkildə idi ki, bu cür ayaqqabıları varlı məhəllələrdə, adətən, darvazadan bayıra tullayırlar. Tuman-köynəkləri də tamam əldən düşmüşdü. Bir sözlə, bu, paltar deyil, paltarın görünüşü idi. Qadınların əynində isə dəbdən düşmüş, dəfələrlə boyanmış və yenidən rəngi paltarlar, köhnə, dəfələrlə yamanmış krujevalar vardı. Əlcəklərinin lakı çoxdan silinib getmişdi, yaxalıqları həmişə sapsarı idi, çiynilərinə saldıqları baş örtükləri isə cırıq və yırtıq idi. Lakin onların paltarı bu cür olsa da, demək olar hamısının bədənini möhkəm görünürdü. Vücutları həyat boranlarına davam gətirə bildiklərini göstərirdi, sifətləri soyuq, sərt təsir bağışlayır, sürtülmüş pula bənzəyirdi. Büzülmüş ağızları yırtıcı dişlərlə silahlanmışdı. Kirayənişinlərin görünüşündə tamamlanmış, yaxud hələ də davam edən faciələr hiss olunurdu. Bu faciələr rampanın işığında, üzərinə şəkillər çəkilmiş kətanlardakı faciələrə bənzəmirdi. Bu, həyatla dolu, yaxud buz kimi donuq, dilsiz, lakin qəlbi dərinədən həyəcanlandıran faciələr, nəhayəti olmayan faciələr idi.

Qoca Mişono zəifləmiş gözlərinin üstünə yaşıl taftadan tikilmiş, mis məftillə bağlanmış kirli bir günlük taxırdı. Mərhəmətli mələklər belə buna baxsaydılar, dəhşətə gələrdilər. Seyrək saçlı şalı sanki sk letə sarınmışdı: şalın altında gizlənmiş vücutun sümükləri kələ-kötür şəkildə görünürdü. Təsəvvür etmək olardı ki, bu vücut bir zamanlar gözəl və boylu-buxunlu olmuşdur.

Görəsən, bu məxluqun qadın cizgilərini hansı bir turşu zəhərləmişdir: ünahmı, fəlakətmi, yoxsa xəsislikmi? Bəlkə, bu qadın məhəbbət nəşələrindən sui-istifadə etmiş, bəlkə, köhnə paltar alıb-satmaqla məşğul olmuş, bəlkə də, sadəcə, bir kurtizanka olmuşdur? Bəlkə də, nəşələri sel kimi özünə cəlb edən gəncliyin zəfərlərini o, yolçuları belə özündən qaçmağa məcbur edən qocalığı ilə bağışlatmağa çalışırdı? İndi onun boş və mənasız baxışlarından soyuqluq yağır, görkəmsiz simasında hədə-qorxu hiss olunurdu. Onun incə səsi qış ərəfəsində kol-kos arasında gizlənmiş cırcıramanın cırıltısına bənzəyirdi. Dediynə görə, o, sidik kisəsinin katarı xəstəliyinə düşər olmuş bir qocaya qulluq edirmiş, uşaqları isə onun pulu olmadığını güman edib, qocanı atıb getmişdilər. Qocadan ona ömrünün axırına qədər min franklıq bir renta qalmışdı, lakin qocanın varisləri Mişonoya hər cür iftiralar ataraq, bu vəsiyyətnaməni ləğv etməyə çalışırdılar. Onun üzünün dərisi ehtiras fırtınalarından büzüşsə də, bir zamanlar ağ və incə olan dərinin əlamətləri hiss olunurdu. Buna əsasən onun vücutunda bəzi gözəllik izlərini sezmək mümkün idi.

Cənab Puare bir növ avtomata bənzəyirdi. Budur, o, boz bir kölgə kimi Botanika bağının xiyabanında dolaşır: başında köhnə əzik papaq, zəif əlində fil sümüyündən olan başı saralmış əsa vardır, sürtukunun rəngi solmuş, ətəkləri yellənir, nə elə bil iki ağacın üzərinə geydirilmiş qısa şalvarını, nə də ki sərxoş ayaqları kimi silkələnən nazik ayaqlarındakı mavi corabların üstünü örtə bilirdi; yuxarıdan isə bu acı mənzərəni çirkli ağ bir jilet seyr edir, hinduşka boynu kimi uzun və nazik boynundakı bükülmüş

boyunbağısından ayrılan köhnəlmiş ucuz muslin yaxalığı görünür. Ona təsadüf edən adamlarda istər-istəməz belə bir sual doğardı: bəlkə də, bu kölgə İtaliya bulvarında qanad çalan Yafəs nəslinin cəsür oğullarındandır? Bəs hansı bir məşğələ onu bu hala salmışdır? Hansı bir ehtirasdan onun şişkin üzü o dərəcə qaralmışdır ki, karikaturada belə bunlar qeyri-təbii görünə bilərdi? Keçmişdə o nəçi olmuşdur? Kim bilir, o, bəlkə, ədliyyə nazirliyində, bütün cəlladların öz xərclərinə imza atdıqları, ata qatillərinə qara pərdə hazırlamaq üçün hesab verdikləri gilyotin* altındakı səbətlərə taxta tozu, gilyotin bıçağına kəndir hazırlamaq üçün hesabat təqdim edilən şöbədə xidmət etmişdir? Bəlkə də, sallaqxana qapılarında vergiyiğan, yaxud xalq səhiyyəsi nəzarətçisinin müavini olmuşdur. Bir sözlə, bu adamın bizim böyük ictimai dəyirmanımızın yük eşşəyi, öz Bertranını* belə tanımayan Paris Rotonlarından* biri, ətrafında fəlakətlər və insan çirkabı fırlanan bir çarx olduğu görünürdü. Sözü qısası, belə adamlar haqqında: “Çarə yoxdur, belələri də lazımdır!” deyirik. Bəzəkli, dəbdəbəli Paris bu mənəvi, yaxud cismani izzetlərdən üzü saralmış insanları tanımır. Lakin Paris, həqiqətən, okeana oxşayır. Bu okeana lot atın, lakin onun dərinliyini müəyyən edə bilməzsiniz. Onu nəzərdən keçirmək və təsvir etmək istəmirsinizmi? Necə istəsəniz nəzərdən keçirin, təsvir edin, səy edin: tədqiqatçı nə qədər çox olur-olsun, yenə də bu okeanda hər zaman əl dəyməmiş bir sahəyə, məchul bir mağaraya, incilərə, çiçəklərə, divlərə, ədəbiyyat üzgüçülərinin nəzərdən qaçırdığı ağlasığışmayan heybətli səhnələrə rast gələcəksiniz. Bu heybətli səhnələrdən biri “Vokenin evi”dir.

Burada kirayənişin və kənardangəlmə pansionerlərə nisbətən kəskin təzad təşkil edən iki şəxs var. Onlardan biri Viktorina Tayferdir. Doğrudur, bu gənc qızın da üzündə qansız qızların solğunluğuna bənzəyən xəstə bir sarılıq vardır. Doğrudur, onun üzündəki adi məyusluq, hərəkətlərindəki sıxıntı, zavallı görünüşü, sısqalığı bütün bu lövhədə bir zəmin təşkil edən ümumi izzətlə əhvali-ruhiyyəsinə uyğun gəlirdi, lakin bununla belə, onun üz qocalıq təsiri bağışlamazdı, hərəkətlərində, səsinə isə bir gümrahlıq hiss olunurdu. Bu gənc, yenicə qeyri-münasib bir zəminəyə köçürülmüş saralmış kola oxşayırdı. Onun üzünün sarı rəngində, sarışın saçlarında, həddən artıq incə belində müasir şairlərin orta əsr heykəllərində duya bildikləri bir şuxluq görünürdü. Qaraya çalan boz gözlərində həlimlik və xristian miskinliyi ifadə olunurdu. Sadə, ucuz parçadan tikilmiş paltar altındakı qız vücudunun cizgiləri qabarırdı. Başqaları ilə müqayisə edilərsə, ona, hər halda, qəşəng demək olardı, qisməti isə başqa olsaydı, füsunkar qız təsiri də bağışlaya bilərdi: qadının gözəlliyi bəzəkdə olduğu kimi, şəriyyəti də onun ruhi qidasındadır. Əgər bal ziyafətinin şənliyi al bir şəfəq kimi bu solğun bənizə kölgə salmış olsaydı, əgər zərif bir məişətin fərəhi bu xəfifcə batıq yanaqları doldurmuş və qızartmış olsaydı, məhəbbət bu qəmli gözlərə həyat nuru saçmış olsaydı, Viktorina hər hansı bir gözəl qızla yarışa bilərdi. O, qadına yeni həyat verən bir şeydən – pal-paltardan və eşq məktublarından məhrum edilmişdi. Onun macərası böyük bir kitabın süjetini belə təşkil edə bilirdi.

Viktorinanın atası müxtəlif bəhanələrlə öz qızını tanımaq istəmir, onunla birlikdə yaşamaqdan çəkinir, dolanmaq üçün ona ildə altı yüz frankdan artıq vermək istəmirdi, bütün əmlakını tamamilə oğluna vermək məqsədi ilə qiymətli kağızlara çevirmişdi. Viktorinanın anası qızı uzaq qohumu olan dul Kutürün yanına gətirmişdi. Ana dərdin şiddətindən öldükdən sonra madam Kutür yetim qızı öz sevimli övladı kimi maye başladı. Təəssüf olsun ki, Respublika dövrü kəşş-komissarının dul arvadının pensiya ilə dulluq vəsaitindən başqa heç bir şeyi yox idi. Yoxsul, təcrübəsiz, heç bir təminatı olmayan qızıcığaz isə madam Kutürün qayğısı olmasaydı, tamamilə yalqız, kimsəsiz qalardı. Bu mərhəmətli qadın hər bazar günü

Viktorinanı kilsəyə ibadətə, iki həftədə bir isə etirafa aparardı ki, qız hər bir təsadüfə rəğmən yenə də namuslu və həyalı bir qız qala bilsin. Madam Kutür, doğrudan da, haqlı idi. Atasını sevən və anasının əfvini ona yetirməyə çalışaraq hər il yanına gedən, lakin hər dəfə ata evində amansız qapalı bir qapıya rast gələn bu rədd edilmiş qızın qarşısında dini hisslər, hər halda, gələcəyə doğru bir yol açdı. Ata ilə qızın arasında yeganə vasitə olan qardaşına gəlincə, o, dörd il ərzində bir dəfə belə bacısının yanına gəlməmiş, ona heç bir yardım göstərməmişdi. Viktorina atasının gözü açılsın, qardaşının qəlbi isə mütəəssir olsun deyə Allaha yalvarır, heç birini məzəmmət etmədən, hər ikisi üçün dua edirdi. Ata ilə oğlun vəhşi rəftarını söyləmək üçün madam Kutürlə madam Voke söyüşlər lüğətində münasib ibarələr belə tapa bilmirdilər. Onlar bu namussuz milyoneri söydükləri halda, Viktorinanın iniltisində yenə də məhəbbət səsi duyulan yaralı bir göyərçinin ötməsinə bənzəyən məsumanə sözlər eşidilirdi.

Ejen Rastinyakın üzü tipik bir cənublu üz idi; özü ağ, saçları qara, gözləri göy, hərəkətlərində, münasibətlərində, qıvrıqlığında aristokrat nəslindən olduğu sezilirdi. Bu cür ailələrdə uşağın tərbiyəsi ilk yaşlarından yalnız qədim nəzakət qaydalarına uyğun olar. Ejen öz paltarını qorumalı və adi günlərdə keçənilkı paltarını geyməyə məcbur olsa da, yenə də bəzən gənc bir yaraşan libas geyərək evdən çıxmaq iqtidarında idi. Bununla belə, hər gün onun əynində köhnə bir sürtük, sarsaq bir jilet, birtəhər bağlanmış və əzilmiş ucuz qara qalstuk, eyni şəkildə pantolon və altına təzədən yamaq vurulmuş çəkmə görmək olardı.

Təsvir etdiyimiz bu iki şəxsiyyətlə başqa kirayənişinlər arasında bağlayıcı bir halqa təşkil edən qırx yaşlı, boyanmış bakenbardlı cənab Votren idi. Votren kimi adamlar haqqında el arasında belə deyirlər: “Amma nə qoçaq adamdır!” Onun çiyinləri enli, əzələləri möhkəm, əlləri idi. Barmaqlarının üzərində od rənginə çalan sıx sarı tükler görünürdü. Üzündə vaxtından tez əmələ gəlmiş qırıqlardan daşürəkli olduğu hiss olunurdu, bu isə onun xoş və nəzakətli rəftarına zidd görünürdü. Xoş təsirdən məhrum olmayan qadın səsi onun kobud şənliyinə tamamilən uyğun gəlirdi. Votren hər kəsə qulluq göstərir və gülməkdən xoşlanardı. Təsadüfən bir qıfıl yaxşı açılmadığı zaman o, “bizə tanış işdir”, – deyər qıfılı sökər, itiləyər, yağlayar və yenidən düzəldərdi. Onun hər şeydən xəbəri vardı, hər şey ona tanış görünürdü. Fransa, dəniz, gəmilər, yad ölkələr, alver işləri, insanlar, hadisələr, qanunlar, mehmanxanalar, həbsxanalar – hər şey ona tanış görünürdü. Birisi öz taleyindən şikayət edən kimi o, dərhal öz köməyini təklif edərdi. Dəfələrlə madam Vokeyə və bir neçə kirayənişinə borc pul belə vermişdi. Lakin o, xeyirxah adama oxşasa da, qətiyyətlə dolu qəribə, dərin baxışları ilə hamıda elə bir dəhşət oyadırdı ki, ondan borc pul alanlar borcu qaytarmamaqdansa ölməyi üstün tuturdular. Onun ancaq tüpürcəyini tullamaq adəti belə sarsılmaz bir soyuqqanlığa malik olduğunu göstərirdi. Onun nəzərləri, elə bil, ciddi bir hakim kimi hər bir məsələnin, hər bir hissin, hər bir vicdanın dərinliyinə qədər enmək iqtidarında idi. O, adətən, gününü belə keçirərdi: səhər yeməyindən sonra evdən çıxar, nahar vaxtı geri dönər, sonra yenə gedərək bütün axşamı görünməz, ancaq gecəyarısı qayıdardı. Madam Vokenin etibarı sayəsində ehtiyat açarı həmişə yanında idi. Bu iltifat ancaq Votrenə göstərilərdi. Onun dul arvadla yaxşı münasibəti vardı: həmişə Vokeyə “cici” deyər, belindən tutub qucaqlardı. Voke bu yaltaqlanmağın mənasını başa düşməzdi. Madam Voke açıq ürəklə elə zənn edirdi ki, onu qucaqlamaq sadə şeydir, halbuki onun kimi ağır bir kötüyü qucaqlamaq üçün Votrenin əlləri kifayət qədər uzun görünürdü. Onun daha bir xüsusiyyəti vardı: o, səxavət göstərərək, ayda on beş frank “qlori a”1 üçün verər və şirniyyatla içərdi. Paris həyatının qasırğasına düşən bu gənclər kimi o qədər də diqqətsiz olmayan adamlara və eləcə də

özlərinə aid olmayan hər şeyə qarşı tamamilən laqeyd görünən bu qocalara Votrenin göstərdiyi bu ikimənalı təsir, çox ehtimal ki, onları kifayətləndirməzdi. Votren, ətrafındakı bütün adamların işlərini bilir, yaxud duyurdu; halbuki heç kəs onun nə ilə məşğul olduğunu və nə fikirləşdiyini dərk edə bilməzdi. Zəhiri xeyirxahlığı, daimi iltifatı və şən təbiəti özü ilə başqaları arasında sədd çəkdiyi halda, Votren bəzən xasiyyətinin qorxunc cəhətini büruzə verərdi. Yuvenal* kimi hazır cavablılıqla coşar, qanunlara məmnuniyyətlə istehza edər, kübar cəmiyyəti qırmaqla, onun daxili ziddiyyətlərini ifşa edərdi. Bu isə onun qəlbində ictimai intizama qarşı kinli bir küskünlüyün çırpındığını və həyatının dərinliklərində böyük bir sirr dəfn edilmiş olduğunu göstərirdi.

Madmazel Tayfer oğrun baxışlarını və gizli həsrətlərini bu qırx yaşlı kişi ilə gənc tələbə arasında bölürdü. Bəlkə də, heç düşünmədən onu cəzb edən birinin qüvvəti, digərinin isə gözəlliyi idi. Bununla belə, heç birinin qızla maraqlanmadığı görünürdü. Lakin sadəcə bir təsadüf bu gün olmasa da, sabah Viktorinin vəziyyətini tamamilə dəyişə bilər, bu gün yoxsul olan bir qız sabah varlı gəlin ola bilərdi. Lakin bütün bu şəxsiyyətlərin arasında bir nəfər belə zəhmət çəkib hər birinin müsibətində nə qədər həqiqət və nə qədər uydurma olduğunu yoxlamaq istəmirdi. Hamı bir-birinə qarşı öz şəxsi vəziyyətindən doğan qarşılıqlı bir qeydsizlik və şübhə ilə yanaşırdı. Hər kəs çəkdiyi izzətləri yüngülləşdirməkdə aciz olduğunu düşünür və bu izzətlərini bir-birinə söylədikdən sonra artıq mərhəmət bədəsini son damlasına qədər boşaltmış olurdu. Qocalmış ər-arvad kimi onların bir-birinə söyləyəcək sözləri qalmamışdı. Bu surətlə onların münasibətləri yalnız xarici əlaqədən, heç bir şeylə yağlanmamış çarxların hərəkətindən ibarət idi. Hər biri küçədə sədəqə istəyən kor dilənçinin yanından başını belə çevirmədən keçər, həyəcan keçirmədən başqasının başına gələn müsibətlərə qulaq asar, səfalət məsələsinin həllini ancaq ölümdə görərdi. Ən dəhşətli can çəkişməsinə bəslədikləri bu qeydsizliyə səbəb də həmin səfalət idi. Ürəkləri xarabazara dönmüş bu insanların arasında ən xoşbəxt bir insan varısa, o da ancaq bu xüsusi səfalət evində hökm sürən madam Voke idi. Şaxtada da, quraqlıqda da, yağış yağanda da, hər zaman dilsiz və lal olan, səhra kimi bomboş bir çölə çevrilən bu balaca bağça ancaq madam Vokenin nəzərində gözəl çəmənçərə bənzəyirdi. Dükən taxtapuşu kimi ucuz rəng iyi verən bu sarı və kədərli ev ancaq onun nəzərində gözəl və cazibədar görünürdü. O, bu zindan bucaqlarının sahibi idi. O, əbədi katorqaya məhkum edilmiş bu məhbuslara yemək verir, onları ehtiramlı bir itaət altında idarə edirdi. Bu zavallılar Parisin hansı bir bucağında bu qiymətə təzəcə, qarın doyuzduracaq yemək, yaxud sığınacaq tapa bilərdilər? Bu yeri zərif, yaxud rahat şəkllə salmaq mümkün olmasa da, hər halda cansağlığını pozmayan təmiz hala salmaq mümkün idi. Əgər madam Voke dəhşətli haqsızlığa yol vermiş olsaydı belə, bu fəlakət dələrin dözməkdən başqa çarələri yox idi.

Bu cür insan birləşmələrində insan cəmiyyətinin tərkib hissələri öz ifadəsini tapmalıdır və burada kiçik bir həcmdə tapmışdı da. Adətən, məktəblərdə və dərnəklərdə olduğu kimi, burada da, on səkkiz pansioner arasında zəlif, səfil bir nəfər tapılmışdı ki, bütün istehzalar, kinayələr onun üzərinə yağdırılırdı. Ejen Rastinyakin bu evdə yaşadığı ikinci ilin başlanğıcında, iki il daha aralarında yaşamağa məcbur olduğu bu insanların içərisində onun nəzər-diqqətini ən çox cəlb edən də həmin şəxs idi. Hamının istehza etdiyi bu şəxs keçmiş vermişel fabrikinin sahibi Qorio ata idi, halbuki rəssam, ya ədib onu görmüş olsaydı, çəkdiyi lövhənin mərkəzində onun simasını yerləşdirərdi. Bu ən qoca kirayənişinə qarşı bəslənilən kinlə qarışıq nifrəti, mərhəmət hissi ilə qarışıq təqibi, özgənin fəlakətinə bəslənilən bu hörmətsizliyi doğuran səbəb nə ola bilərdi? Bəlkə də, səbəb onun özü idi, bəlkə, onun təbiətində qəribəlik və gülməli adətlər vardı?

İnsanlar gülünc vərdisləri eybdən daha çətin bağışlayırlar. Bütün bu məsələlər bir çox ictimai haqsızlıqlarla əlaqədardır. Bəlkə də, insan təbiətində belə bir xüsusiyyət vardır ki, o gərək həqiqətən zəlif, aciz, yaxud zəif olduğundan, hər şeyə dözümlərin səbrini həmişə imtahanından keçirsin. Məgər biz başqasının, yaxud bir şeyin üzərində öz qüvvətimizi göstərməyi sevmirikmi? Küçə uşağı kimi əlsiz-ayaqsız bir məxluq belə, şaxta gücləndiyi zaman bütün evlərin qapı zənglərini çalar, yaxud hələ tərtəmiz olan bir heykəlin üzərinə dırmaşaraq, onun üstündə öz adını cızmağı sevər.

Qorio atanın indi yaşı yetmişə yaxın idi. O, 1813-cü ildə ticarət işlərindən əl çəkdikdən sonra madam Vokenin evində yerləşmişdi. Əvvəlcə madam Kutürün indi yaşadığı mənzili kirayəyə götürmüşdü və bütün pansion üçün min iki yüz frank pul verirdi. Elə zənn etmək olardı ki, Qorio üçün yüz frank artıq, ya əskik verməyin heç bir əhəmiyyəti yox idi. Madam Voke, guya, bu yaramaz ev əşyasına, sarı kolenkor pərdələrdən, laklı, triplə döşənmiş kreslolardan, yapışqanlı boya ilə rəngləməkdən və şəhər civarındakı meyxanalarda belə bəyənilməyən divar kağızlarından ibarət olan bir təmirə, guya, sərf etdiyi pulu ödəmək üçün Qoriodan qabaqcadan bir qədər məbləğ alıb bu mənzilin üç otağını təzələmişdi. Bəlkə də, hələ o zaman ehtiramla cənab Qorio adlanın Qorio ata bu qədər yüngül bir səxavət göstərərək tələyə düşdüyü üçün madam Vokedə onun haqqında belə bir rəy yaranmışdı ki, guya, o, əməli işlərdən qətiyyənlə başı çıxmayan axmaq bir adamdır. Qorio ticarəti atmış olsa da, heç şeydə özünə korluq verməyən varlı tacir kimi özü ilə bərabər çoxlu paltar və gözəl şeylər gətirmişdi. Madam Voke yarımholland kətanından tikilmiş on səkkiz dəst köynəyi məftuniyyətlə seyr edirdi. Köynəklərin bu keyfiyyətli maldan tikilməsi daha bir şeylə diqqəti cəlb edərdi: sabiq vermişel fabrikantı bu köynəklərin yumşaq yaxalığına nazik zəncirlə birləşdirilmiş bir cüt sancaq taxar, hər sancağın başında isə iri brilyant görünərdi. O, adətən, bənövşəyi frak geyər, hər gün pikedən tikilmiş ağ jiletini dəyişər, bu jiletin altında isə breloqlarla bəzənilmiş ağır, qızıl zənciri tərpedən yoğun, armuda oxşayan qarnı yırğalanardı. Yenə qızıldan tütün qabının üstünə bir medalyon qondarılmışdı. Medalyonun içində hansı bir qadınınsa saçları saxlanırdı. Bu da Qorionun aşiqanə macəralarda günahkar olduğunu göstərirdi. Bir dəfə ev sahibəsi ona “qoca arvadbaz” dediyi zaman Qorionun dodaqlarında öz ehtirasından məmnun qalan bir şəhərlinin şən təbəssümü görünmüşdü. Onun “şkafları” (Qorio bu sözü loru dildə söyləyirdi) başdan-başa gümüş qablarla dolu idi. Dul arvad Qorioya lütfkarlıq göstərüb bu qabları açıb şkaflara düzdükcə mat-mat baxır, gözləri alışıb-yanırdı. Burada hər şey: çığırtma və tökmək üçün qızıllanmış gümüş qaşıqlar, ədviyyat qabları, qab-qacaq, sous qabları, buludlar, qəlyanaltı servizləri, bir sözlə, Qorionun ayrılmaq istəmədiyi az-çox qəşəng, bahalı şeylər vardı. Bu hədiyyələr ona ailə həyatının təntənəli hadisələrini xatırladırdı. Qorio bir boşqab və qapağı bir-biri ilə öpüşən iki qumru quşu şəklində xörək kasasını çıxararkən, madam Vokeyə: “Görürsünüzmü, – deyərdi, – bu, toyumuzun ildönümü münasibətilə arvadımın bağışladığı ilk hədiyyədir. Zavallı arvadım! O, qızılığında qənaət edib yığdığı pulları bu qaba vermişdi. Odu ki, hörmətli xanım, mən öz dırnağımla yer qazmağa razı olaram, ancaq bundan heç bir zaman ayrılmaram. Allaha şükür olsun ki, ömrümün son günlərində də səhərlər bu kasadan qəhvə içəcəyəm. Şikayət etmək üçün heç bir əsasım yoxdur: bir parça çörəyim var, həm də uzun müddət üçün mənə kifayət edər”. Bu şeylərdən başqa, madam Voke öz sağsağan gözləri ilə Qorioda dövlət xəzinəsinin istiqrazlarını belə görmüşdü. Ancaq təxmini hesabla bu istiqrazlar Qorioya ildə səkkiz min, on min gəlir verə bilərdi. Bu gündən etibarən, həqiqətdə qırx səkkiz yaşı olduğu halda, yalnız otuz doqquzunu boynuna alan, qız familiyası de Konflan olan dul madam Voke özü üçün bir plan tərtib etmişdi. Qorionun üst göz qapaqlarının çevrilib şişməsinə və yaşarmasına, buna görə də gözlərini tez-tez silməyə məcbur

olmasına baxmayaraq, madam Voke Qorionun sifətinin xoş və tamamilə abırlı olduğunu etiraf edirdi. Bundan başqa, onun ətli, uzunsov baldırlarında və uzun, iri burnunda dul arvadın, görünür çox əziz tutduğu gizli məziyyətlər də hiss olunurdu. Qorionun bu gizli məziyyətlərini onun ay kimi girdə üzü üstəlik olaraq isbat edirdi. Qorio ata madam Vokenin nəzərində bütün varlığını hissə çevirə biləcək möhkəm əzələli bir heyvana bənzəyirdi. Qanad kimi iki tərəfə daranmış və səhər tezdən evə gələn politexnik məktəbin dəlləyi tərəfindən pudralanmış saçları alçaq alnı üzərində beş çiçək hörüyü kimi sallanaraq, üzünü qəşəng bir çərçivə arasına alırdı. Qorio bir az kobud olsa da, özünü o qədər ciddi tutur, tütün qabından tütünü o qədər səxavətlə götürür və ürəyi istədiyi qədər makuba* doldura biləcəyinə elə əmin görünürdü ki, madam Voke Qorionun bu mənzilə köçdüyü günün axşamı, yatağına uzanarkən, duzlu donuz piyində bişən kəklik kimi, kafəindən ayrılmaq və Qorionun arvadı kimi yenidən dirilmək arzuları atəşində qıvrılırdı. Ərə getmək, pansionu atmaq, varlı şəhər əhalisinin bu ən yaxşı nümayəndəsi ilə qol-qola verib gəzmək, öz məhəlləsində şöhrətli bir qadın olmaq, yoxsullara sədəqə toplamaq, bazar günləri Şuaziya, Suaziya və Jantilya* gəzməyə getmək, pansionerlərdən birinin iyul ayında bağışlaya biləcəyi kontramarkanın intizarındansa, kefi istədiyi zaman teatra getmək, lojaya bileet almaq kimi bayağı Paris ailə həyatının Eldoradosu* artıq onun üçün bir xülya oldu. O, su-su topladığı qırx min franka malik olduğunu kimsəyə açıb söyləməzdi. Heç şübhəsiz, sərvət etibarilə o, özünü tamamilə əlverişli bir gəlin hesab edirdi.

Madam Voke öz-özünə:

– Başqa xüsusiyyətlərə gəlincə, mən tamamilə qocaya layiqəm, – dedi və qu tükü döşəyi üstündə dərin iz buraxan gözəlliklərini, sanki, bir daha etiraf edərək, o biri böyrü üstə çevrildi. Yoğun Silviya hər səhər bu izləri döşəyin üzərində görərdi.

Madam Voke bu gündən sonra, tamam üç ayın ərzində daim cənab Qorionun dəlləyinə müraciət edərdi. O, pansionu ziyarət edən ehtiramlı şəxslərə uyğun olaraq, evdə müəyyən bir görkəm yaratmaq bəhanəsi ilə özünə bəraət qazandıraraq, bəzək üçün bəzi xərclərə belə yol vermişdi. O, var gücü ilə pansionerlərin tərkibini dəyişməyə çalışır, artıq öz pansionuna ancaq hər cəhətdən layiq adamlar buraxmaq niyyətində olduğunu hər yerdə dönə-dönə söyləyirdi. Yanına bir başqası gələr-gəlməz, o, dərhal bütün Parisdə ən məşhur və hörmətli tacirlərdən biri olan cənab Qorio ilə lovğalanar və qocanın ona hörmət edib pansionuna düşdüyünü fəxrlə söylərdi. Madam Voke “VOKENİN EVİ” sərlövhəsi ilə xüsusi prospektlər nəşr etdirmişdi. Bu prospektlərdə daha sonra qeyd olunurdu ki, “Vokenin evi” atın məhəlləsində ən qədim və ən hörmətli bir ailə pansionudur. Pansionun qarşısında Qobelen manufakturası dərəsinə olduqca xoş (dördüncü mərtəbədə!) mənzərə açılır, burada sevimli bir bağça var, bağçanın axırında isə cökə xiyabanı uzanır. Pansionun sakit yerdə olduğundan və yaxşı havasından da bəhs olunurdu. Bu prospektin sayəsində qrafinya de l’Ambermenil madam Vokenin pansionuna gəlmişdi. Qrafinya otuz altı yaşlı qadın idi. O, dava meydanında ölən generalın dul arvadı kimi pensiya hüququna malik olduğundan, pensiya təyin və təsdiq edilməsi haqqında başladığı işin qurtarmağını gözləyirdi. Madam Voke xərəkləri yaxşılaşdırdı, təxminən altı ay müddətində ümumi otaqların qızdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verdi və prospektə vəd etdiyi şeylərə vicdanla əməl elədi. Hətta xərcin üstünə öz pullarından belə qoydu. Bunun nəticəsində madam Vokeyə “əziz dostum” deyərək xitab edən qrafinya, Mare* məhəlləsində yaşayan iki dostunu – baronessa de Vomerlandla polkovnik qraf Pikazonun dul arvadını belə, bu pansiona köçürməyi vəd etmişdi. Qrafinyanın bu dostları “Vokenin evi”nə nisbətən bahalı bir pansionda

yaşayırdılar; onunla belə, hərbi dəftərxana onların işlərini qurtardıqdan sonra bu xanımların vəziyyəti çox yaxşılaşacaqdı. O deyirdi: “Ancaq dəftərxanalar onların işini hey süründürür”. Nahardan sonra hər iki dul qadın madam Vokenin otağına çəkilərək, laqqırtı vurur, qarağat şirəsindən içərək, yalnız ev sahibəsi üçün saxlanılan çərəzdən yeyərdi. Qrafinya de l’Ambermenil ev sahibəsinin Qorio haqqında mülahizələrini tamamilə bəyənər, bunun çox gözəl fikir olduğunu söyləyərdi: lakin o, elə birinci gündən bu əhvalatı başa düşmüşdü. Qrafinyanın rəyinə görə, Qorio birinci növ kişilərdən sayılmalıdır.

Madam Voke ona deyirdi:

– Ah, mənim əzizim! Bu kişi palıd kimi möhkəmdir, özünü çox yaxşı saxlamışdır, qadına hələ çox zövq vermək iqtidarındadır.

Qrafinya alicənablıq hissi ilə madam Vokeyə dul arvadın tələblərinə o qədər də uyğun olmayan geyim və bəzəyi haqqında bəzi göstərişlər belə verdi. “Siz döyüşə hazır vəziyyətdə olmalısınız”, – dedi. Bir çox haqq-hesabdan sonra dul arvadların ikisi də Pale-Royal* gedərək, Taxta qalereyada lələkli şlyapa və cutqu aldı. Qrafinya öz rəfiqəsini həvəsləndirərək, “Balaca Janeta” mağazasına apardı. Burada onlar şərf və paltar seçib göturdülər. Bu döyüş ləvazimatı işə salındıqdan və dulciğaz başdan-başa silahlandıqdan sonra madam Voke tamamilə “Bef a lya mod”* restoranının lövhəsinə bənzədi. Buna baxmayaraq, o, yenə də yaxşılığa doğru xeyli dəyişmiş olduğunu zənn edərək qrafinyaya minnətdar olduğunu duyub, əliaçıq olmasa da, yadigar olsun deyə iyirmi franklıq bir şlyapa bağışladı. Sözüün doğrusu, o, qrafinyadan ancaq bir xidmətkarlıq tələb etmək niyyətində idi: qrafinya Qorionu danışdırmalı və Vokeni yaxşı bir şəkildə ona nümayiş etdirməli idi. Qrafinya de l’Ambermenil bu işdən dostcasına yapışaraq, qoca vermişel fabrikantının başına fir-fır fırlanırdı. Nəhayət, onunla söhbət etməyə müvəffəq oldu. Bu işdə onun yeganə arzusu vermişel fabrikantını yalnız özü üçün ələ keçirmək idi. Fəqət bütün sui-qəsdlərinin Qorio atanın utancaqlığına, bəlkə də, müqavimətinə rast gəldiyini gördüyü zaman, qrafinya qocanın yontalanmamış olduğuna hiddətlənərək otaqdan çıxdı.

O, öz rəfiqəsinə dedi:

– Bu adamdan heç şey qopara bilməyəcəksiniz, mənim mələyim. Onun heç şeyə inamı yoxdur, lap gülüncdür, axmaq adamdır, lap heyvan kimidir, xəsisdir, əziyyətdən başqa ondan heç bir şey gözləmək olmaz.

Qrafinya de l’Ambermenillə cənab Qorio arasında baş verən bu hadisədən sonra qrafinya artıq onunla bir evdə belə yaşamaq istəmədi. Ertəsi gün qrafinya, pansionda qaldığı altı ayın haqqını belə verməyi unudaraq, beş frankdan artıq qiymətə getməyəcək zirzibilini qoyub, evi tərk etdi. Madam Voke onu axtarıb tapmaq üçün çox əlləşdisə də, Parisdə qrafinya de l’Ambermenil haqqında heç bir məlumat ala bilmədi. O, tez-tez bu kədərli hadisədən danışar, pişikdən belə inamsız olmasına baxmayaraq, həddən artıq insanlara etimad göstərdiyinə görə göz yaşı tökərdi. Madam Voke bu cəhətdən öz yaxın adamlarına inanmayan, lakin ilk təsadüf etdiyi adama aldanan bir çox insanlara bənzəyirdi. Bu, son dərəcə qəribə bir əxlaqi xüsusiyyətdir, lakin hər halda, elə bir həqiqətdir ki, onun köklərini insan qəlbində axtarıb tapmaq o qədər də çətin deyildir. Bəlkə də, bəzi insanlar birlikdə yaşadıkları şəxslərin hüsn-rəğbətini heç bir şeylə qazanmaq iqtidarında olmadıqlarından, onların qarşısında qəlblərindəki boşluğu göstərdikdən sonra ətrafında dolaşan şəxslərin haqlı olaraq gizlicə ciddi bir hökm verdiklərini hiss etməyə başlayırlar. Lakin

bu cür insanlar eyni zamanda öz haqlarında tərif eşitməyə dərin ehtiyac duyurlar. Bu tərifi isə kimsə söyləmir, yaxud onlar həqiqətdə mövcud olmayan fəzilətlərini göstərmək üçün ehtiraslı arzularla çırpınır, can atırlar və bunun yad adamların gözündən düşmək təhlükəsinə baxmayaraq, onların məhəbbətini, yaxud hörmətini qazanmağa çalışırlar. Nəhayət, öz təbiətləri etibarilə xudpəsənd şəxsiyyətlər də var: onlar nə öz yaxın adamlarına, nə öz dostlarına heç bir yaxşılıq etməzlər, çünki bu yaxşılıq yalnız onların borcudur: əgər onlar tanımadıqları adamlara yaxşılıq edirlərsə, bununla yalnız öz qiymətlərini yüksəltmiş olurlar; buna görə yaxın adamlar dairəsi daha yaxın olduqca, onları az sevirlər. Öz adamlarından nə qədər uzaq olarlarsa, o qədər də onlara artıq xidmət göstərməyə çalışırlar. Mahiyyətcə xırdacı, yalançı və mənfur olan bu insan təbiətləri, heç şübhəsiz, madam Vokenin simasında birləşmişdi.

Votren deyirdi ki:

– Əgər mən o zaman burada olsaydım, sizin başınıza bu fəlakət gəlməzdi. Mən onun fırlıdığı üstünü açardım. Bu cür oyunları mən çox yaxşı bilirəm.

Madam Voke bütün məhdud təbiətli insanlar kimi, adətən, hadisələrin dairəsindən xaricə çıxmır və bunların səbəblərini araşdırmaq üçün özünə əziyyət vermirdi. O, məmnuniyyətlə öz səhvlərini başqalarının boynuna atardı. O, bu ziyana düşdüyü zaman, bu macəranın əsas günahını namuslu vermişel fabrikantında gördü. Söyləndiyinə görə, bu hadisədən sonra onun gözləri açılmışdı, Qorionu tanımışdı. Naz-qəmzə satmaq və qəşənglik üçün etdiyi xərclərin bihudə olduğunu anladıqdan sonra madam Voke çox da düşünmədən, bu müvəffəqiyyətsizliyin səbəbini kəşf etdi. Madam Voke başa düşdü ki, onun ifadəsi ilə , Qorionun özünə məxsus pis adətləri var. Bir sözlə, məhəbbətə bəslədiyi ümidlərinin puç bir əsas üzərində qurulduğunu və bu cür işlərə vəqif olduğu görünən qrafinyanın bu qədər canlı şəkildə söylədiyi kimi, Qoriodan qazanc götürmək mümkün olmadığını dərk etmişdi. Madam Voke təbii olaraq ədavətdə dostluqdan daha şiddətli oldu. Onun nifrətindəki qüvvət keçmiş məhəbbətə deyil, aldanmış ümidlərə müvafiq gəlirdi.

İnsan qəlbi könül münasibətlərinin zirvələrinə yüksəltdiyi zaman, adətən, ara-sıra yorğunluğunu alır, lakin kinli hisslərin ağır enişi ilə enərkən gec-gec dincəlir. Bununla belə, Qorio, hər halda, onun kirayənişini idi və buna görə də dul arvad təhqir edilmiş mənliliyinin odunu söndürməyə, məyusluqdan doğan ahlarını azaltmağa və iqumenin təhqirlərinə dözməyə məcbur olan bir rahib kimi öz intiqam ehtiraslarını söndürməyə məcbur olurdu. Kiçik qəlbli insanlar öz pis, yaxud yaxşı ehtiraslarını xırdacılıqla təmin etməyə çalışırlar. Dul arvad öz düşməninə gizli zərbələr vurmaq üçün bütün qadın hiyləgərliyini səfərbərliyə aldı. O, başlanğıc olaraq ümumi süfrə üçün təyin etdiyi bütün artıq şeyləri kəsməyə qərar verdi. Madam Voke yenə əvvəlki proqramına qayıtmağa qərar verdiyi səhər Silviyaya dedi ki: “Süfrəyə daha nə şoraba xiyarı, nə də çağla balığı qoyulmasın. Başdan-başa ziyandır”.

Qorio ata öz ehtiyacları etibarilə təvazökar adam idi və öz sərvətini özü yaradan bütün insanlar kimi, qənaətcillik artıq onun üçün bir vərdiş olmuşdu. Onun ən çox sevdiyi xörək şorba, soyutma mal əti, göy-göyərtili idi. Odur ki bu cür kirayənişini qızısdırmaq, onun zövqünə toxunmaq Voke üçün asan iş olmadı. Heç kəsin dişi bata bilmədiyi bir adamla toqquşmağa məcbur olduğunu anlayan Voke, çarəsiz qalaraq, Qorionu nüfuzdan salmağa başladı. Bununla Qorioya qarşı olan ədavətini başqa pansionerlərə də aşılayır, onlar isə əyləncə xatirinə onun intiqamına kömək edirdilər.

Birinci ilin sonlarında madam Vokenin şübhəsi o dərəcə artmışdı ki, özünə belə bir sual verirdi: nə üçün yeddi-səkkiz min livr gəliri, əla gümüş qabları, məşuqə kimi gözəl və qiymətli cəvahirləri olan bir tacir, yenə də onun pansionunda yaşayırdı və kirayəsini sərvətinə qeyri-uyğun bir şəkildə bu qədər az verir? Qorio birinci ilin çox vaxtını bəzən həftədə bir-iki dəfə başqa yerdə nahar edirdi, sonra yavaş-yavaş, pansion xaricində, ayda ancaq iki dəfə nahar etməyə başladı. Hörmətli cənab Qorionun pansion xaricindəki ayləncələri madam Voke üçün çox mənfəətli idi, fəqət kirayənin getdikcə pansionda tez-tez nahar etməyə başladığı zaman onun bu intizamı madam Vokenin narazılığına səbəb olmaya bilməzdi. Qorionun pansionda tez-tez nahar etməsi yalnız onun pulsuzluğu ilə deyil, bəlkə, ev sahibəsinin kefini pozmaq məqsədini daşması ilə izah edilirdi. Xırda insanların ən alçaq sifətlərindən biri öz mənəvi yoxsulluqlarını başqalarına aid etməkdir. Bədbəxtlikdən, Qorio ikinci ilin sonlarında madam Vokedən üçüncü mərtəbəyə köçürülməsini və pansion haqqının doqquz yüz franka qədər azaldılmasını xahiş etməklə bütün bu dedi-qodulara haqq qazandırmış oldu. Qorio elə qənaətə başladı ki, hətta qışda sobanı qalamaqdan belə vaz keçdi. Madam Voke pulunun qabaqcadan verilməsini tələb etdi. Cənab Qorio da buna razı oldu, lakin o gündən sonra artıq ona cənab Qorio deyil, “Qorio ata” deməyə başladılar.

Qorionun bu süqutunun səbəbini hər kəs bir cür izah edirdi. Bu, çətin iş idi. Yalançı qrafinyanın söylədiyi kimi, Qorio ata sirr verməyən, qaradınmaz bir adam idi... Dilində söz qalmayan, bəzi boşboğaz, başıboş insanların məntiqinə görə, öz işləri barəsində danışmayan adamlar yaramaz işlərlə məşğul olurlar. Beləliklə, “cah-calallı tacir” dəyişilib cibgir, arvadbaz qoca bir təlxək oldu. Qorio ata gah birjaya qaçaraq, maliyyə dili ilə desək, qabaqcadan iflasa uğradıqdan sonra, birjada saçlarını yolan bir adama çevrilirdi. Bu, o zaman “Vokenin evi”ndə olan Votrenin fərziyyəsi idi. Qorio gah hər axşam bəxtini sınayaraq, on frank udan xırda bir qumarbaz olurdu, gah da onu gizli polis casusu edirdilər. Lakin Votrenin iddiasına görə, Qorio bu dərəcəyə çatmaq üçün kifayət qədər hiyləgər deyildi. Bundan başqa, Qorio atanı yüksək faizlə qısa müddətə borc pul verən bir simic və “ara” nömrəyə pul qoyub udan bir lotereya oyunçusu zənn edirdilər. Gah da o, eyib və bacarıqsızlığı törətdiyi sirlər mücəssəməsinə çevrilirdi. Bununla belə, onun cinayətləri, yaxud hərəkətləri nə qədər alçaq olsa da, ona bəslənilən nifrət onu pansiondan qovmaq dərəcəsinə çatmırdı. Hər halda, o, pansion pulunu verirdi. Bundan başqa, hər halda, Qorio atanın bir mənfəəti də vardı: ona məsxərə edən, yaxud sataşan adamlar bu yolla nəşələnər, yaxud acıqlarını soyudardılar.

Madam Vokenin rəyi daha çox həqiqətə bənzədiyindən, hamı bununla razılaşmışdı. Onun dediyinə görə, bu “özünü yaxşı hifz etmiş və alma kimi təzə, hələ qadına çox şeylər verə bilmək iqtidarında olan kişi”, sadəcə, əcaib meyilləri olan bir əxlaqsız idi. Madam Voke aşağıdakılara görə bu iftiranı əsaslandırmağa çalışırdı.

Ev sahibəsinin hesabına yarım il yaşamağa müvəffəq olan müflis qrafinya gedəndən bir neçə ay sonra bir dəfə səhər tezdən, hələ yatağından durmamışdan, Voke ipək paltar xışıltısı eşitdi. Gənc bir qadın yumşaq qədəmlər və yüngül yerişlə Vokenin otağının yanından keçərək, Qorionun qəsdən açıq qoyulmuş qapısından içəri girdi. Dərhal yoğun Silviya sahibəsinin yanına gələrək, həddən artıq gözəl olduğuna görə namuslu olmadığı sezişən ilahə kimi geyinmiş, toza belə batmamış prünel çəkməli bir qızın ilanbalığı kimi küçədən mətbəxə sürüşdüyünü və cənab Qorionun harada yaşadığını soruşduğunu xəbər verdi. Madam Voke qara aşı ilə birlikdə qapının içindən qulaq asmağa başladı. Onlar xeyli uzunsürən görüş əsnasında bəzi mehriban sözlər söylədiyini duymuşdular. Qorio ata öz xanımını ötürmək üçün çıxdığı zaman,

yoğun Silviya bu iki aşiqin nə etdiklərini izləmək məqsədi ilə guya, bazara getdiyini göstərmək üçün səbəti qolundan asdı, onra isə geri dönərək:

– Xanım, – dedi, – yaqın, bu cənab Qorio çox varlı adamdır ki, qadını belə bir mərtəbəyə qaldırıb. Bilirsinizmi, Estrapadanın tinində dəbdəbəli bir ekipaj dayanmışdı; , həmin ekipaja mindi.

Nahar vaxtı madam Voke gözünə düşən günəşin Qorionu narahat etməməsi üçün pəncərənin pərdəsini çəkərkən, həmin qıza işarə ilə:

– Cənab Qorio, – dedi, – sizi qəşəng qızlar sevirlər, günəş sizin üzərinizə nur saçır. Vallah, sizin qiyamət zövqünüz var: o çox gözəldir.

Qorio, kirayənişinlərin ədəbə riayət edən bir qocanın sadə bədgümanlığı zənn etdikləri qürurla:

– O, mənim qızımdır, – dedi.

Qorionu ziyarət edən bu qız bir aydan sonra yenə gəldi. Birinci dəfə səhər geyimində gələn bu qız, indi nahardan sonra gəlmiş və bəzəkli yol paltarı geymişdi. Qonaq otağında laqqırtı vuran kirayənişinlər bu incəbelli, zərif və sarışın gözəli görmək səadətinə nail olmuşdular. O, Qorio ata kimi bir şəxsin qızından daha çox, incə, kübar qadına bənzəyirdi.

Yoğun Silviya qızı tanımayaraq:

– Bunlar iki nəfərmiş, – deyə çığırdı.

Bir neçə gün sonra ucaboylu, gözəl vücudlu, canlı baxışlı başqa bir qız cənab Qorionu xəbər almışdı.

Silviya bu dəfə:

– Bunlar üç nəfərmiş! – deyə səslənmişdi.

Qorionun ikinci qızı atasını səhər ziyarət etdi, bir neçə gün sonra isə axşamüstü karet , bal paltarında gəldi.

Bu vüqarlı xanımla birinci dəfə səhər gəlmiş olan sadə geyimli qızın arasında heç bir bənzəyiş görməyən madam Voke yoğun Silviya ilə birlikdə:

– Bunlar dörd nəfərmiş! – dedi.

Qorio hələ də pansion üçün min yüz frank haqq verirdi.

Madam Vokenin nəzərində varlı bir kişinin dörd, ya beş məşuqə saxlaması tamamilə təbii görünürdü, onun öz məşuqələrini doğma qızları kimi təqdim etməsi isə hiyləgərlikdən başqa bir şey deyildi. Madam Voke Qorionun bu qızları “Vokenin evi”ndə qəbul etməsinə qətiyyətlə etiraz eləmirdi. Lakin bu ziyarətlər kirayənişinin Vokenin şəxsiyyətinə qarşı laqeyd olduğunu sübut etdiyindən, dul arvad ikinci ilin başlanğıcında Qorioya “qoca pişik” ləqəbini verdi. Qorio pansion haqqını doqquz yüzə düşürdükdə isə Voke bu xanımlardan birinin pilləkəndən endiyini gördüyü zaman, olduqca həyasız bir tövrlə Qorioya

xitab edərək, onun evini nəyə çevirmək istədiyini soruşdu. Qorio ata cavabında bu xanımın onun böyük qızı olduğunu söyləmişdi.

Madam Voke istehza ilə:

– Sizin neçə düjün qızınız var? – deyə soruşmuşdu.

Qorio iflas edən və böyük ehtiyac üçün düşən bir adamın itaətkarlığı ilə cavab verdi:

– Mənim ancaq iki qızım var.

Üçüncü ilin sonlarında Qorio ata öz xərcini daha çox ixtisara salaraq, dördüncü mərtəbəyə köçdü. O, indi ayda ancaq qırx beş frank xərcləyirdi. Artıq burunotu belə iyləməzdi, dəlləyini buraxmışdı, saçlarına pudra vurmazdı. Qorio ata ilk dəfə pudrasız göründüyü zaman ev sahibəsi mat qaldı: Qorionun çirkli, boz, yaşıla çalan saçları vardı. Onun gizli iztirablardan getdikcə daha məyus görünən üzü nahar süfrəsi ətrafında toplaşan sifətlər arasında ən məyus və ümitsiz bir üzə oxşayırdı. Artıq heç bir şübhə qalmamışdı; Qorio ata öz gözlərini xaincəsinə təsirindən ancaq həkimin ustalığı sayəsində mühafizə etmiş qoca bir əxlaqsızdır, saçlarının mənfur rəngi isə həddən artıq aşıqanə macəralara qapılmasının və bu macəraları davam etdirmək üçün içdiyi dərmanların nəticəsidir. Zavallının cismani və mənəvi vəziyyəti, sanki, bu boş sözlərə haqq qazandırırırdı. Qorionun qəşəng alt paltarı köhnədikdən sonra o, dirsəyi¹ on dörd suya² alınmış kolenkordan özünə köynək tikdirmişdi. Brilyantlar, qızıl tütün qabı, qızıl zəncir, c vahirlər – hamısı bir-birinin inca yox olurdu. O, bənövşəyi frakından, bütün əvvəlki görünüşündən ayrıldı, qışda da, yayda da, şabalıd rəngli kobud mahuddan tikilmiş sürtük, keçi dərisindən jilet, qalın buksindən boz şalvar geyməyə başladı. Qorio getdikcə sınıxırdı: baldırları zəifləmiş, meşşan rahatlığı və bolluğu içində iriləşmiş sifəti qırıq-qırıq olmuş, çənəsi sivriləşmiş, alnında qırıqlar əmələ gəlmişdi. Nev-Sent-Jenevyeve küçəsində yaşadığı dördüncü ilin sonlarında Qorionu artıq tanımaq belə mümkün deyildi. Altmış iki yaşlı, sevimli vermişel fabrikantı, ucaboyle, çox cavan görünən, gənclik təbəssümü ilə gülən, şənliyi ilə hamını sevindirən dolğun vücutlu burjua artıq yetmiş yaşlı, küt, əldən düşmüş qocaya bənzəyirdi. Onun mavi gözlərində vaxtilə həyat nuru parlayırdı, artıq indi o gözlər də sönmüş, işıqdan düşmüş, rəngini itirmişdi. Artıq bu gözlər yaşarmazdı, dövrəsi qızarmış gözlərə indi, elə bil, qan sağılmışdı. Qorionun bu vəziyyəti bəzilərinde ikrah, bəzilərinde isə mərhəmət hissi oyadırdı. Alt dodağının sallandığını görən təbib tələbələr, Qorio atanın üzünün yaratdığı bucağı ölçdükdən sonra uzun müddət onu hərəkətə gətirmək üçün çalışırdılarsa da, müvəffəq ola bilməyib, kretinizm xəstəliyinə tutulduğunu təyin etdilər.

Bir dəfə axşama yaxın, şamdan sonra madam Voke istehza ilə Qoriodan soruşdu ki: “Nə oldu, sizin qızlarınız artıq sizi ziyarət etmirlər?” O, bu sualı ilə Qorionun atalığına şübhə etdiyini anlatmaq istəyirdi. Qorio ata cida ilə sancılmış kimi diksindi:

– Bəzən gəlirlər, – deyə cavab verdi.

Tələbələr bir səsle:

– Doğrudanmı? – deyə bağırıdılar. – Siz hələ bəzən onlarla görüşürsünüz? Afərin, Qorio ata, afərin!

Qoca artıq cavabının doğurduğu istehzalara qulaq asmırdı; o, yenə fikrə dalırdı, fəqət ona səthi bir nəzərlə baxanlar bu dalğınılığı ağıl yoxsulluğundan əmələ gələn bir qocalıq kütlüyü zənn edirdilər. Əgər onlar Qorionu yaxından tanımış olsaydılar, bəlkə də, onun mənəvi və cismani vəziyyəti ilə maraqlanardılar, lakin qoca onlar üçün həlledilməz bir şey idi. Əlbəttə, Qorionun doğrudanmı un ticarəti ilə məşğul olduğunu və sərvəti barədə məlumat toplamaq o qədər də çətin iş deyildi, lakin onunla maraqlana biləcək qoca adamlar yaşadıqları məhəllənin xaricinə çıxmaz, qayaya yapışmış kimi daim pansionda yaşayırdılar. Yerdə qalan kirayənişinlərə gəlinə, onlar Nev-Sent-Jenevyev küçəsindən uzaqlaşan kimi dərhal Paris həyatının cərəyanına düşərək, məsxərəyə qoyduqları bu zavallı qocanı tamam unudurdular. Qayğısız gənclərin və bu məhdud insanların təsəvvüründə Qorionun bu ehtiyacı, bu kütlüyü qətiyyən heç bir sərvət, heç bir fəaliyyətlə uzlaşa bilmirdi. Öz qızları kimi təqdim etdiyi qadınlar haqqında hər kəs Vokenin rəyinə şərik olurdu. Qoca qarıların sərt məntiqinə əsasən axşamçağı boşboğazlıq edərək hər cür fərziyyələr uyduran Voke isə deyirdi:

– Qorio atanın qızları onun yanına gələn xanımlar kimi zahirən varlı olsaydılar, o, mənim evimdə, dördüncü mərtəbədə, ayda qırx beş franka yaşardımı, dilənçi kimi dolanardımı?

Vokenin gətirdiyi bu cür dəlilləri heç bir şeylə rədd etmək mümkün deyildi. Beləliklə, 1819-cu il noyabr ayının axırlarında, bu faciə baş verdiyi zaman, pansionda yaşayan hər bir kirayənişində zavallı qoca haqqında tamamilə müəyyən rəy əmələ gəlmişdi. Onun heç bir zaman heç bir arvadı olmamışdır, heç bir qızı da yoxdur. O, kef və nəşədən sui-istifadə etdiyi üçün, təbiət-tarix muzeyi məmuru olan həmişəlik kirayənişinlərdən birinin söylədiyi kimi, papaqlılar dəstəsinə mənsub olan antropomorf bir ilbisə çevrilmişdir... Bəs Puare?.. O, Qorioya nisbətə , centlmen idi. Puare danışar, mülahizələr yürüdər, cavablar verərdi. Doğrudur, adətən, başqalarının söylədiyi sözləri təkrar etdiyinə görə öz danışıklarında, mülahizələrində, cavablarında heç bir şey ifadə etməzdi, lakin hər halda, söhbətin qızıışmağına səbəb olardı. Onda həyat qaynayır, bəzi hisslər görünürdü, halbuki Qorio, yenə muzey məmurunun ifadəsi ilə söyləyə olsaq, hər zaman donma nöqtəsində dururdu.

Ejen Rastinyak, ən istedadlı və yaxud çıxılmaz bir vəziyyətin nəticəsində qısa müddət üçün müstəsna adamlara məxsus qabiliyyətlə birdən-birə fəaliyyətə başlayan gənclərin, yəqin, tanış olduğu mənəvi vəziyyətə qayıtmışdı. Parisdə yaşadığı birinci il müddətində, hələ fakültədə ibtidai dərəcələri qazanmaq üçün çox da oturub çalışmaq lazım gəlmədiyi bir zaman Ejen boş vaxtından istifadə edərdi və Parisin zahiri hüsnündən ləzzət alardı. Tələbə hər bir teatrın repertuarı ilə tanış olmaq, Parisin bütün dolanbac yollarını öyrənmək, adətlərlə tanış olmaq, dili mənimsəmək, paytaxt nəşələrində öyrəşmək, bütün ədəbli və ədəbsiz yerləri gəzib-dolaşmaq, maraqlı mülahizələrə qulaq asmaq və muzey sərvətlərini nəzərdən keçirmək istərsə, qətiyyən vaxtı çatmaz. O, bu zamanlar hər boş şeyə xüsusi əhəmiyyət verər və böyük həvəslə bunlarla maraqlanardı. Onun nəzərində böyük bir adam vardır ki, o da “Kollec de Frans”ın professorudur. Bu professoru da öz dinləyicilərinin səviyyəsində dura bilmək üçün maaş verirlər. Tələbə qalstukunu yuxarıdan bağlayar və Komik operanın birinci yarusunda əyləşən bir qadının xatirinə gözəl ədə ilə oturur. O, həyata yavaş-yavaş daxil olar, köhnə adətlərdən uzaqlaşar, öz həyat görüşlərini genişləndirər, nəhayət, cəmiyyət quruluşundakı insan təbəqələrinin ardıcılığını dərk edir. Günəşin parlaq ş aları altında Yelisey düzlərini dolaşan ların içinə baxmağı sevən tələbə, bir az sonra artıq belə bir sahibi olmaq arzusuna düşər.

Ejen dil və hüquq elmləri bakalavrı dərəcəsini aldıqdan sonra tətillə getməzdən əvvəl, özü dərk etmədən, belə bir məktəbi keçməyə müvəffəq ola bilmişdi. Artıq onun uşaqlıq xəyallarından, əyalət görüşlərindən heç bir əsər qalmamışdı. Anlayışları dəyişmiş, şöhrətpərəstliyi isə xeyli artmışdı. Odur ki öz ata-baba malikanəsində yaşadığı zaman hər şeyə ayıq nəzərlə baxırdı. Atası da, anası da, iki qardaşı, iki bacısı da, təqaüddən başqa heç bir sərvəti olmayan xalası da kiçik Rastinyak mülkündə yaşamaqda idi. Təxminən üç min franklıq mədaxili olan bu mülk, üzüm təsərrüfatındakı dəyişkənlikdən asılı olmasına baxmayaraq, hər il Ejen üçün min iki yüz frank əzib çıxarmalı idi. Ejen, ailəsinin daim ehtiyac içində olduğunu və bu ehtiyacı alicənablıqla ondan gizlətməyə çalışdıqlarını görürdü. O, istər-istəməz, uşaqlıqda gözəl görünən bacılarını, xəyalında yaratdığı gözəllik nümunəsini təcəssüm edən Paris qadınları ilə müqayisə edirdi. O, ən ucuz ərza ın xırdaçı adamlara xas olan bir qayğı və qənaətlə gizlədildiyini görürdü. O, öz ailəsi ilə birlikdə üzüm cecəsindən hazırlanmış içki içərdi. Bir sözlə, xatırladılması bihudə olan bir çox hadisələr onun qəlbində həyatda müvəffəqiyyət qazanmaq arzusunun on qat artırmış və cəmiyyətdə qabağa getmək ehtirasını oyatmışdı. Alicənab adamlara məxsus bir tərzdə, o da yalnız öz şəxsi xidmətlərinə güvənmək niyyətində idi. Bununla belə, o, qəlbən, ilklərinə qədər cənublu olaraq qalırdı. Açıq dənizə çıxdıqdan sonra hansı sahilə doğru üzməyi, yelkənlərini hansı səmtə çevirməyi bilməyən bir gənc kimi, onun da qərarları sabit olmayacaqdı. Ejen əvvəlcə bütün varlığı ilə çalışmaq niyyətində idi, lakin bir az sonra lazımı əlaqələr yaratmaq həvəsinə düşdü. Qadınların cəmiyyət həyatında nə qədər böyük nüfuzə malik olduqlarını duyduqdan sonra o, özünə himayət göstərəcək bir qadın tapmaq üçün dərhal əyan məclislərinə daxil olmaq fikrinə düşdü. Ağillı və həssas bir gənc isə ağıl və xüsusilə coşqunluqdan başqa zərif vücuda və qadınları düşküncəsinə cəzb edən bir növ cılığın gözəlliyə malik olduqdan sonra belə qadınlara rast gəlməyə bilərdimi? Keçmişdə gülüşə-gülüşə bacıları ilə gəzdirdi düzləri dolaş rən Rastinyak bu cür xəyallardan uzaqlaşa bilmirdi. Artıq bacıları da onun xeyli . Vaxtilə xalası madam de Marsi yak sarayda xidmət edərdi. Onun yüksək kübarlar mühitində tanışları vardı. Xalası öz xatirələrini tez-tez və cazibədar şəkildə ona söylərdi. Gənc şöhrətpərəst, hüquqşünaslıq məktəbindəki müvəffəqiyyətlər qədər əhəmiyyətli olan cəmiyyətdəki qələbələri üçün bu xatirələrdə bir çıxış nöqtəsi tapdı. Ejen hansı qohumluq münasibətlərini yenidən bərpa etmək mümkün olduğunu xalasıdan soruşdu. Qocalmış xanım silkələdikdən sonra bu qərara gəldi ki, varlı qohumlarının xudbin tayfası içərisində onun bacısı oğluna yardım göstərmək üçün az-çox münasib bir şəxs varsa, o da vikontessa de Boseandır. O, bu məqsədlə gənc xanıma köhnə üslubda bir məktub yazaraq Ejenə verdi və dedi ki, vikontessanın hüsn-rəğbətini qazanmağa müvəffəq olarsa, bu xanımın vasitəsilə başqa qohumları da ələ keçirə biləcəkdir. Rastinyak Parisə gəldikdən bir neçə gün sonra xalasının məktubunu madam de Boseana göndərdi. Vikontessa onu bala dəvət etməklə cavab verdi. Bal ertəsi günə təyin edilmişdi.

1819-cu il noyabrın axırlarında ailə pansionundakı işlərin ümumi vəziyyəti bu şəkildə idi. Bir neçə gün sonra madam de Boseanın balında iştirak edən Ejen evə gecə saat ikidə qayıtmışdı. Tələbə itirdiyi vaxtı geri qaytarmaq üçün hələ rəqs edərkən belə səhərə kimi işləməyi qəhrəmançasına özünə vəd etmişdi. Kübar həyatının parıltıları qarşısında qəlbində hiss etdiyi yalançı qüvvənin sehrinə qapılaraq, ömründə birinci dəfə Rastinyak yaşadığı məhəllənin sükunətində öz gecəsini yuxusuz keçirməyə hazır görünürdü. O gün Rastinyak pansionda nahar etmədi. Bu surətlə kirayənişinlər onun yalnız səhərə yaxın gələcəyini fərz edə bilərdilər. O, doğrudan da, adətən, Odeonda*, yaxud Pradoda* verilən ballardan ipək corablarını palçığa bulayıb, bal tuflilərini tapdaq-tapdaq edib, səhərə yaxın qayıdardı. Kristof qapının rəzasini çəkməzdən əvvəl qapını açdı və küçəyə göz gəzdirdi. Elə bu dəqiqədə Rastinyak göründü. O,

içəriyə gurultusuz daxil oldu və xeyli səs-küy salan Kristofla birlikdə yuxarı mərtəbəyə qalxdı. Ejen soyunub gecə başmaqlarını ayağına keçirtirdi, köhnə sürtükünü geydi, sobadakı torfu yandırır, tələsik işləməyə hazırlaşdı. Kristof ağır ayaqqabılarının gurultusu ilə tələbənin çox da gurultulu olmayan hazırlığının səsini batırdı.

Ejen hüquq kitablarına qapılmazdan əvvəl, bir neçə dəqiqə dalğın-dalğın oturdu. O, bir az əvvəl vikontessa de Boseanı görmüşdü. Vikontessa Paris əyan məclislərinin çariçəsi idi, onun evi Sen-Jermen* məhəlləsinin ən xoş evlərindən biri sayılırdı. O, istər adı və istərsə də sərvəti ilə kübar aləmin yuxarı təbəqələrinə mənsub idi. Xalası de Marsi yaxın sayəsində bu yoxsul tələbə vikontessa tərəfindən yaxşı qəbul edilmişdi, lakin o, bu hüsn-rəğbətin nə demək olduğunu özü belə başa düşmürdü: bu qızıla qərq olmuş salonlarda qəbul edilmək yüksək zadəganlıq haqqını verən bir fərmana bərabər idi. Ejen ən məhdud məclislərdən birində özünü göstərməklə artıq hər yerə getmək haqqını qazanmış olurdu. Bu məclisin parıltılarından gözləri qamaşan Ejen vikontessa ilə ancaq bir neçə kəlmə danışa bilmişdi ki, nəzərini rautda toplaşan Paris ilahələrindən biri cəlb etdi. Bu ilahə gənclərin dərhal məftun olduğu qadınlardan idi. Ucaboylu, qəşəng vücutlu qrafinya Anastazi de Resto öz gözəlliyi ilə bütün Parisdə şöhrət qazanmışdı. İri qara gözləri, gözəl qolları, hamar baldırları olan, hərəkətindən od yağan bir qadını təsəvvürünüza gətirin. Markiz de Ronkerol ona “cins at” deyirdi. Çılğın zərifliyi qətiyyənlə onun gözəlliklərini pozmazdı: dolubədənli idi, lakin onu həddən artıq köklükdə məzəmmət etmək olmazdı. Cins at, cins qadın kimi təbirlər artıq “səma mələkləri”ni, “Ossian sifətləri”ni*, dənizmin rədd etdiyi bütün köhnə eşq mifolojisini əvəz edirdi. Lakin qrafinya de Resto Rastinyakın nəzərində sevilən bir qadın kimi idi. Onun yelpazəsində qeyd olunan kavalərlər siyahısında Rastinyak özünə iki rəqs ala bilmiş və birinci kadrildə danışmaq imkanı qazanmışdı.

Rastinyak qadınlara xoş gələn bir ehtirasla, açıqcasına soruşdu:

– Madam, sizi harada görmək olar?

– Haradamı... – deyərək cavab verdi, – Bulon meşəsində də olar, Bufonlarda* da olar, öz evimdə də olar, hər yerdə olar.

Təşəbbüskar cənublu fürsəti fəvtə verməyərək, bu cazibədar qrafinya ilə yaxınlaşmağa tələsdi. Bir kontrtansla üç vals müddətində bir gənc qadına bundan artıq yaxınlaşa bilməzdi. Ejen xanımını “adlı-sanlı” xanım hesab edərək, özünü madam de Boseanın kuzeni¹ kimi təqdim etdi, bundan sonra isə qrafinya onun evinə, sadəcə, gəlməyə icazə verdi. Vidalaşarkən gülümsəməsindən Ejen belə bir nəticə çıxartdı ki, ona mütləq vizit vermək lazımdır. Xoşbəxtlikdən, Ejen, onun sadədilliyinə gülməyən bir şəxsə təsadüf etdi. Halbuki bu dövrün əyyaşları arasında sadədillik ən böyük günah sayılırdı. Molenkur, Ronkerol, Maksim de Tray, de Marse, de Auda-Pinto, Vandenes kimi dövrün məşhur əyyaşları ledi Brendon, hersoginya de Lanje, qrafinya Kerqaruet, madam de Serizi və madam de Lanti, hersoginya de Karilyano, qrafinya Ferro, markiza d’Eqlemon, madam Firmiani, markiza de Listomer, markiza d’Espar, hersoginya de Mof ineyz və Qranlye bacıları kimi ən ehtişamlı qadınların məclisində dolaşar və öz çılğın modabazlıqları ilə göz qamaşdırırdılar. Beləliklə, təcrübəsiz tələbə, xoşbəxtlikdən, hersoginya de Lanjenin məşuqu markiz de Monrivoya təsadüf etdi. Markiz general olsa da, uşaq kimi sadəlövh idi. O, qrafinya de Restonun Elder küçəsində yaşadığını Rastinyaka xəbər verdi.

Gənc olmaq, bir qadın həsrəti ilə yaşamaq, kübar həyatını arzulamaq, qarşısında iki evin qapılarının açıldığını görmək, Sen-Jermen məhəlləsində möhkəm addımlarla vikontessa de Boseanın evinə daxil olmaq və Şosse d'Anten* məhəlləsində qrafinya de Restonun qarşısında diz çökmək, Paris salonlarının anfiladasını nəzərdən keçirmək və qadın qəlbində himayə və yardım tapmaq üçün özünü kifayət qədər gözəl saymaq, misilsiz bir sıçrayışla bərk çəkilməmiş kəndir üzərinə sıçramaq üçün özündə kifayət qədər şöhrət ehtirası duymaq, heç vaxt yığılmayan bir akrobat cəsarəti ilə bu kəndirin üzərində yerimək və cazibədar bir qadın simasında ən sınaq olmuş bir çiyinlik ağacı tapmaq nə gözəldir! Torf sobası, yoxsulluq və "Qanun məəcəlləsi" ilə yanaşı doğan bu fikirlərin və gözləri qarşısında əzəmətlə yüksələn bu qadının təsiri altında, bu dalğın fikirlər arasında, kim Ejen kimi öz gələcəyini yoxlamamış, gələcəyini müvəffəqiyyətlə bağlamamışdır?! Coşub-daşan fikirlər gələcək sevinclər üçün o qədər şirin vədlər verirdi ki, Ejen artıq özünü qrafinya de Resto ilə yalnız təsəvvür edirdi. Lakin bu halda əzrət Yusifin dərddli ahına bənzəyən bir inilti gecənin sükutunu pozdu. İnilti gəncin qəlbində can verən bir insanın xırıltısı kimi səsləndi. Ejen yavaşca qapını açdı, dəhlizə çıxanda Qorio atanın qapısı altından gələn işıq gördü. Ejen qonşusunun halı pozulmuş olduğunu zənn edərək, gözünü qapının açar dəliyinə dayayıb, otağın içərisinə nəzər saldı. Qoca işləyirdi, lakin tələbənin gördüyü şey o qədər şübhəli idi ki, o, özünü vermişel fabrikantı kimi qələmə verən bu şəxsin gecə fırladaqlarını yaxşıca aydınlaşdırmaqla cəmiyyətə xidmət göstərmək istədi. Göründüyü kimi, Qorio ata hələ qabaqcadan stolu yıxıb, ayaqlarını yuxarı çevirmişdi; stolun ara taxtasına şorba kasasına bənzəyən bir şey və gümüş bir qab bağlayıb, bu zəngin nəqşlərlə bəzənmiş şeylərin ətrafına kəndirə bənzər nə isə dolayaraq, onları elə bir qüvvətlə sıxırdı ki, hamısı əzik-əzik olurdu. Anlaşıldığına görə, o, bu şeyləri gümüş külçəsinə çevirmək fikrində idi.

Rastinyak qızıllanmış gümüş qabları kəndirin köməyi ilə xəmir kimi əzən qocanın damarları görünən əllərinə baxdıqca: "Aha! Kişinin gücünü görürsən! – deyə düşündü. Ejen belini düzəldərək, öz-özündən soruşdu: – Bəlkə, bu, özünü zəlif, əbləh göstərən və öz peşəsi ilə sakit məşğul olmaq üçün dilənçi kimi yaşayan bir oğru, yaxud oğurluq mal alıb-satan bir tacirdir?"

Tələbə yenə gözünü açar dəliyinə dayadı. Qorio ata kəndiri açdı, bir ovuc gümüş götürüb, yorğanla örtülmüş stolun üstünə qoydu və gümüşü yumru şəkllə salmaq üçün yoğurmağa başladı. O, bu əməliyyatı çox məharətlə eləyirdi.

Gümüşün yuvarlaq şəkllə düşdüynü gördükdə Ejen öz-özünə:

– Bəli, – dedi – bu qocanın gücü Polşa kralı II Avqustun* gücündən heç də az deyil!

Qorio ata qəmgin nəzərlə əlindəki gümüşə baxdı, gözləri yaşardı, sonra isə otağında yanan burma şamı söndürdü. Onun ah çəkərək yatağına uzandığını Rastinyak eşidə bildi.

Tələbə öz-özünə:

– Bu, divanədir! – deyə düşündü.

Qorio ata ucadan:

– Zavallı balam! – dedi.

Ejen bu sözlərdən sonra belə qərara gəldi ki, bu hadisəni yaymaqdan daha susmaq yaxşıdır, bir də, tez-tələsik qonşunu ittiham etmək mənasızdır. Tələbə yenidən öz otağına girmək istəyirdi ki, birdən xəfif xışıltı eşitdi. Bu xışıltı yumşaq başmaq geymiş adamların pilləkəndən düşməsinə xatırladırdı. Ejen diqqətlə qulaq asdı. Həqiqətən, iki şəxsin nəfəs aldığını duymaq olurdu. Nə qapı cırıldadı, nə ayaq səsləri eşidildi. Rastınyak ancaq üçüncü mərtəbədə Votrenin otağında zəif işıq yandığını dərhal gördü.

Öz-özünə:

– Ailə pansionunda nə qədər sirr var imiş! – dedi.

Ejen bir neçə addım aşağı enib dinləməyə başladı, qulağına qızıl cingiltisi gəldi. Bir az sonra işıq söndü, qapı yenə cırıldamasa da, qaranlıqda iki şəxsin nəfəsini duymaq olurdu. Sonra bu iki şəxs pilləkəndən aşağı düşdükcə səs də uzaqlaşaraq itib gedirdi.

Voke pəncərəsini açıb:

– Orada gəzən kimdir? – deyərək bağırdı.

Votren astadan yoğun səsi ilə cavab verdi:

– Mənəm, Voke cici, öz otağıma gedirəm.

Ejen isə otağına dönərkən öz-özünə fikirləşirdi:

“Çox qəribədir! Kristof qapının rəzəsini çəkmişdi. Parisdə, ətrafda baş verən hadisələri yaxşı bilmək üçün gecələr qətiyyənlə yatmaq yaramaz”.

Bu iki kiçik hadisə Ejeni şübhəli pərəstlik və eşq xülyələrindən uzaqlaşdırdı. O əyləşib çalışmağa başladı. Lakin fikirləri çox dağınıq idi, çalışa bilmirdi. Qorio atanın şübhəli işləri və xüsusilə parlaq bir gələcək müjdəsi kimi hər an gözləri qarşısında canlanan qrafinya da Restonun xəyalı onu çalışmağa qoymurdu. Nəhayət, Ejen yatağına uzanıb, ölü kimi yatdı. Gənclər gecə çalışmaq üçün vəd verdikdə, on hadisədən yeddisində onların yəqin yatacaqlarına inanmaq olar. Gecələr yatmamaq üçün iyirmi yaş ötmək lazımdır.

Ertəsi gün Parisin göylərini duman bürümüşdü. Duman elə sıx idi ki, hər şeyin üzərinə pərdə çəkmişdi; hətta ən dəqiq adamlar belə vaxtı təyin etməkdə çətinlik çəkirdilər. Zənglər günorta vaxtını xəbər verirdisə də, şəhər saat səkkiz olduğunu zənn etmək olardı. Madam Voke saat onun yarısında hələ də yatağından qalxmamışdı. Kristofla yoğun Silviya da vaxtından gec oyanmış, indi isə kirayənişinlər üçün alınmış südün qaymağı ilə qəhvə bişirib, rahat-rahat içməklə məşğul idilər. Madam Voke bu qeyri-qanuni işi sezməsin deyərək Silviya kirayənişinlərin südünü yenidən xeyli qaynatmışdı.

Kristof quru çörəyi qəhvəyə birinci dəfə batırıraq:

– Silviya, – dedi, – nə deyirsən de, amma cənab Votren yaxşı adamdır. O, bu gecə də iki şəxslə görüşdü, ancaq sahibə soruşsa, ona heç nə demək lazım deyil.

– Bəs o, sənə bir şey verdimi?

– Bir ay ərzində yüz su vermişdir, bunun da mənası “ağzını yum” kimi bir şeydir.

Silviya dedi:

– Elə özünü çəkməyən bir odur, bir də madam Kutür. Yerdə qalanlar il münasibətilə sağ əlləri ilə verdiklərini sol əlləri ilə geri almaq üçün can atırlar.

Kristof:

– Verdikləri də nədir? – dedi. – Vur-tut yüz su. Düz iki il tamam olur ki, Qorio ata çəkmələrini özü təmizləyir. Hələ bu simic Puare çəkmə yağı belə işlətmir. O, öz sürütmələrini dili ilə yalayır, ancaq təmizləməyə verməz. Bu ölüvay tələbəyə gəlincə, o, mənə qırx su verir. Halbuki elə tək fırçalar mənə bundan baha qiymətə başa gəlir. Hələ bir tərəfdən də köhnə paltar alıb-satır. Qəribə alverdir!

Silviya balaca qurtumlarla qəhvəni içərək, etiraz etdi:

– Hələ bu harasıdır! Hər halda, bizim yer məhəllədə ən yaxşı yer sayılır. Dolanmaq olar. Amma Kristof, mən yenə hörmətli Votren dayıdan danışmaq istəyirəm. Onun barəsində sizinlə danışmayıblar ki?

– Belə bir iş olmuşdur. Bir neçə gün bundan qabaq küçədə bir kişiye rast gəldim. O, məndən soruşdu ki, saqqalına rəng vuran yoğun bir cənab sizdəmi yaşayır? Mən ona cavab verdim ki, xeyr, ağa, o, saqqalına rəng vurmaz. Onun kimi kefi duru adamın belə şeylərlə işi yoxdur. Mən bu əhvalatı cənab Votrenə xəbər verdim. O dedi:

– Oğlan, çox yaxşı cavab vermişən! Sən elə həmişə belə cavab ver. Başqaları sənə zəif cəhətinə bələd olanda, heç ləzzət vermir. Belə işlərin nəticəsində ərlə arvadın boşandığını görmüşəm.

– Elə mənə də bazarda yanaşan olub. Soruşurlar ki, mən onu köynək geyinəndə görmüşəm, ya yox. Lap adamın gülməyi gəlir! – Sonra öz sözünü kəsərək: – Mənə bax, – dedi, – Val-de-Qras saatlarının səsini eşidirsənmi? Saat ona beş dəqiqə qalmışdır, amma heç kəs yerindən tərpənmir.

– Nə cəld olubsan! Evdə heç kəs yoxdur. Madam Kutür öz qızı ilə səhər saat səkkizdə müqəddəs Etyen kilsəsinə ibadətə getmişdir. Qorio ata əlində bir bağlama ilə küçəyə çıxdı. Tələbə saat onda, mühazirədən sonra qayıdacaq. Onlar gedəndə mən aşağıda pilləkən təmizləyirdim. Hələ Qorio ata bağlaması ilə mənə toxundu, dəmir kimi bərk şey idi. Görəsən, bu qoca kaftar nə ilə məşğul olur? Hamı onu fırfıra kimi hərlədir, amma o, yenə də yaxşı adamdır, hamısından yaxşı adamdır. Verdiyi bir şey deyil, ancaq bəzən məni yanlarına göndərdiyi xanımlar yaxşı araqpulu verirlər. Onlar hara, bizimkilər hara! Paltarlarına baxırsan, başdan-ayağa bəzək içindədirlər.

– Yoxsa onlar Qorio atanın “mənim qızlarım” dediyi xanımlardır? Onlar bir düjündür.

– Mən ancaq ikisinin yanına getmişəm, buraya gələn xanımların yanına.

– Görünür, sahibənin başı qarışmışdır. Bu saat gəlib səs-küy salacaq, getmək lazımdır. Kristof, südü pişikdən gözlə.

Silviya sahibənin yanına qalxdı.

– Bu nə deməkdir, Silviya? Saat ona on beş dəqiqə qalıb, siz isə məni hələ oyatmamısınız, siçan kimi yuxuya getmişəm. Ömrümdə hələ bu qədər yatdığım olmamışdır.

– Hamısı dumandandır. Elə qalın dumandır ki, lap bıçaqla kəsə bilərsən.

– Bəs səhər yeməyi?

– Əşi, siz nə danışırırsınız! Sizin kirayənişinlər lap cin tayfasıdır, səhər qaranlıqdan durub gediblər.

– Silviya, düz danış, – madam Voke söyləndi. – Qaraqaranlıqdan yox, alaqaranlıqdan deyərlər.

– Yaxşı, qoy siz deyən olsun. Səhər yeməyini saat onda yeyə bilərsiniz. Mişonetka da, Puare də hələ oyanmayıblar. Evdə qalan elə onlardır, hələ kötük kimi yatırlar. Lap kötükdür ki, kötük.

– Amma Silviya, sən onları birləşdirirsən, sanki...

Silviya axmaq bir qəhqəhə ilə gülərək:

– Nə sanki? – dedi. – İkisindən bir cüt çıxar.

– Qəribə şeydir, Silviya. Necə oldu ki, cənab Votren bu gecə Kristof qapının rəzəsini bağlayandan sonra içəri daxil oldu?

– Lap tərsinə olub, xanım. Kristof cənab Votrenin səsinə eşidib aşağı enmiş, qapını özü açmışdı. Amma siz elə bilirsiniz ki...

– Koftanı bəri ver, tez səhər yeməyini hazırla. Kartoflu qoyun ətindən artıq qalanı gətir, biri iki liarlıq bişmiş armudu süfrəyə qoy.

Bir neçə dəqiqədən sonra Voke aşağı endi. Bu halda pişik süd kasasının üzərindəki boşqabı yerindən tərpəlib, tələsə-tələsə süd içməkdə idi. Voke bağırdı:

– Piştə!

Pişik dərhal qaçdı, lakin az sonra yenə qayıdaraq, Vokenin ayaqlarına sürtünməyə başladı. Sahibə ona:

– Hə, hə, sürtün, qoca məlun, yaltaqlıq elə! Silviya! Silviya!

– Nə var, ay xanım, yenə nə olub?

– Bir baxsana, pişik südü içib qurtardı!

– Günah bu murdar Kristofdadır, mən ona demişdim ki, süfrəni salsın. Bəs hara çıxıb gedibdir? Narahat olmayın, xanım, bu süd Qorio atanın qəhvəsi üçün hazırlanmışdır. Bir az su tökərəm, heç xəbəri olmaz. O, nə yediğini belə başa düşmür.

Madam Voke boşqabları düzə-düzə:

– Bu təlxək, görəsən, hara getmişdir?

– Kim bilir, hansı cəhənnəmdədir.

– Deyəsən, çox yatmışam.

– Amma lap qızılgül kimi təravətlisiniz.

Bu zəng çalındı, Votren yoğun səslə oxuya-oxuya yemək otağına daxil oldu:

Vaxta ki dolaşdım bütün dünyanı,

Hamı agah oldu bu sirli işdən...

Votren madam Vokeni gördü:

– Xo! Xo! Xoş gördük, Voke cici.

O, bu sözləri deyib oynaq bir hərəkətlə sahibəni bağrına basdı.

– Yaxşı, buraxınız...

– Mənə “sırtıq” deyin, hə, deyin! Axı siz bunu demək istəyirsiniz!.. Yaxşı, eybi yoxdur, süfrəni düzəltmək üçün sizə kömək edəram. Mən sizin xoşunuza gəlmirəmmi?

Məni məftun edir hər zaman, hər an...

...Sarışın gözəllər...

Mən bu saat qəribə bir şey görmüşəm...

...qara saçlılar...

Dul arvad soruşdu:

– Nə görübsünüz?

– Qorio ata saat doqquzun yarısında Dofina küçəsində zərgər yanında idi. Həmin zərgər, adətən, köhnə gümüş qablar və güləbətin alıb satar. Qorio ona xeyli pula qızıllanmış gümüş qab-qacaq satırdı. Qab-qacağı ürəyin istədiyi kimi əzib yumrulamışdı. Görünür, bu işdə təcrübəsi var.

– Eləmi, doğrudanmı?

– Bəli, bəli. Dostlarımdan biri Fransanı həmişəlik tərk edərək, “Poçt yolları” kompaniyası xətti ilə yola düşürdü. Mən onu ötürməyə getmişdim. Qorio atanı görüb nə edəcəyinə baxmaq üçün gözləməyə qərar verdim. Elə-belə, məsxərə üçün. O, bizim məhəllədəki de-Qre küçəsinə gəldi. Qobsek adlı məşhur sələmçinin evinə girdi. Qobsek kimi hiyləgər adam az-az tapılar. O, atasının sümüyündən domino daşı bilər. O, yəhudidir, ərəbdir, yunandır, qaraçıdır, onun evini qarət etmək çətin məsələdir. Həmişə öz pullarını bankda saxlayır.

– Bəs Qorio ata nə ilə məşğuldur?

– İflas olması ilə məşğuldur, – Votren cavab verdi. – Bu sarsaq adam o qədər əbləhdir ki, pullarını qızlara xərcləyir, qızlar isə...

Silviya bu :

– Qorio ata gəlir! – dedi.

Qorio ata:

– Kristof, – deyə bağırırdı, – mənim yanıma qalxarsan!

Kristof cənab Qorionun inca yuxarı mərtəbəyə qalxdı. Bir az sonra yenə aşağı endi.

Madam Voke xidmətçidən soruşdu:

– Sən hara?

– Cənab Qorio tapşırıq vermişdir.

Votren Kristofun əlindən məktubu alaraq:

– Bəs bu nədir? – dedi. Məktubun üstündə Qrafinya Anastazi de Restonun adı yazılmışdı. Votren məktubu yenə Kristofa qaytararaq:

– Hara gedirsən? – deyə soruşdu.

– Elder küçəsinə. Mənə tapşırılmışdır ki, bu məktubu şəxsən qrafinyanın özünə verim.

Votren məktubu işığa tutub:

– Bəs bunun içindəki nədir? – dedi. – Bank vərəqəsi?.. Yox, ayrı şeydir! – Zərfi bir qədər açaraq: – Ödənilmiş veksəl! – deyə bağırırdı. – Çox qəribə! Bu qoca sarsaq çox nəzakətli imiş.

Votren Kristofun başını fırfıra kimi tərpədən:

– Get, qoçağım, get, – dedi. – Sənə yaxşı araqpulu verərlər.

Süfrə salınmışdı. Silviya südü qaynadırdı. Madam Voke sobada odu alışdırırdı. Votren oxuya-oxuya sahibəyə kömək edirdi.

Vaxta ki dolaşdım bütün dünyanı,

Hamı agah oldu bu sirli işdən...

Hər şey hazır olanda madam Kutürlə madmazel Tayfer göründü.

Madam Voke madam Kutürdən soruşdu:

– Mənim əzizim, səhər tezdən haradan belə gəlirsiniz?

– Biz müqəddəs Etyen dü-Mon kilsəsində ibadət edirdik. Axı bu gün biz cənab Tayferin yanına getmək fikrindəyik. Zavallı qızcığaz yarpaq kimi titrəyir.

Madam Kutür bu sözləri deyib sobanın qarşısında əyləşdi və üzərindən buxar qalxan çəkməli ayaqlarını oda tərəf uzatdı.

Madam Voke:

– Viktorina, siz də qızının, – deyə təklif etdi.

Votren stulu yetim qıza təklif edərək:

– Atanızın qəlbində mərhəmət hissi oyatmaq üçün Allaha yalvarmaq yaxşı işdir, – dedi. – Lakin bu azdır. Sizin bu köpəkbalığına, söylənildiyinə görə, üç milyona sahib olan və sizə cehiz belə verməyən bu vəhşiyyə bütün həqiqəti söyləyəcək bir dostunuz olmalıdır. İndiki zamana görə gözəl qızların da cehizi olmalıdır.

– Zavallı uşaq, – deyə Voke ona acıdı. – Mənə qulaq asın, göyərçin, sizin dəhşətli atanız öz başına çox bəlalər açacaqdır.

Bu sözləri eşitdikdə Viktorinanın gözləri yaşardı, dul arvad isə madam Kutürün işarəsini duyaraq sözünü kəsdi.

Kriqs-komissarın dul arvadı yenidən sözə başlayıb dedi:

– Heç olmasa, bir dəfə onu görə bilsəydik, heç olmasa, mən onunla danışa bilsəydim və arvadının son məktubunun məzmununu ona yetirə bilsəydim, yaxşı olardı. Mən məktubu poçtla göndərməyə cəsarət etmədim. O, mənim xəttimi tanıyır.

Votren madam Vokenin sözünü yarımçıq qoyaraq:

– Ah, ey məsum, bədbəxt səfil qadınlar, – dedi, – siz nə hala qaldınız! Bir neçə gündən sonra mən sizin işlərinizlə məşğul olacağam; hər şey düzələ.

Viktorina yaşarmış və hərarətli gözlərini ona doğru çevirərək:

– Ah, cənab Votren, – dedi, lakin onun bu baxışı Votrenin sakitliyinə qətiyyəən təsir etmədi. – Əgər siz mənim atamla görüşməyə imkan tapa bilsəniz, ona söylərsiniz ki, yer üzündə mənim üçün ən qiymətli şey atamın məhəbbəti ilə anamın namus və şərəfidir. Əgər siz onun sərt qəlbini yumşalda bilsəydiniz, mən sizin üçün daim dua edərdim. Mənim minnətdarlığımıza əmin ola bilərsiniz...

Votren istehzal bir əda ilə oxudu:

Vaxta ki dolaşdım bütün dünyanı...

Bu zaman Puare, madmazel Mişono və Qorio, ehtimal ki, dünəndən qalmış qoyun əti üçün Silviyanın hazırladığı sousun iyini duyduqlarından, aşağı mərtəbəyə endilər. Kirayənişinlər bir-birini salamlayıb stolun ətrafında oturduları zaman saat onu vurdu, küçədən tələbənin ayaq səsləri eşidildi.

Silviya:

– Lap yaxşı oldu, cənab Ejen, – dedi. – Bu gün siz hamı ilə birlikdə səhər yeyərsiniz.

Tələbə hamı ilə salamlayıb Qorio atanın yanında əyləşdi. Qoyun ətindən iri bir parça götürdü və çörəkdən kəsərək:

– Başıma qəribə bir sərgüzəşt gəlir, – dedi.

Ejen çörəyi kəsdiyi zaman Voke, adəti üzrə, gözləri ilə çörək parçasının çəkisini təyin edirdi.

Puare heyrlə:

– Sərgüzəştmi!? – dedi.

Votren isə Puareyə xitabən:

– Siz niyə təəccüb edirsiniz, qoca ? – dedi. – Cənab Ejen sərgüzəştlər üçün yaranmışdır.

Madmazel Tayfer ehtiyatla gənc tələbənin üzünə baxdı.

– Sərgüzəştinizi bizə nəğil ediniz, – deyə madam Voke xahiş etdi.

– Mən dünən kuzinalarımdan birisi olan vikontessa de Boseanın verdiyi balda idim – taqları ipəklə döşənmiş ehtişamlı mülkündə. Müxtəsər, o, bizim üçün gözəl bir bayram düzəltdi. Mən lap kral kimi şənlənirdim...

Votren Ejenin sözünü kəsərək:

– Kral kimi yox, çalıquşu kimi... – dedi.

Ejen qızıqırdı:

– Siz bununla nə demək istəyirsiniz?

– Mən “çalıquşu kimi şənlənirdiniz”, deyirəm, çünki çalıquşu krallara nisbətən daha şən yaşayır.

Hər şeyə “bəli-bəli” deyən Puare:

– Doğru buyurursunuz, – dedi, – mən qayğısız bir quş olmağı kral olmaqdan üstün tut ram, çünki...

Tələbə, Puarenin sözünü kəsərək:

– Həmin balda, – deyə davam etdi, – mən birinci gözəllərdən olan füsunkar bir qrafinya ilə rəqs edirdim. Mən ömrümdə onun qədər gözəl qadına rast gəlməmişəm. Saçlarını şaftalı çiçəyi ilə bəzəmiş, belinə bir dəstə təzə, rəyihədar çiçək sancmışdı. Hələ bu harasıdır! Rəqsdən ilham alan bir qadını təsvir etmək mümkün deyil, onu öz gözlərinlə görməlisən. Bu gün səhər doqquzda mən bu ilahə qrafinyanı bir daha gördüm. O, piyada de-Qre küçəsi ilə gedirdi. Ürəyim döyünməyə başladı, mən elə zənn etdim ki...

Votren burada tələbəni dərin baxışla süzərək davam etdi:

– ... , buraya gəlir... Daha doğrusunu istəsəniz, sələmçi Qobsek dayının yanına gedirdi. Əgər siz təsadüfən Paris qadınlarının qəlbinə girəcək olsanız, orada əvvəlcə sələmçiyə, sonra isə oynaya rast gələcəksiniz. Qrafinyanızın adı Anastazi de Resto, yaşadığı küçə isə Elder küçəsidir.

Tələbə de Restonun adını eşitdiyi zaman diqqətlə Votrenə baxdı. Qorio ata kəskin bir hərəkətlə başını yuxarı qaldırdı və hamını heyrdə buraxan aydın, lakin təlaşlı bir nəzərlə söhbət edənlərə baxdı.

Qorio kədərli səslə:

– Kristof çox gec gəldi: o artıq oraya getmişdir! – dedi.

Votren Voke cicinin qulağına tərəf əylərək:

– Mən doğru tapmışam, – deyə pıçıldadı.

Qorio xörəyini könülsüz yeyir, yediyinə əhəmiyyət belə vermirdi. O heç vaxt bu qədər dalğın, laqeyd olmamışdı.

Ejen soruşdu:

– Cənab Votren, hansı məlun onun adını sizə söyləmişdir?

– Aha! Belə oldu! Qorio ata o adamı çox yaxşı tanıyır. Bəs mən niyə tanımayım?

Tələbə:

– Cənab Qorio! – deyə çıxırdı.

Zavallı qoca:

– A? Nə? Demək, o, dünən çox gözəl görünürdü?

– Kim?

– Madam de Resto.

Madam Voke Votrenə dönərək:

– Bircə baxın, qoca simicin gözləri od kimi necə alışdı, – dedi.

Madmazel Mişono tələbəyə pıçıldadı:

– Yoxsa onun saxladığı bu qadındır?

– Bəli, bəli! O nə qədər gözəl, nə qədər gözəldir! – deyə Ejen davam edir. Qorio ata isə susamış bir nəzərlə ona baxırdı. – Madam de Boseanın özü olmasaydı, mənim ilahə qrafinyam balın sultanı ola bilərdi: gənclər yalnız onun üzünə baxırdı. Onun kavalərləri siyahısında mən ancaq on ikinci yeri tutdum. Onu bütün kadrillərə dəvət edirdilər. Bütün başqa qadınlar paxılıqdan ona hiddətlənirdilər. Dünənki balda xoşbəxt qadın vardısı, o da yalnız o idi. Tamamilə doğru demişlər ki, yelkənlərini açmış frəqatdan, dördnala çapan atdan və rəqs edən qadındən gözəl heç nə yoxdur.

Votren:

– Dünən səadətin zirvələrində, hersoginyanın yanında olan qadın bu gün səhər, səfalətin son pilləsində, sələmçi yanında! Paris qadını belədir, – dedi. – Ərləri onların cilovsuz zinətlərini təmin edə bilmədikdə arvadlar öz bədənlərini satmağa başlayırlar. Özlərini sata bilmədikdə isə onlar ancaq parlamaq üçün öz doğma analarını belə soyub qarət edirlər. Bir sözlə, onlar hər bir şeyə, hər bir cinayətə hazırdırlar. Bu, qoca dünyanın köhnə adətidir.

Rastınyakı dinlədikcə aydın bir gündüzün günəşi kimi üzü gülən Qorio ata, Votrenin acı sözlərini eşidər-eşitməz, dərhal məyus oldu.

Madam Voke:

– Bəs sizin sərgüzəştiniz hanı? – deyə soruşdu. – Siz onunla söhbət etdinizmi? Hüquq elmini öyrənmək niyyətində olub-olmadığını soruşdunuzmu?

Ejen cavab verdi:

– O, məni görmədi, lakin gecə saat ikidə baldan qayı an Paris qadınlarının ən gözəllərindən birinə səhər saat doqquzda de-Qre küçəsində rast gəlmək qəribə deyilmi? Bu cür sərgüzəştlərə ancaq Parisdə rast gəlmək mümkündür!

Votren:

– Yox, canım! Bundan da əyləncəli sərgüzəştlər var! – dedi.

Madmazel Tayfer atası ilə görüşəcəyi fikrinə daldığından söhbətə çox az qulaq asırdı. Madam Kutür işarə elədi ki, süfrədən durub, paltarını geyinməyə getsin. Xanımlar çıxdıqdan sonra Qorio ata da onları təqib etdi.

Voke Votrenə və başqa kirayənişinlərə xitabən:

– Gördünüzmü? Gördünüzmü? – dedi. – Onun bu cür qadınların sayəsində müflis olduğu aydın məsələdir.

Tələbə:

– Mən heç zaman qrafinya de Resto kimi bir gözəlin Qorio ata ilə yaşamasına inanmaram! – dedi.

Votren Ejenin sözünü kəsərək:

– Biz sizi qətiyyənlə inandırmaq niyyətində deyilik, – dedi. – Parisi yaxşı tanımaq üçün siz hələ çox cavansınız. Bir az da keçər və siz başa düşərsiniz ki, Parisdə ehtiras düşünü dediyimiz qadınlar da var.

Madmazel Mişono bu sözləri eşidər-eşitməz diqqətlə qulaq asmağa başladı və mənalı bir şəkildə Votrenə tərəf baxdı. O lap boru səsi eşidən atına bənzəyirdi.

Votren diqqətlə Mişonoya baxaraq öz sözünü kəsdi və:

– Belə işlər, – dedi. – Bəlkə, bizdə də bu cür bəzi ehtiraslara təsadüf etmək olar?

Qoca bakirə, çılpaq heykəlləri görən bir rahibə kimi başını aşağı saldı.

Votren isə davam edərək:

– Budur, – dedi, – bu adamlar beyinlərindəki fikirdən elə bərk yapışırlar ki, onları bundan qopara bilməzsən. Onlar müəyyən su üçün susamışlar, müəyyən bir quyudan, bəzən iylənmiş bir quyudan su içməyə can atırlar və bu quyunun suyunu içmək üçün arvadlarını, uşaqlarını belə satmağa, ruhlarını da şeytana satmağa hazırdırlar. Bəzən adamlar üçün bu quyu – qumar, birja, şəkil, yaxud həşərat toplamaqdan, musiqidən ibarətdir. Bəziləri üçün də bu, ağızlarını şirinlədə biləcək bir qadındır. Bu cür adamlara dünyanın bütün qadınlarını təklif etsəniz, hamısını rədd edərlər; onlara ancaq ehtiraslarını təmin edə bilən həmin qadın lazımdır. Çox vaxt bu qadın qətiyyənlə onları sevməz, onlarla qaba rəftar edər və nəşə tör-töküntülərini çox baha qiymətə satar, bununla belə, mənim dəcəl kişilərime bu, təsir etməz: onlar həmin qadına son ekülərini vermək üçün son yorğanlarını lombarda apararlar. Qorio ata da o cür kişilərdəndir. O, hər şeyini gizli saxladığından, qrafinya da onu ələ keçirmişdir. Yüksək zadəgan həyatı belədir! O, əcaib, zavallı bir adamdır, o yalnız qrafinyanı düşünür. Ehtiraslarının xaricində isə özünüz yaxşı görürsünüz ki, o, vəhşi heyvandan başqa bir şey deyildir. Siz bu barədə onunla söhbətə başlasanız, üzü almaz daşı kimi parlayacaqdır. Onun sirrini anlamaq çox da çətin məsələ deyil. O, bu səhər gümüş şeylərini yenidən tökdürməyə aparmışdı. Mən onun de-Qre küçəsində Qobsek dayının yanına girdiyini öz gözlərimlə gördüm. Yaxşı diqqət edin! O, Qobsekin yanından gəldikdən sonra bu axmaq Kristofu qrafinya de Restonun yanına göndərdi, Kristof isə məktubun ünvanını bizə göstərmişdi: məktubun içində ödənilmiş bir veksəl vardı. Aydın şeydir ki, qrafinyanın da qoca sələmçinin yanına

getməsi işin çox təcili olduğunu sübut edir. Qorio ata iltifat göstərərək qrafinyanın borcunu özü ödəmişdir. Bu işi başa düşmək üçün çox da böyük ağ la ehtiyac yoxdur. Mənim gənc dostum, bu, onu göstərir ki, qrafinya gülüb-oynadığı, nazlandığı, şaftalı çiçəkləri ilə fərəhləndiyi və barmaqçıqazları ilə paltarının ətəklərini yığışdırdığı zaman özünün, yaxud oynasının vaxtı ötmüş veksellərini yada saldıqca ürəyi tir-tir əsirmiş.

Tələbə:

– Siz məndə həqiqəti öyrənmək üçün qüvvətli bir arzu oyadırsınız, – dedi, – mən lap sabah qrafinya de Restonun yanına getməliyəm!

– Çox ola bilsin ki, siz orada öz iltifatının əvəzini almaq üçün gəlmiş olan Qorio ataya rast gələcəksiniz.

Ejen nifrətlə dedi:

– Demək, sizin Paris iyrənc bir bataqlıqdır.

– Həm də əyləncəli bir bataqlıq, – deyərək Votren əlavə etdi. – Ekipajlarda gəzə-gəzə bu bataqlığa bulaşanlar abırlı adamlardır, piyada gəzə-gəzə bulaşanlar isə fırlıdaqçılardır. Əgər bədbəxtlikdən, cüzi bir şeyi oğurlamış olsanız, sizi görünməmiş bir şey kimi Ədalət sarayının meydanına çıxararlar. Lakin bir milyon oğurlamış olsanız, sizin yaxşı adam olduğunuzu bütün məclislərdə danışarlar. Bu əxlaqı davam etdirmək üçün biz jandarlara və məhkəməyə ildə otuz milyon pul veririk. Bəd deyil!

Madam Voke:

– Necə? Qorio ata qızıllanmış gümüş fincanını yenidən tökdürmək üçün satmışdır? – deyərək bağırırdı.

Ejen soruşdu:

– O qabın qapağında iki qumru quşu yox idi ki?

– Elədir ki var.

Ejen dedi:

– Demək, o, bu gümüş nəlbəki ilə fincanı çox sevmiş, çünki onları əzdiyi zaman ağlamışdı. Mən bunu təsadüfən gördüm.

Voke cavab verdi:

– Qorio ata onları həyatından da artıq sevirdi.

Votren:

– Görürsünüzmü, bizim bu əcaib Qorionun ehtirası nə qədər qüvvətlidir! Bu qadın onu necə qızıışdırmaq lazım gəldiyini bilir.

Tələbə üst mərtəbədəki otağına qalxdı. Votren evdən çıxıb getdi. Bir neçə dəqiqə sonra madam Kutürlə Viktorina Silviyanın çağırdığı ekipaja mindilər. Puare qolunu madmazel Mişonoya tərəf uzatdı. Mişono onun qoluna girib, gün batmamış iki saat gəzmək üçün Botanika bağına getdi.

Yoğun Silviya:

– Lap elə bil evlənmişlər, – dedi. – Onlar birinci dəfədir ki, bu gün evdən birlikdə çıxırlar. Qupquru quruyublar, adama elə gəlir ki, çaxmaq daşı kimi bir-birinə toxunsalar, qığılcım çıxar.

Vokey gülə-gülə:

– Elə olsa, – dedi, – madmazel Mişono şalından əlini üzə bilər: şal qov kimi yanıb puç olar.

Qorio ata saat dördə qayıtdıqdan sonra hislənən çıraqların işığında gözləri ağlamaqdan qızarmış Viktorinanı gördü. Madam Vokey cənab Tayferin yanına səhəri müvəffəqiyyətsiz səfərin hekayətinə qulaq asırdı. Qızı ilə bu qoca arvadın ziyarətləri Tayferi tənəyə gətirdiyindən, məsələni aydınlaşdırmaq üçün bunların hər kisini qəbul etmişdi.

Madam Kutür Vokeyə şikayətlənərək deyirdi:

– Təsəvvür edin, əzizim. O, Viktorinaya əyləşməyi belə təklif etmədi, qız ayaq üstə qaldı. O, mənə əsəbiləşmədən, tamamilə soyuq bir əda ilə söylədi ki, nahaq yerə zəhmət çəkirik, madmazel (o, bir dəfə “qızım” demədi) onun gözündən düşmüşdür, nahaq yerə onun zəhləsini tökür (ildə bir dəfə! Onun nə qədər dəhşətli adam olduğunu görürsünüzmü!). Sözlərindən belə məlum oldu ki, Viktorinanın heç bir şey tələb etməyə haqqı yoxdur, çünki anası ərə getdiyi zaman yoxsul idi. Bir sözlə, o qədər acı sözlər söylədi ki, biçarə uşaq hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Qız atasının ayaqlarına düşüb mərd-mərdanə söylədi ki, onun bu qədər israr etməyinə səbəb anasının xatirəsidir, indi isə o, atasının əmrinə sözsüz itaət edəcəkdir. O ancaq mərhum anasının vəsiyyətnaməsini oxumağı ondan xahiş etdi, məktubu çıxarıb ən təsirli, gözəl sözlərlə ona verdi. Doğrusu, onun bu sözləri haradan öyrəndiyini bilmirəm, görünür, Allah ona bu sözləri təlqin etmişdir. Zavallı uşaq lap ilhamla danışdı. Mən ona qulaq asdıqca, dəli kimi ağlayırdım. Bilirsinizmi, bu dəhşətli adam, qızı danışdıqca nə ilə məşğul idi? O, dırnaqlarını təmizləyirdi, yazıq madam Tayferin göz yaşları ilə ıslanmış məktubu isə buxarıya atıb dedi ki: “Yaxşı!” O, qızını yerdən qaldırmaq istədi, lakin Viktorina onun əllərindən yapışaraq öpürdü, o isə əllərini çəkirdi. Bu qədər də zülm olarmı? Elə bu zaman onun sarsaq oğlu içəri girdi, bacısına salam belə vermədi.

Qorio ata:

– Nə dəhşətli adamdır! – dedi.

Madam Kutür qocanın sözlərinə əhəmiyyət vermədən sözünə davam edərək:

– Sonra, – dedi, – ata ilə oğul, tələsik işləri olduğunu bəhanə edərək, bizdən üzr istədilər və vidalaşib getdilər. Bu da bizim ziyarətimiz! O, heç olmasa, öz qızını gördü. Onun öz qızını necə rədd edə bildiyini mən qətiyyənlə başa düşə bilmirəm. Onlar iki damcı su kimi bir-birinə oxşayırlar.

Pansionda yaşayan kirayənişinlər və kənardan gələnlər bir-bir gəlir, salamlaşır, Paris cəmiyyətinin müəyyən təbəqələrində şən, tutarlı söz kimi qəbul edilən boşboğazlığa başlayırdılar: bu boşboğazlığın əsasını mənasız bir şey təşkil edirdisə, bunun məğzi, duzu söylənişində və hərəkətlərdə idi. Bu cür pozuq dil hər zaman dəyişir. Bunun binasını təşkil edən zarafat bir aydan artıq ömür sürməz. Siyasi hadisə, məhkəmədə baxılan bir cinayət işi, küçə nəğməsi, aktyorların şiltaqlığı, bir sözlə, hər şey bu müsahiblərin sözü, yaxud fikri atmacaları üçün şərait yaradırdı. Panorama nisbətən optik illüziyanın daha yüksək dərəcəsinə müvəffəq olan dioramanın bu yaxın zamanlarda ixtira edilməsindən sonra bəzi rəssamlıq emalatxanalarında mənasız bir əda ilə sözlərin sonuna “rama” əlavə etməyə başlamışdılar və pansionerlərdən olan gənc bir rəssam bunu meyvə gətirən calaq kimi “Vokenin evi”nə calamışdı.

Muzey məmuru Puareyə xitabla:

– Hə, cənab Puare, – dedi, – sağlıqramanız necədir? – Sonra verdiyi sualın cavabını belə gözləmədən, madam Kutürlə Viktorinaya tərəf dönərək: – Sevimli xanımlar, – dedi, – siz dərddli görünürsünüz.

Rastinyakın dostu, təbib tələbə Oras Byanşon:

– Bəs biz nahar etməyəcəyik? Mənim mədəm isqie ad talones¹ səmtinə düşmüşdür.

Votren də səsləndi:

– Bugünkü tələbəramamız qiyamətdir! – dedi. – Yaxşı, Qorio ata, bir az yerinizdən tərpənin. Belə də iş olar! Siz öz ayağınızla sobanın bütün məcrasını tutmusunuz.

Byanşon dedi:

– Adlı-sanlı cənab Votren, siz nə üçün “tələbərama” deyirsiniz? Bu, düz deyil, “tələmərama” deyilməlidir.

Muzey məmuru etiraz edərək:

– Yox, – dedi, – elə doğrudan da “tələbərama” deməlidir. Axı adətən “tələ” deyirlər.

– a! a!

Byanşon Ejenin boynundan tutub, onu boğmağa hazırlaşır kimi sıxaraq:

– Nəhayət, əlahəzrət markiz de Rastinyak, yalan-palan doktoru da gəldi! – deyə bağırdı. – Ey, tez olun, köməyə gəlin!

Madmazel Mişono yavaşca içəri daxil oldu, yavaşca salam verdi, bir söz söyləmədən üç arvadın yanında əyləşdi.

Byanşon Votrenə pıçıldadı:

– Bu qoca yarasanı görəndə ətim ürpəşir. Mən Qall sistemini* öyrənirəm, onda Yəhudanın şişlərinə rast gəlirəm.

Votren soruşdu:

– Siz onunla tanış idiniz?

Byanşon cavab verdi:

– Ona rast gəlməyən adam tapırmı? Namusuma and içirəm, bu rəngi sarı-boz qoca bakirə mənə lap iri şalbanı çürüdən uzun qurdların təsirini bağışlayır.

Votren bakenbardlarına sığal verə-verə:

– Bunun mənasını bilirsinizmi, oğlan?

Bir gül kimi yaşadı o gül ancaq bir səhər:

Güllərin qisməti bu*...

Puare xörəyi təmkinlə gətirən Kristofun içəri girdiyini görərək:

– Aha, – dedi, – nəhayət, şorbarama gəlib çıxdı!

Voke cavab verdi:

– Bağışlayın, bu, kələm şorbasıdır.

Gənclər qəhqəhə çəkib güldülər.

– Puare yaxşıca kötək yedi!

– Puare kələyə düşdü!

Votren dedi:

– Voke ciciyə əla qiymət verilməlidir.

Muzey məmuru:

– Bu səhərki dumana diqqət verdinizmi?

Byanşon dedi:

– Bu, qəzəbli və görünməmiş bir duman idi: Qorio kimi boğucu, malxulyalı, yaşıl, qalın bir duman.

Rəssam izah etdi:

– Buna Qoriorama deyirlər, çünki onun arasından heç bir şey görmək mümkün deyil.

– Ey, milord Qo riott, bu, sizin haqqınızdadır.

Stolun axırında, xidmətçilərin girib-çıxdığı qapının yanında əyləşmiş Qorio ata başını qaldırdı və bəzən bürüzə verdiyi köhnə alverçi adəti üzrə, salfetin altındakı çörək parçasını iylədi.

Voke öz bağırtısı ilə süfrə ətrafında əyləşənlərin, boşqabların və qaşıqların səsinə batıraraq, qəzəblə dedi:

– Yoxsa, sizcə, çörək yaxşı çörək deyil?

– Əksinə, xanım, – Qorio cavab verdi. – Bu çörək əla Etamp unundan bişirilmişdir.

Ejen soruşdu:

– Siz bunu necə təyin etdiniz?

– Ağılına, təminə görə.

Madam Voke dedi:

– Bur nun təminə görəmi? Siz ki çörəyi burnunuzla iyləyirdiniz. Siz o qədər qənaətli olmağa başlamışsınız ki, axırda mətbəxin iyi ilə dolanmaq üçün çarə tapacaqsınız.

Muzey məmuru bağırdı.

– Onda bu ixtira üçün patent tələb edərsiniz, öyük sərvət qazanarsınız.

Rəssam:

– Kifayətdir, – dedi, – o, bunu vermişel fabrikantı olduğunu sübut etmək üçün eləyir.

Muzey məmuru yenə soruşdu:

– Demək, sizin burnunuz burun deyil, kolbadır?

Byanşon:

– Necə? Kol?.. – .

– Kol-bax...

– Kol-paq...

– Kolbasa.

– Kol-rama.

Bu cavablar yaylım atəşinin sürəti ilə bütün salona yayıldı və əcnəbi dilini başa düşməyə çalışan bir adam kimi, zavallı Qorio ata da mənasız bir nəzərlə qonşularına baxdıqca, daha çox gülüşməyə səbəb oldu.

Qorio yanında əyləşdiyi Votrendən soruşdu:

– Kol?..

Votren:

– Kol-paq, qoca, kolpaq, – deyə cavab verdi və Qorionun başına elə bir qapaz ilişdirdi ki, onun papağı gözlərinin üstünə düşdü. Bu gözlənilməz hücumdan özünü itirən zavallı qoca bir müddət hərəkətsiz donub qaldı.

Kristof, Qorio atanın şorbanı yeyib qurtardığını zənn edərək, boşqabını yığışdırdı; odur ki Qorio papağını qaldırıb, qaşığını götürdüyü zaman qaşığı boşqaba deyil, boş yerə dəydi. Yenə qəhqəhə gürlədi.

Qoca:

– Cənab Votren, – dedi, – bu, axmaq zarafatdır, siz bir də belə şeyə yol versəniz...

Votren onun sözünü kəsərək:

– Onda bu, sizə baha oturur.

Rəssam:

– Cəhənnəmdəmi? – deyə soruşdu. – Cəza alan yaramaz uşaqların oturduğu qaranlıq bir guşədə!

Votren Viktorinaya xitabla:

– Madmazel, – dedi, – siz nə üçün xörək yemirsiniz? Görünür, atanız çox tərs adam imiş.

Madam Kutür cavab verdi:

– O, dəhşətli bir şeydir.

Votren dedi:

– Madmazel Viktorina xörək haqqının qaytarılmasını tələb edə bilər: o qətiyyənlə xörək yemir. Ehe, diqqət edin: Qorio atanın madmazel Viktorinaya necə baxdığını görürsünüzmü?

Qoca artıq yemirdi, ancaq gözlərini zavallı qızın üzünə dikmişdi: qızın üzündə atası tərəfindən rədd edilsə də, yenə atasını sevən bir qızın izzəti duyulurdu.

Ejen, Byanşona tərəf dönərək, pıçıltı ilə:

– Əzizim, – dedi, – biz Qorio ata haqqında səhv etmişik. Qall sistemini ona tətbiq et, sonra nəticəsini mənə söylərsən. Mən bu gecə onun qızıllanmış gümüş qabını mum kimi əzdiyini öz gözlərimlə gördüm. O zaman onun gözlərində xariqələndə hisslər görünürdü. Məncə, onun taleyi çox əsrarəngizdir, hər halda, öyrənməyə dəyər. Bəli, Byanşon, sən nəhaq yerə gülürsən, mən qətiyyənlə zarafat etmirəm.

Byanşon cavab verdi:

– Mən də etiraf edirəm ki, bu şəxs təbabətə aid bir hadisədir. Əgər o, arzu edərsə, mən onun bədənini yara da bilərəm.

– Yox, yox, sən onun başını yoxla.

– Bu mümkün deyil, onun axmaqlığı, bəlkə, sirayətedicidir.

Ertəsi gün, saat üçə yaxın, Rastinyak zərif, qəşəng geyimdə qrafinya de Restonun yanına yola düşdü. O, yolda gənclərin həyatına zinət verən, onları həyəcanlandıran çılğın ümidlərə dalmışdı. Belə dəqiqələrdə gənclər heç bir maneə, heç bir təhlükə ilə hesablaşmır, hər şeydə müvəffəqiyyət qazanacaqlarına inanır, öz həyatlarına xəyalatla bəzək verir, cilovsuz arzulara əsaslanan planları pozulduqdan sonra isə dərhal iztirab çəkməyə başlayır və özlərini bədbəxt zənn edirlər. Onlar bu qədər təcrübəsiz və cəsarətsiz olmasaydılar, cəmiyyətdə intizam qeyri-mümkün olardı. Ejen ehtiyatla yeriyirdi ki, geyimi toza batmasın. Həm də o, qrafinya de Resto ilə nə danışacağını düşünür, ağıllı cümlələr axtarır, xəyalında yaratdığı söhbətdə cavablar fikirləşib tapırdı. Taleyran* üslubunda necə ifadələr və cümlələr hazırlayır, öz gələcəyini əsaslandırmaq istədiyi eşq etirafı üçün münasib olan müxtəlif xırda hadisələrə ümid bəsləyirdi. Bununla belə, zavallı tələbənin üst-başı toza bulaşdı. Pale-Royalda şalvarını və çəkmələrini təmizləməyə məcbur oldu.

Ehtiyat üçün götürdüyü yüz suluq pulu xırdalayaraq fikirləşirdi:

– Əgər varlı olsaydım, karet minib gedər və sərbəst fikirləşə bilərdim.

Nəhayət, Rastinyak Elder küçəsinə çatdı, qrafinya de Restonun harada yaşadığını soruşdu. Ejen, son nöqtədə qalibiyyət qazanacağına inanan bir adam kimi, onun həyətdən piyada keçdiyini görən və darvazanın yanında belə ekipaj gurultusunu eşitməyən nöqərlərin nifrətlə dolu baxışlarına dilsiz bir hiddətlə dözməyə məcbur oldu. Bu baxışların təsirli olmasına səbəb var idi. Ejen vəziyyətinin miskinliyini hələ həyatə daxil olmamışdan əvvəl duymuşdu. Həyətdə varlı bir həyatdan xəbər verən və Parisin bütün nemətlərindən zövq almağa öyrənmiş bir həyatı andıran bəzəkli kabrioletə qoşulmuş və qiymətli qoşqu ləvazimatı olan gözəl bir at ayaqlarını yerə döyürdü. Ejen tamamilə yalnız olduğunu hiss etdiyindən kədərləndi. Beynində açılan və fikirlə dolu olduğunu zənn etdiyi qutular bağlandı – axmaqlığını hiss etdi. Lakey gələn qonağı qrafinyaya xəbər verməyə getdiyi zaman, Ejen dəhlizdəki pəncərənin yanında bir ayağının üstündə dayanıb, rəzəyə söykənmiş halda cavab gözləyir və biixtiyar həyatı seyr edirdi. Vaxt çox uzandı, cənublulara məxsus inadı olmasaydı, bəlkə də, çıxıb gedərdi. Bu inad, qorxmadan hərəkət etdiyi zaman, xariqələr yarada bilərdi.

Lakey qayıdıb gəldi.

– Cənab, – dedi, – qrafinya buduardadır və çox məşğuldur, o, mənə bir cavab vermədi. Əgər arzu edirsinizsə, qonaq salonuna keçə bilərsiniz: orada artıq başqa bir qonaq da var.

Rastinyak öz sahiblərini ancaq bir sözlə mühakimə etməyə qadir olan bu nöqərlərin dəhşətli hökmünə heyərlənərək, ehtimal ki, evin quruluşuna bələd olduğunu bu arsız lakeylərə göstərmək niyyəti ilə, lakeyin yenidən çıx qapını cəsarətlə açdı, lakin yanıqla, içərisində çıraqlar, bufet olan və hamam mələfələrini qurudan cihazın qoyulduğu otağa keçdi. Bu otaqdan qaranlıq bir dəhlizə və içəri pilləkənə yol gedirdi. Ejen arxasında boğuc qəhqəhə səsi eşitdi; o, özünü lap itirmişdi.

Lakey yeni istehza kimi səslənən qondarma bir ehtiramla...

– Cənab, – dedi, – qonaq otağı bu tərəfdədir, buyura bilərsiniz.

Ejen tez geri döndükdə ayağı vannaya xoşbəxtlikdən, şlyapasını suya düşməyə qoymadı. Bu halda kiçicik çıraqla işıqlandırılmış dəhlizin sonunda bir qapı açıldı. Rastinyak qrafinya de Resto ilə Qorio atanın səsinə və eyni zamanda öpüş marçılığını eşitdi. Ejen yemək otağına daxil olaraq lakeylə birlikdə bu otaqdan keçdi və birinci qonaq salonuna çatdı. Bu otaqdan həyətin göründüyünü duyub, pəncərənin yanında dayandı. O, Qorio ataya baxmaq istəyirdi; doğrudanmı o, həmin Qorio ata idi? O, Votrenin dəhşətli mülahizələrini yadına saldı. Ejenin ürəyi şiddətlə döyünürdü. Lakey Rastinyakı ikinci qonaq salonunun qapısında gözləməkdə idi. Birdən salondan qəşəng geyimli bir gənc çıxaraq, səbirsizliklə dedi:

– Moris, mən gedirəm, qrafinyaya deyərsiniz ki, mən onu yarım saatdan artıq gözləməyə məcbur oldum.

Həyasız olmağa, şübhəsiz, haqqı olan bu arsız adam, astadan bir italyan ruladasını oxuya-oxuya, tələbənin kimliyini aydınlaşdırmaq və həyətdə baxmaq üçün Ejenin dayandığı yerə doğru irəlilədi.

Moris yenə dəhlizə qayıdaraq:

– Xeyr, cənab qraf, – dedi, – bir dəqiqə də gözləyənlər, yaxşı olardı, qrafinya işlərini qurtarmışdır.

Elə bu Qorio ata həyətdə pilləkəni ilə darvazaya doğru endi. Qoca darvaza qapılarının taybatay açıq olduğunu sezmədən, çatırını düzəldib, yenidən açmaq istəyirdi ki, birdən içəriyə bir tilburi daxil oldu. Tilburini sürən yaxşı ordenli bir gənc idi. Qorio ata atın altında qalmamaq üçün tez kənara çəkildi. At çatırdan ürəkərək, yan tərəfə atıldı və alaqaşı doğru çapdı. Tilburidəki gənc boylanıb Qorio atanı gördü, gərəkli sələmlərə bəslənən məcburi hörmət, yaxud ləkəli bir adama hadisələrin məcburiyyəti altında göstərilən, lakin sonra qızarmağa səbəb olan bir ehtiramla Qorio atanı salamladı. Qorio ata xeyrxahlıqla dolu dostanə bir tövrlə onun salamına cavab verdi. Bütün bu hadisə ildırım sürəti ilə baş vermişdi. Bütün diqqəti bu hadisədə olan Ejen salonda tək olmadığını belə unutmuşdu. Birdən qrafinya de Restonun səsi eşidildi.

Qrafinya məzəmmət və yüngül bir narazılıq ifadə edən tövrlə:

– Maksim, necə, siz gedirsiniz? – dedi.

Qrafinya tilburinin gəldiyini görməmişdi. Rastinyak kəskin bir hərəkətlə dönərək, qrafinyanı gördü: o, əyninə ağ k şmir şaldan tikilmiş, açıq-qırmızı rəngli bantları olan bir penüar geymiş halda, səhərlər Paris qadınlarına məxsus bir ehtiyatsızlıqla daranmış saçları ilə Rastinyakın qarşısında dayanmışdı. Onun vücudundan ətir yayılırdı. Yenidən vannaya qəbul etmiş olduğu görünürdü. Onun, sanki, yumşalmış gözəlliyində daha həssas bir təbiət duyulurdu. Gözləri nəm görünürdü. Gənclərin gözləri hər şeyi görməyə qadirdir, bir bitki özünə lazım olan dirilik maddələrini havadan çəkdiyi kimi, gənclərin hissləri də qadının saçdığı nurla birləşir. Odur ki Ejen bu qadının əllərinə toxunmasa da, bu əllərin gənclik tərəvətini hiss edə bilirdi. K şmir penüarın arasından açıq-cəhrayı döşünün gözəlliyi hiss olunurdu. Penüar xəfifcə açıldığı zaman döşü də açıq görünürdü. Ejen sərsəm baxışlarla bunu bir an seyr etdi. Qrafinyanın korsetə ehtiyacı yox idi: onun belinin incəliyini kəmərin taxılmasından anlamaq olurdu. Boynu məhəbbətə

çağırırdı, ayaqqabılı ayaqlarında ayrı gözəllik vardı. Maksim onun əlini öpmək istədiyi zaman, Ejen Maksimi, qrafinya isə Ejeni görmüş oldu.

Qrafinya ağıllı adamların ibrət aldıkları bir tövrlə:

– Sizmisiniz, müsyö de Rastinyak, – dedi, – mən sizi gördüyümə çox şadam.

De Tray çağırılmamış qonağı getməyə məcbur edə biləcək mənalı bir nəzərlə gah Ejenə, gah da qrafinyaya baxırdı.

“Bu nədir! Əzizim, mən ümidvaram ki, sən bu həyasızı bayıra atacaqsan!” Bu qrafinya Anastazinin Maksim adlandırdığı məğrur və arsız gəncin baxışındakı mənanı aydın, dəqiq ifadə edirdi. Qrafinya Maksimə, qadının bütün sirlərini özündən asılı olmadan üzə çıxaran bir itaətkarlıqla baxırdı.

Rastinyakın qəlbində bu gəncə qarşı dərin nifrət hissi oyandı. Hər şeydən əvvəl, Maksimin sarışın, qəşəng qıvrıq saçlarından Rastinyak başa düşdü ki, öz saçları nə qədər iyrənc şəkildə daranmışdır. Maksimin ayaqlarında zərif, təmiz çəkmələri vardı, halbuki Ejenin çəkmələrində, bütün səyinə baxmayaraq, nazik toz təbəqəsi görünürdü. Bundan başqa, bu şıq gəncin əynindəki sürtük vücudunu zərif şəkildə sarıyaraq, onu gözəl qadına oxşadığı halda, Ejenin əynində gündüz , saat üçün yarısında, qara frak vardı. Şaranta* sahillərindən gəlmiş olan bu ağıllı gənc, yetimləri belə soya biləcək insanların mühitinə mənsub olan bu ucaboylu, nazik bədənli, aydın baxışlı, solğun bənizli şıq gəncin kostyumunun nə qədər böyük üstünlük yaratdığını təsəvvürünə gətirə bilirdi.

Qrafinya de Resto Rastinyakın cavabını gözləmədən, penüarının ətlərini sallaya-sallaya, quş kimi ikinci qonaq otağına uçdu. Penüarın ətləri büzülür, dalğalanır, qrafinyanı kəpənəyə oxşadırdı. Maksim də onun ınca getdi. Hiddətlənən Ejen Maksimlə qrafinyadan ayrılmaı, onları təqib etdi... Hər üçü böyük qonaq salonunun ortasında toplaşdı. Tələbə nifrət bəslədiyi Maksimə maneə olduğunu gözəlcəsinə başa düşürdü. Bununla belə, qrafinyanın məmnun qalmamasına səbəb olmaqdan qorxmayaraq, bu şıq gəncə maneə olmağa qərar verdi. Ejen bu gənci madam de Boseanın balında gördüyünü xatırlayaraq, bir an içində, Maksimin qrafinya de Restonun yanında nə rol oynadığını dərhal duymuşdu. O, böyük axmaqlılıqlara, yaxud böyük müvəffəqiyyətlərə səbəb olan bir gənclik cəsarəti ilə özünə dedi ki: bax bu, mənim rəqibimdir, mən onun üzərində qələbə çalmaq istəyirəm!

Düşüncəsiz gənc! O, qraf Maksim de Trayın, təhqir edildiyi zaman, birinci atəş açdığını və düşməninə öldürdüyünü bilmirdi. Ejen təcrübəli ovçu olsa da, hələ tirdəki iyirmi iki hədəfdən iyirmisini vurmaq iqtidarında deyildi.

Gənc qraf buxarının yanındakı dərin kreslodə əyləşərək, elə bir hiddət və təəssüflə maşanı götürüb kömürü qarışdırmağa aşıladı ki, Anastazinin gözəl üzünü dərhal duman bürüdü. Gənc qadın üzünü Ejenə çevirib, təəccüb dolu soyuq nəzərlə ona baxdı. Bu baxış tamamilə aydın şəkildə yalnız bunu ifadə edirdi: “Bəs siz nə üçün çıxıb getmirsiniz?” Bu baxışın mənası o qədər aydın idi ki, yaxşı tərbiyə görmüş adamlar dərhal vidalaşmaq üçün söylənilə biləcək ləri düşünməyə vadar ol rd .

Ejen xoş təbəssümlə gülümsəyərək, cavab verdi:

– Madam, mən sizi görmək arzusunda idim, çünki...

Onun sözləri yarımçıq qaldı. Qapı açıldı. Birdən-birə içəri tilbürini sürən şlyapasız cənab daxil oldu. O, qrafinyaya salam belə vermədən, qəmli nəzərlə tələbəyə baxdı və əlini Maksimə uzadaraq, Rastinyakı heyrətləndirən bir qardaşlıq ədası ilə “...ınız xeyir!” dedi. Əyalət gəncləri üçlük həyatının bütün gözəlliklərindən bixəbərdirlər.

Qrafinya ərini Ejenə təqdim edərək:

– Müsyö de Resto, – dedi.

Ejen ehtiramlı bir təzimlə ona cavab verdi.

Qrafinya, Ejeni qraf de Restoya təqdimlə, sözüne davam edərək:

– Müsyö de Rastinyak, – dedi. – O, Marsi yaklar vasitəsilə vikontessa de Boseanın qohumlarından sayılır. Mən onunla son balda görüşmək şərəfinə nail oldum.

Qrafinya bu sözləri yalnız seçmə adamları qəbul etdiyini sübut etmək istəyən ev sahibinə məxsus bir vüqarla, demək olar ki, təmtəraqla söyləmişdi. “Marsi yaklar vasitəsilə vikontessa Boseanın qohumu” sözləri sehrkar təsir göstərdi: qraf rəsmi, soyuq ədasını tərk edərək, Ejeni salamladı və:

– Sizinlə tanış ol..., – dedi.

Qraf Maksim de Tray belə təşvişli bir nəzərlə Rastinyakı baxdı və dərhal həyasız görünüşü dəyişdi. Amiranə bir şəxsin adının çəkilməsi sayəsində sehrbaz əlinin təması ilə cənublu gəncin beynindəki otuz qutunun hamısı birdən-birə açılaraq, hazırlanmış mahiranə sözləri yenə Ejenə qaytardı. Onun üçün hələ məchul olan yüksək Paris cəmiyyətinin havasını sanki birdən-birə günəş işıqlandırdı. “Vokenin evi”, Qorio ata onun fikirlərindən çəkilərək, uzaqlarda gözdən itdi.

Qraf de Resto:

– Mən Marsi yaklar nəslinin sona çatdığını zənn edirdim, – dedi.

Ejen:

– Bəli, – deyə cavab verdi. – Mənim babamın qardaşı şevalye de Rastinyak, de Marsi yak nəslinin son nümayəndəsi ilə evlənmişdi. Onun ancaq bir qızı olmuşdu ki, o da madam de Boseanın ana tərəfindən babası sayılan marşal de Kleramboya ərə getmişdi. Biz bu nəslin kiçik xəttindən, yoxsul xəttindən, çünki babamın qardaşı olan vitse-admiral kral qulluğunda hər şeyini itirmiş oldu. İnqilabi hökumət, Şərqi Hindistan kompaniyasını* ləğv etdiyi zaman, bizim bu kompaniyadan alacağımız borcları tanımaq istəməmişdi.

– Babanızın qardaşı 1789-cu ilə qədər “İntiqamçı” gəmisində komandanlıq etmirdi ki?

– Tamamilə doğru buyurursunuz

– Elə isə o, mənim babamı tanıyarmış: babam “Varvik” gəmisinə komandanlıq edərdi.

Maksim qrafinya de Restonun üzünə baxdı və xəfifcə çiyinlərini çəkərək, sanki, bu sözləri söyləmək istədi: “O, bu cənabla donanmadan söhbət açarsa, bizim üçün hər şey məhv olar”. Anastazi onun baxışındakı mənanı sezdi. Öz qüvvəsini bilən bir qadın hökmü ilə gülümsəyərək söylədi:

– Biz gedək, Maksim, mənim sizdən bir xahişim var. Ağalar, biz sizi “İntiqamçı” və “Varvik” gəmilərində sərbəst üzə bilmək üçün buraxıb getməyə məcburuq.

Qrafinya ayağa qalxdı, irişərək Maksimə hiyləgər bir işarə elədi, ikisi də durub buduara doğru getdi. Fransız dilində münasib qarşılığı olmayan gözəl bir alman ifadəsi ilə söyləsək, bu bir cüt morqanatik adam qapıya çatar-çatmaz, qraf, Ejenlə söhbətini kəsərək, qeyri-məmnun halda:

– Anastazi! – dedi. – Əzizim, burada qalsanız yaxşı olardı. Siz özünüz bilirsiniz ki...

Qrafinya onun sözünü yarımçıq qoyaraq:

– Bu saat qayıdıram, – deyə cavab verdi. – Mənim ancaq bir dəqiqəlik işim var: Maksimə bir tapşırıq vermək niyyətindəyəm.

Qrafinya doğrudan da tez qayıtdı. Arzu etdikləri kimi yaşamaq üçün ərlərinin xasiyyətləri ilə hesablaşmağa məcbur olan bütün qadınlar, ərlərinin qiymətli etimadını itirmədən hansı hüduda qədər getmək mümkün olduğunu yaxşıca bilirlər və ona görə də heç zaman həyatın cüzi məsələləri üstündə ərləri ilə toqquşmaq istəmirlər. Qrafinya da qraf de Restonun səsinə dəyişməsindən buduarda çox qalmağın təhlükəsiz olmadığını başa düşmüşdü. Bu maneələrin yaranmasına müqəssir Ejen idi. İstər görünüşü və istərsə hərəkətləri və acıqlı olduğunu göstərən qrafinya, Maksimə tələbəni işarə etdi, qraf de Tray isə qrafa, onun arvadına və Rastinyaka üz tutaraq kinayə ilə dedi:

– Siz ciddi işlərlə məşğulsunuz, mən sizə mane olmaq istəmirəm, əlvida.

O, bu sözlər tələsik çıxdı.

Qraf onun arxasınca bağırdı:

– Maksim, qalınız!

Qrafinya isə əlavə etdi:

– Nahar yeməyə gələrsiniz.

Qrafinya Ejenlə qrafı ikinci dəfə tərk edərək, Maksimin ınca birinci qonaq otağına keçdi. O, bu otaqda xeyli qaldı; o, de Restonun Ejeni başından rədd edə biləcəyi ümidində idi.

Rastinyak qrafinya ilə Maksimin gah qəhqəhə çəkib güldüyünü, gah danışdığını, gah da susduğunu eşidirdi. Lakin hiyləgər tələbə qraf de Resto ilə şirin söhbət açaraq, ona mədhlər söyləyir və qrafinyanı yenə görmək və onun Qorio ata ilə münasibətini aydınlaşdırmaq məqsədi ilə qrafla mübahisəyə girişirdi. Açıqdan-açığa Maksimə vurulmuş olan bu qadın, ərinin başını tovlayan və qoca vermişel fabrikantı ilə

gizli əlaqə saxlayan bu arvad, Rastinyakın nəzərində olduqca əsrarəngiz görünürdü. O, qrafinyanın sirrini açmaq və bu surətlə təcrid dırnağı qədər parisli olduğu görünən bu qadının üzərində tam hökmranlıq qazanmaq ümidində idi.

Qraf yenə arvadını çağırırdı:

– Anastazi!

Qrafinya gənc qrafa xitabla:

– Ah, mənim yazıq Maksimim, – dedi. – İtaət etməkdən başqa çarə görmürəm. Axşama qədər.

Maksim onun qulağına pıçıldadı:

– Nazi, penüarınız açıldığı zaman bu sarsağın gözləri köz kimi alışıb-yanırdı, mən onu bir daha evinizə buraxmayacağınıza ümidvaram. O, sizə eşq elan edəcək, sizi biabır edəcək və sizin xatirinizə mən onu öldürməyə məcbur olacağam.

Qrafinya:

– Siz dəlimi olmusunuz, Maksim! Əksinə, bu cür tələbələr çox gözəl ildırım sipəri ola bilərlər. Mən, əlbəttə, çalışaram ki, o, qraf de Restonun xoşuna gəlməsin.

Maksim qəhqəhə çəkdi və qrafinyanın müşayiəti ilə otaqdan çıxdı. Qrafinya pəncərənin yanında dayanıb onun ekipaja əyləşməyinə, atı həvəsləndirməyinə və qamçını yelləməyinə tamaşa edirdi. Qrafinya de Resto ancaq darvaza qapıları bağlandıqdan sonra geri qayıtmışdı.

O, içəri girər-girməz, qraf ona xitabla:

– Bilirsinizmi, əzizim, – dedi, – cənab de Rastinyakın ailəsinin yaşadığı mülk Şarantedə Verteyyanın yaxınlığında imiş. Qraf de Rastinyakın babası ilə mənim doğma babam tanış imişlər.

Qrafinya pərişan halda:

– Mən ümumi tanışlarımız olduğuna şadam, – dedi.

Tələbə yavaşca:

– Sizin zənn etdiyinizdən də daha çox ümumi tanışlığımız var, – dedi.

Qrafinya maraqlanaraq:

– Necə yəni? – deyə soruşdu.

Tələbə sözünə davam edərək:

– Mən bir az bundan əvvəl, – dedi, – sizin yanınızdan bir cənabın çıxdığını gördüm. Mən o cənabla bir pansionda, qapı-qapıya yaşayıram. Mənim dediyim şəxs Qorio atadır.

“Ata” təbiri ilə bəzənmiş bu adı eşidər-eşitməz, buxarıda odu qarışdıran qraf, əllərini odda yandırmış kimi, dərhal maşanı daşın üstünə fırlatdı:

– Hörmətli cənab, – dedi, – siz, heç olmasa, “üsyö Qorio” deyə bilərdiniz.

Qrafinya ərinin əsəbiləşdiyini görüb, əvvəlcə saraldı və özünü itirmiş kimi göründü. Sözlərinə təbii ahəng verməyə səy edərək, qondarma bir saymazlıqla:

– Onu sevdiyimiz qədər heç bir kəsi sevmək mümkün deyildir, – deyə cavab verdi.

O, sözünü qurtarmadı, dayanıb biixtiyar fortepianoya baxdı və Rastinyakdan soruşdu:

– Siz musiqini sevirsinizmi?

Ejen:

– Çox sevirəm, – dedi və axmaq bir hərəkət göstərdiyini dumanlı şəkildə anladığından, qıpqırmızı qızardı.

Qrafinya fortepianoya doğru yeriyərək, titrək səslə soruşdu:

– Siz oxuyursunuzmu?

Qrafinya əllərini qüvvətlə klavişlərin üstünə vuraraq, pəs “ut”-dən başlamış zil “fa”ya qədər əlini gəzdirdi.

– Xeyr, madam.

Qraf de Resto oyan-buyana gəzinirdi.

Qrafinya:

– Təəssüf olsun, – dedi, – siz özünüzü müvəffəqiyyətin qüvvətli bir vasitəsindən məhrum etmişsiniz. –
Sonra isə oxudu: – a-a- o, a-a- o, a-a-a-a- o, dubitare!..1

Ejen Qorio atanın adını çəkməklə də bir sehrbaz kimi hərəkət etmişdi, lakin bu adın təsiri “vikontessa de Boseanın qohum ” sözlərinin təsirindən tamamilə fərqlənirdi. O, nəzakət göstərərək, nadir şeylər həvəskarının otağına yol açmış, lakin ehtiyatsızlıq göstərərək heykəlcikli şkafa toxunduğu üçün bir neçə yaxşı yapışdırılmamış başın yerə düşməyinə səbəb olan adamın vəziyyətində idi. Ejen utandığından məmnuniyyətlə yerə girə bilirdi. Qrafinya de Restonun üzündə bir soyuqluq duyulur, artıq laqeyd nəzərlərlə baxan gözləri bu fəlakətli tələbənin gözlərindən qaçırdı.

Ejen:

– Madam, – deyə sözə başladı, – sizin qraf de Resto ilə danışmaq istədiyinizi görürəm, icazənizlə...

Qrafinya Ejəni işarə ilə saxlayaraq, tələsmiş kimi:

– Siz arzu etdiyiniz zaman gələ bilərsiniz, – dedi, – əmin ola bilərsiniz ki, ziyarətiniz mənə də, qraf de Restoya da çox xoşdur.

Ejen hər ikisinə hörmətlə təzim edərək çıxdı. Qraf de Resto onun gəldi və Ejenin etirazına baxmayaraq, onu dəhlizə qədər ötürdü.

Qraf Morisə dedi ki:

– Cənab Rastinyak nə zaman gəlir-gəlsin, nə qrafinyanın, nə də mənim evdə ol söyləmə.

Ejen artırmaya çıxdığı zaman gördü ki, yağış yağır. Öz-özünə:

– Mən bu saat axmaq iş gördüm, – dedi, – lakin nə bunun səbəbini bilirəm, nə də əhəmiyyətini başa düşürəm. Hələ üstəlik, kostyumumu da, şlyapamı da yağışın altında isladacağam. Öz guşəmdə oturub hüquq elmini əzbərləsəydim və ancaq çalışqan məhkəmə məmuru olmağı düşünsəydim, daha yaxşı olardı. Mən hara, yüksək cəmiyyət hara! Bu cəmiyyətdə dolaşmaq üçün kabriolet, par-par parlayan çəkmələr, qızıl zəncirlər, səhərlər isə altı frank qiymətində ağ zəncir, axşamlar da mütləq sarı əlcəklər lazımdır. Ah, Qorio ata, qoca hiyləgər!

Ejen darvazaya çatdığı zaman, bir az əvvəl yenidən evlənənləri gətirmiş və sahibindən bir neçə səfərin pulunu xəlvətcə mənimsəməkdən başqa heç bir şey fikirləşməyən karet sürücüsü Rastinyakın frakını, ağ jiletini, sarı əlcəklərini, təmiz çəkmələrini və çətirsiz olduğunu görüb, ona işarə ilə qulluq etməyə hazır olduğunu bildirdi. Ejeni boğuş bir hiddət sarsıtdı, bu həqiqət isə insanı düşdüyü uçurumdan xilas olmaq üçün yol tapmaq ümidi ilə, adətən, daha da dərinlərə sürüklər. Ejen başı ilə işarə edərək, arabasının təklifinə razı olduğunu bildirdi. Karet mindi. Karet içinə düşmüş flör-d'oranj yarpaqları yenidən adaxlanmış adamların səfərini xatırladırdı.

Artıq ağ əlcəklərini çıxarmış arabacı:

– Hara buyurursunuz? – deyərək soruşdu.

Ejen öz-özünə: “İş işdən keçib, – dedi, – indi ki uçuruma yuvarlanıram, qoy heç olmasa, bir mənfəətim olsun”. Ucadan:

– De Bosenanın evinə sür.

Arabacı:

– Hansı Bosenanı buyurursunuz? – deyərək soruşdu.

Arabacının bu mənalı sualı Ejeni daha da pərişan etdi. Hələ cəmiyyət üzvü görməmiş bu şıltaq cavan de Bosenaların iki evi olduğunu bilmir və onun taleyi ilə qətiyyətlə maraqlanmayan qohumlarının sayı çox olduğunu da dərk eləmədi.

– Vikont de Bosenanın evinə, küçəsi...

Arabacı başı ilə işarə edərək:

– Qrenel küçəsinəmi? – dedi. Bilirsinizmi, bundan başqa bir də Sen-Dominik küçəsində qraf və markiza de Bosenanın evi var...

Arabaçı bu sözləri deyib karet ayaq yerini qaldırdı.

Ejen etinasızlıqla cavab verdi:

– Bilirəm.

Şlyapasını qabaqdakı yerin üstünə ataraq, öz-özünə:

– Bu gün hamı mənə istehza edir! – deyirdi. – Bu əyləncə mənə çox baha oturacaq. Bununla belə, mən, heç olmasa, bu kuzinama əsl kübar görüşü təşkil elə rəm. Qəddar qoca Qorio ata artıq mənə on franka başa gəlmişdir. Namusuma and olsun, mən bu sərgüzəştə madam de Boseana nəql edəcəyəm, bəlkə, heç olmasa, onu güldürməyə müvəffəq ola bildim. O, əlbəttə, bu quyruğu kəsik siçovulun gözəl qrafinya ilə cinayətkar əlaqələrinin sirrinə bələddir. Bu əxlaqsız qadına başımı vurub yarmaqdansa, kuzinama xoş gəlmək daha münasibdir. Həm də, göründüyü kimi, onun qiyməti çox bahadır. Gözəl vikontessanın yalnız adı bu qədər böyük qüdrətə malikdirsə, gör onun özünün əhəmiyyəti nə qədərdir. Yüksək təbəqələrə müraciət edək. Göylərdə birisinə hücum etdiyin zaman Allahın özünü hədəf götürmək lazımdır!

Rastinyakın öz-özü ilə etdiyi bu söhbət, içərisində çırpındığı min bir fikrin xülasəsindən başqa bir şey deyildi. Yağan yağışı seyr edərək bir az sakit oldu, özünə inamı artdı. O, öz-özünə, olan-qalan pulundan yüz suluq pullarını xərcləmiş olsa da, qazancsız qalmadığını, hər halda, ayaqqabılarını, paltarını və şlyapasını mühafizə etdiyini söyləyirdi. Arabaçının “zəhmət olmasa, darvazanı açın” deməsi onun qəlbində xoş bir hiss oyatmışdı. Qızıl baftalı, qırmızı paltarlı qapıçı darvazanı açdı, qapı ilgələri cırıldadı, bir az sonra karet həyətə girərək bütün həyəti dolandı və əlaqapının qabağındakı artırmanın qarşısında dayandı. Rastinyak xoşhallıqla karet bu səyahətini seyr edirdi. Qırmızı , göyrəngli kobud geymiş sürücü karet ayaq yerini endirmək üçün aşağı düşdü. Ejen karet düşərkən mülkün sütunları arxasından boğuq gülüş səsləri eşitdi. Üç-dörd lakey bir yerə toplaşib meşşan toy ekipajına rişxənd edirdi. Tələbə mindiyi arabanı Parisin ən qəşəng ikiyerli karet ilə müqayisə etdiyi zaman bu qəhqəhənin mənasını başa düşmüşdü: bu karet bir cüt qızgın at qoşulmuşdu, qulaqlarına qızılgül taxılmış atlar qantarğaları gəmirirdi. Pudralı, əla qalstuklu sürücü, atlar bu saat yerindən tərpənib qəacaqlarmış kimi, cilovları əlində möhkəm tutmuşdu. Şosse d’Anten küçəsində, qrafinya de Restonun həyatində iyirmi altı yaşlı bir gəncin zərif kabrioleti dayanmışdı. Sen-Jermen məhəlləsində isə adlı-sanlı kübar bir adamın ehtişamlı karet durmuşdu: bu karet otuz min franka belə almaq mümkün deyildi.

Parisdə, əlbəttə, birisinə məşuqə olmayan az qadın tapıldığını və bu kraliçalardan birinə sahib olmaq üçün yalnız qan tökmək kifayət etməyəcəyini bir az gec başa düşmüş Ejen fikirləşirdi: “Görəsən, bu, kim ola bilər? Lənət şeytana! Görünür, mənim kuzinamın da özünə məxsus Maksimi var!”

Ejen yuxarı qalxdı: ürəyi döyünürdü. O görünər-görünməz, şüşəbənd qapını açdılar. O, qaşovlanarkən rahat dayanan ağıllı eşşəklərə bənzəyən lakeyləri gördü. De Bosean mülkünün aşağı mərtəbəsindəki geniş qəbul salonlarında rəsmi bal verilir. Bala dəvətlə bal arasındakı fasilədə hələ kuzinasına vizit verməyə müvəffəq olmamış Ejen, vikontessa de Boseanın şəxsi otaqlarını görməmişdi: bu otaqlarda ilk dəfə o, vikontessanın şəxsi zərifliyinin xariqələrini, kübar bir qadının mənaviyyat və məişət nümunəsini görə biləcəkdə. Ejen üçün bu tanışlıq bu cəhətdən də maraqlı idi: qrafinya de Restonun salonu ona müqayisə üçün imkan yaradırdı. ikontessa qonaqlarını saat beşin yarısından qəbul etməyə başlardı.

Kuzeni beş dəqiqə qabaq gəlmiş olsaydı , onu qəbul etməyəcəkdi. Müxtəlif Paris etiketlərindən qətiyyənlə başı çıxmayan Ejeni ağ rəng çəkilməmiş, üzərinə çiçəklər düzülmüş, qızıllanmış sürahil geniş pilləkənlə madam de Boseanın yanına apardılar. Ejen onun Paris salonlarında hər axşam bir-birinin qulağına söylənilən və daim dəyişən hekayətlərdən olan şifahi bioqrafiyasından xəbərsizdi.

Üç ildən çox idi ki, vikontessa Portuqaliyanın ən məşhur və zəngin kübarlarından markiz d'Auda-Pinto ilə əlaqədə idi. Səmimi hisslərdən doğan bu əlaqə hər iki aşiqə o qədər cazibədar görünürdü ki, onlar üçüncü bir adamın araya qarışmasına dözməz bilməzdilər. Vikont de Bosean istər-istəməz bu morqanatik ittifaqa razılıq verməklə başqaları üçün də bir nümunə ola bilərdi. Bu dostluğun birinci dövründə; təqribən gündüz saat ikidə vikontessa ilə görüşməyə gələnlər, burada markiz d'Auda-Pintonu görə bilərdilər. Madam de Bosean evinin qapılarını qonaqlar üçün, əlbəttə, bağlaya bilməzdi: bu, dəbsizlik sayıla bilərdi; lakin o, öz qonaqlarını o qədər soyuq qəbul edir və tavanı o qədər diqqətlə seyr edərdi ki, qonaqlar ona mane olduqlarını dərhal başa düşərdilər. Paris madam de Boseanın saat ikidən saat dördə qədər gələn qonaqlardan darıxdığını öyrəndiyi zaman, artıq onu tamamilə yalnız buraxdı. O, cənab de Bosean və markiz d'Auda-Pinto ilə peraya gedər, yaxud Bufonları ziyarət edərdi, lakin cənab de Bosean özünü idarə edə bildiyindən, arvadını və portuqaliyalını əyləşdirdikdən sonra onları yalnız buraxıb gedərdi. İndi markiz d'Auda-Pinto madmazel de Roşfid adlı bir qızla evlənmək niyyətində idi. Bütün yüksək cəmiyyətdə hazırlığı aparılan bu izdivacdan yeganə bixəbər şəxs vardısı, o da ancaq madam de Boseanın özü idi. Bəzi rəfiqələri ona işarələr etsə də, o yalnız gülər və paxıllıqdan onun səadətini pozmaq istədiklərini zənn edərdi. Halbuki yaxın zamanlarda nikah artıq elan edilməli idi. Portuqaliyalı qəşəng markiz vikontessanın yanına gəlməklə bu izdivacı ona xəbər vermək fikrində idi, lakin xəyanət sözlərini söyləməyə cəsarət edə bilmirdi. Nə üçün? Qadına belə bir zərbə vurmaqdan da çətin şey ola bilərmidi? Bəzi kişilər üçün duel meydanında onun ürəyinə şpaqasını sancmağa hazır olan bir düşmən qarşısında dayanmaq, iki saat göz yaşları ilə dolu şikayətdən sonra can verdiyini söyləyən və naşatır tələb edən bir qadın qarşısında dayanmaqdan daha asandır. Ejen gəldiyi zaman markiz d'Auda-Pinto ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün getməyə hazırlaşırı. O, bu nəticəyə gəlmişdi ki, madam de Bosean onsuz da bu xəbəri eşidəcək, bunu ona söyləməkdənsə, yazmaq daha yaxşıdır. Eşqin qətlini şəxsi söhbətdə müzakirə etməkdənsə, məktubda yazmaq daha münasib görünürdü. Lakey vikontessaya de Rastinyakın gəldiyini xəbər verərkən, markiz d'Auda-Pinto sevincindən asudə nəfəs aldı. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, sevən bir qadın eşq əyləncələrinə hər zaman yeni rəng verməkdənsə, şübhə üçün bəhanə icad etməklə daha mahir olur. Ayrılıq təhlükəsi baş verdikdə isə o, məhəbbət nəşəsinin iyini hələ uzaqdan duyan Verili atından daha tez hər bir hərəkətin mənasını başa düşə bilir. Siz əmin ola bilərsiniz ki, madam de Bosean öz səmimiyyəti ilə dəhşətli görünən biixtiyar, xəfif bir titrəməni duymuşdu. Ejen Parisin bir xüsusiyyətindən xəbərsiz idi: siz kimə təqdim edirsinizsə, hər halda, ər, arvad, hətta uşaqların həyatı haqqında ailə dostlarından məlumat toplamalısınız ki, pis vəziyyətə düşməyəsiz, yaxud polyakların məcazi bir şəkildə söylədikləri kimi, düşdüyünüz bataqlıqdan sizi çıxarmaq üçün arabaya beş kəl qoşmağa məcbur olmayasınız. Əgər Fransada yersiz söhbətlərin xüsusi bir adı yoxdursa, buna səbəb yalnız hər dedi-qodunun geniş yayıldığı bir ölkədə bu cür söhbətlərin qeyri-mümkün sayılmasıdır. Yalnız Ejen kimi, artıq bir dəfə qrafinya de Restonun evində bataqlığa düşmüş və "arabaya beş kəl qoşmağa" imkan belə tapmayan bir gənc, madam de Boseana təqdim olunmaq üçün gələrək, yenidən arabaya kəl qoşmaqla məşğul ola bilər. Lakin birinci dəfə o, cənab de Trayla qrafinya de Restonu çox tənqida gətirdiyi halda, bu dəfə markiz d'Auda-Pintonu çətin vəziyyətdən xilas etmiş olurdu.

Ejen açıq-qırmızı və boz rənglərə çalan, bəzəkli kiçik salona daxil olarkən (bu salonda zinət yalnız zəriflik təsiri bağışlayırdı), portuqaliyalı qapıya tərəf cumaraq:

– Əlvida! – dedi.

Madam de Bosean gözlərini markizdən ayırmadan:

– Axşama qədər, eləmi? – deyə soruşdu. – Bəs siz bizimlə Bufonlara getməyəcəksinizmi?

Markiz qapının dəstəyindən tutub:

– Mümkün olmayacaq, – deyə cavab verdi.

Madam de Bosean ayağa durdu və Rastinyaka əhəmiyyət vermədən markizi yanına çağırırdı. Bu fəvqəladə sərvətin parıltısı qarşısında mat qalan Rastinyak, “Min bir gecə” nağıllarının həqiqət olduğuna inanmağa hazır görünürdü. Rastinyak, onu sezməyən qadının qarşısında harada gizlənəcəyini bilmirdi.

Vikontessa barmağını qaldırdı və qəşəng əda ilə barmağını aşağı salaraq, öz qarşısında əyləşmək üçün markizə yer göstərdi. Onun bu hərəkətində ehtirasın elə qəddar bir qüdrəti hiss olunurdu ki, markiz qapının dəstəyini buraxıb, yaxınlaşdı. Ejen qiblə ilə ona baxırdı.

“Bəli, kiçik kənd sahibi budur. Bir parisli xanımın nəzər-diqqətini cəlb etmək üçün doğrudanmı qızgın atlara, lakey paltarlarına, bol qızıla malik olmalısan?”

Zinət iblisi onun qəlbini yaralamışdı, o, qazanc qızdırması içində çırpınır, qızıl ehtirasından boğazı quruyurdu. Ejenin ixtiyarında üç ay üçün ancaq yüz otuz frank var idi. İndiki vəziyyəti ilə əldə etməli olduğu məqsədin belə sürətlə bir-birinə qarşı qoyulması onun pərişanlığını daha da artırırdı.

Vikontessa gülərək:

– Nə üçün siz italyanların yanına gələ bilməyəcəksiniz? – deyə soruşdu.

– İşim var! Mən ingilis səfirinin evinə nahara çağırılmışam.

– Nə olar, nəhardan sonra gələrsiniz!

Yalan danışmağa başlayan şəxs istər-istəməz bir yalanın üstünə başqasını qoymağa məcburdur. Markiz d'Auda güldü və:

– Siz bunu tələb edirsiniz? – dedi.

– Əlbəttə, tələb edirəm.

Markiz hər qadına təsəlli verə biləcək dalgın bir nəzərlə vikontessaya baxaraq:

– Elə mən də sizin bu sözü söyləməyinizi istədim, – deyə cavab verdi. O, vikontessanın əlini öpüb çıxdı.

Ejen isə madam de Boseanın, nəhayət, onu xatırlayacağını zənn edərək, saçlarına sığal verdi, təzim üçün əyildi. Lakin vikontessa birdən-birə ayağa durdu, özünü qalereyaya doğru ataraq, pəncərəyə yaxınlaşdı, ekipaja minən d'A udaya baxdı, onun haraya sürməyi əmr etdiyinə qulaq asdı, lakeyin sürücüyə bu sözləri söylədiyini eşitdi:

– De Roşfidin evinə.

Eşitdiyi sözlər, markizin sürətlə karet minməsi bu qadın üçün ildırım çaxmasına, göy guruldamasına bərabər . Onu dəhşətli qorxu bürüdü. Yüksək cəmiyyətdə ən dəhşətli fəlakətlərin əlaməti başqa şəkildə olmaz. Vikontessa yataq otağına çəkilib stolun yanında əyləşdi, zərif bir kağız götürüb, bu sözləri yazdı:

“Siz ingilis səfərtxanasında deyil, Roşfidgildə nahar etdiyinizə görə mənə izahat verməyə borclusunuz. Sizi gözləyirəm”.

O, əlinin ixtiyar titrədiyindən əyri çıxan bir neçə hərfi düzəltdi. K. imzasını qoydu (bu isə “Burqundiya Klarası” demək idi) və zəngi çaldı.

Dərhal onun hüsuruna gələn lakeyə:

– Jak, – dedi, – saat səkkizin yarısında cənab de Roşfidin evinə gedib, markiz d'A udanın orada olub-olmadığını soruşarsınız. Əgər markiz orada , bu məktubu ona verməyi xahiş edərsiniz. Cavab lazım deyil. Əgər markiz orada olmasa, qayıdarsınız və məktubu mənə qaytararsınız.

– həzrəti salonda gözləyirlər.

Vikontessa qapını açaraq:

– Bəli, – dedi, – bəli, yadıma düşdü.

Ejen özünü son dərəcə narahat hiss etməyə başlayırdı. Xoşbəxtlikdən, nəhayət, vikontessa göründü və elə bi izzətlə bu sözləri söylədi ki, Ejenin ürəyi sancdı:

– Bağışlayın, mən bir-iki kəlməlik məktub yazmalı idim, indi sizin ixtiyarınızdayam.

Madam de Bosean “o, madmazel de Roşfidlə evlənmək fikrindədir” düşündüyü halda, nə söylədiyinin fərqi varmırdı. “Lakin o, sərbəstdirmi? Bu izdivac bu axşamdan gec olmayaraq pozulmalı, yoxsa mən... Bəli! Sabah bu barədə söhbət belə ola bilməz”.

Ejen:

– Kuzina... – deyə sözə başladı.

Vikontessa tələbəyə lovğa nəzər salaraq:

– Nə var? – deyə soruşdu.

Ejen qupquru qurudu.

Ejen bu “nə var” sualının nə demək olduğunu anladı. O, bu son üç saat ərzində bir çox şeylər öyrənmişdi, artıq ehtiyatlı tərپənirdi.

Ejen qızararaq yenə başladı:

– Madam... – O, bir az duruxdu, lakin özünü düzəldib, yenə sözüne davam etdi: – Məni bağışlayın. Mənim sizin himayənizə o qədər ehtiyacım vardır ki, sizin qohumluğunuzun bir zərrəsi belə mənə ziyan verməzdi.

Madam de Bosean acı təbəssümlə güldü: onun üfüqlərində artıq göy gurultusunun səsləri eşidilirdi.

Ejen sözüne davam edərək:

– Əgər siz mənim ailəmin vəziyyətini bilsəydiniz, – dedi, – himayə göstərdikləri adamların qarşısına çıxan maneələri, lütf göstərüb rədd edən əfsanəvi pərilər kimi, mənə yardım etməkdən çəkinməzdiniz.

O, gülərək cavab verdi:

– Yaxşı, kuzen, yaxşı, mənim sizə nə mənfəətim dəyə bilər?

– Mən özüm belə bilmirəm. Sizinlə elə uzaqdan-uzağa qohum olmaq özü də səadətdir. Siz məni utandırdınız, mən nə deyəcəyimi belə untdum. Siz mənim Parisdə tanış olduğum yeganə xanımsınız. Ah, mənim sizin məsləhətinizə nə qədər böyük ehtiyacım olduğunu bilsəydiniz... Sizin qanadlarınız altına sığınmaq istəyən və sizin üçün ölümə belə getməyə razı olan zavallı bir uşaq kimi məni himayə etməyinizi xahiş etmək istədim.

– Siz məndən ötrü adam öldürə bilərdinizmi?

– Lap ikisini öldürərdim.

Vikontessa yaşaran gözlərini gizlədərək:

– Siz, doğrudan da, uşaqsınız, – dedi. – Mənə elə gəlir ki, siz səmimi sevə bilərdiniz!

O, başını silkələyərək:

– Ah, doğru buyurursunuz! – deyə bağırdı

Vikontessa isə bu cavaba görə şöhrətpərəst tələbəyə qarşı qəlbində bir hüsn-rəğbət duydu. Cənublu gənc ömründə birinci dəfə hər şeyi ölçüb-biçib hərəkət edirdi. Ejen qrafinya de Restonun mavi buduarı ilə madam de Boseanın açıq-qırmızı salonu arasında olduğu müddətdə Paris hüquq elminin üçillik kursunu keçə bilmişdi. Bu kursdan bəhs edilməsi də, hər halda, b yüksək cəmiyyətdəki hüq q elminin məğzini təşkil edir, yaxşı mənimsənildikdə və məharətlə həyata tətbiq edildikdə isə bunun sayəsində hər şeyə müvəffəq olmaq mümkündü.

Ejen dedi:

– Ah, yadıma düşdü! Sizin evinizdəki balda qrafinya de Resto mənim xoşuma gəlmişdi. Bu gün səhər onun evində idim.

Madam de Bosean gülümsəyərək:

– Yəqin ki, siz ona çox mane olmuşsunuz, – dedi.

– Əlbəttə, mən nabeləd adamam və siz mənə mən hamını özümə düşmən edərəm. Mən belə zənn edirəm ki, Parisdə heç kəslə məşğul olmayan gənc, gözəl, zərif və varlı bir xanıma təsadüf etmək mümkün deyildir. Halbuki mənim belə bir qadına ehtiyacım var. Mən elə bir qadın istərdim ki, siz qadınların, məharətlə təlim edə bildiyi həyat dərslərini mənə öyrətsin. Mən hər yerdə qraf de Tray kimilərinə rast gələcəyəm. İndi sizin yanınıza gəlməkdə məqsədim də bir müəmmarı mənə aydınlaşdırmağı və orada necə axmaqlıq törətdiyimi izah etməyi sizdən xahiş etməkdir. Mən onun yanında söhbət açıb...

Ja , Ejenin sözünü kəsərək:

– Hersoginya de Lanje gəlmişdir, – deyə xəbər verdi.

Tələbə çox təəssüf etdiyindən, üzünü turşutdu.

Vikontessa pıçıltı ilə Ejenə dedi:

– Əgər siz müvəffəqiyyət qazanmaq istəyirsinizsə, hər şeydən əvvəl, sadə və səmimi olmayın.

Vikontessa ayağa durdu və hersoginyanı qarşılayaraq:

– Ah, mənim əzizim, xoş gördük! – dedi. Sonra onun əlini, öz bacısını qarşılayırmış kimi, səmimiyyətlə sıxdı. Hersoginya da məhəbbətlə vikontessanı öpdü.

Rastinyak öz-özünə:

“Bax bu, iki səmimi rəfiqədir, – dedi. – İndi mənə iki qadın himayə göstərəcək. Onların zövqü də bir-birinə oxşamalıdır. Buna heç şübhə ola bilməz ki, hər ikisi mənimlə maraqlanacaq”.

Madam de Bosean soruşdu:

– Əzizim Antuanetta, sizi görməkdə mən hansı bir xoş arzuya minnətdaram?

– Sadəcə, bir şeyə: ən markiz d’A uda-Pintonun cənab de Roşfidin evinə daxil olduğunu görüb, sizi evdə tək tapacağımı düşündüm.

Hersoginya bu məşum sözləri söylərkən madam de Bosean dodaqlarını gəmirmədi, yanaqları qızarmadı, baxışında heç bir şey dəyişmədi, hətta üzü belə, sanki, işıqlandı.

Hersoginya Ejenə doğru dönərək əlavə etdi:

– Əgər mən sizin məşğul olduğunuzu bilsəydim..

Vikontessa:

– Bu, mənim qohumum müsyö Ejen de Rastinyakdır, – dedi. – Monrivodan heç xəbəriniz vardır ? Dünən Serizi mənə deyirdi ki, onu heç yerdə görmək mümkün deyildir. O, bu gün sizin yanınıza gəlməmişdi ki?

Hersoginya hiss etdi ki, bu sualın ucu düz ürəyinə sancıldı: o, general Monrivoya dəlicəsinə aşiq olmuşdu, lakin onun hersoginyanı atması haqqında şayiələr gəzirdi.

Hersoginya qıpqırmızı qızararaq:

O, dünən Yelisey sarayında imiş, – dedi.

Madam de Bosean:

– Görünür, o, xidmətdə imiş, – dedi.

Hersoginya da gözlərində kin və qəzəblə:

– Klara, – dedi, – əlbəttə, sabah markiz d'A uda-Pinto ilə madmazel de Roşfidin adaxlanacağından xəbəriniz var?

Zərbə çox qüvvətli olduğundan, vikontessa sapsarı saraldı, lakin yenə gülərək cavab verdi:

– Bu cür dedi-qodularla axmaq adamlar özlərinə təsəlli verirlər. Markiz d'A udanın Portuqaliyanın ən şərəfli bir adını Roşfidə verməsinin nə mənası var? Roşfidlər dünənki dvoryanlardandır.

– Doğrudur, lakin deyildiyinə görə, Bertanın iki yüz min livr gəliri var.

– Markiz d'A uda kifayət qədər zəngindir və belə şeyləri nəzərə almaz.

– Lakin əzizim, madmazel de Roşfid çox füsunkar xanımdır.

– Eləmi?

– Bir sözlə, o, bu gün Roşfidin evində nahar edir, nikah sənədi artıq imzalanmışdır. Sizin bu barədə az şey bildiyinizə mən çox heyrət edirəm.

– Siz nə axmaqlıq etmişsiniz, hörmətli cənab? – deyə vikontessa Ejendən soruşdu. – Bilirsinizmi, əzizim Antuanetta, bu uşağı yenicə cəmiyyət içinə atmışlar, bizim danışdıqlarımızdan o heç başa düşmür. Ona rəhminiz gəlsin: söhbətimizi sabah davam etdirərik. Heç şübhəsiz, sabah hər şey məlum olar, o zaman siz bu xəbəri daha əməliyyətlə və açıqdan-açığa hamıya xəbər verə bilərsiniz.

Hersoginya insanı dərhal əzən və heçə çevirən bir nəzərlə Ejeni başdan-ayağa süzdü. Hər iki xanımın dostanə sözlərlə bir-birini sancdıqlarını öz ağılı sayəsində duyan Ejen cavab verdi:

– Vikontessa, mən, özüm belə başa düşmədən, qrafinya de Restonun qəlbinə xəncər sancmışam. Mənim günahım da ancaq bunu bilməməyimdəndir. Sizə birisi tamamilə şüurlu olaraq iltirab verdiyi zaman, yenə də onunla görüşürsünüz, hətta ondan qorxursunuz, lakin özü belə bilmədən yara vuran adama

sarsaq bir adam, heç kəsə mənfəət verə bilməyəcək bir adam nəzəri ilə baxırsınız, hətta ona nifrət belə edirsiniz.

Madam de Bosean hərarətli bir nəzərlə tələbəyə baxdı. Onun bu nəzərində alicənab insanlara məxsus bir minnətdarlıq, etiraf və vüqar duymaq olardı. Bu nəzər bir az əvvəl alverçi gözü ilə Ejenə qiymət qoyan hersoginyanın Rastinyakın qəlbinə vurduğu yaranın üzərinə məlhəm kimi yayıldı.

Ejen dedi:

– Bilirsinizmi, mən qraf de Restonun hüsn-rəğbətini qazanmışdım. – Ejen miskin, lakin eyni zamanda hiyləgər bir əda ilə davam etdi: – Sizə bu məlum olsun ki, mən hələlik ancaq yazıq bir tələbəyəm, tamamilə yalqız, olduqca yoxsul bir tələbə...

– Belə şeylər danışmayın, müsyö de Rastinyak. Biz qadınlar heç kəsə lazım olmayan şeylər qaçmırıq.

– Çarə nədir? – Ejen cavab verdi. – Mənim vur-tut iyirmi iki yaşı var. Bu yaşı müsbətlərinə dözməyə məcburam. Bir də mənim etirafımı dinləyin. Ürəyimin sirrini etiraf etmək üçün dizimi çökdürməyə başqa bir gözəl məbəd har da tapa bilərəm. Doğrudur, insanlar belə məbədlərdə günaha yol verər, başqa məbədlərdə isə tövbə edər.

Hersoginya bu mürtəd boşboğazlığa qulaq asarkən Ejenə soyuq nəzərlə baxdı və onun zövqünü bəyənməyərək, vikontessaya dedi:

– Kuzeniniz nabeləd adamdır.

Madam de Bosean hersoginyanın bu sözlərinə və kuzeninə ürəkdən gülərək:

– Bəli, mənim əzizim, – dedi, – o, doğrudan da, nabeləd adamdır və yaxşı zövqlərdən dərs almaq üçün özünə bir mürəbbiyə axtarır.

Ejen yenə hersoginyaya müraciətlə dedi:

– Hersoginya, mənə elə gəlir ki, bizi cəzb edən şeylərin sirrini öyrənmək arzusu tamamilə təbiidir, elə deyilmi? (Öz-özünə isə belə dedi: “ nlarla söhbət etmək üçün mən bərbərlərə layiq sözlər icad edirəm”.)

Hersoginya:

– Lakin, – dedi, – mənə, qrafinya de Restonun özü müsyö de Trayın şagirdidir.

Tələbə:

– Bu, mənə qətiyyən məlum deyildi, – deyər cavab verdi, – ona görə də mən düşüncəsizliyimdən ikisinin arasına girdim. Bununla belə, mən əri ilə çox yaxşı yola gedirdim, arvadı isə müvəqqəti də olsa, mənim varlığıma dözməyə məcbur görünürdü. Lakin birdən-birə mənim ağıma bir fikir gəldi: mən dəhlizdə qrafinyanı öpən və gözümün qabağında qapıdan həyatə keçən bir kişi ilə tanış olduğumu onlara söylədim.

Xanımlar:

– O kişi kimdir? – deyə soruşdular.

– Bir qocadır. O, Sen-Marso məhəlləsinin uzaq bir yerində, ayda iki luidora başını dolandırır. Mən yoxsul tələbə də orada yaşayıram. Bu, doğrudan da, bədbəxt bir adamdır, hamı ona gülür, məsxərəyə qoyur, onun adını “Qorio ata” qoymuşuq.

Vikontessa:

– Siz, həqiqətən, lap uşaqsınız! – dedi. – Qrafinya de Restonun qız familiası Qorio olduğunu bilmirsiniz?

Hersoginya əlavə etdi:

– O, vermişel fabrikantının qızıdır, meşşan ailəsindəndir, onu saray şəkərçisinin qızı ilə bir gündə saraya təqdim etmişdilər. Klara, yadınızdadırmı? Hələ kral gülmüş və latınca un barəsində bir məsəl demişdi: bu adamlar.. necə idi?.. Bu adamlar...

Ejen kömək edərək:

– Ejusdem farinae¹, – dedi.

Qrafinya təsdiq edərək:

– Doğru buyurursunuz, – dedi.

Tələbənin üzündə dəhşət göründü. Dedi:

– O, qrafinyanın atası imiş!

– Əlbəttə. Bu əcaib adamın iki qızı var. Hər ikisini dəli kimi sevir, ancaq hər ikisi ondan tamamilə əl çəkmiş kimi görünür.

Vikontessa hersoginya de Lanjeyə müraciətlə:

– İkinci qızı, – dedi, – alman familiası daşıyan bir bankirin, gərək ki, baron Nusingenin arvadı deyilmi? Səhv etmirəmsə, onun adı Delfinadır. O, sarışın xanımdır, perada yan tərəfdəki lojanı icarə edir. O, Bufonlarda da tez-tez görünür. Hamının nəzər-diqqətini özünə cəlb etmək üçün həmişə ucadan gülür, o deyilmi?

Hersoginya gülümsəyərək:

– Mən sizin, əzizim, bu cür adamlarla maraqlanmağınıza heyran edirəm, – dedi. – Yalnız de Resto kimi məhəbbətdən aqlını itirən adam madmazel Anastazinin ununda ağnaya bilər. Ah! Bu işdə o, hər halda, ziyan çəkəcəkdir. Anastazi qraf de Trayın tələsinə düşmüşdür, qraf onu məhv edəcəkdir.

Ejen:

– Demək, onlar öz atalarını rədd etmişlər? – dedi

Hersoginya cavab verdi:

– Bəli, bəli, öz atalarını, lap doğma atalarını, ümumiyyətlə, atalarını, həm də deyildiyinə görə, çox yaxşı bir atanı rədd etmişlər. O, hər birinə beş-altı yüz min nişan pulu vermiş, özünə isə ildə səkkiz min, on min livr mədaxil saxlamışdır. O, elə zənn edirmiş ki, qızları, doğrudan da, qızlıq borcunu unutmayacaqlar: o, qızlarının evində özü üçün iki həyat, iki ev yaradacaq, hər zaman məhəbbətlə və nəvazişlə qarşılanacaqdır. Bunun əvəzində isə kürəkənləri iki ildən sonra onu ən alçaq bir adam kimi cəmiyyətdən qovdular.

Ejenin gözlərində yaş ışıldadı: o, hələ həyatının saf və müqəddəs havası ilə nəfəs alırdı, hələ gənclik həsrətlərinin təsiri ilə yaşayırdı. O yalnız burada ilk dəfə Paris mədəniyyəti ilə döyüş meydanında qarşı-qarşıya gəlmişdi. Səmimi hisslərin təsiri o qədər qüvvətli oldu ki, onlar sükut içində bir müddət bir-birinin üzünə baxa-baxa qaldılar.

Hersoginya sükutu pozaraq:

– Aman, yarəb! – dedi. – Əlbəttə, bu, dəhşətli şeydir, halbuki biz hər gün belə hadisələrə rast gəlirik. Məgər bunun bir səbəbi yoxdurmu? Bir dəfə belə, əzizim, siz kürəkən nə olduğunu fikirləşmisinizmi? Kürəkən elə bir kişiye deyirlər ki, biz on yeddi il müddətində ailənin ümidi, Lamartinin sözü ilə desək, ailənin ləkəsiz qəlbini, gələcəkdə isə vəba xəstəliyinə çevrilən və min bir bağla bizə bağlı olan əziz bir xilqəti onun üçün bəsləyirik. Kişi isə bu xilqəti bizdən ayırdığı zaman, o, hər şeydən əvvəl, onun məhəbbətindən bir balta kimi istifadə edir, bu mələyin qəlbində, canlı ürəyində ailəsi ilə onu bağlayan bütün hissləri kəsib-doğrayır. Qızımız hələ dünən bizim üçün hər şey idi, biz də onun üçün hər şey idik. Səhər isə o, bizə düşmən kəsilir. Məgər hər gün biz bu cür faciələri öz gözlərimizlə görmürükmi? Gah gəlin qayınataya həqarətlə baxır, halbuki qayınata hər şeyini oğluna qurban vermişdir; əzən də, görürsən, kürəkən öz qayınatasını evdən qovmuşdur. Mən belə suallara rast gəlmişəm: müasir cəmiyyətimizdə ən faciəli şey nədir? Kürəkən faciə deməkdir, həm də dəhşətli bir faciə. İzdivaclarımıza gəlincə, başdan-başa rəzalətdir. Mən bu biçərə vermişel fabrikantının başına nələr gəldiyini yaxşıca təsəvvür edirəm. Yaxşı yadımdadır, həmin bu Forio...

– Madam, yaqın, siz Qorio demək istəyirsiniz...

– Yaxşı, Morio olsun. Həmin bu Morio inqilab dövründə seksiya* rəhbərlərindən biri idi. O, məşhur aclığın gizli səbəblərini bilirdi. Həmin bu zamanlar o, unu aldığından on qat artığa satmaqla öz sərvətinin binasını qoymuş oldu. Çoxlu un tədarük etmişdi. Nənəmin mülkünü idarə edən ona böyük məbləğdə un satardı. Norio, əlbəttə, öz qazanclarını ictimai qurtuluş komitəsi* ilə bölüşdürərdi. Yadımdadır, nənəmin mülkünü idarə edən onun öz Qranvilye mülkündə tamamilə rahat yaşaya biləcəyini söylədi: taxıl onun etibarlı adam olduğunu gözəlcəsinə sübut edirdi. Həmin bu Lorio başkəsənlərə taxıl satrkən ancaq bir şey düşünürdü: deyildiyinə görə, o, öz qızlarına pərəstiş edir. Bir qızını qraf de Restoya arvad eləmiş, o birini baron Nusingenə ötürmüşdü. Nusingen hələ o zaman varlı bir bankir idi, özünü royalist kimi qələmə verirdi. Təbii şeydir ki, imperiya dövründə kürəkənlər üçün doxsan üçüncü il nümunəsi olan qayınatalarını öz evlərinə buraxmaq o qədər də mənfəətli deyildi. B on partenin vaxtında bu hələ

mümkün şey idi, lakin Burbonlar hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Resto üçün və xüsusilə bankir üçün artıq bu qoca bir yük olmuşdu. Bəlkə də, qızlar öz atalarını hələ də sevirmişlər, hər halda, istəyirdilər ki, qurdların da qarnı doysun, quzular da sağ-salamat qalsın, yəni onlar həm ərlərini, həm də atalarını sakit etmək fikrində idilər. Onlar, evlərində heç kəs olmayanda Qorionu qəbul edərdilər. Onlar atalarını məhəbbət bəhanəsi ilə qəbul edərdilər. “Atacan, evdə heç kəs olmayacaq, gələrsiniz, vaxtımızı yaxşı keçirərik” kimi bəhanələr gətirərdilər. Məncə, əzizim, həqiqi hisslərin öz ağılı, öz gözləri var, odur ki zavallı qocanın ürəyindən qara qanlar axırdı. O, öz qızlarının ondan utandığını görür, qızları öz ərlərini sevdikləri üçün o, kürəkənlərinə əngəl olduğunu hiss edirdi. Nəhayət, fədakarlıq göstərmək vaxtı gəlib çatdı: o, öz-özünü qızlarının evindən sürgün etdi, qızları isə onun bu işindən razı qaldılar. Bunu görən ata doğru hərəkət etdiyini anlamışdı. Bu surətlə atanın və qızların iştirakı ilə ailə cinayətinin əsası qoyulmuş oldu. Bu cür hadisələrə biz hər addımda rast gəlirik. Məgər bu Dorio ata qızlarının salonunda bir yağ ləkəsinə bənzəməzdimi? Zəti onun özü vəziyyətindən darıxacaq və xiffət çəkəcəkdi. Atanın başına gələn bu fəlakət bütün varlığı ilə bir kişini sevən qadının da başına gələ bilər: qadın öz məhəbbəti ilə kişini bezikdir, kişi yaxasını qurtarmaq üçün onu tərk edir, alçaq işlərə əl atır. Bütün hisslərin taleyi belədir. Qəlblərimiz xəzinədir: onu birdən-birə xərcləsəniz, dilənçi qalarsınız. Biz bütün varlığını açıb göstərmiş olan hisslərə də, bir su pulu belə qalmayan kişilərə də rəhm etmərik. Bu ata bütün varlığını öz qızlarının yolunda qoydu. O, iyirmi il ərzində öz qəlbini, məhəbbətini verdiyi halda, bütün sərvətini bir günün ərzində verdi. Qızları l m nu sıxıb qabığını çölə atdılar.

Vikontessa gözlərini qaldırmadan, şalının saçaqlarını əsəbiliklə dartaraq:

– Cəmiyyət nə qədər rəzildir, – dedi. Onun ağrıyan yerinə toxunmuşdular, hersoginyanın son sözlərinin ona aid olduğunu duydu.

Hersoginya:

– Rəzilmi deyirsiniz?.. Xeyr... – deyə cavab verdi. – Cəmiyyət öz yoluna davam edir. Bununla mən ancaq onu demək istəyirəm ki, mən qətiyyən cəmiyyət haqqında fikrimdə aldanmıram. – Sonra vikontessanın əlini sıxaraq: – Mən də elə sizin fikrinizə şərikəm, – dedi. – Cəmiyyət – uçurumdur. Biz yüksək yerlərdə dayanmağa çalışmalıyıq.

Hersoginya ayağa durdu və madam de Boseanın alnından öpərək:

– Əzizim, – dedi, – siz bu gün çox gözəl görünürsünüz. Mən sizin üzünüzün rənginə heyranam, buna bənzər heç şey görməmişəm.

Hersoginya Rastinyaka baxdı, başını xəfifcə əyib, otaqdan çıxdı.

Ejen gecə qocanın gümüş qabı əzdiyini xatırlayaraq:

– Qorio ata gözəl adamdır! – dedi.

Madam de Bosean fikrə daldığından onun bu sözlərini eşitmədi. Bir neçə dəqiqə sükut içində keçdi. Zavallı tələbə həya edərək susurdu: bilmirdi danışsın, ya çıxıb getsin.

Nəhayət, vikontessa dilləndi:

– Kübar cəmiyyət kinli və rəzildir, – dedi. – Başınıza bir müsibət gələrsə, dərhal dostlarınızdan biri bu xəbəri hər tərəfə yaymağa, qəlbinizi xəncərlə ovmağa hazırdır, siz də bu xəncərin gözəl dəstəyini seyr etməyə məcbursunuz. Acı sözlər, istehzalar, kinayələr! Yox, mən özümü müdafiə edəcəyəm!

O, kübar xanım vüqarı ilə başını qaldırdı, onun məğrur baxışından ildırım çaxdı.

Ejeni görərək:

– Ah, siz buradasınız! – dedi.

Ejen zavallı səslə:

– Bəli, hələ buradayam! – deyə cavab verdi.

– İndi mənim sözümə qulaq asın, cənab de Rastinyak. Siz bu cəmiyyətlə istədiyiniz kimi rəftar edə bilərsiniz. Siz müvəffəqiyyət qazanmaq niyyətindəsiniz, mən sizə kömək edəram. Qadın rəzalətinin bütün dərinliyini öyrənin, kişilərin rəzil şöhrətpərəstliyinin nə qədər geniş olduğunu dərk edin. Mən şəxsən kübar cəmiyyət kitabını diqqətlə mütləə etmişəm, bununla belə, bəzi səhifələrindən bixəbər olduğum anlaşılır. Artıq mən hər şeyi bilirəm: siz nə qədər soyuqqanlı hərəkət etsəniz, bir o qədər qabağa gedərsiniz. Zərbələrinizi amansızcasına vurun, o zaman hamı sizin qarşınızda titrəyəcəkdir. Kişilərə və qadınlara poçt atı nəzəri ilə baxın, rəhm etmədən bu atları qovun, qan-tər içində ölənlərə əhəmiyyət verməyin, – o zaman siz bütün arzularınıza nail olarsınız. Unutmayın ki, sizin taleyinizdə iştirak edən bir qadın olmazsa, siz cəmiyyətdə heç nəyə müvəffəq ola bilməyəcəksiniz. Siz elə bir qadın tapmalısınız ki, o həm gözəl, həm gənc, həm də zəngin olsun. Sizde səmimi məhəbbət hissi oyanarsa, onu bir zinət kimi elə gizlədiniz ki, heç kəsin fikrinə belə gəlməsin, yoxsa məhv olarsınız. Əgər siz cəllad ola bilməsəniz, qurbanlığa çevrilərsiniz. Əgər qəlbinizdə bir məhəbbət doğarsa, bu sirri ən müqəddəs şey kimi qoruyun! Qəlbinizi açmaq istədiyiniz adamı bütün varlığı ilə tanımadan bu sirri ona açmayın. Sizde hələ belə bir məhəbbət oyanmamışdır, lakin qabaqcadan onu qorumaq lazımdır, cəmiyyətə inanmamaq sizin üçün dərs olsun. Yaxşı qulaq asın, Miquel (o, səmimi olaraq Ejenin adını yanlış söylədiyini sezmədi), iki qızın öz atalarını atmaqdan, bəlkə də, ölümünü arzu etməkdən daha dəhşətli bir şey var ki, o da iki bacının rəqabətidir. Resto kübar ailədənir, onun arvadını yüksək cəmiyyətdə qəbul edirlər, onu saraya belə təqdim etmişlər. Bax buna görə də onun bacısı – gözəl və zəngin Delfina, maliyyə canbazı de Nusingenin arvadı Delfina hirsindən özünü yırtır: axıllıq onu rahat yatmağa qoymur. Qrafinya de Resto bacısından on qat yuxarı qalxmışdır. Artıq onlar bacı deyillər, atalarını rədd etdikləri kimi, bir-birini də rədd etmişlər. Buna görədir ki, madam de Nusingen mənim evimə daxil olmaq üçün Sen-Lazar küçəsindən Qrenel küçəsinə qədər bütün palçığı yalamağa hazırdır. O, ümidini de Marseyə bağlamışdı: onun vasitəsilə məqsədinə nail olmaq fikrində idi; o, de Marseyə qul oldu, onu rahat qoymadı. De Marse isə onunla maraqlanmır. Əgər siz Delfinanı mənə təqdim etsəniz, onun məbudu siz olacaqsınız, o, sizə ibadət edəcəkdir. Sonra mümkün olarsa, onu sevə bilərsiniz, sevməsəniz də, məqsədiniz üçün Delfinadan istifadə edin. Mən onu bir-iki dəfə böyük müsəmirədə qonaqlarla birlikdə qəbul edə bilərəm, lakin gündüz qəbul etmək mümkün deyil. Mənim onunla salamlaşmağım kifayətdir. Qrafinyanın qapısını isə siz Qorio atanın adını çəkməklə, öz əlinizlə qapamışsınız. Bəli, mənim əzizim, siz qrafinya de Restonun

yanına iyirmi dəfə gedə bilərsiniz, lakin iyirmi dəfə onun evdə olmadığını sizə söyləyəcəklər. Sizi qəbul etməmək üçün əmr verilmişdir. Qoy Qorio ata sizi Delfina de Nusingenlə tanış eləsin. Gözəl Delfina sizin üçün bir pərdə olar. Qoy o, sevmək üçün sizi intixab etsin, bütün qadınlar sizi çılgıncasına sevəcəklər. Onun rəqibləri də, ən yaxın rəfiqələri də sizi onun əlindən almaq üçün can atacaqlar. Şlyapalarımızın fasonlarını mənimsəməklə bizim ədalarımızı qəbul edəcəklərini zənn edən meşşan qadınlar kimi, onlar da başqalarının sevgililərini üstün tuturlar. Siz müvəffəqiyyət qazanacaqsınız. Parisdə isə müvəffəqiyyət hər şeydir, müvəffəqiyyət hakimiyyətin açarıdır. Qadınlar sizin ağıl və istedadınıza qiymət qoyduqdan sonra kişilərdə, məyus doğurmasanız, buna mütləq inanacaqlar. O zaman siz hər şeyə müvəffəq olacaqsınız: bütün qapılar üzünüzdə açılacaqdır. O zaman siz özünüz anlayacaqsınız ki, bu kübar cəmiyyətdə yaşayanlar ancaq yalançılar və axmaqlardır. Nə axmaqlara, nə də yalançılara meyil etməyin. Bu tilsimli dünyaya daxil olmaq üçün Ariadnanın sapı* əvəzində mən öz adımla sizə verirəm. – Sonra başını qaldırıb şahənə bir nəzərlə Rastinyaka baxaraq: – Bu adı ləkələməyin, – dedi, – onu ləkəsiz qaytararsınız. Artıq gedin, məni yalnız buraxın! Biz qadınlar da bəzən döyüş meydanında vuruşuruq.

Ejen onun sözlərini kəsərək:

– Əgər sizin üçün sizin xatirinizə barıt anbarını partladacaq bir şəxsə ehtiyac olarsa...

Vikontessa soruşdu:

– O zaman nə ola bilər?

Ejen əlini döşünə qoydu. Kuzinasının təbəssümünə təbəssümlə cavab verərək otaqdan çıxdı. Saat beş olardı. Ejen acmışdı, nahara gecikəcəyindən təlaşa düşdü. Bu təlaşın təsiri altında Paris küçələrindən quş kimi uçmaq ona ləzzət verirdi. Lakin bu cismani ləzzət qətiyyəən onun fikirlərə dalmasına mane olmurdu. O yaşda olan gənclər nifrətlə təhqir edildiyi zaman qızışmağa, hiddətlənməyə, bütün cəmiyyətə yumruq qaldıraraq “intiqa” deyərək bağırmağa başlasalar da, özlərinə inanmazlar, şübhə edirlər. Bu saat Ejenin qəlbini qrafinyanın bu sözləri əzir, çeynəyirdi: “Siz qrafinyanın qapısını öz əlinizlə bağladınız”. Ejen öz-özünə: “Mən onun yanına gedəcəyəm, – dedi. – Madam de Bosean haqlı çıxarsa, məni qəbul etməmək üçün doğrudan da əmr verilmiş... o zaman... o zaman qrafinya de Resto hər yerdə, bütün salonlarda mənə rast gələcəkdir. Mən şpaqa ilə döyüşməyi, güllə atmağı öyrənəcəyəm, onun Maksimini öldürəcəyəm!...” Şüuru isə hayqırırdı: “Bəs sən pulun varmı? Sən haradan pul tapacaqsan?” Birdən qrafinya de Restonun göz qapağında səpələnmiş sərvəti onun nəzərləri qarşısında bərk vurdu. O, Qorionun qızının, şübhəsiz, sevdiyi zinəti, hər yerdə parlayan qızılı, gözləri qamaşdıran qiymətli şeylərini, bir sözlə, ağıldankəm bir şəxsin zinətinə, zəngin bir məşuqənin bədxərcliyini görürdü. Bu gözqamaşdıran xəyal de Boseanın əzəmətli mülkü qarşısında sönüb gedirdi. Ejenin Paris cəmiyyətinin yüksək dairələrinə uçan xəyalı onun ağıl və vicdanını buxovlardan qurtararaq, ona çirkin fikirlər təlqin edirdi. Artıq dünya onun gözləri qarşısında olduğu kimi görünürdü. Əxlaq və qanunun sərvət qarşısında aciz olduğunu, yəni tima ratio mundi¹ yalnız pulun qüdrətində olduğunu görürdü. Votren haqlı idi. Öz-özünə: “Sərvət fəzilətdir!” – dedi.

Ejen Nev-Sent-Jenevyeve küçəsinə çatdıqdan sonra tez yuxarı mərtəbəyə qalxdı, arabacıya on frank vermək üçün yenə geri döndü, ürəkbulandıran yemək otağına daxil oldu, tövlədə otlayan heyvanlar kimi xərəklərini yeyən kirayənişinləri gördü. Bu səfərlə, yemək otağının bu mənzərəsi onda ikrah hissi oyatdı.

Bu həddən artıq kəskin keçid, bu son dərəcə kəskin təzad onun şöhrətpərəstlik meyillərinə daha da qüvvət verməli idi. Bir tərəfdə – ən zərif bir ictimai mühitin yaratdığı parlaq, cazibədar surətlər, gözəl sənət əsərlərinin və zinətli şeylərin çərçivəsi içində görünən canlı gənc simalar, ehtiraslı, şairanə şəxsiyyətlər, o biri tərəfdə isə – çirkab və səfalət içində canlanan məşum lövhələr, ehtiraslardan yalnız oyunbaz kəndirlərini və mexanizmlərini saxlamış insanlar görünürdü. Aldanmış bir qadının hiddəti sayəsində madam de Boseanın verdiyi məsləhətlər və kuzinasının cazibədar təklifləri yenə Ejenin hafizəsində canlandı, ehtiyac isə buna başqa bir məna verdi: sərvət qazanmaq üçün Ejen iki yanaşı xəndək qazmağı qət etdi; o həm məhəbbətə, həm də elmə əsaslanmaq, həm kübar bir adam, həm də hüquq elmləri doktoru olmaq istəyirdi. O, yenə də böyük uşağa bənzəyirdi. Bu iki xətt asimptot¹ olduğuna görə heç vaxt bir-birinə qovuşmayacaqdı.

Votren insan qəlbinin ən sirli guşələrinə nüfuz edən bir nəzərlə Rastinyaka baxaraq:

– Siz çox məyus görünürsünüz, cənab markiz, – dedi.

Rastinyak:

– Mən məni “cənab markiz” adlandıran şəxslərin zarafatlarına dözmək niyyətində deyiləm, – dedi. – Parisdə həqiqətən markiz olmaq üçün əldə yüz min livr mədaxilin olmalıdır, “Vokenin evi”ndə yaşayanlar isə ehtimal ki, bəxti gətirənlər sırasında deyildirlər.

Votren Rastinyaka ata saymazyanalığı ilə baxdı, sanki o bunu demək istəyirdi: “Küçük! Mən sənin aşının suyunu verə bilərəm!” Bir az sonra Votren belə cavab verdi:

– Qanınız qaradır, ehtimal ki, buna səbəb gözəl qrafinya de Restonun yanında müvəffəqiyyət qazana bilməməyinizdir.

Rastinyak bağırdı:

– Mən ona atasının bizimlə bir süfrə başında əyləşdiyini söylədiyimə görə məni qəbul etməmək üçün əmr vermişdir!

Kirayənişinlər bir-birinin üzünə baxdılar. Qorio ata başını aşağı saldı və göz yaşlarını gizlicə sildi.

Qonşusuna müraciətlə:

– Tütününüz gözümə düşdü, – dedi.

Ejen vermişel fabrikantının yanında əyləşənə baxaraq:

– Qorio atanın xətrinə kim dəysə, əvəzini məndən alacağına əmin ola bilər, – dedi. – O, bizim hamımızdan yaxşı adamdır. – Sonra madmazel Tayferə doğru dönərək: – Mən xanımları nəzərə almıram, – deyərək əlavə etdi.

Bu sözlər hər şeyə yekun vurdu: Ejen bu sözləri elə ruhda söyləmişdi ki, hamı səsinə kəsdi. Yalnız Votren istehza ilə dedi:

– Qorio atanı himayə altına almaq və onun məsul vəkili olmaq üçün şpaqa ilə yaxşı vuruş və yaxşı güllə atmağı bacarma dır.

Ejen:

– Elə mən də bu niyyətdəyəm, – deyə cavab verdi.

– Demək, siz bu gündən etibarən müharibə elan edirsiniz?

Rastinyak cavab verdi:

– Mümkündür. Lakin mən başqalarının gecələr nə ilə məşğul olduqlarını araşdırmaq niyyətində olmadığımı görə heç kəsə haqq-hesab verməyə borclu deyiləm.

Votren kəc bir nəzərlə Rastinyaka baxdı.

– Əziz oğlan, canbazların oyununa aldanmaq istəməyənlər canbazxananın içinə girməlidir, yoxsa kətan divarın yırtıqlarından baxmaqla kifayətlənməyin mənası yoxdur. – Sonra Ejenin yenə qızıışdığını görüb əlavə etdi: – Bu söhbəti kəsək. Bu barədə başqa bir zaman, nə vaxt istəsəniz söhbət edə bilərik.

Nahar uzanır və məyus keçirdi. Rastinyakın sözlərindən tamam pərişan olan Qorio ata hamıda ona qarşı münasibətin dəyişdiyini, onu məsxərəyə qoyanların ağzını yumacaq bir cavan müdafiəçisi olduğunu anlamamışdı.

Voke pıçıldadı:

– Belə çıxır ki, Qorio ata qrafinyanın atası imiş?

Rastinyak cavab verdi:

– O həm qrafinyanın, həm də baronessanın atasıdır.

Byanşon Ejenə dedi:

– O yalnız atalığa yarayar, mən onun başını yoxlamışam; başında ancaq bir şiş vardır ki, o da atalıq şişidir. Qorio əsl atalardandır.

Ejen olduqca ciddi görünürdü, Byanşonun zarafatı onu güldürmədi. O, madam de Boseanın məsləhətlərindən istifadə etmək niyyətində idi. Haradan pul tapmaq mümkün olduğunu düşünürdü. Onun gözləri qarşısında səhra kimi boş, həm də bolluq vəd edən həyat üfüqləri açılırdı. Bu tamaşa onun qəlbində tələş və qayğı oyatmışdı. Nahardan sonra hamı yavaş-yavaş dağıldı, yemək otağında Ejen yalnız qaldı.

Qorio həyəcanlı səslə ona dedi:

– Demək, siz mənim qızımla görüşmüşsünüz?

Qocanın bu sözləri tələbəni ayıltı. Ejen Qorio atanın qolundan tutdu və dərin bir riqqətlə ona baxaraq:

– Siz, – dedi, – çox yaxşı, ləyaqətli adamsınız. Qızlarınız haqqında sonra danışarıq.

Rastinyak Qorio atanı daha dinləmək istəmədiyindən ayağa durdu və otağına çəkilərək, anasına bu məktubu yazdı:

“Əziz ana! Mən sizdən yeni bir məhəbbət fədakarlığı xahiş etmək niyyətindəyəm. Hadisələrin gedişindən belə məlum olur ki, mən tezliklə özümə yaxşı bir vəziyyət yarada bilərəm. Mənə min iki yüz frank pul lazımdır, hər necə olur-olsun, mən bu pulu əldə etməliyəm. Atama bu xahişim haqqında heç bir söz söyləməzsən, – o, mane ola bilər, halbuki mən bu pulu tapmasam, tamamilə məyus olub, intihar edə bilərəm. Görüşdüyümüz zaman məsələnin nə yerdə olduğunu sənə söylərəm: mənim busaatkı vəziyyətimi başa salmaq üçün cild-cild kitablar yazmaq lazımdır. Mehriban ana, mən qumarda uduzمامışam, heç kəsə borcum da yoxdur, lakin sən mənə bəxş etdiyin bu həyat sən üçün qiymətlidirsə, bu pulu mənim üçün tapmalısən. Bir sözlə, mən vikontessa de Boseanın evinə gedib-gəlirəm, o, məni öz himayəsi altına almışdır. Mən cəmiyyətdə görünməliyəm, halbuki təmiz əlcək almaq üçün belə bir su da pulum yoxdur. Mən yalnız çörəklə dolana bilərəm, sudan başqa heç bir şey içməyə də bilərəm, lazım gələrsə, ac da qala bilərəm, lakin bu məmləkətdə əkin əkmək üçün lazım olan alətlər olmasa, yaşamaq mümkün deyildir. Ya mən özümə bir yol açmalıyam, ya da çirkab içində çırpınmağa məcburam. Sizin mənə necə böyük ümidlər bəslədiyinizi bilirəm, mən də az bir zamanda bu ümidləri doğrultmaq fikrindəyəm. Mehriban ana, babadanqalma bəzi qiymətli şeylərini sat; mən tez bir zamanda bunun əvəzini sənə qaytararam. Ailəmizin vəziyyəti mənə yaxşıca məlumdur, hər halda, mən sən bu fədakarlığını layiqincə təqdir edəcəyəm. İnan ki, mən nahaq yerə xahiş etmirəm, əgər belə olsaydı, mən insan deyil, eybəcər bir div olardım. Mənim xahişlərimi hər bir şeyə hökm edən bir ehtiyacın naləsi kimi qəbul et. Bizim bütün gələcəyimiz bu köməkdən asılıdır: mən bu pulla müharibə meydanına girmək niyyətindəyəm, çünki Parisdə yaşayanların həyatı daimi müharibədir. Əgər tək sən üçün bu məbləği toplamaq mümkün olmasa, xalanın da krujevalarını satmaq lazım gələrsə, ona söyləyərsən ki, mən sonra daha yaxşı krujevalar göndərərəm...” və sairə.

Ejen bacılarının ikisinə də məktub yazaraq, əmanətlərini ona göndərməyi xahiş etdi. Məqsədinə nail olmaq və eyni zamanda, bacılarının böyük məmnuniyyətlə göstərə biləcəkləri bu fədakarlığın ailə içində müzakirə edilməsin üçün Ejen gənc qəlbində hər zaman möhkəm və ahəngdar olan namus tellərinə, bacılarının həssaslığına belə toxundu. Bununla belə, məktubları yazıb qurtardıqdan sonra Ejen təlatüm içində idi: o həyəcanlanır, uçunurdu. Gənc şöhrətpərəst səhrada itib gedən bu ruhların ləkəsiz alicənablığını yaxşı bilirdi; odur ki bacılarının üzərinə nə qədər ağır yük qoyduğunu anlayırdı. Onlar öz sevimli qardaşlarına bu fədakarlığı göstərməkdən həzz alacaq, kaşanənin sakit bir guşəsində gizli söhbətlər edəcəklər. Ejenin düşüncəsi birdən işıqlandı və bacıları cüzi sərvətlərini gizlicə hesabladıkları halda gözünə göründü. O, bacılarının pulu inkoqnito göndərmək üçün qız hiyləsi işlətdiklərini və geniş ürək sahibi olduqlarını göstərmək üçün ilk dəfə hiyləgərlik etdiklərini görürdü. Öz-özünə: “Bacı könlü təmiz almaz daşı, sonsuz mehribanlıqdır!” – deyirdi. O, yazdığından həya etməyə başlayırdı. Ah, onlar vəcdlə dualar cək, pak bir qəlb, təmiz məhəbbətlə əllərini göylərə qaldıracaqlar! Əgər anası pulun hamısını göndərə bilməsə, necə dərd çəkəcəkd! Bütün bu gözəl hisslər, bütün fədakarlıqlar Delfina de Nusingenə müvəffəq olmaq üçün yalnız bir pillə idi. Ejenin gözlərindən bir neçə damcı göz yaşı axdı; bu, müqəddəs ailə mehrabına atılan son müşk toxumları idi. O, dərin ümitsizlik içində otağı dolaşırdı. Qorio ata qapının arasından onun otaqda gəzişdiyini görüb içəri girdi.

– Sizə nə olmuşdur? – deyə soruşdu.

– Ah, əziz qonşum, siz ata olduğunuz kimi, mən də hələ həm oğul, həm də qardaşam. Siz qrafinya Anastazi üçün qorxmaqda haqlısınız: o, Maksim de Tray adlı bir şəxsin əlində oyuncaqdır; de Tray qızınızı məhv edəcəkdir.

Qorio ata nə isə mırıldanaraq çıxdı, lakin Ejen bu sözlərin mənasını anlaya bilmədi.

Ertəsi gün Rastinyak öz məktublarını yola salmaq üçün poçta getdi. O, axırncı dəqiqəyədək tərəddüd keçirirdi. Lakin axırda məktubları poçt qutusuna salıb dedi: “Mənim bəxtim gətirəcəkdir!” Onun sifətində oyunçunun, böyük bir sərkərdənin ifadəsi vardı. Lakin bu ifadə qəzavü-qədərle bağlıdır: o, çox zaman insanı qurtuluşa deyil, fəlakətə sürükləyir.

Bir neçə gündən sonra Ejen qrafinya de Restonun yanına getdisə də, onu qəbul etmədilər. O, üç dəfə oraya getdi, lakin hər dəfə, Maksim de Trayın orada olmadığı saatlarda getsə belə, qapını onun üçün açmadılar. Vikontessa haqlı idi. Tələbə oxumağı atdı. O, mühazirələrə ancaq adını siyahıda qeyd etdirmək üçün gəlir, sonra isə çıxıb gedirdi. Başqa tələbələr kimi o da özünə yalnız bir şeylə təsəlli verirdi. O da öz məşğələlərini başqa tələbələr kimi imtahan verəcəyi vaxta qədər təxirə saldı. Ejen ikinci və üçüncü kursun mühazirələrinə qeyd olunaraq, axırda dərslə ciddi məşğul olmağa və hüquq fakültəsinin bütün kursunu keçməyə qərar verdi. Bunun sayəsində onun ixtiyarında on beş ay vardı ki, bu müddət ərzində Paris dənizində sərbəst üzə bilər, qadınları ovlamaqla, yaxud sərvət üçün qarmaq atmaqla məşğul ola bilərdi.

Ejen son həftə ərzində iki dəfə madam de Boseanı ziyarət etdi; lakin o, həmişə markiz d’A udanın kareti həyətdən çıxdıqdan sonra gəlirdi. Bütün Sen-Jermen qəsəbəsində ən şairanə və məşhur qadın sayılan vikontessa, d’A uda-Pinto ilə madmazel Roşfidin adaxlanmasını təxirə salmağa müvəffəq olmaqla, hələ az bir müddətə döyüş meydanından çəkilmədi. Lakin səadəti itirmək qorxusunun yaratdığı çox acı hisslərlə dolu olan bu günlər fəlakəti daha da sürətləndirməli idi. Markiz d’A uda-Pinto və Roşfid ailəsi vikontessa ilə aralarında yaranan nifaq və sülhə başqa bir mənə və əhəmiyyət verirdilər. Onlar madam de Boseanın bu adaxlanma fikrini öyrənəcəyinə və öz səhər məclislərini insan həyatında fitrən təyin edilmiş bir hadisəyə qurban verəcəyinə ümid bəsləyirdilər. Bu surətlə d’A uda hər gün ən müqəddəs vədlər verərək məzhəkə oynayır, vikontessa isə həvəslə bu yalana tabe olurdu. Ən yaxşı rəfiqəsi hersoginya de Lanje belə demişdi ki: “O, şəərəflə pəncərədən özünü atmaq əvəzinə, sadəcə, pilləkəndən yuvarlanmışdır”. Hər necə olur-olsun, günəşin son şüaları hələ sönməmişdi, vikontessa hələ Parisdə yaşayırdı, kuzeninə mövhum bir məhəbbət bəsləyərək, ona vacib xidmətlər göstərə bilməmişdi. Ejen isə qadının heç kəsin gözlərində nə mərhəmət, nə də həqiqi təsəlli görmədiyi bir zamanda vikontessaya böyük sədaqət və hüsntəvəccöh göstərmişdi. Kişi belə bir zamanda mehriban sözlər söylərsə, bunu ancaq müəyyən məqsədlə edər.

Rastinyak Nusingenin evində yaşamazdan qabaq öz şahmat taxtasındaki vəziyyəti diqqətlə öyrənmək istəyirdi. O, bu məqsədlə Qorio atanın əvvəlki həyatını aydınlaşdırmağa çalışmış və aşağıdakı dəqiq məlumatı toplamışdı.

Jan-Joaş Qorio inqilabdan əvvəl vermişel fabrikində fəhlə imiş. Qənaətcil, təşəbbüskar adam olduğundan 1789-cu ildə birinci üsyanın təsadüfən qurbanı olan sahibkarının müəssisəsini tamamilə öz əlinə keçirir. Qorio Jüsyen küçəsində, taxıl bazarının yaxınlığında yerləşərək, böyük bir məharətlə seksiya sədrliyini öz əlinə keçirməklə, bu təhlükəli dövrdə ən nüfuzlu adamların himayəsi altında öz ticarətini təmin edir. Onun sərvətinin əsasını da bu hiyləgər siyasət qoymuşdu: onun varlanmağı həqiqətən, yaxud qəsdən yaradılmış aclıq dövründə, Parisdə çörəyin qiyməti çox yuxarı qalxdığı bir zamanda başlamışdı. İnsanlar çörəkçi dükanlarının qarşısında döyüşdüyü, bir-birini öldürdüyü zamanda, bəzi adamlar səs-küy salmadan baqqaliyyə dükanlarındakı makaronları satın alırdılar. Vətəndaş Qorio bir ilin ərzində alverçiyə iri sərmayənin verdiyi imtiyazlardan istifadə edərək, ticarətlə məşğul olmağa imkan yaradan bir kapital qazanmışdı. Onun taleyi yalnız nisbətən qabiliyyətli adamların taleyinə bənzəyirdi. Onun həyatını xilas edən də elə adi adam olması idi. Bundan başqa, onun varlanmağı artıq sərvətin heç kəsdə paxıllıq oymadığı və varlı şöhrəti qazanmaq təhlükəli olmadığı bir zamanda aydınlaşmışdı. Anlaşıldığına görə, o, bütün ağılı, istedadını taxıl alverinə vermişdi. Taxıl, un, yarma söhbəti düşəndə, bunların keyfiyyəti, haradan gətirilməsi, saxlanması, qabaqcadan qiymətinin təyin edilməsi, quraqlıq, yaxud məhsullu il olacağına təyin edilməsi, taxılın ucuz alınması, Siciliyada, Ukraynada tədarük görülməsi məsələsi gələndə heç kəs onunla rəqabət bilməzdi. Onun öz işlərini necə idarə etməsini, taxıl idxalı və ixracı qanunlarına necə mənə verməsini, bu qanunları öyrənməsini, nöqsanlarını görməsini bilənlər Qorionun nazir olmağa layiq olduğunu zənn edərildilər. Məqsədinə çatmaqda səbirli, fəal, mətin, möhkəm və cəld Qorio alıcı quş kimi ayıq idi: hər şeyi qabaqlar, hər şeyi əvvəlcədən bilir, hər şeyi gizlədərdi. O, niyyətlərində diplomat, səfərlərində bir əsgər idi. Lakin Qorio bu xüsusi səhədən, boş vaxtlarında astanda əyləşib qapısına söykəndiyi sadə və qaranlıq dükanından xarici aləmə çıxdığı zamanlar yenə dönüb küt və yonulmamış bir fəhlə olar, sadə şeyləri belə başa düşə bilməz, mənəvi zövqlərə yabançı qalar, teatrda mürgülər, yalnız öz kütlüyü ilə qüvvətli olan Paris Dolibanlarına* bənzərdi. Bu növ adamların hamısı bir-birinə oxşar. Lakin onların qəlbində çox zaman ülvə hisslərə təsadüf etmək mümkündür. Vermişel fabrikantının qəlbində də iki hiss hökm sürürdü. Beynini taxıl ticarəti məşğul etdiyi kimi, qəlbinin bütün hərəkətini də bu iki hiss ələ keçirmişdi. Arvadı Bridə yaşayan varlı bir fermerin yeganə qızı idi. Qorio bu qadını nəhayətsiz məhəbbətlə, dini bir pərəstişkarlıqla sevərdi. O, öz təbiəti ilə təzad təşkil edən bu incə və qüvvətli, həssas və sevimli qadına heyran və məftun idi. Kişilərə məxsus bir hiss varsa, o da hər saat zəif bir xilqətə göstərdiyi himayədən doğan qürur hissidir. Bütün namuslu insanların feyz aldığı bir qadına bəslədiyi məhəbbəti və səmimi minnətdarlığı da nəzərə alsanız, insan mənəviyyatında baş verən bir çox qəribə hadisələri anlırsınız. Yeddi il xoşbəxt yaşadıqdan sonra vermişel fabrikantı bədbəxtlikdən öz arvadını itirdi: o artıq Qorioya yalnız hissiyyat aləmində deyil, başqa sahələrdə də hökmranlıq etməyə başlayırdı. Bəlkə də, o, Qorionun bu mühafizəkar təbiətini inkişaf etdirə biləcək, onda varlıq və həyatı anlamaq qabiliyyəti oyada biləcəkdi. Arvadı öləndən sonra Qorionun atalıq hissi bütün sədləri aşmış oldu. O, ölümün səfil qoyduğu məhəbbətini qızlarına verdi, qızlar da ilk zamanlar onun bu atalıq məhəbbətini tamamilə təmin edirdilər. Tacirlər də, fermerlər də öz qızlarını ona ərə vermək üçün can atırdılar, lakin o, əlverişli təklifləri belə rədd edərək, dul qalmağı qərara aldı. Qorionun etimad bəslədiyi yeganə bir şəxs vardısı, o da qayınatası idi. Qayınatasının dediyinə görə, Qorio, mərum arvadına öz vəfa və sədaqətini saxlamağa and içmişdi. Taxıl bazarındakı alverçilər vermişel fabrikantının bu ülvə qızgınlığını başa düşməz, onu yalnız məsxərəyə qoyardılar, hətta ona gülməli bir ad belə qoymuşdular. Lakin bir dəfə alverçilərdən biri, dükanda bir az içdikdən sonra bu gülməli adı ucadan ona söylədiyi zaman vermişel fabrikantı ona elə bir yumruq ilişdirmişdi ki, o, Oblen

küçəsindəki tumbanın üstünə yuvarlanmışdı. Qorionun öz qızlarına bəslədiyi sonsuz, təlaşlı və həssas məhəbbət hər yerdə şöhrət qazanmışdı. Bir dəfə Qorionun rəqiblərindən biri, onu bazardan uzaqlaşdırmaq və tək qalıb qiymətlərə təsir etmək məqsədi ilə, Qorioya Delfinanın kabriolet altında qaldığını söyləmişdi. Ölü kimi sapsarı saralan vermişel fabrikantı dərhal bazarı tərk etmişdi. Bu yalançı təlaşın onda yaratdığı zidd hisslər çarpışmasından Qorio bir neçə gün yatağından dura bilmədi. Qorio bu adamı yumruqla öldürməsə də, yalançının böhranlı vəziyyətindən istifadə edərək, onu iflasa uğratmış və bazardan həmişəlik qovmuşdu.

Təbiidir ki, hər iki qızın tərbiyəsi mənasız şəkildə inkişaf edirdi. İldə altmış min frankdan artıq mədaxili olan Qorio, özünə min yüz frank belə sərf etməzdi, lakin qızlarının hər arzusunu yerinə yetirməyi özü üçün səadət sayardı: ən yaxşı müəllimlər gözəl tərbiyənin tələb etdiyi bütün qabiliyyətləri Qorionun qızlarına aşılamağ borclu idilər. Qızların bir mürəbbiyəsi vardı; xoşbəxtlikdən, , ağıllı və sağlam zövqlü bir qadın idi. Üçü də bir yerdə at sürər, karet gəzər, varlı bir kübarın məşuqələri kimi yaşardı. Onlar nə arzulasaydılar, nə qədər bahalı olur-olsun, dərhal ataları bu arzunu yerinə yetirərdi. O, öz səxavəti qarşısında qızlarından yalnız mehribanlıq və nəvaziş gözləyirdi. Zavallı öz qızlarını mələk kimi bəsləməklə, onları öz fəvqünə qaldırdı. O, qızlarının verdiyi izzət və əziyyəti belə sevərdi. Öz gözəlliyi ilə qraf de Restonu məftun edən Anastazi aristokrat dairələrinə can atırdı. Yüksək cəmiyyətlərdə dolaşmaq məqsədi ilə öz ata evini tərk etmişdi. Delfina isə pul sevirdi. O, alman nəslindən, “Müqəddəs Roma imperiyası”* baronlarından olan bankir Nusingenə ərə getdi. Qorio isə vermişel fabrikantlığında qalmışdı. Ancaq bir az sonra istər kürəkənləri, istərsə də qızları Qorionun yenə də ticarətlə məşğul olmasına həqarət kimi baxmağa başladılar, halbuki ticarət Qorionun canı, həyatının mənası idi. Onlar Qoriodan ticarəti atmağı tələb etsələr də, qoca beş il onlara təslim olmadı. Nəhayət, güzəştə gedib, alveri atdı, müəssisəni satdı və onun pulu ilə, bir də son illərin mədaxili ilə gələcək məişətini təmin etdi. Madam Vokenin hesabına görə, Qorionun kapitalı ildə səkkiz min – on min livr gəlir verə bilərdi. Qızları ərlərinin tələbi ilə atalarını öz evlərindən qovdular, onu açıqdan-açığa qəbul etməkdən belə çəkildilər. Bunu gören Qorio, dərdin şiddətindən baş götürüb pansiona qaçmışdı.

Rastinyakın Qorio ata haqqında toplaya bildiyi məlumat ancaq bu idi. Bu məlumatı ona verən, vaxtilə Qorionun müəssisəsini satın almış cənab Müre adlı bir şəxs idi. Beləliklə, hersoginya de Lanjenin Rastinyakın yanında söylədiyi fərziyyələr təsdiq edilirdi. Biz bununla Paris həyatının məchul, lakin dəhşətli bir faciəsinin hekayətini tamamlamağı lazım bilirik.

Dekabr ayının birinci həftəsinin sonlarında Rastinyak iki məktub aldı. Məktublardan biri anasından, o biri isə böyük bacısı L radan idi. O, yaxşıca tanıdığı bu xətləri gördüyü zaman ürəyi həm sevincindən, həm də qorxudan çırpındı. Xəfif kağız vərəqlərində onun bütün ümidlərinə hökm verilirdi: ya həyat, ya ölüm. Anasının və bacılarının yoxsulluğunu xatırladıqda, o, dəhşətə gəlirdi; lakin onların müstəsna bir məhəbbətlə sevdiklərini qabaqcadan bildiyindən, son damla qanlarını sormaqla qorxmaya da bilərdi. Anası məktubunda yazırdı ki:

“Mənim əziz oğlum, mən sənə xahiş etdiyini göndərirəm. Bu pulları qənaətlə xərclə, çünki mən səni ölümdən xilas etmək üçün belə, atana bu sirri açmadan bu qədər pulu göndərmək iqtidarında deyiləm. Sirri atana açmaq isə ailə həyatımızı tamamilə pozmaq deməkdir. Yenidən pul tapmaq üçün biz mülkümüzü girov qoymağa məcbur olardıq. Sənin məqsədlərini bilmədiyimdən, heç bir rəy söyləmək

iqtidarında deyiləm. Lakin bu necə bir məqsəddir ki, sən anana belə xəbər verməkdən qorxursan? Bunun üçün cild-cild kitablar yazmağa ehtiyac yoxdur, analara bir söz belə kifayətdir, bir söz belə mənə məchuliyyət iztirabından xilas edə bilərdi. Məktubun mənə ağır təsir bağışladığını səndən gizlədə bilmərəm. Mehriban oğlum, mənim qəlbimə bu qorxu hissini salmağa səni nə vadar etdi? Görünür sən bu məktubu yazdıqca çox iztirablar keçirmisən, çünki mən də sənin məktubunu oxuduqca iztirab içində çırpınırdım. Sən özün üçün nə kimi bir məslək seçmək fikrindəsən? Sənin həyatın, sənin səadətin həqiqətdə olduğu kimi deyil. Başqa bir donda görünmək zəruriyyətindən asılı olmazmı, qüvvətindən artıq pul sərf etmədən və dərslərin üçün qiymətli olan vaxtını puç etmədən, məclislərində iştirak etmək mümkün olmayan insanlarla oturub-durmağa məcbur olmazsanmı? Mənim mehriban Ejenim, inan ana ürəyinə: əyri yol xeyrə çıxarmaz. Sənin vəziyyətində olan gənclərin yeganə bir yolu varsa, o da səbir və tərkidünyadır. Mən səni qətiyyənlə danlamaq fikrində deyiləm, mən öz hədiyyəmizə heç bir acı şey qarışdırmaq istəmirəm. Mənim sözlərim inanan və hər bir şeyi nəzərə alan ananın ürək sözləridir. Əgər sən öz vəzifəni bilirsənsə, sənin saf qəlbini, gözəl məqsədlərini anandan başqa kim yaxşı bilər? Ona görə, oğlum, mən sənə qorxmadan ancaq bunu deyər bilərəm: get, mənim əzizim, yolun uğurlu olsun! Mən yalnız ana olduğum üçün qorxuram, lakin hər addımını bizim xeyir-duamız izləyəcəkdir. Ehtiyatlı ol, mənim mehriban oğlum. Sən mərd adamlar kimi ağıllı olmalısən, çünki beş nəfərin taleyi sənin əlindədir, sənin səadətin isə bizim səadətimizdir. Təşəbbüslərində sənə kömək etmək üçün biz Allaha yalvarırıq. Marsi yaxalan bu məsələdə fəvqəladə mərhəmət göstərdi. Sənin mənə əlcək haqqında yazdığını o özü başa düşmüşdü. O, şadlıqla deyirdi ki: “Bəli, bacıoğlu mənim zəif damarımdır!” Ejen, xalanı həmişə sevmək sənin borcundur: onun sənin xatirinə nələr etdiyini yalnız sən müvəffəqiyyət qazandıqdan sonra eşidərsən, müvəffəqiyyət qazana bilmədikdə isə onun verdiyi pullar daim sənin əllərini yandıracaqdır. Siz uşaqlar yadigar olan şeylərdən məhrum olmağın nə demək olduğunu başa düşməzsiniz! Lakin sizin xatiriniz üçün biz nələr fəda etmirik?! Xalan sənin alnından öpür və arzu edir ki, sən bu busə ilə həmişə müvəffəqiyyət qazanmaq iqtidarında olasan. Mərhəmətli, gözəl xalan, revmatizmi olmasaydı, bu sözləri özü sənə yazardı. Atan sağ və salamtdır. Bacılarından daha danışmıram: Ləla özü sənə məktub yazır. Qoy o, ailəmizdəki xırda hadisələri sənə xəbər verməkdən zövq alsın. Tanrı sənə müvəffəqiyyət versin! Ah, Ejen, sən mütləq müvəffəqiyyət qazanmalısən! Mən sənin dərdindən özümü o qədər həlak etmişəm ki, müvəffəqiyyət qazana bilməsən, artıq dözə bilməyəcəyəm. Mən, oğluna verə biləcəyi sərvətin həsrətini çəkən yoxsul anaların dərdini duydum. Əlvida, oğlum! Bizi nigaran qoyma, hərərətli ana busəsini qəbul et”.

Ejen məktubu oxuyub qurtardığı zaman yanaqlarından göz yaşları axırdı. O, Qorio atanın öz qızının vekselinə ödəmək üçün gümüş qabları əzdiyini və aparıb zərgərə satmağını düşünürdü. O, öz-özünə: “Sənin anan da öz cəvahiratını sənin üçün “əzib” satmışdır, – deyirdi. – Xalan da, ehtimal, öz ailə yadigarlarını satarkən çox ağlamışdır! Bəs sənin Anastazini töhmət etməyə nə haqqın var? O, öz məşuqu üçün etdiyini sən də öz xudbin gələcəyin üçün etmədinmi? İndi söylə, hansınız daha yaxşısınız: sən, yoxsa o?” Tələbə, ürəyinin od içində yanıb kül olduğunu hiss edirdi. O, cəmiyyət həyatından belə əl çəkmək, bu pulları geri qaytarmaq istəyirdi. O, gizli vicdan əzabları, namuslu və gözəl hisslər duyurdu. Bu hissləri öz yaxın adamları haqqında rəy yürüdən insanlar təqdir etmək iqtidarında deyillər. Halbuki onların xatiri üçün yer üzündəki ədalət məhkəməsinin məhkum etdiyi canilərə belə göylərdəki mələklər bəraət qazandıрмаğa hazırdır. Rastınyak bacısının məktubunu açdı. Məktub məsum və lətif cümlələrlə yazılmışdı. Rastınyakın ürəyi açıldı.

“Əziz qardaşım, sənın məktubun lap yerinə düşdü. Mən də, Aqata da öz pullarımızı xərc etmək niyyətində idik, ancaq nə almaq barəsində münaqişəmiz oldu, nə alacağımıza qərar verə bilmədik. Sən də öz ağasının saatlarını yerə salan İspaniya kralı xidmətçisi kimi öz məqsədinə nail oldun: sən bizim aramızda saziş yaratdın. Biz həqiqətən hansı arzumuzu yerinə yetirmək üstündə savaşırdıq, lakin hər ikimizin arzumuzu birləşdirəcək bir şey ağılımıza belə gəlmirdi, əzizim Ejen. Aqata sevincindən atılıb-düşməyə başladı. Bir sözlə, biz bütün günü başımızı itirmişdik, xalamızın dili ilə desək, bu o qədər gözə çarpırdı ki, nəhayət, anam ciddi bir halla bizdən soruşdu: “Qızlar, sizə nə olub?” Əgər anam bizi azacıq danlamış olsaydı, zənnimcə, biz daha məmnun olardıq. Sevdikləri adamın yolunda əziyyət çəkmək qadınlar üçün böyük fərəhdir. Yalnız mən, fərəhlənməyimə baxmayaraq, bir az fikrə daldım, məyus oldum. Görünür, mən yaxşı arvad olmayacağam – çox bədxərcəm. Mən bir az bundan əvvəl özüm üçün iki kəmə, bir də korsetimizdəki dəlikləri almaq üçün qəşəng bir burğu almışdım, bunun da nəticəsində mənim pulum şişman Aqatanın pulundan az oldu. Aqata qənaəti sevir, sağsağan kimi pulları yığıb təpə düzəldir, odur ki onun iki yüz frankı vardı! Mənim isə, yazıq dostum, ancaq yüz əlli frankım qalmışdır. Mən haqlı olaraq cəzamı aldım, kəmərimi quyuya atmaq belə istəyirdim, bu kəməri taxmaq artıq mənim üçün mümkün deyildir. Mən sənın pulunu oğurlamışdım. Amma Aqata çox yaxşı qızıdır, o, mənə dedi ki: “Bu üç yüz əlli frankı ikimizin adından göndəririk!” Mən sənə əhvalatın gedişini təfəsilatı ilə söyləmədim, amma sənın sifarişini yerinə yetirmək üçün bilirsənmi nə etdik? İkimiz də pulumuzu götürüb gəzməyə çıxdıq, lakin böyük yola çıxar-cıxmaz, yüyürə-yüyürə Rükə getdik, pulları “Kral poçt idarəsi”nin müdiri cənab Qrimbertə verdik. Geriyə döndüyümüz zaman qaranquş kimi qanad çalib uçurduq. Aqata mənə dedi ki: “Bəlkə, xoşbəxtliyimizdən belə quş kimi uçuruq?” Biz bir-birimizə çox şeylər söylədik, ancaq bu sözləri, cənab parisli, mən sizə təkrar etməyəcəyəm, çünki bizim söhbətimizdə siz son dərəcə böyük rol oynayırdınız. Ah, mənim əziz qardaşım, biz səni çox sevirik, vəssalam. Qaldı ki, sirrin açılmağından heç qorxma, çünki xalanın dediyinə görə, bizim kimi saman altından su hər şeyi, hətta sükut etməyi belə bacarar. Anamla xalam sirli şəkildə Anqulemə yola düşdülər, səfərlərinin yüksək siyasi qayələrindən bir kəlmə belə bizə danışmadılar. Onlar getmədən əvvəl uzun müddət məşvərət etdilər, bu məşvərətə nə biz, nə də cənab baron buraxılmışdı. Rastınyak məmləkətində başlarda böyük fikirlər dolaşır. Infantlar yenə əvvəlki kimi kraliça üçün muslindən hörmə çiçəkli paltar tikməklə məşğuldur. Paltar çox gizli tikilir. Yalnız iki ətəyini tikmək qalmışdır. Ve tey tərəfdə divar çəkmək üçün qərar çıxarılmışdır, orada ancaq balaca bir hasar olacaqdır. Qara camaat bunun sayəsində meyvədən və üzüm salxımlarından məhrum edilsə də, xaricilər üçün gözəl bir mənzərə yaradılacaqdır. Vəliəhdin cib yaylığına ehtiyacı varsa, məlumu olsun ki, dul kraliça de Marsi yak Pompeya və Kerkulanum* adı ilə şöhrət qazanan xəzinələrini araşdırdıqdan sonra çoxdan unutmuş olduğu əla bir holland kətanı tapmışdır. Şahzadə xanımlar L ra və Aqata, həmişəki kimi, qəşəng əllərini, iynələrini və saplarını onun ixtiyarına vermişlər. ənc şahzadə – don Anri ilə don Qabriel yenə də köhnə pis vərdislərindən əl çəkməyib: çoxlu üzüm mürəbbəsi yeyir, bacılarını hirsəndirir, heç şey oxumur, quş yuvalarını dağıdır, səs-küy salır, dövlətin qanun-qaydalarını pozaraq, cavan söyüd budaqlarını kəsib-doğrayırlar. Roma papasının nunsisi, başqa təbirlə, bizim keşiş, imla dərsi əvəzinə yenə əvvəlki kimi boş-boşuna dolaşacaqlarsa, kilsədən məhrum edəcəyini onlara bildirmişdir. Xudahafiz, mehriban qardaşım, heç bir məktub bu məktub kimi başdan-başa sənın səadətin üçün dualar və məmnun bir məhəbbətlə dolu olmamışdır. Buraya yolun düşərsə, bizə çox söhbətlər etməli olacaqsan. Mən sənın böyük bacınam. Mənə hər şeyi danışsan! Xalam sənın yüksək cəmiyyətdə müvəffəqiyyət qazandığına işarə edir.

Hamı xanım haqqında danışır, başqalarını yada salan yoxdur.

Öz aramızda qalsın, Ejen! Əgər istəyirsənsə, biz özümüə cib yaylığı tikmərik, sənün üçün köynək tikərik. Bu barədə bizə tez cavab yaz. Əgər sən yaxşı tikilmiş, qəşəng köynək istəyirsənsə, biz dərhal əyləşib, köynəkləri tikməyə başlamalıyıq. Əgər Parisdə bizə məlum olmayan fasonlar varsa, tez bizə göndər, xüsusilə manjet fasonu bizi çox maraqlandırır. Əlvida, əlvida, əzizim! Səni, alnın sol tərəfindən – yalnız mənə aid olan yerindən öpürəm. Mən Aqataya təmiz kağız vərəqi vermişəm, mənim sənə yazdığımı oxumamağı vəd etmişdir. Lakin mənim məktubumu oxumayacağına əmin olmaq üçün, yanında dayanıb məktubu yazıb qurtarmağını gözləyəcəyəm. Səni sevən bacın.

L ra de Rastinyak”.

Ejen öz-özünə: “Bəli, bəli, – deyirdi, – sərvət, nə olur-olsun, sərvət! Heç bir c vahirat bu vəfalı məhəbbəti əvəz edə bilməz. Ah, mən onlara bütün dünyanın səadətini birdəfəlik vermək istədim!”

Bir az sükutdan sonra yenə dedi:

“Min beş yüz frank! Bu pulun hər biri hədəfə dəyməlidir! Laura haqlıdır. Doğrudan da, köynəklərimin hamısı sadə kətəndən tikilmişdir. Başqasına səadət bəxş etmək üçün qız oğru kimi hiyləgər olur. Safürəkli bacım mənim qayğımı çəkir. O, bu dünyadakı günahları anlamayan, lakin bağışlayan bir mələkdir”.

Artıq yüksək cəmiyyətə onun yolu açılmışdı. Dərhal dərzi çağırılmış, danışdırılmış, tabe edilmişdi. Rastinyak Maksim de Trayı görər-görməz gənclərin həyatında dərzinin necə böyük təsiri olduğunu anlamışdı. Əfsus! Dərzi haqqındakı məfhumların arasında orta hədd yoxdur. Dərzinin işindən məlum olur ki, o ya sənün dostundur, ya da qatı düşmənin. Ejenin tapdığı dərzi öz sənətinin qanun-qaydalarını bildiyindən, başa düşürdü ki, özünə, gənclərin bugünkü həyatı ilə gələcək həyatı arasında bir həlqə kimi baxmalıdır. Minnətdar Rastinyak, sonralar məzəli sözlər söyləməkdə mahir olduğundan, bu dərzi haqqında söylədiyi sözlə onun karyerasını təmin etmişdi; Rastinyak demişdi:

– Onun tikdiyi iki şalvar ildə iyirmi min mədaxil verən nişanlı tapmağa imkan vermişdi.

Min beş yüz frank və ürəyin istədiyi qədər paltar! Bu dəqiqədə yoxsul cənublu heç nəyə şübhə etmirdi. Nahar etmək üçün aşağıya düşərkən, bir az pulu olan gənclərə məxsus görünüşü vardı. Tələbənin cibinə pul düşər-düşməz, dərhal kefi fantastik bir zirvəyə qalxar: ərhəl yerişi yaxşılaşar, o, öz hərəkətləri üçün bir istinadgah tapar, hər şeyə açıq gözlə baxar, hərəkətlərində sürət əmələ gəlir. Dünən o, qorxaq, miskin, hər təhqirə dözən bir gənc idi, bu gün isə lap baş naziri döyməyə qadirdir. O, artıq fəvqəladə hal keçirir: o, hər şeyi arzu edir və hər şeyi etmək iqtidarındadır; arzuları bir-birinə qarışır, şad, səxavətli, həyəcanlı görünür. Bir sözlə, qanadsız bir quş qanadlanıb fəzalarda uçurdu. Pulsuz tələbə, min bir təhlükədən keçərək sümük oğurlayan, gəmirə-gəmirə sümüyün iliyini soran və yenə yoluna davam edən bir it kimi, nəşədən bir zərrə götürüb, atüstü istifadə edir. Lakin cibində içi dolu kisəsi cingildəyən bir gənc nəşəni uzadar, özündən məmnun qalar, göylərdə uçar, “yoxsulluq” sözünü belə unudar. Bütün Paris onun ixtiyarındadır. Bu elə bir dövrdür ki, bu dövrdə hər şey parlayır, qığılıcım və alov saçır. Kişilərin və arvadların bihudə sərf etdikləri coşqun bir qüvvənin cövlan etdiyi dövr! Həyatın zövqlərini yalnız qat-qat

artıran borclar, təhlükələr! Senanın Sen-Jak küçəsi ilə Sen-Pyer küçəsi arasındakı sol sahilini tanımayanlar insan həyatında heç şey başa düşməzlər.

Rastinyak hərəsi bir liara olan bişmiş armudları Vokenin pansionunda yediyi zaman düşünürdü:

– Ah! Paris xanımları bilsəydilər, məhəbbət axtarmaq üçün buraya gələrdilər!

Bu zaman “Kral poçt idarəsi”nin qasidi şəbəkəli bağ qapısının zəngini çalıb, yemək otağına daxil oldu. O, cənab Ejen de Rastinyakı xəbər aldı, ona iki kisə verərək, imza atmaq üçün qəbz təqdim etdi. Votrenin gözləri parladı: Rastinyaka elə baxdı ki, elə bil, onu qamçı ilə vurdu.

Votren:

– İndi sizin şpaqa döyüşü və güllə atmaq dərslərinin haqqını vermək üçün pulunuz var, – dedi.

Madam Voke, kisələri nəzərdən keçirib:

– Qalionlar* gəlib çıxdı! – dedi.

Madmazel Mişono, hərisliyini bürüzə verməmək üçün pula tərəf baxmaqdan ehtiyat edirdi.

Madam Kutür:

– Ananız səxavətlidir, – dedi.

Puare təkrar etdi:

– Ananız səxavətlidir.

Votren dedi:

– Bəli, anacığaz öz qanını vermişdir. İndi atınızı çapa bilərsiniz, cəmiyyətdə dolaşa bilərsiniz, qarmaqla varlı nişanlı tapa bilərsiniz, saçları şaftalı çiçəkləri ilə bəzənmiş qrafinyalarla rəqs edə bilərsiniz. Lakin mənim məsləhətimi unutmayın, cavan oğlan: güllə atmağa tez-tez gedin.

Votren düşməni hədəfə alan adam kimi hərəkət etdi. Rastinyak qasidə bəxşiş vermək istədisə də, cibində bir şey tapmadı. Votren cibini yoxlayıb qasidə iyirmi su atdı. Tələbəyə baxaraq:

– Siz hər vaxt kredit götürə bilərsiniz, – dedi.

Rastinyak ona təşəkkür etməyə məcbur oldu. Halbuki Ejen, madam de Boseanın yanından gəldiyi gün Votrenlə toqquşduqdan sonra artıq bu adamdan zəhləsi gedirdi. Votrenlə Rastinyak bir həftə bir-birinə rast gələndə salamlaşmaz, ancaq bir-birinin hərəkətlərini izləyirdilər. Ejen nahaq yerə özlüyündə bunun səbəbini aydınlaşdırmaq istəyirdi. Şübhəsiz, düşüncələr, onları doğuran qüvvəyə uyğun məsafədə təsir göstərir və mortiradan¹ çıxan bir mərmini idarə edən qüvvə kimi, riyaziyyat elminin müəyyən qanunu əsasən, beyinin göndərdiyi hədəfə vurur. Bunların təsiri müxtəlif ola bilər. Bəzi yumşaq təbiətli insanlarda, yad fikirlər dərinləşdikdən sonra tənqidə başlayır. Bununla belə, yaxşıca silahlanmış təbiətlərə, bürüncə zirehlənmiş kəllələrə rast gəlmək mümkündür ki, başqa bir adamın iradəsi onlara

toxunduğu zaman əzilib məhv olur, daş divara dəyən güllə kimi yerə düşür. Bundan başqa, zəif və xəmir kimi yumşaq təbiətlər də var: yad fikirlər xəndəyin yumşaq torpağına girən mərmilər kimi taqətdən düşmüş halda bu təbiətlərə sancılır. Rastinyakın başı, içi barıqla dolu və bir qığılcımdan belə partlayacaq başlardan idi. Onun qəlbində gənclik çılgınlığı həddən çox idi; iradəmizdən asılı olmadan, bizi öz təsiri altına alan qəribə hadisələrlə qaynadığı halda, fikirlərin və hisslərin təsiri altına düşməmək qeyri-mümkün görünürdü. Rastinyakın mənalı gözləri vardı. Ağıl və hissin qüvvəsi ilə aldığı ikiqat təəssüratında, hər hansı bir zirehin zəif nöqtələrini bir an içində tapmaq iqtidarında olan mahir şpaqa döyüşçüləri kimi, xüsusi qabiliyyət sahibi olan insanlarda bizi heyrləndirən çeviklik, genişlik duyulurdu. Son ay müddətində Rastinyak məziyyətlərlə bərabər, bir çox nöqsanlar da mənimsəmişdi. Nöqsanların artmağına səbəb cəmiyyətin tələbləri və getdikcə artan arzuları təmin etmək ehtiyacı idi. Cənub qızgınlığı, hər halda, onun məziyyətlərindən sayılırdı. Bu qızgınlıq onu Luara çayının o tayından gəlməyə, maneəni dəf etmək üçün mübarizəyə atılmağa, bir yerdə mütərəddid dayanmamağa vadar edirdi. Şimal əhalisi, adətən, bu xüsusiyyətə bir nöqsan kimi baxar. Şimallıların fikrinə görə, qızgınlıq Müratın* yüksəlişinə səbəb olsa da, onun məhvinə də səbəb olmuşdu. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq mümkündür: cənublu şimallıların zirəkliyini və Luaranın o tayında yaşayan əhalinin cəsarətini özündə birləşdirdiyi zaman, bir növ, kamillik dərəcəsinə yüksəlir və bu zaman o, öz mövqeyini heç kəsə etməz.

Bu surətlə Ejen Votrenin dost, ya düşmən olduğunu aydınlaşdırmadan, Votrenin top atəşi qarşısında uzun müddət dayana bilməzdi. Bəzən Ejen bu xariqüladə şəxsiyyətin onun qəlbini oxuduğunu, ehtiraslarını duyduğunu zənn edirdi; halbuki Votren möhkəm qapalı idi, sanki, o, hər şeyi görən, hər şeyi bilən, lakin heç bir şey danışmayan sfinksin sarsılmaz nüfuzuna malik idi. İndi isə cibi dolu olduğundan, Ejen artıq cəsarətləndi.

Votrenin ayağa durduğunu və qəhvəsini içib getmək istədiyini görüb dedi:

– Lütfən, bir az dayanın.

Bu qırx yaşlı kişi geniş kənarlı şlyapasını qoydu və dörd nəfər oğrunun belə hücumundan qorxmadığını isbat etmək üçün, tez-tez şpaqa döyüşünün “dəyirman” üsulunu göstərdiyi dəmir əsasını götürərək soruşdu:

– Nə üçün?

Rastinyak kisələrdən birini tələsik açıb, ev sahibi üçün yüz qırx frank ayıraraq:

– Mən öz borcumu qaytarmaq istəyirəm, – deyə cavab verdi. Vokeyə müraciətlə: – Kisəsini açmayan dostunu itirər, – dedi. – Biz Silvestr gününə* qədər sizinlə haqq-hesabı çürütdük. Bu yüz sunu mənim üçün xırdalayın.

Puare dostuna baxdı və:

– Dostuna acıyan kisəsini itirər, – dedi.

Rastinyak parikli sfinksə pul uzadaraq:

– İyirmi sunu ala bilərsiniz, – dedi.

Votren hər şeyi görən baxışı ilə gəncin qəlbinə nüfuz edərək, dəfələrlə Rastinyakın hırsılaşmasına səbəb olan istehsalatçı Diogen gülüşü ilə:

– Elə zənn etmək olar ki, – dedi, – siz mənə borclu qalmaqdan qorxursunuz.

Tələbə kisələrini əlində tutaraq, öz otağına çəkilmək üçün ayağa durdu:

– Siz... haqlısınız, – dedi.

Votren salonun qapılarına tələbə isə pilləkən . salon qapısına əsasını çırparaq, ona soyuq nəzərlə baxan tələbəyə yaxınlaşdı:

– Bilirsinizmi, markiz de Rastinyakorama, sizin bu saat söylədiyiniz sözlər o qədər də nəzakətli sözlər deyil!

Rastinyak yemək otağının qapısını örtdü və Votrenlə birlikdə yemək otağı ilə mətbəx arasındakı pilləkən sahəsinə çıxdı. Buradan bağçaya qapı açılırdı. Qapının üstündə isə dəmir şəbəkəli uzunsov, alçaq bir pəncərə vardı. Bu zaman Silviya mətbəxdən çıxdı və tələbənin Votrenə bu sözləri söylədiyini eşitdi: “Cənab Votren, əvvəla, mən markiz deyiləm, ikinci , mənim adım Rastinyakorama deyil”.

Madmazel Mişono soyuqqanlıqla:

– Onlar vuruşacaqlar, – dedi.

Puare təkrar etdi:

– Vuruşacaqlar.

Voke əli ilə bir yığın qızıl pulun üstünə sığal çəkərək:

– Xeyr, xeyr, – deyər cavab verdi.

Madmazel Viktorina bağçaya nəzər salmaq niyyəti ilə yerindən duraraq:

– Bəs onların cökə ağaclarına doğru getdiklərini görmürsünüzmü? – dedi. – Zavallı gənc, o tamamilə haqlıdır.

Madam Kutür Viktorinaya müraciətlə:

– Gedək, əzizim, gedək yuxarı, – dedi, – bu, bizə aid deyil.

Madam Kutürlə Viktorina getmək üçün ayağa durdular, lakin qapının ağzında yoğun Silviya qabaqlarını kəsdi. Silviya:

– Elə bir bu qalmışdı! – dedi.

– Cənab Votren cənab Ejenə dedi:

– Məsələni aydınlaşdırırıq! Sonra onun qolundan tutub ənginara doğru getdilər.

Bu zaman Votren göründü. Gülümsəyərək:

– Voke cici, – dedi, – heç qorxuya düşməyin, bu saat cökə ağaclarının altında mən tapançamı yoxlayacağam.

Viktorina, yalvarırmış kimi, əllərini çarpazlayaraq:

– Amandır, cənab Votren, – dedi, – siz Ejeni nə üçün öldürmək istəyirsiniz?

Vorten iki addım geri çəkildi və bir müddət Viktorinanın üzünə baxdı. İstehzal bir əda ilə:

– Çox qəribə məsələdir, – dedi. Onun bu sözlərindən, zavallı qız qıpqırmızı qızardı. Sonra əlavə etdi:

– Amma bu gənc çox sevimli gəncə oxşayır, deyilmi? Mən ikinizi də xoşbəxt edəcəyəm.

Madam Kutür talibəsinin qolundan tutub yan tərəfə çəkdi və qulağına pıçıldadı ki:

– Viktorina, mən bu gün səni tanıya bilmirəm, sən çox dəyişmişən.

Madam Voke:

– Mən evimdə tapança atılmağını istəmirəm, – dedi. – Belə vaxtda güllə atmaqla qonşuların hamısını ayağa qaldırırsınız, polis tökülər gələr.

Vorten:

– Yavaş, Voke cici, – dedi, – hər şey düzələr. Biz tirə gedirik.

O, Rastinyakın yanına qayıtdı və saymazıyana onun qolundan tutaraq:

– Əgər mən otuz beş addımlıqda beş dəfə dalbadal güllə ilə qaratoxmaq vurduğumu sizə isbat etsəm, odunuz yenə yatmayacaq? Mənə elə gəlir ki, siz bir qədər dəlisovsunuz, sizi axmaq kimi öldürməyə məcbur olacağam.

Ejen cavab verdi:

– Siz artıq sözünüzdən dönürsünüz!

Vorten hədə ilə:

– Məni hirsəndirməyin, – dedi. Yaşıl rəngli skamyaları göstərərək: – Bu gün soyuq deyil, gedək orada oturaq, heç kəs bizim söhbətimizi eşitməz. Mən sizinlə bəzi şeyləri aydınlaşdırmalıyam. Siz yaxşı oğlansınız, mən sizə pislik etmək fikrində deyiləm, and olsun yala... (lənət şeytana) Votrenin namusu haqqı, mən sizi sevirəm. Nə üçün sevdiyimi isə sonra sizə deyərəm. Mən sizi beş barmağım kimi tanıyıram və bunu bu saat sizə sübut edərəm. – Sonra dəyirmi stol işarə edərək: – Kislələrinizi buraya qoya bilərsiniz! – dedi.

Rastinyak bir az əvvəl onu öldürmək istəyən, indi isə himayə göstərmək niyyətində olduğunu söyləyən bu adamın rəftarındakı dəyişikliyə heyrət edərək, dərin maraqla pulu stolun üstünə qoydu.

Votren sözə başlayaraq:

– Siz mənim kim olduğumu, keçmişdə nə ilə məşğul olduğumu, indi nə etdiyimi bilmək istəyirsiniz, – dedi. – Siz hər şeylə maraqlanırsınız, oğlum. Yaxşı, yaxşı, sakit olun, hələ çox şeylər eşidəcəksiniz. Mənim bəxtim gətirmədi. Əvvəlcə mənə qulaq asın, sonra siz danışarsınız. Mən keçmiş həyatımı üç kəlmə ilə başa sala bilərəm. Mən kiməm? Votren. Nə ilə məşğulam? Xoşuma gələn işlə. Vəssalam. Xasiyyətimi bilmək istəyirsinizmi? Kim mənimlə yaxşı rəftar edərsə, yaxud xoşuma gələrsə, mən də ona yaxşılıq edəram. Mən ona hər şeyə icazə verərəm, ayağımı bassa belə, dinməram. Lənət şeytana! Zəhləmi tökənlərlə, yaxud xoşuma gəlməyənlərlə mən iblis kimi kinli oluram. Etiraf etməliyəm: mənim üçün adam öldürmək tüpürmək kimi bir şeydir. Lakin mən ancaq məcburiyyət qarşısında adam öldürərəm, havayı yerə öldürməram, həm də öldürəndə işimi tərtəmiz başa çatdıraram. Mən də artist kimi bir şeyəm. Mən Benvenuto “Çellininin atirələri”ni* oxumuşam, özü də italyanca! Çellini başkəsən, yolkəsən bir adam idi, mən ondan dərs almışam, hər addımda fələk kimi adam öldürməyi ondan öyrənmişəm. Lakin bundan başqa, o mənə hər yerdə gözəlliyi sevməyi öyrətmişdir. Bundan da gözəl rol ola bilirmi? Hamı bir tərəfdə, sən də bir tərəfdə, amma yenə müvəffəqiyyət qazanmağa şansın var! Mən ictimai intizamsızlığınızın müasir quruluşu ətrafında çox fikirləşmişəm. Duel, oğlum, uşaq oyunudur, sarsaqlıqdır. Əgər iki nəfər canlı adamın biri məhv olmalıdırsa, təsadüfə qurban getmək üçün, doğrudan da, axmaq olmaq lazımdır. Bəs duel nədir? Bəxtəbəxt şeydir. Vəssalam. Mən beş gülləni dalbadal qaratoxmaq vuraram, həm də otuz beş addımdan! Belə bir istedad sahibi, düşməni yerə sərə biləcəyinə əmin ola bilər. Buna baxmayaraq, mən bir dəfə iyirmi addımdan birinə güllə atmışdım, dəymədi. Halbuki bu oyunbaz ömründə bir dəfə belə əlinə tapança götürməmişdi. Əlinizdə yoxlayın! – deyə bu xariqüladə adam jiletini açdı və ayı beli kimi qıllı, iyrənc tünd-sarı tüklərlə örtülü döşünü Rastinyaka göstərdi. Sonra Rastinyakın barmağını döşündəki dəliyin içinə qoyaraq, əlavə etdi: – Mənim xəzimi həmin südəmər uşaq dəlmışdi, lakin mən o zaman sizin kimi iyirmi bir yaşlı uşaq idim. Hələ bəzi şeylərə, qadın məhəbbətinə, hələ sizin inandığınız bir çox axmaq şeylərə inanırdım. Çox ola bilsin ki, mən sizinlə döyüşəcəkdim, ola bilər! Çox mümkündür ki, siz məni öldürəydiniz. Belə fərz edək ki, mən qəbirdə yatmışam, bəs siz hara qaçaçaqdınız? Əlbəttə, İsveçrəyə qaçmağa məcbur olacaqdınız, atanızın pullarını yeyib dolanacaqsınız. Halbuki atanızın pulu da yoxdur! Mən sizin vəziyyətinizi, dayandığım təpənin yüksəkliyindən bu saat sizin üçün aydın edə bilərəm, çünki mən dünya işlərinə bələdəm və dünyada ancaq iki yol bilirəm: küt bir itaət, yaxud üsyan. Mən şəxsən heç bir şeyə tabe olmaq istəmirəm, aydındırmı? Bəs sizə, bugünkü həvəsinizə görə nə qədər pul lazım olduğunu bilirsinizmi? Bir milyon, özü də lap bu saat, lakin bu olmasa, Allahın varlığına inanmaq üçün öz başımızla Sen-Klu torlarına* qədər səyahət etməyə məcbur olardıq. Bir milyonu sizə mən verəcəyəm. – Votren sükut etdi, Ejenə baxdı. – Aha! Siz Votren əmiyə daha mehriban nəzərlə baxırsınız. “Milyon” sözünü eşitcək siz “bu axşam” sözünü eşidib, pişiyin ağzı südə sulanan kimi, özünə zinət verməyə başlayan gənc qıza oxşadıңыз. Çox gözəl. Onda gəlin açıq danışaq. Əlinizi əlimə verin! Bu saat sizin var-yoxunuzu bir-bir yoxlayaq. Əyalətdə sizin atanız, ananız, qoca xalanız, on səkkiz və on yeddi yaşlı iki bacınız, on beş və on yaşlı iki qardaşınız var. Bütün komandanın siyahısı bundan ibarətdir. Xalanız bacılarınıza tərbiyə verir. Küre qardaşlarınıza latın dərsi verir. Ailəniz ağ çörəkdən , şabalıd qovurması yeyir, atanız şalvarı dağılmasın deyə, onu ehtiyatla geyir, ananızın isə olsa-olsa bir yay

paltarı, bir də qış paltarı var, bacılarınıza gəlincə, əllərinə düşəni geyinirlər. Mən hər şeyi bilirəm; mən cənubda yaşamışam. Mən sizin vəziyyətinizin də belə olduğunu bilirəm. Əgər sizə ildə min iki yüz frank pul göndərilərsə, demək, torpağınızın mədaxili üç mindən artıq deyildir. Aşpaz da lazımdır, nökar da lazımdır, hər halda, atanız barondur, ədəb-qaydanı pozmaq olmaz. Özümüzə gəlincə, bizim də şöhrətpərəstliyimiz var, Bosean adlı qohumumuz var: amma həmişə piyada gəzərik; sərvət arzusunda olarıq, cibimizdə isə bir su pul tapılmaz; Voke cicinin biş-düşünü yeyərik, amma sevdiyimiz Sen-Jermen qəsəbəsidəki gözəl xörəklərdir; cındır yatağın üstündə yatırıq, amma mülk sahibi olmağı arzu edirik! Sizin meyillərinizi mən inkar etmirəm. Şöhrətpərəstlik, dostum, hər kəsin işi deyil. Qadınların hansı kişilərdən xoşlandıklarını soruşsanız, görərsiniz ki, ən çox şöhrətpərəstləri sevirilər. Şöhrətpərəstin bel sümüyü möhkəm olar, qanında dəmir çox olar, ürəyi başqa kişilərin ürəyindən qızgın olar. Yetişmiş bir qadın isə xoşbəxt olar, gözəl olar; odur ki qüvvətli kişiləri üstün tutar, belini sındıra biləcəyindən qorxmaz. Sizin arzularınızı bir-bir saymaqda məqsədim sizə bir sual verməkdir. Sualım budur: iştah mız qurd iştah ı, dişimiz də iti, bəs indi biz nə edək ki, qazanımız boş olmasın? Hər şeydən əvvəl, biz gərək “Qanun məcəlləsi”ni həzm edək. Bu, o qədər də ləzzətli şey deyil, adama heç bir şey öyrətməz, ancaq yenə də lazımdır. Tutaq ki, belədir. Nəhayət, biz məhkəmə üzvü oluruq, sonra cinayət məhkəməsinin sədri oluruq, – bizdən daha yaxşı adam olan bədbəxtlərin çiyinlərinə S.K.1 damğasını basmağa başlayırıq, varlıların sakit yata bilməsi üçün bu adamları katorqaya göndəririk. Bu, o qədər də əyləncəli bir şey deyil, lakin çox gözləmək lazım gəlir. Bunun üçün bir-iki il Parisdə sürünməli, nə qədər çox xoşumuza gəlsə də, şeylərə əl vurmada tamaşa etməklə kifayətlənməliyik. Hər şey arzu etmək və heç şeyə nail olmaqdan da ağır hal ola bilərmi? Əgər vücudunuz zəif, təbiətiniz soxulcan təbiəti olsaydı, siz heç nədən qorxmaya bilərdiniz; albuki qanınız aslan qanı kimi coşsun , gündə iyirmi dəfə axmaq iş tutsanız da çat . Allahın yaratdığı cəhənnəmdəki məşəqqətlərin ən dəhşətlisi budur ki, siz bu məşəqqətə dözə bilməzsiz. Fərz edək ki, siz ağılnızı itirmisiniz, süd içib elegiya yazırsınız. O zaman, iti belə hiddətləndirəcək məhrumiyyətdən və uğursuzluqdan sonra siz uzaq qəsəbələrin birində alçaq bir prokurorun müavini vəzifəsinə təyin ediləcəksiniz. Hökumətin üzərinizə çilədiyi ildə min franklıq bir maaşla dolanacaqsınız, bu isə qəssabın itinə atılan sümük kimi bir şeydir. Oğruların üzərinə hür, varlıları müdafiə et, cəsur adamları gilyotinə göndər. Çox sağ olun! Sizə himayə göstərən bir şəxs tapılmasa, əyalət tribunalarında çürüyüb məhv olacaqsınız. Otuz yaşına çatdığınız zaman, hələ hakim mantiyasını cəhənnəmə atmamış olsanız, sizi min yüz frank maaşla hakim vəzifəsinə təyin edəcəklər. Qırx yaşında bir dəyirmançının qızını alacaqsınız, özünüzü altı min livr maaşla təmin edəcəksiniz. Çox sağ olun, bəd deyil! Halbuki himayəçiniz olsaydı, otuz yaşında əyalət prokuroru olub, min ekü maaş alardınız, şəhər bələdiyyə rəisinin qızı ilə evlənərdiniz. Səsvermə vərəqəsində Vil el əvəzində Man el* oxumaq kimi xırda-xırda siyasi alçaqlıqlara yol versəniz (bu iki fəmiyyətdə hamı qəfiyədir, odur ki vicdan əzabı çəkməyə bilərsiniz), qırx yaşında general-prokuror olarsınız, sizi deputat seçə bilərlər. Mehriban oğlum, bir şeyi unutmayın biz artıq vicdanımıza rəxna vurmuşuq, iyirmi il ərzində çox əziyyətlər çəkmişik, gizli ehtiyaclarla dözmüşük, bacılarımız isə evdə qalmışlar. Bir də, sizin diqqətinizi bir şeyə də cəlb etmək şərəfindəyəm: bütün Fransada ancaq iyirmi general-prokuror yeri var, halbuki bu yeri tutmaq istəyənlərin sayı iyirmi min nəfərdir, bunların içərisində isə bir pillə belə qalxmaq üçün öz ata-anasını sata biləcək cibgirlər də var. Bu peşə sizin xoşunuza gəlməyə bilər, başqa bir peşə axtaraq. Bəlkə, baron de Rastinyak olmaq niyyətindədir? Çox gözəl, çox gözəl! Lakin Parisdə iş tapmaq üçün on il gözləməli, ayda min frank xərcləməli, kitabxana, qəbul otağı saxlamalı, cəmiyyətdə dolaşmalı, boşboğazlıq etməli, vəkillərin ətlərini öpməlidir. Bu peşə sizə yaraşırsa, mən də etiraz etmirəm, ancaq bütün Parisi axtarsanız, əlli yaşından yuxarı ildə əlli min qazancı

olan beş nəfər tapa bilməzsiniz. Yox, yox! Qəlbi çirkəblə doldurmaqdansa, dəniz qulduru olmaq daha yaxşıdır. Bundan başqa, siz pulu haradan tapacaqsınız! Bu, o qədər də əyləncəli iş deyildir. Bizim yeganə bir imkanımız var ki, o da arvadımızın cehizidir. Evlənmək istəyirsinizmi? Evlənməkdənsə boynunuza daş salıb, özünüzu suya atmağınız yaxşıdır. Bir də, pul xatirinə evlənsəniz, bəs sizin namusunuz, şərəfli adınız harada qalacaq? Bunun əvəzində yaxşı olar ki, elə bu gündən insan əxlaqının məşrut qanunlarına qarşı üsyan qaldırasınız. Pul üçün evlənmək, arvadın qarşısında sürünmək, anasının ayaqlarını yalamaq, donuzları belə iyrəndirəcək əclafliqlara yol vermək deməkdir. Tfu! Hələ xoşbəxt ola bilsəniz, yenə dərd yaradır. Lakin belə izdivac sizi nəcis borusuna çevirəcəkdir. Öz arvadınla güləşməkdənsə, kişilərlə vuruşmaq yaxşıdır. Budur, gənc dostum, siz yolayrıcındasınız: istədiyiniz yolu seçə bilərsiniz! Siz artıq bir yol seçmişiniz: siz kuzinanız de Boseanı ziyarət etdiniz, zinət və sərvət qoxusunu duydunuz! Qorio atanın qızı qrafinya de Restonu ziyarət etdiniz – bir Paris xanımının rayihəsini duydunuz. Siz onun yanından evə qayıtdığınız gün alnınızda yalnız bir söz yazılmışdı. O sözü mən asanca oxudum: yarıb keçmək! Nə olur-olsun, yarıb keçmək! Mən öz-özümə dedim ki, afərin bu oğlana, lap mənə yaraşan oğlandır. Sizə pul lazım oldu. Pulu haradan tapa bilərdiniz? Siz bacılarınızın qanını içib, pul tapdınız. Bütün qardaşlar həmişə öz bacılarını qarət etmişlər. Şabalıdı qızıl puldan daha çox olan bir əyalətdə bu min beş yüz frankın necə əldə edildiyini Allah bilir! Bu pullar qarətçi kimi hərəsi bir yana dağılacaq. Bəs onda siz nə edəcəksiniz? Bəlkə, işləmək fikrindəsiniz? Lakin sizin düşündüyünüz iş Puare kimi adamlara Voke cicinin otağından başqa bir şey verməz. Bu saat sizin vəziyyətinizdə əlli min gənc vardır ki, tez varlanmaq məsələsini həll etmək üçün çırpınır, siz də bunların arasında ancaq bir vahidsiniz. Taleyinizi özünüz edə bilərsiniz: siz dəhşətli döyüşlərdən keçməli, çox çalışmalısınız. Əlli min gəlirli yer tapmaq mümkün deyil, siz bir-birinizi bankaya qoyulmuş hörümçəklər kimi gəmirməyə məcbursunuz. Burada insanların özlərinə necə yol açdıqlarını bilirsinizmi? Bunun üçün parlaq bir düha, yaxud satın ala bilmək qabiliyyəti lazımdır. Bu insan yığınının ya bir top mərmisi kimi girməli, ya da taun kimi arasından keçməli; amuslu yolla heç bir şey əldə etmək mümkün deyildir. İnsanlar dahinin qüdrəti qarşısında səcdə edir və eyni zamanda, dahi hər bir şeyi tək özünə götürür deyərək, ona iftira ataraq nifrət bəsləyirlər. Lakin o, hələ möhkəm durduqca, onun qarşısında səcdə etməyə məcburdurlar. Müxtəsər, dahini çirkəbə bulaşdırmaq mümkün olmadığı zaman, diz çöküb ona pərəstiş edirlər. Hər yerdə satqına rast gələcəksiniz, halbuki istedad nadir şeylərdəndir. Buna görə də satqınlıq hər şeyi özünə tabe edən adi insanların əlində bir silah olmuşdur: bu silahın təsirini siz hər yerdə hiss edəcəksiniz. Siz ərləri vur-tut altı min frank alan arvadların bəzəkli paltarlara on min frankdan artıq xərclədiklərini görəcəksiniz. Min iki yüz frank maaşı olan məmurların mülk aldıqlarını görəcəksiniz. Siz Fransa perinin oğlunun kare gəzmək üçün qadınların özlərini satdıqlarını görəcəksiniz, çünki bu kare Lonşanın* orta xiyabanından keçmək mümkündür. Siz bu əbləh Qorio atanın qızının imza etdiyi vekseli ödəməyə məcbur olduğunu öz gözünüzlə görmüsünüz, halbuki onun ərinin ildə əlli min gəliri var. Sizinlə mərc gələ bilərsiniz ki, Parisdə iki addım atar-atmaz dərhal iblis fırıldaqlarına rast gələcəksiniz. Mən öz başımı bu kahı dəstəsinin qabığında mərcə qoyaram ki, sizin bəyəndiyiniz ilk qadın gənc, gözəl və zəngin olarsa, mütləq sizi bir arı pətəyinə sürükləyəcəkdir. Qadınlar qanunlarla daim münaqişədədirlər və hər bir bəhanədən istifadə edərək, ərləri ilə müharibə edirlər. Paltar, məşuq, uşaq, ev şeyləri, yaxud şöhrət üçün qadınların nə kimi sazişlərə girdiyini sizə nağıl etməyə başlasam, çox uzun çəkər. Hər halda, buna əmin ola bilərsiniz ki, xeyirxahlıq qadınlar arasında nadir şeylərdəndir. Bax buna görədir ki, namuslu insan hamıya düşməndir. Ancaq sizcə, namuslu adam kimə deyirlər? Parisdə namuslu adam – dinməyən adam, xeyrini, şərini hər kəsə söyləməyən adam deməkdir. Hələ mən zavallı ilotlardan¹ bəhs etmirəm: onların qisməti daim əziyyət çəkmək, heç bir

zaman öz zəhmətlərinin haqqını almamaqdır. Onlara mən miskin böcəklərin şirkəti deyirəm. Orada yaxşılıq axmaqcasına olur, lakin orada hər zaman ehtiyac da var. Allah qiyamət günü zarafat xatirinə onların hüsuruna gəlməsə, bu mömin adamların halını mən bu saat təsəvvür edə bilərəm. Demək, əgər siz birdən-birə varlanmaq istəyirsinizsə, ya doğrudan da zəngin olmalı, ya zəngin bir adam kimi görünməlisiniz. Varlanmaq üçün qumar oynamalı, yoxsa xırda qumarla heç yə nail olmazsınız. Sizin bacara biləcəyiniz yüz peşə sahiblərindən on nəfəri sürətlə müvəffəqiyyət qazanmış olarsa, camaat dərhal onları oğru adlandıracaqdır. Buradan özünüz nəticə çıxara bilərsiniz. Həyat budur, budur həyatın həqiqətləri! Həyat mətbəx iyi verir, əgər bir şey bişirmək fikrinə düşsən, əllərini bulaşdırmalısan, ancaq sonra əllərinin çirkini yaxşı- yumalısan. Dövrümüzün əxlaqı budur. Mənim insan cəmiyyətinə belə bir nəzərlə baxmağa hüququm var, çünki mən bu cəmiyyətə yaxşı bələdəm. Siz elə güman edirsiniz ki, mən bu cəmiyyəti söyürəm? Zərrə qədər yox. O, həmişə belə olmuşdur. Moralistlər də onu heç zaman dəyişə bilməyəcəklər. İnsan hələ kamillik dərəcəsinə çatmaqdan uzaqdır. İnsan bəzən az, bəzən çox riyakarlıq edir, axmaqlar isə birinin əxlaqlı, o birinin əxlaqsız olduğunu söylərlər. Mən sadə xalqı tərifləməklə varlıları qınamaq fikrində deyiləm: insan hər yerdə bir cürdür, aşağıda, ya yuxarıda, ya da ortada olmağının heç bir fərqi yoxdur. İnsan sürüsünün hər milyon nəfəri arasında özünü hər şeydən, qanunlardan belə yüksək tutan beş-on nəfər tapıla bilər, mən də o nadir adamlardanam. Siz isə ali əxlaqlı adamsınızsa, birbaşa cəsarətlə gedin. Lakin siz sadəlik, paxıllıq və iftira ilə daim vuruşmağa, bütün cəmiyyətin əleyhinə getməyə məcbur olacaqsınız. Napoleon Obri* adlı bir hərbiyyə naziri ilə toqquşduğundan, nazir az qalmışdı ki, onu müstəmləkəyə sürgün etsin. Özünüzü yoxlayın, hər gün səhər tezdən oyandığınız zaman iradəninizin dünənkinə nisbətən daha qüvvətli olub-olmadığına diqqət edin. Bütün bu söylədiklərimi nəzərə aldıqdan sonra mən sizə elə bir iş təklif edəcəyəm ki, heç kəs onu rədd etməz. Diqqətlə sözlərimə qulaq asın. Müsəidənizlə sözləməliyəm ki, mənim də özümə məxsus planım var. Birləşmiş Ştatların cənub tərəfində, yüz arpanlıq bir malikanədə patriarxal həyat qurmaq fikrindəyəm. Mən plantator olmaq, qul sahibi olmaq, tütün, öküz, ağac satışından bir neçə milyoncuğaz qazanmaq istəyirəm. Mən hökm etmək, istədiyimi yerinə yetirmək, bu malalanmış siçan yuvasında anlaşılmayacaq həyat sürmək istəyirəm. Mən böyük şairəm. Lakin mənim yazdığım şeir deyil: mənim şerim hərəkət və hissdır. Bu saat mənim əlli min frankım var, bu pulla isə ancaq qırx zənci almaq olar, halbuki məqsədimə çatmaq üçün mənə iki yüz zənci lazımdır, iki yüz zəncinin qiyməti isə iki yüz min frankdır. Soruşa bilərsiniz ki, nə üçün zənci? Məsələn burasındadır ki, zəncilər mənim üçün daha munasibdir: onlarla nə istəyirsən elə, heç bir diqqətli prokuror səni məsuliyyətə bilməz. Bu qara kapitalla malik olduqdan sonra mən on il ərzində üç-dörd milyon pul qazanacağam. Varlandıqdan sonra isə heç kəs məndən soruşmayacaq ki, sən kimsən. Mən cənab Dörd Milyon, Birləşmiş Ştatlar vətəndaşı olacağam. Yaşım əlliyə çatacaq, ancaq hələ ovulub tökülməyəcəyəm. Kefimi çəkəcəyəm. Xülasə, mən sizin üçün bir milyon manatlıq cehiz tapsam, mənə iki yüz min verərsinizmi? İyirmi faiz komisy haqqı necədir? Məgər çox istəyirəm? Bir qızı özünü bənd edərsiniz, evləndikdən sonra özünüzü elə göstərərsiniz ki, guya dərdiniz var, vicdan əzabı çəkirsiniz. İki həftə bikef gəzərsiniz. Sonra bir gecə, bir az nazlandıqdan sonra arvadınızı öpə-öpə deyərsiniz ki iki yüz min borcunuz var, bir də “mənim sevgilim” sözləri əlavə edərsiniz. Hər gün kübar gənclər bu cür məzhəkə oynayırlar. Gənc qadın tərəddüd göstərmədən, kisəsini dərhal sevgilisinə verəcəkdir. Bəlkə, siz ziyan çəkəcəyinizi zənn edirsiniz? Yox. Siz, hər halda, bir təşəbbüs göstərüb bu iki yüz mini qaytarmağı bacararsınız. Sizdəki pulla, sizdəki ağılla, istəsəniz, böyük sərvət qazana bilərsiniz. E o1, siz yarım il ərzində öz səadətinizi, əziz arvadınızın səadətini və biçarə Votrenin səadətini təmin etmiş olarsınız. Hələ mən qış gecələrində odun

tapmadıqlarından barmaqlarını nəfəsləri ilə qızdıran ailənizin səadətindən danışmıram. Siz nə mənim bu təklifimə, nə də şərtlərimə heyranə etməyin! Parisdə a mış izdivacdan qırx yeddisi bu cür sazişlər üzərində qurulmuşdur. Notarius palatası cənab...

Rastinyak Votrenin sözünü kəsərək ehtirasla:

– Mən nə etməliyəm? – dedi.

– Heç bir şey.

Votrenin üzündə, balığın qırmağa keçdiyini duyan bir balıqçının sevincinə bənzər gizli sevinc göründü. Sözüna davam edərək:

– Sözlərimə yaxşı qulaq asın, – dedi. – Zavallı, yoxsul, bədbəxt bir qızın qəlbi – məhəbbəti ehtirasla öz canına çəkməyə hazır olan bir süngərə bənzər. Bu qəlb o qədər qurudur ki, bir damcı hiss onun üzərinə düşər-düşməz, şişməyə başlar. Hələ yoxsul, ümitsiz, yalqız, əlinə sərvət keçəcəyindən bixəbər olduğu zaman bir gənc qıza aşiq olmaq! Bilirsinizmi bu nədir? Bu o deməkdir ki, bütün xallar sizin əlinizdədir, lotereyanın bütün uduş nömrələrini bilirsiniz, bütün məlumatı qabaqcadan alaraq renta oynayırırsınız! Siz dərhal sarsılmaz bir izdivacın möhkəm bünövrəsini qoymuş olursunuz. Belə bir qızın əlinə milyonlar düşərsə, o, bu milyonları çinqil kimi sizin ayaqlarınızın altına səpələyəcəkdir. O: “Al, mənim əzizim, al, Adolf, Alfred, yaxud Ejen!” deyəcəkdir, bir şərtlə ki, Adolf, Alfred, yaxud Ejen bir fədakarlıq göstərməyi bacara. Fədakarlıq isə köhnə sataraq bir dəfə birlikdə “Göy siferblat”* restoranına getməkdən, şampi yonlu kruton yeməkdən və sonra axşamüstü “Ambiq -Komik” teatrına getməkdən ibarətdir. Saati beh qoyub bir şal da alıb ona bağışlamaq olar. Hələ mən qadınların sevdiyi aşiqanə məktublardan və bu kimi axmaq şeylərdən bəhs etmirəm; əsələn, sevgililə görüşmədiyin zamanlar, poçt kağızının üzərinə göz yaşı deyə su səpələmək olar. Lakin mənə elə gəlir ki, siz ürəklərin dilini yaxşı bilirsiniz. Paris Şimali Amerikanın vəhşi meşələri kimidir: burada çoxlu vəhşi tayfalar, quronlar, illinoylar* dolaşar, ovla başlarını dolandırarlar. Siz, məsələn, milyonların ovuna çıxmısınız. Bu milyonları ələ keçirmək üçün cələ, tələ, manka düzmək lazımdır. Onun da müxtəlif sahələri var. Biri cehiz ovlayır, o biri başqasının ticarətini ləğv etmək üçün ova çıxır. Birincinin ovladığı insan canlarıdır, o biri isə ona etimad göstərənlərin əl-qolunu bağlayıb alver edir. Ovdan torbası dolu qayıdanlara həmişə hörmət var, onları yaxşı cəmiyyətlərdə qəbul edirlər. Bu qonaqcıl torpağa haqq vermək lazımdır. Paris dünyanın ən dözümlü şəhəridir. Avropanın başqa paytaxtlarında yaşayan məğrur aristokratlar öz dairələrinə alçaq milyonçunu qoymadığı halda, Paris ağuşunu açır, onun ziyafətlərində iştirak edir, onun çörəyini yeyir, onun alçaqlığına badə qaldırır.

– Bəs belə bir qızı mən haradan tapa bilərəm?

– O, sizin yanınızdadır, buyurun!

– Madmazel Viktorinanımı deyirsiniz?

– Bəli, özüdür ki var.

– Bu necə ola bilər?

– Gələcək balaca baronessa de Rastinyak artıq sizə aşiq olmuşdur.

Ejen təəccüblə:

– Onun heç şeyi yoxdur, – dedi.

– Aha! Biz əsl mətləbə indi gəlib çatdıq, – Votren cavab verdi. – Bir-iki kəlmə daha, hər şey aydın olar. Atası Tayfer qoca əclafdır: onun inqilab dövründə öz dostunu öldürməsindən şübhələnirlər. Mənim kimi fırıldaqçılardandır, müstəqil fikir sahibidir. Bankirdir, “Fred rik Tayfer və irkəti” bankir evinin əsas pay sahiblərindəndir. O, Viktorinanı yoxsul qoyub, bütün var-yoxunu yeganə oğluna vəsiyyət etmək niyyətindədir. Belə haqsızlıq mənim heç xoşuma gəlməz. Mən Don-Kixot kimiyəm: zəifləri güclülərdən müdafiə etməyi sevirəm. Allah bankirin oğlunu öz yanına çağırmaq üçün müsaidə buyursaydı, Tayfer öz qızını geri qaytarmağa məcbur olardı. O, varissiz qalmaq istəmir, bu səfehlik insan təbiətinə məxsus şeydir, yenidən uşaq doğmaq isə artıq onun iqtidarında deyildir, mən bunu yaxşı bilirəm. Viktorina mülayim, sevimli qızıdır: onu tez ələ keçirə bilər, onu fırfıraya çevirib, atalıq hissindən istifadə edərək, istədiyi kimi fırlaya bilər. Sizin məhəbbətiniz onu çox mütəəssir etmiş olacaq: o, sizi unutmayacaq, sizə ərə gedəcəkdir. Qəzavü-qədər rolunu isə mən oynayacağam, Allahın əmrini yerinə yetirəcəyəm. Mənim bir dostum var, ona çox yaxşılıqlar etmişəm. Luara ordusunun polkovnikidir*, bir az bundan əvvəl kral qvardiyasına daxil olmuşdur. Polkovnik mənim hər məsləhətimə qulaq asır, o, atəşin bir royalist olmuşdur. Axmaq deyil, odur ki, məsləkinə çox da yüksək qiymət verməz. Mənim mələk oğlum, mən sizə bir məsləhət də verə bilərəm: məsləkinizlə çox da hesablaşmayın, sözlərinizə çox da qiymət verməyin... Alan tapılırsa, bunu satmaqdan çəkinməyin. Birisi öz məsləkinə heç zaman xəyanət etməyəcəyini söyləyərək qürurlananda, daim bir xətlə yeriməyə məcburdur: buna ancaq heç bir günahı olmadığına əmin olan axmaq adam deyərlər. Prinsip yoxdur, ancaq hadisələr var. Qanun yoxdur, hər şey vəziyyətdən asılıdır. Yüksəklərdə qanad çalanlar, hadisələrə və vəziyyətlərə rəhbərlik etmək üçün özlərini bunlara uyğundururlar. Prinsiplər və qanunlar əbədi olsaydı, xalqlar bunu çirkli köynək kimi dəyişməzdi. Bir fərd böyük bir millətdən ağıllı olmağa borclu deyildir. Bu gün Fransa qarşısında heç bir xidməti olmayan bir şəxsə, yalnız hər şeydən hərarətlə yapışdığına görə, büt kimi sitayiş edirlər. Halbuki onun layiq olduğu şeyi varsa, o da ancaq Sənaye muzeyində maşınlar arasında Lafayet* etiketi ilə dayanmaqdır. Eyni zamanda, bəşəriyyətə dərin nifrət bəslədiyindən, onun üzünə tələb olunduğu qədər vədlər çırpın bir knyazı hər kəs daşa basır, halbuki o, Vyana konqresi vaxtında Fransanın parçalanmasına yol verməmişdi. Onun başı çəlgənlə bəzənməli olduğu halda, üstünə palçıq atırlar. Ah! Mən işlərin nə vəziyyətdə olduğunu çox yaxşı bilirəm. Bir çox adamların sirri mənim əlimdədir! Yetər, kifayətdir! Mən müəyyən bir prinsipi yürütməkdə bir-biri ilə razılaşıb üç nəfər tapdığım zaman möhkəm əqidələr sahibi olacağam. Heç bir məhkəmədə qanunun eyni maddəsi haqqında bir rəydə olan üç hakimə təsadüf etmək mümkün deyildir. Yenə dostumun məsələsinə qayıdıram. Əgər mən ondan xahiş etsəm, o, İsanı ikinci dəfə çarmıxa çəkə bilər. Votren dayının ancaq bir kəlməsi kifayətdir ki, o, öz zavallı bacısına beş frank göndərməyən bir lotunu savaşımağa məcbur edərək, sonra...

Votren burada ayağa durdu və hücum hərəkəti göstərərək:

– Cəhənnəmə vasil etsin, – dedi.

Ejen:

– Aman, nə dəhşətlidir! – dedi. – Cənab Votren, siz zarafat edirsiniz.

Votren sözünə davam etdi:

– Yaxşı, yaxşı, sakit olun! Özünüzü uşaq yerinə qoymayın... Ancaq xoşunuza gəlirsə, hiddətlənə də bilərsiniz, qızığa da bilərsiniz! İstəyirsinizsə mənə əclaf, məlun cani, quldur deyın, ancaq casus və fırıldaqçı adlandırmayın! Nə üçün dayanmısınız, nə üçün mənə atəş açmırsınız? Mən sizi bağışlayıram: siz yaşlı gənclər üçün bu, təbii şeydir. Mən özüm də bir zamanlar sizin kimi qızışırdım! Ancaq bir fikirləşin: ir zaman gələcək, siz məndən də pis işlərə əl atacaqsınız. Siz xoşagəlim bir qadına aşıq olub, onun pullarından istifadə edəcəksiniz... Bu barədə heç fikirləşmisinizmi? Axı məhəbbətinizlə alver etmədən sizin üçün qabağa getmək mümkündürmü? Yaxşılıq, mənim əzizim, hissəyə bölünməz: a yaxşılıq var, ya yox, – ikisindən biri. Bizə təklif edirlər ki, gərək tövbə edib, günahlarımızı təmizləyək. Niyə, bəd deyil! Bu sistemlə peşmançılıq günahı təmizləyə bilər. İctimai nərdivanın müəyyən pilləsinə qalxmaq üçün qadını aldatmaq, ailədə uşaqlar arasında nifaq doğurmaq, bir sözlə, şəxsi mənfəət və nəşə naminə üstüörtülü bir çox əclafliqlara yol vermək, sonra isə tövbə etmək! Sizcə, buna nə deyərlər? Budur din, ümid və məhəbbət yolunda sərf edilən səylər? Nə üçün uşaqlara çatacaq sərvətin yarısını bir gecədə mənimsəyən bir hoqqabaza iki ay həbs cəzası kəsildiyi halda, “təqsiri daha da ağırlaşdıracaq vəziyyətdə” min franklıq kağız parçasını oğurlamış bir yoxsulu katorqaya göndərirlər? Budur qanun. “Qanunlar məcəlləsi”ndə bir maddə tapılmaz ki, axmaqcasına olmasın. Əlində modalı əlcəklər, qəlbində isə yalan daşıyan bir şəxs, qan tökmədən, ancaq yalanla insanı öldürür. Qatil isə qapını gizli açarlarla açır. Bunların nə fərqi var? Hər ikisi gecə vaxtı icra edilən cinayət deyilmi? Halbuki sizin etdiyinizlə mənim sizə təklif etdiyim arasında qandan başqa heç bir fərq yoxdur. Hələ siz bu dünyada sarsılmaz qanunlara inanırsınız! Bəs nə üçün siz insanlara nifrət bəsləmirsiniz? Qanunlar məcəlləsinin torlarından keçmək üçün dəlik yerləri axtarırsınız? Haradan əmələ gəldiyi məlum olmayan bir çox böyük sərvətlərin sirri cinayətlə bağlıdır; bu cinayətin unudulmağına səbəb məharətlə edilməsidir.

– Susunuz, rica edirəm, susunuz, mən sizi daha dinləmək istəmirəm, siz məni o dərəcəyə gətirərsiniz ki, artıq özümə belə inanmaram. Mən bu saat ancaq hissələri bilirəm.

– Özünüz bilərsiniz, gözəl oğlan. Mən sizi daha mətin zənn edirdim. Daha sizə heç bir şey söyləməyəcəyəm. Ancaq son bir sözüm var, – Votren tələbənin gözlərinin içinə baxdı və dedi: – Mən öz sirrimi sizə vermişəm.

– Sizin təklifinizi rədd edən gənc, sirrinizi unuda da bilər.

– Yaxşı sözdür, bu, mənim xoşuma gəlir. Başqası olsaydı, bu qədər əngəlli olmazdı. Mənim sizin üçün etmək istədiyimi unutmayın: a hə, ya yox, öz ixtiyarınızdadır.

Rastinyak, əsasını qoltuğuna vurub sakit addımlarla gedən Votrenin incə baxaraq: “Bu adamın dəmir kimi möhkəm məntiqi var! – deyər düşündü. – O, madam de Boseanın ədəblər dediklərini açıqdan-açığa, kobud şəkildə mənim üçün təkrar etdi. O, polad caynaqları ilə bağrımı yardı. Mən Delfina Nusingenin yanına nə üçün getmək istəyirəm? O, mənim niyyətlərimi hələ yenidən doğulduğu zaman duya bilmişdir. Bu quldur iki kəlmə ilə yaxşılığın nə olduğunu mənə başa saldı, halbuki mən bunu kitablardan və

insanlardan hələ öyrənə bilməmişdim. Əgər xoş əməl vicdanla sazişə girməyə yol vermirsə, demək, mən, doğrudan da, öz bacılarımı qarət etmişəm?”

Rastinyak pul kisəsini stolun üstünə atdı. Oturub, başgicəlləndirən fikirlərə daldı.

“Xoş əmələ sadıq qalmaq ülvə bir izzətdir! Bəli! Hamı xoş əmələ inanır, lakin buna riayət edənlər çox azdır! Xalqlar azadlığa pərəstiş edirlər, lakin yer üzündə azad xalq varmı? Mənim gəncliyim hələ buludsuz səma kimi təmizdir, lakin sən böyük bir şəxs, yaxud varlı bir adam olmaq fikrindəsən, halbuki bu, şüurlu olaraq yalan satmaq, əyilmək, sürünmək, yenə ayağa durmaq, yaltaqlıq etmək, saxtakarlıq göstərmək demək deyildir ? Məgər bu, vaxtilə əyilən, sürünən, yalan satanların qarşısında könüllü surətdə lakey olmaq demək deyildir ? Onlara yoldaş olmaq üçün əvvəlcə onlara xidmət göstərmək lazımdır. Yox, yox! Mən namusla, inamla çalışmaq istəyirəm. Mən gecəni gündüzə qatıb işləməyə hazıram, mən öz sərvətimlə yalnız öz zəhmətimə borclu olmaq istəyirəm. Bu yol varlanmaq üçün ən uzun yol olsa da, hər axşam başımı yastığa sakit qoyacağam, heç bir pis niyyətlə beynimi yükləməyəcəyəm. Öz həyatına baxdığın zaman, onu zanbaq çiçəyi kimi təmiz və pak görməkdən də gözəl şey ola bilərmi?! Həyat – nişanım, mən də onun adxlısıyam. Votren on il ailə həyatından sonra nələr baş verdiyini mənə göstərdi. Lənət şeytana! Başım gicəllənir. Mən heç nə düşünmək istəmirəm. Mənim ən ağıllı rəhbərim qəlbimdir”.

Ejenin dalğınlığını dərzinin gəldiyini xəbər verən yoğun Silviyanın səsi pozdu. Rastinyak, əlinlə iki pul kisəsi, dərzinin qabağına çıxdı, o, bu hadisəyə heç də təəssüf etmədi. Axşam paltarını bədənində ölçdükdən sonra təzə gündüz paltarını geyindi, görünüşü tamam dəyiş .

Öz-özünə:

– Mən qraf de Traydan geri qalmayacağam, – dedi, – nəhayət, mən də oxşadım!

Bu Qorio ata Ejenin otağına daxil olaraq:

– Cənab Ejen, – dedi, – siz madam Nusingenin hansı evlərdə olduğunu bilib-bilmədiyimi məndən soruşurdunuz.

– Bəli!

– Elə isə sizə söyləyə bilərəm: gələ bazar ertəsi günü o, marşal Karilyanonun evində təşkil edilən balda iştirak edəcək. Əgər siz oraya getməyə imkan tapa bilsəniz, qızlarımın necə şənələndiklərini, necə geyindiklərini, bir sözlə, hamısını mənə söylərsiniz.

Ejen Qorionu buxarının yanında əyləşdirərək:

– Siz bunu haradan öyrəndiniz, əzizim Qorio ata? – deyərək soruşdu.

Qorio şad halda:

– Bunu mənə qulluqçusu söylədi. Qızlarımın nə etdiklərini mən Konstansa ilə Terezadan öyrənirəm, – dedi.

Qoca, heç bir şübhə doğurmadan, öz məşuqəsinin həyatına daxil olmaq üçün mahir bir vasitə tapan gənc aşiqə bənzəyirdi. Sadəilliklə:

– Siz onları görəcəksiniz! – dedi. Onun sözlərində kədərli qıbtə hiss olunurdu.

Ejen cavab verdi:

– Bilirəm. Mən bu saat madam de Boseanın yanına getmək istəyirəm. Məni marşalın arvadına təqdim etməsini xahiş edəcəyəm.

Ejen vikontessanın yanına hər zaman geyəcəyi paltarda getməyi daxili bir fərəhlə arzulayırdı. Moralistlərin “insan qəlbinin uçurumları” adlandırdığı şey həqiqətdə aldadıcı fikirlərdən, biixtiyar şəxsi mənfəət meyllərindən başqa bir şey deyildi. Bir çox cümləpərdaz müləhizələrə səbəb olan bu ürək sərgüzəştləri, insan qəlbində baş verən bu gözlənilməz dəyişikliklərin əsas məqsədi daha çox nəşələnmək, həzz almaqdır. Əynində yaxşı paltar, əllərində modalı əlcək, ayağında qəşəng çəkmələri görən Ejen yaxşılıq niyyətində olduğunu unutdu. Həqiqətə arxasını çevirən gənclər vicdan güzgüsündə özünə baxmağa cəsarət etməz, halbuki yetkin yaşlarında artıq bu güzgüyə baxarlar. İnsan həyatının bu iki dövrü arasındakı fərq də ancaq bundan ibarətdir.

İki qonşu – Ejen və Qorio ata son bir neçə günün ərzində dostlaşmışdı. Bu gizli dostluğun psixoloji səbəbləri Votrenlə Ejen arasında doğan ədavətin psixoloji səbəblərinin eyni idi. Cəsur bir filosof hisslərimizin fiziki aləmə təsirini təyin etmək fikrinə düşərsə, o, əlbəttə, heyvanlarla insanlar arasındakı münasibətlərdə maddi quvvə təsirini sübut etmək üçün bir çox əsaslar tapa bilər. Bir it, tanımadığı bir adamı gördüyü zaman onun dost, ya düşmən olduğunu tez təyin etdiyi halda, heç bir fizionomist* insan təbiətini tez anlaya bilməz. Zərb məsəl kimi hamının dilində dolaşan caynaqlı atomlar ifadəsi danışq dilində işlənən və qədim sözləri kül kimi göyə sovurmaq istəyən adamların fəlsəfi sayıqlamalarını rədd edən dil hadisələrindən biridir. Məhəbbət insandan insana keçə bilər. Hisslər hər bir şeyə öz damğasını basar, məsafələrin uzaqlığına baxmaz, hər yerdə yayılır. Məktubların da qəlbi var: məktublar – yazan adamın əks-sədasıdır; incəqəlbli insanların nəzərində məktub ən zəngin məhəbbət xəzinələrindən biridir. Qorio bir it həssaslığı ilə, tələbənin qəlbində doğan qəribə mərhəmət hissini, gənclik simpatiyasını ona bəslədiyi hüsn-rəğbəti duymuşdu. Bununla belə, yaranan yaxınlıq hələ ürəkləri açmamışdı. Ejen madam de Nusingenlə görüşməyi arzuladığını qocaya söyləsə də, o, gözəl parisli xanımın evinə qocanın vasitəsilə daxil olmaq niyyətində deyildi; o, yalnız Qorionun ağzından söz qaçıra biləcəyinə və bununla ona xidmət göstərə biləcəyinə ümid edirdi.

O birisi gün Qorio Ejenə dedi ki:

– Əzizim, siz nə üçün belə güman etmisiniz ki, mənim adımlı çəkdiyiniz üçün madam de Restonun sizə qəzəbi tutmuşdur? Qızlarımla ikisi də məni çox sevirlər. Mən bir ata kimi xoşbəxtəm. Ancaq mənim kürəkənlərim mənimlə yaxşı rəftar etmədilər. Mən isə sevimli qızlarımla öz ərləri ilə mənim üstümdə yola getmədiklərini gördüyüm zaman qızlarımla xəlvətcə ziyarət etməyə qərar verdim. Bu xəlvət görüşlər mənə böyük həzz verir, mənim bu sevinclərimi hər gün qızlarımla görüşən atalar heç vaxt başa düşə bilməzlər. Mən öz qızlarımla açıqdan-açıq görüşə bilmirəm, anlayırsınız mı? Odur ki qızlarımla gəzməyə çıxıb-çıxmayacaqlarını qulluqçulardan öyrənib, xoş hava lı günlərdə Yelisey düzlərinə çıxıram. Qızlarımla

keçəcəyi yolda dayanıb, karet gözləyirəm. Karatları isə mənim yanımdan keçdiyi zaman ürəyim şiddətlə döyünür, qızlarımın bərbəzəyini seyr edirəm, onlar məni təbəssümlə salamlayır, o zaman mənim üçün bütün dünya dəyişir, təbiət parlaq günəşin şüalarından qızıl nura boyanır. Mən yerimdən tərpənməyib onların qayıtmasını gözləyirəm. Onları bir daha görürəm. Hava onlar üçün xeyirlidir, yanaqları gül kimi açılır! Ətrafda gedən söhbətləri eşidirəm: “Nə qəşəngdir, nə gözəldir!” Bu sözləri eşitdikcə mənim də ürəyim şad olur. Məgər onların qanı mənim qanımdan deyilmi? Mən onları daşıyan atları belə sevirəm, dizlərinin üstündə oxşadıqları balaca bir tula olmaq istəyirəm. Məni yaşadan onların zövqü, onların nəşəsidir. Hər kəsin özünə görə məhəbbəti var. Mənim məhəbbətim kimə ziyan verir? Nə üçün insanlar məni təngə gətirirlər? Mən də özümə görə xoşbəxtəm. Axşamlar qızlarım bala getmək üçün öz evlərindən çıxdıqları zaman mən onlara tamaşa etməyə gedirəm. Məgər burada bir cinayətmə var? Gecikdiyim zaman, “madam getdi” sözlərini eşidərkən nə qədər məyus olduğumu bilsəydiniz... Bir dəfə mən Nazini düz iki gün görməmişdim, yalnız onu görmək üçün axşamdan saat üçə qədər qapının ağzında gözlədim. Onu gördüyüm zaman şadlığımın ürəyim uçurdu. Xahiş edirəm, mənim bəmədə söhbət düşərsə, ancaq qızlarımın nə qədər mərhəmətli olduğundan danışın. Qızlarım mənə hədiyyələr vermək istədikləri halda, mən buna yol vermirəm, deyirəm ki: “Pullarınızı özünüz üçün saxlayın! Mənim hədiyyəyə ehtiyacım yoxdur. Mənə heç şey lazım deyil”. Doğrudan da, mən nəyəm? Mən ancaq bir cənabəm, ruhum isə daim qızlarımın yanındadır. Sonra qoca, Ejenin getmək istədiyini görüb, bir az sükut etdi və dedi: – Əgər siz madam de Nusingeni görə bilsəniz, hansı qızımı daha çox bəyəndiyinizi mənə söyləyirsiniz.

Tələbə madam de Boseanın hüsuruna getməzdən əvvəl Tüilridə* bir az gəzinmək fikrində idi.

Bu gəzinti Rastinyakın taleyini həll etdi. Qadınlardan bir neçəsi ona diqqət yetirmişdi. Rastinyak o qədər gənc, o qədər gözəl idi, o qədər qəşəng geyinmişdi ki... Qadınların diqqətini cəlb etdiyinə görə Ejen, özünə məftun olmuş kimi, qarət etdiyi bacılarını və xalasını belə unutdu, öz nəcib ehtiyatkarlığını belə unutdu. Başı üzərindən mələyə bənzəyən bir iblisin uçduğunu, yaqut daşlarını toxum kimi səpən, saray frontonlarına* qızıl oxlarını sancan, qadınları əlvən paltarlarla geyindirən, padşahların əvvəlcə sadə olan taxtını gərəksiz parıltıya bürüyən ala-bəzək qanadlı bir şeytanın uçduğunu görürdü. O, artıq gurultulu-parıltılı şöhrətpərəstlik allahına, onun qüdrət rəmzi zənn etdiyimiz bər-bəzəyinə qapılmışdı. “Ürəyin istədiyi qədər məhəbbət və qızıl var!” – deyən bir aradüzəldənin mənfur görünüşü bir qızın hafizəsində həkk olunduğu kimi, Votrenin həyasız sözləri də onun qəlbinə girmişdi.

Ejen bir qədər avara dolaşdıqdan sonra saat beşdə madam de Boseanın yanına gəldi. O burada, gənc qəlblərin, adətən, müqavimət göstərmək üçün aciz olduğu ən ağır və dəhşətli zərbələrdən birini yedi. Ejen indiyə qədər vikontessanın onu ədəbli bir ehtiram, üsullu bir nəzakətlə qəbul etdiyini görmüşdü; bu nəzakət ancaq aristokrat tərbiyəsi sayəsində əldə edilsə də, yalnız səmimi olduğu zaman öz kamal dərəcəsinə çata bilər. Madam de Bosean Ejəni görər-görməz soyuq salam verdi və sərt səslə:

– Cənab de Rastinyak, – dedi, – mən sizi qəbul edə bilməyəcəyəm, hər halda, bu saat mümkün deyildir. Mən çox məşğulam.

Çox tez müşahidəçi adam olmuş Rastinyak onun sözlərindən, salam verməsindən, baxışından, ahənginin dəyişməsindən müəyyən bir silkə mənsub olan adamların xasiyyətini, adətlərini duya bilirdi. Rastinyak

məxmər əlcəyin içində poladdan bir əl, nəcib ədalar altında öz şəxsiyyətinə pərəstişkarlıq və xudbinlik, lak altında isə quru ağac olduğunu anladı. O, şah taxtının quş lələyi altından başlayaraq ən qotur bir zadəganın başındakı papağına qədər səslənən “biz, kralıq” məfhumunun nə olduğunu, nəhayət, dərk etdi. Ejen, qadının sözlərinə bel bağlayaraq, onun nəcib hissələrinə asanlıqla inanmışdı. Bütün səfillər kimi o da yaxşılıq edənlə yaxşılıq qəbul edənə bir-birinə bağlayan və elə ilk maddədən böyük qəlbli insanların bərabər olduqlarını təlqin edən bir müqaviləyə bütün arzusu ilə imza atmışdı. Yaxşılıq iki insanı bir-birinə bağladığında, həqiqi məhəbbət kimi nadir və qiymətli olan ilahi bir hissə çevrilər. Hər iki hissə ülvə qəlblərinin cəllalı hədiyyəsinə bənzər.

Rastinyak hersoginya Karilyanonun verdiyi bala getmək üçün vikontessanın bu kobud rəftarına dözdü və titrək səslə cavab verdi:

– Madam, mühüm bir işim olmasaydı, sizin zəhlənizi tökməzdim. Lütf buyurun, müsaidə edin, mən sonra hüsurunuza gəlmişəm; mən gözləyə də bilərəm.

Vikontessa sözlərindəki kəskinlikdən bir az peşman olaraq:

– Yaxşı, – dedi, – nahara gələrsiniz.

Bu qadın, həqiqətən, mərhəmətli və nəcib qadın idi. Ejen vikontessanın birdən-birə dəyişməsindən çox mütəəssir oldu, bununla belə, gedərkən düşündü ki: “Nə eybi var, hər şeyə dözməyə, sürünməyə məcbursan. Ən yaxşı qadın bir an içində dostluq peymanlarını pozmağa və səni köhnə ayaqqabı kimi tullamağa qabilisə, başqa qadınlardan nə gözləyə bilərsən? Demək, hər kəs özü üçün çalışır. Doğrudur, mənim ona ehtiyacım olduğu üçün o, müqəssir deyil, bir də onun evi hər kəsin girməyə haqqı olan bir dükən də deyil. Votren demişkən, top mərmisi olmaq lazımdır”.

Bununla belə, madam Boseanın evində nahar etmək səadəti Rastinyakın acı düşüncələrini dağıtdı. Bu surətlə, bir qəzavü-qədərin əmri ilə, sanki sözləşmiş kimi, həyatının ən kiçik hadisələri onu bir yola sürükləyirdi. Voke pansionunda yaşayan qorxunc sfinksin müşahidələrinə görə, bu, elə bir yol idi ki, burada döyüş meydanında olduğu kimi, ölmək istəmərsənsə, öldürməyə, aldanmaq istəmərsənsə, aldatmağa məcbursan. Burada vicdanı qapı ağzında qoymağa, qəlbinə maska taxmağa, insanlarla amansız bir oyun oynamağa və nəhayət, Lakedemonda* olduğu kimi, zəfər çələngini qazanmaq üçün, başqalarının gözüne görünmədən, müvəffəqiyyət axtarmağa məcbursan.

Ejen ikinci dəfə vikontessanın yanına gəldiyi zaman artıq o, həmişəki kimi mehriban və mərhəmətli görünürdü. Hər ikisi yemək otağına getdi. Vikont de Bosean burada arvadını gözləyirdi. Bütün servizlərdən cah-calal yağırı. Məlum olduğu kimi, Restavrasiya dövründə* zinət ifrat dərəcəyə çatmışdı. Vikont kimi bir çox gözüdoymuş adamlar üçün yaxşı xörəkdən başqa nəşə mövcud deyildi. Xörək-pərəstlik məsələsində vikont kral XVIII Lüdovik və hersoq Eksar* məktəbinə mənsub idi. Onun süfrəsində iki calal vardı: biri təm üçün, o biri isə gözlər üçün. Rastinyakın heyran gözləri qarşısında belə mənzərə birinci dəfə açılırdı: o, ictimai vəziyyətin cah-calalı irsən keçən bir evdə ilk dəfə nahar edirdi. İmperiya dövründə bal qurtardıqdan sonra şam təşkil etmək adət olmuşdu, çünki istər xaricdə, istərsə doğma yurddan aparılan müharibələr üçün hərbi adamlar qüvvət toplanmalı idilər. artıq baldan sonrakı şam yeməklərini ləğv etmişdi. Bu nahara qədər Ejen yalnız ballarda olmuşdu. Sonralar Ejen hər zaman özünəarxayın bir

gənc şöhrəti qazanmışdı, halbuki bu arxayınlığı o artıq indidən özündə yaratmağa başlayırdı. Buna görə də Ejen özünü itirmədi. Lakin coşqun xəyallı gənc, calalla düzülmüş süfrədə qəşəng gümüş qablar, zərif şeylər gördüyü, ilk dəfə lakeylərin səssiz hərəkətinə məftun olduğu bir zamanda, hələ səhər məhrumiyyətlə dolu həyat seçmək fikrində olsa belə, bu həyatı gözəl həyatdan üstün tutacağını təsəvvür etmək, əlbəttə, çətin məsələdir. Ejenin xəyalı onu bir anlıq geriyə, ailə pansionuna apardı, – o, elə dəhşətə gəldi ki, artıq yanvar ayında pansionu atmaq, yaxşı bir evdə yerləşmək, hər halda, Votrendən və onun ağır təzyiqindən qurtarmaq üçün and içdi. Parisdə nə qədər gizli və ağlasığmaz səfalət olduğunu təsəvvür edə bilsəniz, istər-istəməz özünü də belə bir sual verəcəksiniz: dövlət hansı xatalı bir fikrə görə Parisdə məktəblər açır, gəncləri buraya toplayır, nə üçün buradakı qəşəng xanımlar hörmət qazana bilirlər, nə üçün sərrafların taxta qablarındakı qızıl bir sehlə buradan yox olmur? Lakin gənclərin cinayətlərinin, hətta qəbahətlərinin nə qədər az olduğunu gördükdə, istər-istəməz, özləri ilə mübarizə aparan və adətən, bu mübarizədən qalib çıxan səbirli Tantallara* dərin hörmət bəsləməyə məcbur olursan; isal üçün, bu yoxsul tələbəni də götürə bilərik. Onun Parisdə apardığı mübarizəsini olduğu kimi təsvir etsək, müasir mədəniyyətimizin ən faciəli epizodlarından biri yaranmış olar.

Madam de Bosean hey Ejenin üzünə baxır və onu danışmağa sövq edirdisə də, Ejen vikontun hüzurunda danışmaq istəmirdi.

Vikontessa ərindən soruşdu:

– Məni bu gün italyan operasına ötürəcəksinizmi?

Vikont, Rastinyakı təəccübləndirən istehsalı nəzakətlə:

– Sizə itaətin məni nə qədər məmnun etdiyinə, əlbəttə, şübhə etməyə bilərsiniz, – dedi. – Lakin mən “Varyete” teatrında bəzi adamlarla görüşməliyəm.

Madam de Bosean: “Öz məşuqəsi ilə görüşmək istəyir”, – deyə düşündü.

Vikont soruşdu:

– Məgər d’A uda bu axşam yanınıza gəlməyəcək?

Vikontessa qeyri-məmnun halda:

– Xeyr, – deyə cavab verdi.

– Onda mütləq sizə bir kavalər lazımsa, özünüzlə cənab Rastinyakı apara bilərsiniz.

Vikontessa gülümsəyərək Rastinyakı baxdı.

– Bu, sizə çox ziyan verə bilər, – dedi.

Rastinyak başını əydi və:

– Şatobrian* deyir ki: “Fransızlar təhlükə sevər, çünki onlar təhlükə ilə şöhrət qazanırlar”.

Bir neçə dəqiqə sonra ikiadamlıq karet madam de Boseanla onu çaparaq italyan operasına aparırdı. Ejen səhnənin qarşısındakı lojaya daxil olduğu zaman, bütün lojantlar yalnız olduqca gözəl geyinmiş vikontessanı deyil, eyni zamanda onu da hədəfə aldı. Opera Rastinyaka əfsanəvi tamaşa kimi göründü. O, heyran və məftunluq içində idi.

Madam de Bosean Ejenə xatırladaraq:

– Siz mənimlə danışmaq istəyirsiniz, – dedi. – Baxın, madam de Nusingen odur, bizdən üç loja aralı əyləşmişdir. Bizim o biri tərəfimizdə əyləşən isə onun bacısı ilə cənab de Traydır.

Vikontessa bu sözlərlə madmazel Roşfidin əyləşdiyi lojaya baxdı, üzü birdən-birə nurlandı: d'Auda orada deyildi.

Ejen madam de Nusingenə baxaraq:

– O, cazibədar qadındır, – dedi.

– Kirpikləri ağappaqdır.

– Nə qədər qəşəng və incə vücudu var!

– Əlləri çox iridir.

– Gözləri gözəldir.

– Üzü həddən artıq uzunsov görünür.

– Uzunsov sifət cinsli mətədir.

– Bu, onun üçün xoşbəxtlikdir, – deyə vikontessa cavab verməklə Ejenin böyük heyraninə səbəb oldu. – Bir ona diqqət edin, lorneti necə qaldırdığına və endirdiyinə baxın! Onun hər bir hərəkətində Qorionu duymaq mümkündür.

Həqiqətən, madam de Bosean, guya, madam de Nusingenə əhəmiyyət vermədən teatr salonunu lornetlə nəzərdən keçirdiyi halda, onun heç bir hərəkətini nəzərdən qaçırmırdı. Teatrın tamaşaçıları lap seçmə idi. Delfina Nusingen madam de Boseanın yanında əyləşən zərif geyimli kuzenin yalnız ona baxdığını duyduqca fərhlənirdi.

– Əgər siz gözlərinizi ona dikib baxmaqda davam edərsinizsə, bu, açıqdan-açığa ədəbsizlik olar. Bu qədər ısrarla siz heç bir şey əldə edə bilməzsiniz.

Ejen vikontessaya:

– Əziz kuzinam, – dedi, – siz mənə artıq xeyirxah bir havadarlıq göstərmişsiniz, öz xeyir işinizi axıra qədər aparmaq niyyətiniz varsa, mən sizdən yalnız bir şey xahiş etmək istədim: bu, sizin üçün o qədər də çətin olmaz, halbuki mənim üçün səadət məsələsidir. Mən aşıq oldum.

– Belə tezmi?

– Bəli.

– Bu qadınımı?

Ejen mənalı nəzərlə kuzinasına baxaraq, azacıq sükutdan sonra sözünə davam etdi və:

– Ənim iddialarım başqalarının ürəyində əks-səda tapa bilərmimi? – dedi. – Hersoginya de Karilyano hersoginya Berri ilə yaxındır. Ehtimal ki, siz onunla görüşürsünüz. Lütfən, məni ona təqdim edin, həm də məni bazar ertə i özünüzlə birlikdə bala aparın. Mən orada madam de Nusingenlə görüşəmə, birinci hücumu başlaram.

Vikontessa cavab verdi:

– Məmnuniyyətlə. Əgər siz artıq ona meyil edirsinizsə, hər halda, könül işləriniz əla vəziyyətdədir. Baxın, o, de Marsedir, knyaginya Qalatyonun lojasında oturmuşdur. Madam de Nusingen üçün bu, ən böyük əzabdır, o, qısqanclıqdan qovrulur. Bir qadına, xüsusilə bankir arvadına yanaşmaq üçün bundan da münasib diqqət ola bilərmimi? Şosse d'Anten xanımlarının hamısı intiqamı çox sevər.

– Bəs siz belə bir vəziyyətdə olsaydınız nə edərdiniz?

– Mənmi? Mən sükut içində iztirab çəkərdim.

Bu markiz d'A uda madam de Boseanın lojasında göründü.

– Mən sizi görmək arzusu ilə işlərimi cəld qurtardım, mənim hərəkətim fədakarlıq deyildir, elə ona görə bunu sizə ərz edirəm.

Vikontessanın üzündəki nurani sevinc, Ejenə həqiqi məhəbbətin ifadələri ilə Paris işvəkarlığının ədaləri arasındakı fərqi aydın göstərdi. Ejen kuzinasına məftun nəzərlə baxa-baxa susdu və ah çəkərək öz yerini markiz d'A udaya verdi. Ejen öz-özünə: “Belə məhəbbətlə sevən bu qadın nə qədər nəcib, nə qədər ülvə xilqətdir! – deyirdi. – Hələ bu adam bir oyuncaq xatirinə ona xəyanət edir də! Ona xəyanət etmək mümkündürmü?” Ejenin qəlbində uşaq hiddəti qaynayırdı. O, kuzinasının ayaqları altına düşmək istəyir, bir şahin, dərədə ovladığı ağ bir çəpişi qanad çalaraq göylərə qaldırdığı kimi, o da kuzinasını iblisənə bir qüdrətlə qəlbində gəzdirmək xəyalı ilə çırpınırdı. Öz məşuqəsini bir şəkil kimi sərgiyə qoymadan bu gözəllik muzeyində qalmaq ona həqarət kimi görünürdü. “Məşuqə və kral kimi bir mövqedə olmaq qüdrət əlamətləridir”. Ejen təhqir edilmiş adam kimi madam de Nusingenə doğru baxdı. Vikontessa boylandı və ancaq göz qapaqlarının ehtizası ilə onun bu təvazökarlığına qarşı öz minnətdarlığını bildirdi. Birinci pərdə qurtardı.

Vikontessa markiz d'A udadan soruşdu:

– Siz madam de Nusingenlə kifayət qədər tanışsınız mı? Rastınyakı ona təqdim edə bilərsiniz mi?

Markiz cavab verdi:

– Cənab de Rastınyakı öz lojasında görmək madam de Nusingeni çox şad edər.

Qəşəng portuqaliyalı ayağa durdu, tələbənin qoluna girdi. Bir an sonra Ejen artıq madam de Nusingenə təqdim olunurdu.

D'A uda ona xitabən:

– Baronessa, – deyirdi, – vikontessa de Boseanın kuzeni şevalye Ejen de Rastinyakı sizə təqdim etməyi özümə şərəf sayıram. Siz onu o qədər məftun etmişsiniz ki, mən ona öz məbuduna şəxsən yaxınlaşmaq səadətini bəxş etməyə qərar verdim.

Bu sözlər, kobud mənasını yumşaltmaq üçün zarafat söylənmişdi. Çünki bu, yaxşı bir şəkllə salındıqda, qadınlarda narazılıq oyatmaz. Madam de Nusingen təbəssümlə cavab verdi və bir az bundan əvvəl lojanı tərk etmiş ərinin kreslosunu əyləşmək üçün Rastinyaka göstərdi.

– Mən sizə mənimlə qalmağı təklif etməyə cəsarət etmirəm. Madam de Boseanın məclisində oturmaq səadətinə nail olanlar heç zaman oradan getməzlər.

Ejen pıçıltı ilə:

– Lakin, – dedi, – bəlkə də, mən kuzinamı məmnun etmək istəsəm, sizinlə qalmağım daha məsləhətdir, – sonra isə ucadan əlavə etdi: – Markizin gəlişindən əvvəl biz sizdən, sizin hər cəhətdən qəşəng olmağınızdan danışırıq.

D'A uda təzim edərək lojadan çıxdı.

Baronessa soruşdu:

– Siz doğrudanmı mənimlə qalmağı arzu edirsiniz? Elə isə bir-birimizlə daha yaxından tanış ola bilərik. Qrafinya de Resto məndə sizi görmək arzusu oyatmışdır.

– Elə isə qrafinya səmimi deyil: o, məni qəbul etməyi qadağan etmişdir.

– Nə üçün?

– Bunun səbəbini söyləmək üçün mən vicdan əzabı çəkirəm. Lakin bu sirri sizə etibar etməklə, öz mərhəmətinizi əsirgəməyəcəyinizə ümidvaram. Sizin atanızla biz qapı-qapıya qonşuyuq. Lakin qrafinya de Restonun onun qızı olduğu mənə məlum deyildi. Heç kəsin x trinə dəymək istəmədiyim halda, ehtiyatsızlıq edərək mən atanızın söhbətini açdım, bununla da bacınızla ərinin hiddətlənməyinə səbəb oldum. Mən başıma gələn sərgüzəşti kuzinama və hersoginyaya danışdım, gülməkdən uğunub getdilər. Elə o zaman madam de Bosean, sizinlə bacınızı müqayisə edərək, ən hərarətli sözlərlə sizdən danışır və mənim qonşum cənab Qorio ilə gözəl rəftar etdiyinizi deyirdi. Necə ola bilər ki, siz onu sevməyəsiz? O, sizə o qədər pərəstiş edir ki, hətta mən qışqanmağa başladım. Bu səhər mən onunla sizin barənizdə iki saat söhbət etdim. Axşam isə atanızın söylədiyi sözlərin təsiri altında, kuzinamın yanında nahar zamanı ondan soruşdum: “Sizin gözəlliyiniz atanıza qarşı bəslədiyiniz məhəbbətin dərəcəsində ola bilərmi?” Görünür, madam de Bosean bu atəşin məftunluğa qüvvət vermək üçün məni bura gətirmişdir. O hətta qabaqcadan, ona məxsus bir lütfkarlıqla sizi görəcəyimi söyləmişdi.

Bankirin arvadı:

– Mənim sizə necə minnətdar olduğumu bilsəydiniz! Biz bir az da söhbət etsək, lap köhnə dost olarıq.

– Əlbəttə, sizinlə dostluq etmək o qədər adi şey deyil, lakin mən heç zaman sizin dostunuz olmaq istəməzdim.

Yalnız birinci dəfə məclisə çıxan adamlara yaraşan bu cümlələr soyuq-soyuq zaman bayağı görünə də, qadınlar üçün bunun ayrıca gözəlliyi var: bir gəncin ədəsi, səsinin ahəngi, baxışı bu mənasız sözlərə başqa ruh, başqa rəng verir. Madam de Nusingen bu qərara gəldi ki, Rastinyak cazibədar gənkdir. Bu qədər cəsarətlə verilən suala bütün qadınlar kimi cavab verməkdə aciz olan xanım, onun başladığı başqa bir mətləbə cavab verdi:

– Bəli, bacım zavallı atamıza yaxşı münasibət bəsləmədiyinə görə çox məzəmmətlər alır. Halbuki atamız bizim üçün həqiqətən allah olmuşdur. Yalnız cənab de Nusingenin atamla ancaq səhərlər görüşmək haqqında qəti əmr verməsi məni bu məsələdə güzəştə getməyə vadar etmişdi. Lakin sonralar mən uzun müddət özümü bədbəxt hiss edirdim. Çox göz yaşı tökürdüm. Kobud izdivac toqquşmalarının nəticəsi olan bu zorakılıq ailə həyatımı bulandıran əsas səbəblərdəndir. Əlbəttə, cəmiyyət nəzərində mən Parisin ən xoşbəxt qadını kimi görünürəm, halbuki həqiqətdə mən ən bədbəxt qadınam. Sizinlə belə danışdığım üçün məni ağlısız zənn edə bilərsiniz. Lakin siz mənim atamla tanışsınız, ona görə də mənim üçün yad adam deyilsiniz.

Ejen cavab verdi:

– Siz heç zaman mənim kimi sizə olmağı arzulayan bir şəxsə rast gəlməyəcəksiniz. Siz qadınlar nə axtarırsınız? – Rastinyak təsirli səslə əlavə etdi: – Səadət! Əgər bir qadın səadəti üçün sevilmək, pərəstis edilmək, bütün həsrətlərinə, arzularına, xəyallarına, sevinclərinə, dərdlərinə şərik olan bir dostla malik olmaq, könlünü bütün sevimli nöqsanları və gözəl məziyyətləri ilə, xəyanətdən qorxmadan açmaq və təslim etmək üçün bir dost tapmaq zərurətsə, mənə inana bilərsiniz ki, belə atəşin və vəfalı qəlbi siz ancaq sizin bir işarənizlə ölümə getməyə hazır olan, onun üçün bütün dünya yalnız sizdən ibarət olduğuna görə cəmiyyəti tanımayan və tanımaq belə istəməyən, xəyalət içində yaşayan bir gəncdə tapa bilərsiniz. Şəxsən özümə gəlincə, mənim sadəlövlüyümə gülsəniz də, etiraf etməliyəm: mən uzaq bir əyalətdən gəlmişəm, çox şeylərə bələd deyiləm, hər vaxt təmizürəkli insanların içində gəzib-dolaşmışam. Burada məhəbbət tapa bilməyəcəyimə əmin idim. Mən təsadüfən kuzinama rast gəldim; o, məni böyük səmimiyyətlə qəbul etdi. Onun sayəsində qızgın məhəbbətin böyük sərvət olduğunu anladım. Gerubino* kimi mən də bütün qadınlara məftunam, bütün qəlbimi bu qadınlardan birinə vermək intizarı ilə yaşayıram. Teatra girdikdə sizi gördüyüm zaman sel sanki məni qaldırıb sizə doğru apardı. Mənim sizi nə qədər düşündüyümü bilsəydiniz... Lakin öz xəyalımda mən sizi bu qədər gözəl təsəvvür etməzdim. Madam de Bosean sizə uzun-uzadı, valeh nəzərlə baxmağı mənə qadağan etmişdir. O, sizin qəşəng al dodaqlarınıza, qar kimi ağappaq üzünüə, mərhəmətli gözlərinizə tamaşa etməyin nə qədər ləzzətli olduğunu bilmir. Mən sizə ağlını itirmiş bir adam kimi görünə bilərəm, ancaq bir xahişim var: bu sözləri söyləməyi mənə qadağan etməyin!

Qadınlar üçün ən xoş hiss şirin məhəbbət sözlərinə qulaq asmaqdır. Ən ciddi rəhbər də bu məhəbbətə cavab vermək iqtidarında olmasa belə, dinləməkdən həzz alar. Rastinyak bu başlanğıcdan sonra boğuc səslə ürəyini açmaqda davam etdi. Madam de Nusingen ona təbəssümləri ilə ürək verir, knyaginya Qalatyonun lojasından çıxma anı dərsə ara-sıra nəzər salırdı. Rastinyak, baronun öz arvadını evə aparmaq üçün gəldiyi dəqiqəyə qədər, madam de Nusingenin lojasında qaldı.

Ejen baronessaya müraciətlə:

– Madam, – dedi, – mən hersoginya Karilyanonun balından əvvəl sizin hüsurunuza gəlmək şərəfinə ümidvaram.

Girdə üzündən xətli hiyləgərlik yağın yağın elzalı alman ləhcəsi ilə cavab verdi.

– Madam ki baronessa sizi dəvət etmişdir, əziz bir qonaq olacağınıza əmin ola bilərsiniz.

Madam de Bosean artıq yerindən qalxmışdı və d'A uda ilə birlikdə getməyə hazırlaşdı. Ejen kuzinası ilə vidalaşmaq üçün madam de Boseanın lojasına doğru gedərkən düşündü: “İşlərim yağ kimi gedir. O: “Siz məni sevə bilərsinizmi?” sualımdan o qədər də qorxmadı. Artıq atım şah qalxmışdır, yəhərin üstünə sıçrayıb çapa bilərəm”.

Zavallı tələbə baronessanın başqa bir şeylə maraqlandığından bixəbəridi: baronessa də Marsedən ürəkləri parçalayan son və qəti bir məktub intizarında idi. Öz uydurma müvəffəqiyyətinə valeh olan Ejen vikontessanı hamının ekipaj gözlədiyi bayır kolonnadasına qədər ötürdü.

Ejen ayrıldıqdan sonra portuqaliyalı gül-gül madam de Boseana dedi ki:

– Sizin kuzeni tanımaq mümkün deyil. O mütləq bankı acaqdır. Bu gənc, ilanbalığı kimi qıvrıq tərənir. Zənnimcə, . Təsəlliyyə ehtiyacı olan qadını onun üçün tapmağı yalnız siz bacara bilərsiniz.

Madam de Bosean:

– Ancaq, – dedi, – bu qadının ondan ayrılan şəxsi hələ də sevib-sevmədiyini bilmək lazımdır.

Ejen İtalyan bulvarından Nev-Sent-Jenevye küçəsinə qədər piyada getdi. O, gözəl xəyallar içində çırpınırdı. O, vikontessa və madam de Nusingenin lojalarında oturduğu zaman qrafinya də Restonun ona diqqətlə baxdığını aydın görürdü. Bundan belə bir nəticə çıxarmaq olardı ki, qrafinyanın qapıları onun üçün bağlı qalmayacaqdır. Ejen marşal Karilyanonun arvadına xoş gələcəyinə ümid bəsləyirdi. Bu sürətlə yüksək Paris cəmiyyətinin zirvələrində o, dörd mühüm tanışlıq qazanmış olacaqdı. O, ümumi maddi mənafeələrin mürəkkəb mexanizmində bir çarxdan yapışaraq, maşının üst qatına çıxmaq lazım gəldiyini anlayırdı. Nə vasitə ilə bunu əldə etmək mümkün olduğunu dumanlı şəkildə düşünsə də, əsas çarxın bir hissəsi ola bilmək üçün özünü kifayət qədər qüvvətli hiss edirdi. “Əgər baronessa Nusingen mənimlə maraqlanarsa, ərinə necə idarə etməyi mən ona öyrədərəm. Onun əri qızıl dağlarını yerindən tərətmişdir, o, mənim birdən-birə varlanmağıma kömək edə bilər”. Ejen bunu özünə açıq söyləmirdi, o, hələ hər bir şeyi nəzərə almaq və hesaba gətirmək, hər bir vəziyyəti rəqəmlərə keçirmək üçün siyasətçi

ola bilməmişdi. Onun fikirləri hələ pənbə buludlar kimi üfəqdə üzürdü və Votrenin ideyaları kimi kobud deyildi, lakin bunlar vicdan ocağında yandırılmış olsaydı, qalığı da təmiz olmazdı... İnsanlar öz vicdanları ilə bu cür sazişlərə girdiklərindən nəslimizin açıqdan-açığa qəbul etdiyi bir mənəvi səfalətə düşər olurlar. Nəslimizin arasında isə şəhər işlərə güzəştə getməyən və doğru xətdən azacıq əyilməyə cinayət kimi baxan açıqürəkli möhkəm iradəli insanlara, Molyerin Alsesti* və bir az bundan əvvəl V İter Skottun romanında təsvir edilmiş Cenni Dins* ilə atası kimi sənətkarənə xilqətləri vermiş gözəl sədaqət nümunələrinə az-az hallarda təsadüf edilir. Lakin kim bilir, bəlkə də, tamamilə başqa məzmunlu bir əsər də bu dərəcədə dramatik və gözəl əsər ola bilər: bu da yüksək cəmiyyətdə dolaşan bir şöhrətpərəstin, bir tərəfdən xarici ədəb qaydalarına riayət etmək, o biri tərəfdən, eyni zamanda, öz məqsədinə nail olmaq üçün şərdən yaxa qurtarmaq məqsədi ilə öz vicdanını dola bac yollarla aparmasının bədii təsviridir. Ejen pansiona çatana qədər artıq madam de Nusingenə məhəbbət bağladı: o, Ejenin nəzərində, qaranquş kimi zərif və yaraşqlı görünürdü. Gözlərindəki nəvaziş, ipək kimi yumşaq olduğunu andıran və altında qan axdığı görünən incə dərisi, insanı valeh edən səsi, sarı saçları yadına düşdü. Bəlkə də, tez-tez yeridiyi üçün iti hərəkət edən qan dövrəni başladığından, məftunluğu da daha şiddətlənmişdi. Tələbə Qorio atanın qapısını döydü:

– Əziz qonşum, mən madam Delfina ilə görüşdüm.

– Harada?

– İtalyan operasında.

– O, vaxtını yaxşıımı keçirdi? İçəri girin.

Qoca, əynində köynək ayağa durdu, qapını açıb yenə tələsik yatağına uzandı. Sözüənə davam edərək:

– Danışın, danışın görüm, – deyər xahiş etdi.

Ejen Qorionun otağına birinci dəfə idi ki girirdi. Odur ki qızının calalına valeh olduqdan sonra atasının yaşadığı mağaranı gördüyü zaman heyrləndi. Pəncərələr pərdəsiz, rütubət basmış, divarların kağızları soyulmuş və bükülmüşdü, bəzi yerlərdə üstündən saralmış suvaq görünürdü. Qoca, miskin bir çarpayıda uzanmışdı. Üstündə nazik yorğan, ayaq tərəfində isə Vokenin köhnə paltarlarından tikilmiş içi pambıqlı örtük vardı. Döşəmədən rütubət iyi gəlirdi, otağı toz basmışdı. Pəncərənin qarşısında qırmızı ağacdən köhnə, yekəqarın bir görünürdü. üzüm meynəsi kimi əyri, budaqlı və yarpaqlı mis dəstələri vardı. Taxta lövhəli köhnə bir əlüzyuyanın üstündəki ləyənin içində bir su qabı, yanında isə üz qırmaq alətləri görünürdü. Otağın bir küncünə ayaqqabılar atılmış, baş tərəfində qapısız, mərmər lövhəsiz kiçik gecə stolu qoyulmuşdu. Buxarının içində küldən əsər belə görünmürdü. Yan tərəfdə qoz ağacından , aşağı tərəfi arakəsməli düzbucaq bir stol görünürdü. Qorio ata gümüş qablarını həmin bu stolun üstündə əzmışdi. Yöndəmsiz yazı stolunun üstünə Qorionun şlyapası qoyulmuşdu. Oturacağına saman doldurulmuş kreslo və iki stul bu səfalət yuvasının mənzərəsini tamamlayırdı. Çarpayı örtüyü əs i parçası ilə tavana bağlanmışdı. Pərdə əvəzinə ucuz, dama-dama ağ və qırmızı çit parçaları sallanmışdı. Ən yoxsul bir qasid belə Qorio atanın madam Vokenin evində yaşadığı kimi səfil həyat sürməzdi. Bu otağın təkə görünüşü insanı üşütməyə salır, ürəyini sıxırdı. O, bir dustaqxana kamerasına, həm də ən pis kameraya

bənzəyirdi. Xoşbəxtlikdən, Qorio ata şamı kiçik şkafın üstünə qoyduğu zaman tələbənin üzündəki ifadəni görməmişdi. Yorğanı çənəsinə qədər çəkmiş qoca üzünü Ejenə doğru çevirdi.

– Yaxşı, bir deyin görüm, hansı qızımı daha çox bəyəndiniz: madam de Restonu, yoxsa madam de Nusingeni?

Tələbə dedi:

– Mən madam Delfinani öz atasını daha çox sevdiyinə görə üstün tuturam.

Qorio Ejenin bu hərərətli sözləri müqabilində minnətdarlıq hissi ilə əlini yorğanın altından çıxardı və tələbənin əlini sıxdı. Mütəəssir olan qoca:

– Sağ olun, sağ olun, – deyə təkrar edirdi. – Bəs o, mənim barəmdə bir söz demədi?

Rastinyak baronessanın atası haqqında söylədiklərini bəzəkli bir şəkildə nəql etdi. Qorio ona Allahın səsi kimi qulaq asırdı.

– Mənim əziz balam! Bəli, bəli, o, məni çox sevir. Lakin siz onun Anastazi haqqında söylədiklərinə inanmayın. Bilirsinizmi, iki bacı məni bir-birinə qısqanır. Bu da onların necə mehriban olduğunu sübut etmirmi? Madam de Resto da məni çox sevir. Mən bunu bilirəm. Ürəyimizi dərindən görən və niyyətlərimizə görə bizə qiymət verən Allah hər birimizi yaxşı tanıdığı kimi, mən də uşaqlarımın qəlbinə yaxşı bələdəm. Qızlarımın hər ikisi mehribandır. Mənim yaxşı kürəkənlərim olsaydı, tamamilə xoşbəxt olardım! Yer üzündə tam xoşbəxtlik, əlbəttə, yoxdur. Ah, mən onlarla birlikdə yaşaya bilsəydim, yalnız onların səsinə eşidə bilsəydim, bir yerdə yaşadığımız zamanlar onları hər gün gördüyüm kimi yenə həmişə öz yanımda görsəydim, gəlib-getdiklərini bilsəydim, ürəyim şadlığından oynardı! Onlar qəşəngmi geyinmişdilər?

Ejen:

– Bəli, – dedi. – Lakin cənab Qorio, bu necə ola bilər: qızlarınız calal içində, siz isə daxmada yaşayırsınız?

Qorio, sanki, qayğısız halda:

– Doğrusunu bilmək istəsəniz, – dedi, – yaxşı otaq mənim nəyimə lazımdır? Bunu sizə izah etməkdə çətinlik çəkirəm, iki sözü bir-birinə bağlaya bilmirəm. – Sonra əlini sinəsinə vuraraq: – Mənim nəyim varsa bur dadır, – dedi. – Bütün varlığım qızlarıma bağlıdır. Əgər onların güzəranı xoş keçirsə, əgər onlar xoşbəxtdirlərsə, bəzəkli paltarlarda gəzirlərsə, evləri xalçalarla döşənmişsə, mənim paltarımın hansı mahuddan tikilməsinin və mənim harada yatmağımın nə mənası var? Qoy onların yeri isti olsun, o vaxt mənə də soyuq olmaz, qoy onların ürəyi şad olsun, mənim də ürəyim darıxmaz. Onların dərdindən başqa mənim heç bir dərdim yoxdur. Siz ata olduqdan sonra uşaqlarınızın danışığını eşitdiyiniz zaman özünü: “Bu mənim balamdır!” deyəcəksiniz, bu balaların əti sizin ətinizdən, qanı sizin qanınızdan olduğunu, bu uşaqların qanınızın gülü olduğunu hiss edəcəksiniz, o zaman siz onların vücudunda kök saldığınızı, onlar yeridiyi zaman siz də hərəkət etdiyinizi zənn edəcəksiniz. Hər yerdə mən ancaq qızlarımın səsinə eşidirəm. Onların bir məyus baxışını görsəm, qanım donar. Bir zaman siz də görəcəksiniz ki, uşaqların

səadəti ata üçün öz səadətindən yüksəkdir. Mən sizə bunu izah etmək iqtidarında deyiləm: bu, qəlbin daxili ehtizazlarıdır, insan könlündəki fərəh də bu ehtizazlardan doğur. Bir sözlə, mən üçqatlı həyat sürürəm. İstəsəniz sizə maraqlı bir şey söyləyə bilərəm. Bilirsinizmi, mən Allahı ata olduqdan sonra tanıdım. Bütün varlıq ondan əmələ gəlmişdir; o, hər yerdədir, hər an mövcuddur. Mənimlə qızlarımın münasibəti də belədir. Allahla mənim aramda yalnız bir fərq vardır ki, o da budur: Allah-taalanın yaratdığı dünya özü qədər gözəl deyil, mənim qızlarım isə məndən gözəldir; odur ki mənim məhəbbətim Allahın dünyaya olan məhəbbətindən böyükdür. Onlar mənim qəlbimə o qədər yaxındır ki, mən sizin onları axşam görəcəyinizi düşünürdüm. Yarəb! Əgər bir kişi mənim Delfinama səadət versəydi, – qadın isə hərarətlə sevildiyi zaman məsud olur, – mən onun ayaqqabılarını təmizləməkdən, ona nökrəçilik etməkdən feyz alardım. Qulluqçulardan öyrəndiyimə görə, bu de Marse ağa alçaq bir köpəkdir. Onun başını əzmək üçün mənim daim əllərim geyişir. Belə bir qadını, belə bir c vahiri, belə bir bülbül səsini, heykəl kimi yaraşıqlı bir qadını sevməmək mümkündürmü? Mən təəccüb edirəm. Bu Elzas çuvalına ərə getdiyi zaman qızımın gözü kormu idi? Hər ikisi gözəl, nəzakətli gənclərə ərə getməli idi. Çarəm nəydi, onlar öz istədiklərini edirdilər.

Qorio atanın əzəmətli görünüşü vardı. Ejen onu ilk dəfə alovlu ata məhəbbətinin şəfəqləri içində görürdü. Qüdrətli hisslərin insandan insana keçmək qabiliyyəti var. Ən nadan bir vücut belə həqiqi, qüvvətli məhəbbətlə aldığı zaman dərhal şölə saçmağa başlayır, siması dəyişir, hərəkətləri canlanır, səsi ahəngdar olur. Ehtirasın təsiri altında küt adamlar belə dil açar, nitqlə olmasa da, fikir etibarilə parlar, sanki, nur içində hərəkət edirlər. İndi də belə idi: qocanın hərəkətlərində böyük aktyorlara məxsus təsirli bir qüvvə hiss olunurdu. Bəli, məgər bizim ən yaxşı hisslərimiz iradəmizin şairanə ifadələri deyilmi?

Ejen Qorio atadan soruşdu:

– Demək, onun mütləq de Marsedən ayrılacağını sizə söyləsəm, məyus olmazsınız? Bu lovğa onu atmış və knyaginya Qalatyonun yanında yuva salmışdır. Mənə gəlincə, mən bu axşam madam Delfinaya dəlicəsinə aşiq olmuşam.

Qorio ata bağırırdı:

– Belə deyin?!

– Bəli. Deyəsən, mən də onun xoşuna gəlmişəm. Biz bir saat məhəbbətdən danışdıq, birisi gün, yəni şənbə gününü isə mən onun yanına getmək fikrindəyəm.

– Ah, o, sizi bəyənmiş olsaydı, əzizim, mənim sizi nə qədər sevəcəyimi bilsəydiniz! Siz mərhəmətli adamsınız, siz ona əzab verməzdiniz. Əgər siz ona xəyanət etsəniz, sizin boğazınızı mən özüm üzəcəyəm. Başa düşürsünüzmü, qadın ancaq bir dəfə sevir. Aman, yarəb! Cənab Ejen, mən nə alçaq sözlər danışiram! Siz burada üşüyürsünüz. Aman, yarəb! Demək, siz onunla söhbət etdiniz. O, mənə bir şey söyləməyi xahiş etmədi?

Ejen “heç bir şey” düşündüsə də:

– O, – dedi, – sizə hərarətli qızlıq busəsini yetirməyi xahiş etdi.

– Sağ olun, qonşu, gecəniz xeyrə qalsın, sizə şirin yuxular arzu edirəm, mənim isə bu saat söylədiklərinizin sayəsində şirin yuxu görəcəyimə şübhə yoxdur. Allah sizə hər işdə kömək olsun! Bu axşam siz mənim üçün mələk yerində idiniz, sizdə qızımın rəyihəsini duydum.

Ejen isə yatağına uzanaraq düşündürdü:

– Yazıq! Bu, daşürəkli adamlara da təsir edərdi. Qızı öz atasının dərini Türkiyə sultanının dərini çəkdiyi qədər çəkirdi.

Bu söhbətdən sonra Qorio ata öz qonşusuna sirdaş, dost nəzəri ilə baxmağa başladı. Onların arasında qocanı başqa bir şəxsə bağlaya biləcək yeganə bir tel yaranmışdı. Ehtiras heç vaxt aldadıcı olmaz. Qorio ata belə təsəvvür edirdi ki, Ejen Delfinanın xoşuna gələrsə, o, öz qızına daha yaxın olar, onunla tez-tez görüşə bilər. Bundan başqa, qoca çəkdiyi iztirablarının səbəblərindən birini açıb Ejenə söyləmişdi. O, gündə yüz dəfə madam de Nusingenə xoşbəxtlik arzu edərdi, halbuki Delfina indiyə qədər məhəbbət sevinclərini duya bilməmişdi. Əlbəttə, Ejen Qorio atanın gözlərinə sevimli gənc kimi göründüyündəndir ki, qızının məhrum olduğu bütün nəşələri Rastinyakın ona verə biləcəyini düşündürdü. Bu surətlə Qorio ata öz qonşusu ilə dost oldu, bu dostluq getdikcə daha da möhkəmləndi; bu dostluğu nəzərə almasaydıq, hekayətimizin nəticəsi də aydın olmazdı.

O birisi gün, səhər naharı zamanı Qorio atanın Rastinyakın yanında əyləşib gərgin diqqətlə ona baxması və Ejenə söylədiyi bir neçə kəlmə, həm də qocanın, adətən, gips maskasına oxşayan simasındakı dəyişiklik bütün kirayənişinlərin heyrətinə səbəb olmuşdu. Bu söhbətdən sonra Ejen birinci dəfə görən Votren, sanki, onun ürəyindən nələr keçdiyini öyrənmək istəyirdi. Ejen bu gecə, yatağına uzanmazdan əvvəl, gözləri qarşısında açılan həyat üfüqlərinin genişliyini ölçdü, indi isə Votrenə rast gəldikdə onun təklifini yada salıb, özünü saxlaya bilmədi və varlı bir adaxlıya baxan xeyirxah gənc kimi, Viktorinaya nəzər saldı. Təsədüfən Ejenin və qızın gözləri rastlaşdı. Zavallı qız Rastinyakın təzə paltarda cazibədar olduğunu etiraf etməli idi. Qızla mənalı nəzərlərlə baxışdıqdan sonra Ejen bu nəticəyə gəldi ki, bütün gənc qızları həyəcana gətirən və ilk rast gəldikləri yaraşqlı kişiylə onlarda meyil oyadan dumanlı eşq hissləri Viktorinaya da sirayət etmişdir. Daxili bir səs deyirdi: “Səkkiz yüz min frank”. Bununla belə, Ejen özünü yenə dünənki günün hadisələrinə qaytarıb, madam de Nusingenə bəslədiyi uydurma məhəbbətin onu pis fikirlərdən uzaqlaşdırma biləcəyinə qərar verdi:

Rastinyak dedi:

– Dünən italyan operasında Rossininin “Sevilya bərbəri”ni göstərirdilər. Mən ömrümdə belə gözəl musiqi eşitməmişəm. Yarəbbi, italyan operasında loja sahibi olmaq nə böyük səadətdir!

Qorio ata ağasının hərəkətlərini duyan bir köpək kimi dərhal ənin mənasını başa düşdü.

Voke dedi:

– Siz kişilər yağ içində üzürsünüz, kefiniz istədiyinizi edirsiniz.

Votren soruşdu:

– Siz evə nə ilə qayıtdınız?

– Piyada qayıtdım, – deyə Rastinyak cavab verdi.

Rastinyakı yolundan azdırmaq istəyən Votren sözün davam edərək:

– Bax belə yarımçıq nəşələr mənim xoşuma gəlməz: mən öz kəret minmək, öz lojamda oturmaq və evimə kəret qayıtmaq istərdim, – dedi. – Ya hər şey, ya da heç bir şey – budur mənim şüarım.

Voke təsdiqlə:

– Yaxşı şüardır, – dedi.

Ejen Qorio ataya pıçıldadı:

– Siz madam de Nusingeni ziyarət etmək istəmirsinizmi? O, sizi fərəhlə qəbul edər, o, mənim barəmdə təfəsilatı öyrənmək istəyəcək. Mənə məlumdur ki, o, mənim kuzinam madam de Boseanın evini görmək üçün hər şeyə hazırdır. Mənim onu çox sevdiyimi və bu arzu əməl etmək üçün düşündüyümü ona söyləməyi unutmazsınız.

Rastinyak tələsik Hüquqşünaslıq məktəbinə getdi. O, bu miskin evdə mümkün dərəcədə az qalmaq istəyirdi. Bütün günü şəhəri dolaşdı. Baş qızdırma içində yanırdı: həddən artıq cəsarətli ümidlərlə yaşayan bütün gənclər bu vəziyyətə yaxşı bələddirlər. Ejen Votrenin gətirdiyi dəlillərin təsiri altında cəmiyyət həyatının ziddiyyətlərinə dalmışdı ki, bu halda Lüksemburq bağının* qapısında dostu Byanşona təsadüf etdi.

tələbə soruşdu:

– Nə olub belə, çox ciddi görünürsən?

– Axmaq fikirlər mənə rahatlıq vermir.

– Necə yəni axmaq fikirlər? Fikirlər üçün dərman var.

– Nə dərmanı?

– Onları icra etmək... dərmanı.

– Sən zarafat eləyirsən, çünki bilmirsən məsələ nə yerdədir. Russonu oxumusanmı?

– .

– Yadındadırmı, Russoda belə bir yer var: o, oxucuya bir sual verir, soruşur ki, əgər Parisdən kənara çıxmadan, yalnız bir arzu ilə Çində qoca bir mandarin¹ öldürmək və bunun sayəsində varlanmaq mümkün olsaydı, oxucu nə edərdi?

– Yadımdadır.

– Bəs bu barədə fikrin nədir?

– Boş şeydir. Mən bu saat otuz üçüncü mandarini öldürməklə məşğulam.

– Zarafat eləmə. Sözümə qulaq as, əgər belə bir şeyin mümkünlüyünü sənə sübut etsələr və buna nail olmaq üçün yalnız başınla bir işarə etmək kifayət olduğunu söyləsələr, neylərdin?

– Sənin mandarinin çox qocadırmı? Sözün doğrusunu axtarsan, sənin mandarinin qoca, ya cavan, sağlam, ya iflic olmasının... yox, yox, lənət şeytana.

– Sən yaxşı oğlansan, Byanşon. Bəlkə, iş belə oldu: sən bir qadına aşiq olmusan, bütün varlığını onun yolunda verməyə hazırsan, onun bərbəzəyi, karet , arzu etdiyi şeylər üçün ona çoxlu pul lazımdır, onda nə edərdin?

– Heç daxli var? Sən əvvəlcə mənim ağılımı əlimdən alırsan, sonra da təklif edirsən ki fikirləşim.

– Ah, Byanşon, mən dəli oluram, mənə əlac tap. Mənim iki bacım var, hər biri gözəllik və bəkarət məlakəsidir. Mən istəyirəm ki, onlar xoşbəxt olsunlar. Onlara cehiz vermək üçün beş il ərzində mən iki yüz min frankı haradan tapa bilərəm? İnsan həyatında elə hadisələr olur ki, xırda-xırda udmaqdan, iri qumar oynamaq lazım gəlir.

– Sən həyata yenidən qədəm basan hər kəsin qarşısında duran sualı mənə təklif edirsən; sən Qordi düyünü* bir qılınc zərbəsi ilə istəyirsən. Əzizim, bunun üçün olmaq lazımdır, yoxsa katorqaya sürülersən. Mən şəxsən atamdan miras aldığım mövqeyi tutaraq, əyalətdə özüm üçün yaratmaq istədiyim sadə həyatla da xoşbəxt ola bilərəm. İnsan meyilləri böyük ərazidə olduğu kimi, kiçik bir sahədə də tamamilə təmin edilə bilər. Napoleon gündə bir dəfə nahar edərdi, hətta kapusinlər¹ xəstəxanası yanında yaşayan təbib tələbənin saxladığından çox məşuqə saxlamazdı. Əzizim, bizim xoşbəxtliyimiz hər vaxt ayaqlarımızın altı ilə təpəmiz arasındakı hüdudda olacaqdır və bu xoşbəxtliyin qiyməti ildə bir milyon, yaxud yüz luidor olsa belə, ondan eyni daxili bir hiss duyacağıq. Mən sənin çinlinin həyatına səs verirəm.

– Sağ ol, Byanşon, sən mənim ürəyimi sakitləşdirdin! Biz səninlə həmişəlik dost olaraq qalacağıq.

Tələbə isə sözünə davam edərək:

– Sözümə qulaq as, – dedi. – Mən bu saat Küvyenin* müəssisəsindən gəlirəm. Oradan çıxıb Botanika bağına getdiyim zaman Puare ilə Mişononu gördüm; skamyada əyləşib, keçən ilki qarışıqlıqlar vaxtında eputatlar palatasının yanında gördüyüm bir şəxslə söhbət edirdilər. Mənə elə gəldi ki, bu adam adi, özünü nəcib rantye kimi göstərən polis nəfəridir. Gəl bu bir cüt şəxsin işlərinə bələd olaq; bunun səbəbini mən sənə sonra başa salaram. Hələlik, salamat qal, saat dördə yoxlamada olmalıyam.

Ejen evə qayıtdığı zaman Qorio ata onu qapının ağzında gözləyirdi. Qoca:

– Buyura bilərsiniz, bu məktub ondandır, – dedi. – Amma nə gözəl xətti var!

Ejen məktubu açıb oxudu:

“Hörmətli cənab, atam mənə sizin italyan musiqisini sevdiyinizi söylədi. Lojamda əyləşməklə mənə məmnun edəcəyinizdən çox şad olaram. Şənbə günü Fodor ilə Pelleqrini* oxuyacaqlar, – xahişimi rədd etməyəcəyinizə əminəm. Cənab Nusingen də mənim xahişimə şərikdir və sadəcə, nahara bizə gəlməyinizi rica edir. Sizin buna razılıq verməyiniz onu çox məmnun edər, məni ötürmək kimi ağır bir ailə vəzifəsini daşımaqdan azad edə bilər. Cavab verməyə də bilərsiniz, eləcə gəlin. Mənim minnətdarlığımı qəbul edin.

D.de N.”

Ejen məktubu oxuyub qurtardıqdan sonra qoca dedi:

– Məktubu mənə göstərin. – Sonra məktubu iyləyə-iyləyə: – Siz, əlbəttə, gedəcəksiniz, deyilmi? – deyə soruşdu. – Məktubun nə gözəl ətri var! Ona qızımın barmaqları toxunmuşdur.

Rastinyak düşündü: “Qadın kişinin boynuna belə asanlıqla atılmaz. O, de Marseni qaytarmaq üçün məndən istifadə etmək niyyətindədir. Qadın yalnız hirsindən belə addım ata bilər”.

Qorio ata soruşdu:

– Nə fikirləşirsiniz, fikirləşməyə nə var ki?

Ejen o dövrdə bir çox qadının şöhrətpərəstlik həvəsinə düşdüyündən xəbərsizdi. O, madam de Nusingenin Sen-Jermen civarına yol açmaq üçün hər fədakarlığa hazır olduğunu bilmirdi. Bu dövrdə Sen-Jermen civarı məclislərində, yəni Kiçik sarayın stats-damaları* arasında qəbul edilmək hər bir qadın üçün böyük şərəf sayılırdı. Bu sarayda madam de Bosean, onun dostları hersoginya Morfinyez və de Lanje birinci yerdə əyləşmişlər. Yalnız Rast nyak Şosse d’Anten xanımlarının kəhkəşan kimi parlayan bu bir neçə qadının yüksək dairəsinə düşmək üçün can atdıqlarını, çılgın ehtirasla çırpındıqlarını bilmirdi. Lakin Ejenin inamsızlığı ona xeyir verdi. Bu inamsızlıq sayəsində o, hər şeyə soyuqqanlı baxırdı. Madam de Nusingen ona başqalarının şərtini qəbul etmək deyil, özü şərt qoymaq kimi soyuqqanlılıq qabiliyyəti qazandırmışdı.

Rastinyak Qorio ataya cavab verdi:

– Bəli, gedəcəyəm.

Bu surətlə sadə bir maraq Ejeni madam de Nusingenə doğru sövq edirdi, lakin o, Ejenə etinasızlıq göstər, bəlkə də, Ejen ona ehtirasla meyil edərdi. Hər halda, Ejen sabahkı günü və özünün dəvət saatını səbirsizliklə gözləyirdi. İlk intriqa bir gənc üçün ilk məhəbbətdən az cazibədar deyildir. Müvəffəqiyyət qazanacağına əmin olması onun qəlbində fərəhli hisslərin doğmasına səbəb olur, ancaq kişiler bunu etiraf etməzlər, halbuki bəzi qadınların bütün sehrkarlığı və cazibəsi də bundadır. Qələbənin çətin, yaxud asan əldə edilməsindən asılı olmayaraq, ehtiraslı arzular od kimi alışıb-yanmağa başlayır. Bütün insan ehtirasları, əlbəttə, məhəbbətin səltənətini iki müxtəlif aləmə ayıran bu iki təməl üzərində yaranır. Bəlkə də, bu təqsimat temperamentlərin mürəkkəb olmasından irəli gəlir, hər halda, nə deyirlərsə desinlər, temperament məsələsi bəşər cəmiyyətində əsas rol oynayır. Əgər melanxoliklərin vəcd dərəcəsinə

çatması üçün müxtəlif işvəkarlıqlara ehtiyac vardısı, çılgın, həssas yaxud sanqviniklər* həddən artıq inadlı müqavimətə rast gəldikləri zaman dava meydanından qaça da bilərlər. Başqa sözlə, elegiya limfadan, difiramb isə öd kisəsindən asılıdır.

Ejen paltarını dəyişdikcə, gənclərin istehzadan qorxduqları üçün bu barədə bəhs etməyi sevmədiyinə baxmayaraq, onların mənliyini oxşayan xırda, lakin xoş hisslər keçirirdi. Ejen, gənc qadının onun tellərinə oğrun nəzərlə baxacağını düşünə-düşünə, saçlarına sığal verdi. O da, bal üçün bəzəkli paltarlarını geyinən gənc qız kimi, uşaqcasına hərəkətlə bir az əzilib-büzüldü və frakını düzəltdiyi zaman məftun nəzərlə incə belini süzdü. Öz-özünə: “Əlbəttə, vücudları daha yaraşıqsız olan gənclər də var!” – dedi. Sonra aşağı düşdü. Artıq hamı süfrənin ətrafında əyləşmişdi. İçəri girəndə zərif görünüşü haqqında söylənilən axmaq zarafatlar dolu kimi yağsa da, Ejen tab gətirdi. Ailə pansionlarında hökm sürən adətlərdən biri də budur ki, səliqə ilə geyinmiş şəxsə baxdıqda təəccüb edirlər. Orada təzə paltar geyəndə hər kəs bu barədə bir söz deməyi özünə borc bilir.

Byanşon at müşqurlayırmış kimi ağzını marçılatdı.

Madam Voke:

– Lap anadangəlmə per və hersoqdur! – dedi.

Madmazel Mişono soruşdu:

– Siz qəlbləri fəth etməyəmi gedirsiniz?

Rəssam çığırdı:

– Quqquluqu!

Muzey məmuru dedi:

– Zövcənizə salamlar yetirin!

Puare soruşdu:

– Məgər cənab Rastinyakın zövcəsi var?

Votren məzhəkəli bir yanıltmac kimi, bazar alverçisinin tonu ilə bağırdı:

– Zövcə nə zövcə, lap əntiqəsi, dənə-dənə satılır, suda batmaz, rəngi getməz, qiyməti iyirmi beşdən qırxa kimi, dama-dama, son , yuyular yırtılmaz, yarısı ipək, yarısı kətan, ay alan, ay satan, diş ağrısı, baş ağrısı, hər şeyin dərmanı Kral ibb kademiyaı tərəfindən bəyənilmişdir. Uşaq üçün ən yaxşı dərman, başın ağrıyır, iç, mədən xarab oldu, iç, ayağın bağılıdır, iç, qulağın, gözün ağrıdı, iç! Sual edirsiniz ki, bu necə dərmandır, qiyməti iki su? Yox, lap havayı. Pulsuz satıram. Böyük Moğolun* sifarişlərindən artıq qalıb, bütün Avropa hökmdarları, Baden hersoqu hələ bunun tamaşasına gəlmişdir! Buyurun, yol açıqdır. Yolda kassaya dəyərsiniz! Çalğıçılar gəlsin! Brum-lyə-lyə, trin-lyə-lyə, bum-bum! – Sonra isə xırıltılı səslə əlavə etdi: – Ey, klarnet, düz çalsana! Yoxsa atanı yandıraram!

Voke məmnun halda:

– Vallah, bu, qiyamət adamdır, ömrün boyu onunla darıxmazsan.

Votrenin bu əyləncəli çıxışından sonra, sanki, bir işarə ilə gurlayan qəhqəhələr və zarafatlar arasından, Ejen madmazel Tayferin madam Kutürə tərəf əyilib nə isə pıçıldayarkən, ona tərəf oğrun-oğrun baxdığını hiss etdi.

Birdən Silviya:

– Kabriolet gəldi, – dedi.

Byanşon soruşdu:

– Görəsən, o, harada nahar edir?

Ejen:

– Cənab Qorionun qızı baronessa de Nusingenin evində.

Bu adı eşidər-eşitməz hamı vermişel fabrikantına tərəf baxdı, o isə qibtə ilə Rastinyaka baxırdı.

Ejen Sen-Lazar küçəsində zərif üslubda tikilmiş, incə sütunlu, sadə dəhlizli, Parisdə “sevimli” adlanan evlərdən birinə yaxınlaşdı: bu, tipik bankir evi idi. Ev çox bahalı şeylərlə dolu idi. Pilləkənlərin mozaik mərmər meydançaları, gipsdən tökülmə naxışları var idi. Madam de Nusingen italyan zövqündə işlənmiş və qəhvəxana stilinə bənzəyən üslubda döşənmiş kiçik salonda idi. Baronessa məyus görünürdü. Onun öz məyusluğunu hiss etdirməyə çalışması o qədər səmimi idi ki, Ejen mütəəssir olmaya bilməzdi. Ejen bu gözəl qadını öz gəlişi ilə sevindirmək ümidində olduğu halda, onu qüssə içində gördü. Bu qəribə hal Ejenin mənliyinə toxunurdu.

Pərişan halı haqqında zarafatla bir-iki kəlmə söylədikdən sonra Ejen ciddiyyətlə:

– Sizin etimadınızı qazanmaq üçün mənim haqqım azdır, baronessa, – dedi. – Ancaq mən sizin səmimiyyətinizə inanıram: əgər sizi darıxdırıramsa, bunu mənə açıq söyləyə bilərsiniz.

Delfina:

– Rica edirəm, qalın, – dedi. – Cənab Nusingen evdə nahar etməyəcək, siz isə getsəniz, mən lap tək qalaram, halbuki qətiyyənlə yalnız qalmaq istəmirəm, pərişanlığımı dağıtmalıyam.

– Bəs sizə nə olmuşdur?

– Mən bunun səbəbini hər kəsə söyləsəm də, sizə söyləməyəm.

– Mənsə bilmək istəyirəm. Belə məlum olur ki, bu sirdə mənim də bir rolum var.

– Bəlkə də! Amma yox, ailə davalarıdır, onları qəlbimdə gizlətməkdən başqa çarəm yoxdur. Məgər mən sizə o dəfə söyləmədimmi? Mən heç də xoşbəxt qadın deyiləm. Qızıl zəncirlər ən ağır zəncirlərdir.

Bir qadın bir gəncə bədbəxt olduğunu söylədiyi zaman, bu gənc ağıllı isə, yaxşı geyinmişsə, cibində min beş yüz frankı varsa, o, Ejenin düşündüyünü düşünməli və özündən məmnun qalan lovğa adam olmalı idi.

Ejen:

– Sizə bundan artıq nə lazımdır? – dedi. – Siz gəncsiniz, gözəlsiniz, zənginsiniz, sevilirsiniz.

Delfina başını yırğalayaraq, kədərli səslə:

– Mənim barəmdə danışmaya da bilərik, – dedi. – Bir yerdə nahar edərik, sonra isə gözəl musiqiyə qulaq asmağa gedərik. – Sonda o, ayağa durub, nadir təsadüf edilən zərif İran naxışlı ağ k şmir paltarını göstərərək: – Məni bəyənirsinizmi? – deyə soruşdu.

Ejen cavab verdi:

– Mən istərdim ki, siz bütün varlığınızla mənim olasınız. Siz cazibədarsınız.

O, acı təbəssümlə:

– Bu, sizin üçün kədərli qazanc olardı, – dedi. – Burada heç bir şey sizə bədbəxtliyi xəbər vermir, halbuki zahiri sakit görkəmə baxmayaraq, mən dərin məyusluq içindəyəm. Bu dərd məni yatmağa belə qoymur, mən gözəlliyimi də itirəcəyəm.

Ejen etiraz etdi:

– Yox, yox, bu ola bilməz! Mən sadıq məhəbbətin belə unutmura bilmədiyi kədərlərin nədən ibarət olduğunu bilmək istərdim.

– Mən öz kədərimi sizə etibar edib lap danışsaydım, siz məndən qaçardınız. Sizin mənə bəslədiyiniz məhəbbət yalnız adi bir kişi eşqbazlığıdır. Əgər məni həqiqətən sevsəydiniz, siz də mənim kimi naümid olardınız. Mənim sükut etməyə məcbur olduğumu görürsünüz. Yalvarıram, başqa şeylərdən söhbət edək. Gedək, otaqlarımı sizə göstərmək istəyirəm.

Rastinyak buxarının yanındakı balaca divanda madam de Nusingenin yanında əyləşərək:

– Xeyr, – dedi, – burada oturaq.

Ejen cəsarətlə onun əlindən tutdu. Delfina müqavimət göstərmədi, hətta Ejenin əlini həyəcanla, qüvvətlə sıxdı: onun dərin həyəcan içində olduğu görünürdü.

Ejen:

– Sözlərimə qulaq asın, – dedi. – Əgər sizin bir dərdiniz varsa, mütləq mənə söyləməlisiniz. Mən siz , yalnız sizi üçün sevirəm. Söhbətimizə davam edək, dərdinizi mənə açmalısınız, bir düjün adam

öldürmək belə lazım gələrsə, mən sizin dərdinizi dağıtmalıyam. Əks təqdirdə mən buradan çıxıb gedər, bir daha qayıtmaram.

Delfina naümid və birdən-birə onu bürümüş bir fikrin təsiri altında əlini alnına vuraraq:

– Yaxşı! – dedi. – Mən bu saat sizi imtahandan keçirərəm.

O, öz-özünə: “Bəli, başqa çarə yoxdur!” – deyə düşündü. Zəngi çaldı. İəri girən lakeydən:

– Baronun kareti hazırkıdır? – deyə soruşdu.

– Bəli, xanım.

– Mən kareti gedəcəyəm. Baronun inca mənim ekipajımı göndərərsiniz. Saat yeddidə nahar edəcəyik.

Sonra Ejenə əmr etdi:

– Gedək.

De Nusingenin kareti və bu qadınla yanaşı oturması tələbəyə yuxu kimi göründü.

Baronessa əmr etdi:

– Pale-Royal, fransız teatrına tərəf sürün.

Yolda, ehtimal ki, həyəcan keçirdiyindən, baronessa Rastinyakın suallarına cavab verməkdən çəkinirdi. Rastinyak bu dilsiz inadlı, dalğın müqavimətin mənasını başa düşməkdə acizdi.

Öz-özünə düşünürdü: “Mən bir an içində onu əlimdən çıxartdım”.

Kareti dayandı, baronessa onun həvəslənib söylədiyi çılğın sözlərini bir baxışla kəsərək:

– Siz məni sevirsinizmi? – soruşdu.

Ejen getdikcə artan təlaşını göstərmədən:

– Bəli, – dedi.

– Mən sizdən nə tələb edərsəm, mənim barəmdə pis fikrə düşməzsiniz ki?

– Qətiyyənlə.

– Siz mənə itaət etməyə hazırsınız mı?

– Gözlərim üstə.

Sonra Delfina titrək səslə soruşdu:

– Siz heç qumarxanada olmusunuz mu?

– Qətiyyən.

– Ah, mən azad nəfəs ala bilərəm. Siz mütləq udacaqsınız. Mənim kisəmi götürün, – dedi. – Götürün! Orada yüz frank var – xoşbəxt qadının ixtiyarında olan ancaq budur. Qumarxanalardan birinə girərsiniz. Harada olduğunu bilmirəm, ancaq Pale-Royalda qumarxana olduğundan xəbərim var. Bu frankı ruletkaya qoyarsınız: ya hamısını uduzarsınız, ya da mənə altı min frank gətirərsiniz. Qayıdandan sonra mən dərdimi sizə açıb söylərəm.

Ejen fərəhlə:

– Əgər nə edəcəyimi başa düşürəmsə, lənətə gəlim! Ancaq yenə də sizə itaət etməyə hazıram, – dedi. Eyni zamanda düşündü ki: “O, mənim iştirakımla özünü rüsvay edir, ona görə mənim heç bir xahişimi rədd edə bilməyəcək”.

Ejen qəşəng kisəni götürdü və hazır paltar tacirlərindən qumarxananın yerini soruşub, cəld 9 nömrəli qapıya doğru cumdu. Pilləkənlə yuxarı çıxdı, şlyapasını verdi, içəri girib ruletkanın harada olduğunu soruşdu. Müştərilər təəccüblə ona baxırdılar, salondakı lakey isə onu uzun stola tərəf apardı. Tamaşaçılarla əhatə olunmuş Ejen, heç şeydən utanmadan, pulu hara qoymaq lazım gəldiyini soruşdu.

Ağsaçlı kişi Ejenə dedi ki:

– Bu otuz altı rəqəmdən birisinin üzərinə bir luidor qoysanız və sizin nömrənizə düşsə, otuz altı luidor apararsınız.

Rastinyak yüz frankın hamısını öz yaşının sayı olan iyirmi bir rəqəminin üstünə atdı. O, hələ özünə gəlməmiş, birdən ətrafı heyrat səsləri bürüdü. Ejen özü bilmədən udmuşdu.

Ağsaçlı kişi:

– Pullarınızı götürün, – dedi. – İki dəfə dalbadal bu cür udmaq mümkün deyil.

Qoca, pəri ona doğru uzatdı, Ejen üç min altı yüz frankı özünə tərəf çəkdi və sonra oyundan qətiyyən başı çıxmayaaraq, pulların hamısını qırmızı rəqəmin üstünə qoydu. Onun yenə də oynadığını görənlər qiblə ilə ona baxırdılar. Çarx fırlandı, o, yenə uddu, bankqoyan ona tərəf daha üç min altı yüz frank tulladı.

Qoca, Ejenə pıçıldadı:

– Sizin yeddi min iki yüz frankınız var. Mənim məsləhətimə qulaq asın – çıxıb gedin: səkkiz dəfədir qırmızıya düşür. Əgər ürəyiniz təmizdirsə, özünüz sonra mənim bu məsləhətim üçün təşəkkür edəcəksiniz. Bir də, dərin ehtiyac içində olan sabiq Napoleon prefektinə bir şey bağışlarsınız.

Ejen pərişan halda ağsaçlı kişiye on luidor verdi, oyunun mənasını belə başa düşmədən bəxtinin gətirməyinə mat halda yeddi min frankı götürüb aşağı düşdü.

Karet qapısı örtülən kimi, Ejen yeddi min frankı madam de Nusingenə göstərərək:

– Budur! – dedi. – İndi siz məni hara aparacaqsınız?

Delfina cılığın bir hərəkətlə onu bağrına basdı, ehtirassız olsa da, onu bərk öpə-öpə:

– Siz məni xilas etdiniz! – dedi.

Yanaqlarından fərəhli göz yaşları axdı.

– Dostum, mən hamısını sizə danışacağam. Siz mənim dostum olacaqsınız, deyilmi? Siz elə zənn edirsiniz ki, mən varlıyam, həm də çox varlıyam, mənim hər şeyim var, hər halda, guya, hər şeyim var kimidir. İndi bilin ki, cənab de Nusingen mənə bir su belə xərcləməyə icazə vermir: o, evin bütün xərclərini ödəyir, mənim lojalarımı, ekipajlarımı təmin edir, bəzək üçün mənə cüzi pul verməklə şüurlu olaraq məni gizli bir səfalət içində saxlayır. Məğrur olduğum üçün mən ondan pul istəmirəm. Əgər mən onun pullarının əvəzini məndən tələb etdiyi şeylərlə versəydim, ən düşkün qadın olardım. Bu necə oldu ki, yeddi yüz min frankım olduğu halda, mən özümü qarət etməyə yol verdim? Hamısı qürurun çoxluğundan, hiddətimdən. Biz yenicə ailə həyatına başladığımız zaman çox gənc, sadədil oluruq. Ərimdən pul istəmək lazım gəldikdə dilim tutulardı, mən heç zaman ondan xahiş etməyə cəsəret etməzdim, öz pullarımı xərclərdim, atamdan borc aldığım pulları. İzdivac mənim həyatımda ən dəhşətli peşmançılıq oldu, mən bu barədə sizinlə danışmaq iqtidarında deyiləm. Sizin üçün yalnız bu kifayətdir ki, əgər mən Nusingenlə evin müxtəlif tərəflərində yaşamasaydım, özümü mütləq pəncərədən atardım. Gənc bir qadının bahalı bəzəklər, cürbəcür xırda-xuruş üçün borca düşdüyünü (atamız heç zaman bizi korluq çəkməyə qoymazdı), borc içində olduğumu söyləmək lazım gələndə mən, doğrudan da, cəhənnəm əzabı çəkirdim. Nəhayət, ürəklənib, borca düşdüyümü ona söylədim. Mənim öz mülküm, sərvətim vardı, deyilmi? Nusingen özündən çıxdı, onu talan etdiyimi söylədi, ağzına gələni danışdı. Mən utandığımdan az qala yerə girdim. Mənim bütün cehizimi öz əlinə keçirdiyindən, borclarımı verməyə məcbur oldu, lakin o dəqiqədən sonra mənim şəxsi xərclərim üçün ayda müəyyən miqdarda pul ayırdı. Mən rahat yaşamaq üçün ona itaət etdim. Bundan sonra iş belə gətirdi ki, mən sizin tanıdığınız bir şəxsin mənliyini oxşamaq istədim. O, məni aldatdı da, onun alicənablığına haqq verməsəm, pis hərəkət etmiş olaram. Bununla belə, o, məndən nalayiq şəkildə ayrıldı. Əgər bir kişi bir qadının ayaqları altına ehtiyacı olduğu zaman bir əmək qızıl tökürsə, belə bir qadını onun atmağa heç bir haqqı yoxdur: o, bu qadını əbədi sevməlidir. Sizin iyirmi bir yaşınız var, hələ qəlbiniz safdır, gəncsiniz, siz qadının kişidən necə pul ala bildiyini soruşa bilərsiniz. Aman yarab, bizə səadət verən bir insanla hər bir şeyi bölüşdürmək təbii deyilmi? Pul yalnız hiss yox olduğu zaman rol oynamağa başlayır. Öz taleyini bir başqasının taleyi ilə bağladığınız zaman məgər bunu ömürlük etməsənmi? Həqiqətən, sevildiyinə inanan bir qadın heç gələcək ayrılığı düşünərmidi? Axı sizlər bizi əbədi sevdinizə and içirsiniz, məgər bundan sonra başqa, xüsusi marağınız ola bilərmi? Ərim bu gün qəti şəkildə mənə altı min frank verməkdən boyun qaçırdığı zaman mənim duyduğum iztirabları təsəvvürünüze gətirə bilərsinizmi? Halbuki o, hər ay bu pulları öz məşuqəsi – opera rəqqasasına verir! Mən özümü öldürmək istəyirdim. Başımdan axmaq fikirlər keçirdi. Bəzən öz qulluqçumun taleyinə qiblə edirdim. Mən nə edə bilərdim? Atamın yanınamı getmək? Bu, divanəlik olardı. Biz Anastazi ilə onu tamam qarət etmişik: altı min frank versəytilər, o, özünü belə satardı. Mən onu əbəş yerə məyus edərdim. Dərdimin şiddətindən ağılım itirmişdim. Siz məni ölümdən və rüsvayçılıqdan xilas etdiniz. Bunu sizə izah etmək mənim borcum oldu: mən özümü sizinlə yüngül və ehtiyatsız apardım. Siz məndən ayrılıb gözdən itdikdən sonra mən qaçmaq istədim... Hara qaça bilərdim? Bilirəm. Paris qadınlarının yarısının həyatı budur: zahirdə cah-calallı göründüyü halda, içərisi dəhşətli qayğılarla doludur. Mən şəxsən məndən də bədbəxt olan qadınlar tanıyıram. Bu qadınların bəziləri öz

tədarükçülərinə yalvarırlar ki, saxta hesab yazsınlar, bəziləri də ərlərindən oğurlamağa məcbur olurlar. Bəzi kişilər belə fikirləşirlər ki, beş yüz franklıq şalın qiyməti iki mindir, bəziləri də iki min franklıq şalın qiymətinin yalnız beş yüz olduğunu zənn edir. Elə qadınlar da vardır ki, təzə paltar almaq üçün bir az pul qırpmaq məqsədi ilə öz uşaqlarını acından öldürürlər. Mən özümü belə alçaq yalanlarla ləkələmədim. Artıq əzablarıma son verildi. Qoy başqa qadınlar ağalıq etmək üçün öz ərlərinə satılsınlar, mən ki azadam! Mən istəsəydim, Nusingen başımdan qızıl tökərdi, lakin mənim üçün hörmət bəslədiyim bir kişinin qoynuna qısılib ağlamaq daha yaxşıdır. Ah, bu axşam də Marsenin mənə satın aldığı bir qadın nəzəri ilə baxmağa haqqı olmayacaqdır.

Delfina göz yaşlarını gizlətmək üçün əlləri ilə üzünü örtdü, lakin Ejen onun üzünü görmək üçün əllərini ayırdı: bu anda onun üzündə ayrı bir gözəllik vardı.

– Hissləri pulla bağlamaq dəhşətli şeydir, deyilmi? Yox, siz məni sevməyəcəksiniz, – dedi.

Qadını yüksəklərə qaldıran gözəl hissələrin müasir cəmiyyət quruluşunun yaratdığı qəbahətlərlə qarışması Ejəni mütəəssir etmiş, sarsıtmışdı. O, öz kədərini bu qədər ehtiyatsızlıq və sadəilliklə büruzə verən bu gözəl qadına valeh olaraq mehriban sözlər söyləyir, Delfinaya təsəlli verirdi.

Delfina dedi:

– Vəd edin ki, mənim bu etirafımdan mənim əleyhimə bir silah kimi istifadə etməyəcəksiniz!

Ejen cavab verdi:

– Yox, yox, siz nə danışırırsınız! Mən elə adam deyiləm.

Delfina onun əlini öz əlinə alıb, dərin minnətdarlıq və mehriban bir nəvazişlə ürəyinin üstünə qoydu.

– Mən sizin sayənizdə yenə azad və şadam. Mənim həyatımı dəmir bir əl əzirdi. Mən artıq özümə heç bir şey sərf etmədən, sadə həyat sürmək istəyirəm. Dostum, mən sizin üçün necə varamsa, elə yaxşıyam, deyilmi? – Sonra yalnız altı min frank götürərək: – Artığı sizdə qalsın, – dedi. – Vicdanla söyləsəm, mən sizə üç min borclu qalıram, çünki mən sizinlə şərik oynayırdım.

Ejen həyalı qız kimi pulu rədd etdi. Lakin baronessa israr edirdi: “Əgər siz mənim şərikim olmasanız, mən sizə düşmən nəzəri ilə baxmağa məcburam”. Ejen pulu götürməli oldu.

– Qoy bu pul, gələcəkdə uduzsaq, maya olaraq qalsın, – dedi.

Baronessa sapsarı saraldı:

– Amandır! – dedi. – Mən elə bundan qorxurdum. Əgər siz mənimlə dost olmaq istəyirsinizsə, and için ki, bir daha qumar oynamayacaqsınız. Aman, yarab! Mən sizi yoldan çıxara bilmərəm! İnanın ki, belə olarsa, dərd məni öldürər.

Onlar evə qayıtdılar. Onun ehtiyacı ilə sərvət arasındakı təzad Rastinyakı sarsıtmışdı. Qulaqlarında yenə Votrenin məşum sözləri cingildəyirdi.

Baronessa öz otağına girdi və buxarının yanındakı kiçik divanı göstərərək:

– Burada əyləşin, – dedi. – Mən çox çətin bir məktub yazmağa məcburam. Mənə məsləhət verin.

Ejen dedi:

– Yazmaq lazım deyil. Pulları zərfə qoyun, ünvanı üstündə yazın və qulluqçunuzla göndərin.

Baronessa çığırdı:

– Vallah, siz qiyamətsizsiniz! Bax yaxşı tərbiyə almaq buna deyərlər. – Sonra təbəssümlə əlavə etdi: – Bu, tamamilə Bosean üslubundadır.

Rastinyak getdikcə ona məftun olaraq: “Nə sehrkar qadındır!” – deyə düşünürdü.

Ejen otağa nəzər saldı: burada hər şey zəngin bir məşuqənin ehtiraslı təmtərağından xəbər verirdi.

Delfina:

– Bəyənirsinizmi? – deyə soruşdu və zəngi çaldı.

– Tereza, bünü özünüz cənab de Marseyə apararsınız və şəxsən ona verərsiniz. Onu evdə tapmasanız, məktubu geri qaytararsınız.

Tereza otaqdan çıxarkən hiyləgər nəzərlə Ejenə baxdı. Naharın hazır olduğunu xəbər verdilər. Rastinyak qolunu madam de Nusingenə uzatdı və onunla birlikdə gözəl yemək otağına daxil oldu. Buradakı zinət kuzinasının otağında məftun olduğu zinətin eyni idi.

Madam de Nusingen dedi:

– İtalyan operasına getdiyimiz günlərdə siz nahar etmək üçün mənim yanıma gələcəksiniz və məni teatra aparacaqsınız.

– Lakin belə davam edərsə, mən xoş yaşayırsa öyrəşə bilərəm, halbuki mən yoxsul bir tələbəyəm, hələ özümə sərvət qazanmaq məcburiyyətindəyəm.

Delfina gülərək:

– Sərvət öz ayağı ilə gələcəkdir, – dedi. – Hər işin uğurlu olduğunu görürsünüzmü? Mən özümü bu qədər xoşbəxt hiss edəcəyimi gözləməzdim.

Qeyri-mümkün şeyləri imkan daxilində sübut etmək və xoş niyyətli işləri ürəyə daman hisslərlə məhv etmək qadınlara məxsus bir niyyətdir. Madam de Nusingenlə Rastinyak lojaya daxil olduqları zaman baronessanın üzündə sevinc nuru parlayırdı: de Nusingen o qədər gözəl görünürdü ki, hər kəs onun barəsində qeybət qırmağı özünə borc bildi: qadınlar bu xırda iftiradan özlərini qorumaqdan acizdirlər, bu qeybətlər isə çox zaman insanları öz uydurmalarına inandırır. Parisi tanıyanlar orada yayılan şayiələrə qətiyyənlə inanmazlar, orada həqiqətən baş verən hadisələri bilənlər isə sükut edərlər. Ejen baronessanın əlini sıxdı. Onlar musiqidən aldıkları təəssüratı sözlə deyil, bir-birinin əlini gah zəif, gah da bərk sıxmaqla

bir-birinə xəbər verirdilər. Bu gecə hər ikisini məst etmişdi. Teatrda bir çıxdılar, madam de Nusingen Ejeni Yeni körpüyə qədər ötürmək arzusunu bildirdi, lakin bütün yol uzunluğunu, Pale-Royalda verdiyi hərəkətli busələrdən birini belə Ejenə bəxş etməkdən çəkindi. Ejen onun öz işlərində ardıcıl olmadığını söylədi.

Baronessa cavab verdi:

– O, gözlənilməyən bir sədaqət qarşısında minnətdarlıq hissimin ifadəsi idi. İndi isə bu, bir vəd ola bilərdi.

– Vəfasız, siz mənə heç şey vəd etmək istəmirsiniz!

Ejen hirsələnmişdi. Delfina, adətən, məftun edən bir səbirsizliklə, öpmək üçün əlini ona uzatdı, lakin Ejen baronessanın əlini həvəssiz qəbul etdi, baronessa buna heyran qaldı.

– Bazar ertəsinə qədər, – dedi. – Balda görüşərik.

Ejen aydınlıqda evə qayıdarkən ciddi fikirlərə dalmışdı. O, bir tərəfdən xoşbəxt, o biri tərəfdən isə narazı idi. Onu xoşbəxt edən eşq sərgüzəşti idi: bu sərgüzəşt nəticədə ən qəşəng, ən zərif Paris xanımlarından birini, onun arzuladığı bir qadını ona təslim etməli oldu. Onu narazı salan şey isə özünə sərvət yaratmaq planlarının puça çıxması idi. Odur ki o, indi dünənki dumanlı fikirlərinin bir həqiqət olduğunu hiss edirdi. Müvəffəqiyyətsizlik hər zaman arzularımızın güclü olduğunu göstərir. Rastinyak Paris həyatından nəşələndikcə kölgədə və yoxsulluqda qalmaq arzusu da azalırdı. O, cibindəki kağız pulunu əzişdirir, bunun öz pulu olduğunu sübut etmək üçün xaincəsinə dəlillər, bəhanələr gətirirdi. Nəhayət, Ejen Nev-Sent-Jenevyeve küçəsinə çatdı. Pilləkənin üst meydançasına çıxdığı zaman işıq yandığını gördü. Qorio ata qapısını açıq qoymuş və şamı söndürməmişdi ki, tələbə, Qorionun dediyi kimi, qızı barəsində söhbət etməyi yadından çıxarmasın. Ejen Qoriodan heç şey gizlətmədi.

Qorio ata dərin məyusluq və qısqanclıqla:

– Necə? – dedi. – Onlar mənim iflas olduğumu zənn edirlər? Axı mənim üç yüz min franklıq rentam var! Aman yarab! Yazıq balam, o nə üçün mənim yanıma gəlmədi? Mən öz faizli kağızlarımı satardım, bütün borcları əsas mayadan ödəyərdik, qalan pulu isə ömürlük rentaya qoyardım. Əziz qonşum, nə üçün siz gəlib onun çətin vəziyyətdə olduğunu mənə danışmadınız? Onun son yüz frankını rislə qumara qoyub, necə oynamağa cəsarət etdiniz? Ürəyim az qalır parça-parça olsun. Budur mənim kürəkənlərim! Ah, onlar mənim əlimə düşsəydilər, boğub öldürərdim! Aman yarab! Mənim qızım ağlayırdı? Doğrudanmı, o ağlayırdı?

Rastinyak dedi:

– Başını jiletimə söykəyib ağlayırdı.

Qorio ata yalvararaq:

– Jiletinizi mənə bağışlayın! – dedi. – Onun üzərində mənim əziz Delfinamın göz yaşları var. O, uşaqlıqda heç vaxt ağlamamışdır. Bir daha onu geyməyin, mənə bağışlayın, mən sizə başqasını alaram. Əri ilə bağlanan müqaviləyə görə, onun mülkü öz ixtiyarındadır. Mən lap sabah vəkil Dervilin yanına

gedəcəyəm. Mən onun sərvətinin banka qoyulmasını tələb edəcəyəm. Mən qanunları bilirəm, mənə qoca qurd deyərlər, onlar hələ mənim dişlərimi görməyiblər!

– Budur, ata, uduşumuzdan min frank qalmışdır. O, bunu mənə vermək istəyirdi. Bu pulu mənim jiletimdə onun üçün saxlayarsınız.

Qorio Rastinyakın üzünə baxdı, onun əlini əlinə aldı. Ejenin əli üstünə bir damcı göz yaşı düşdü.

Qoca:

– Siz hələ çox yüksələcəksiniz, – dedi. – İnanın: Allah ədalətli Allahdır! Mən namusun nə olduğunu bir az başa düşürəm və sizi əmin edirəm ki, sizin kimi adamlar çox azdır. Siz də mənim əziz oğlum olmaq istərdinizmi? Gedin, yıxılın yatın. Siz hələ ata deyilsiniz, sakit yata bilərsiniz. Qızım ağlayırmış, amma mən... Bunu başqalarından eşidirəm, o, əzab çəkdiyi zaman mən axmaq kimi sakit öz xörəyimi yeyirəmmiş. İnanın qızlarım bir damcı göz yaşı tökməsin deyə, mən Allahı da, İsanı da, müqəddəs ruhu da danardım!

Ejen yatağına uzanarkən öz-özünə düşünürdü: “Doğrusu, zənnimcə, mən bütün ömrüm boyu namuslu olacağam. Vicdan səsinə qulaq asmaq insan üçün fərəhli şeydir”.

Bəlkə də, yalnız Allaha inananlar ürəkdən yaxşılıq etmək iqtidarındadırlar. Rastinyak isə Allaha inanırdı.

Ertəsi gün, bal vaxtında, Ejen vikontessa Boseanın yanına gəldi. Vikontessa onu özü ilə aparıb, hersoginya Karilyanoya təqdim etməli idi. Marşalın arvadı onu böyük nəzakətlə qəbul etdi. Madam de Nusingen də burada idi. Delfina hamıya xoş gəlməklə, Ejenin daha çox xoşuna gəlmək üçün bəzənmişdi. O, gözə çarpmayacağını zənn edərək, səbirsizlik və intizar içində Ejenin ona tərəf baxacağına ümid bəsləyirdi. Qadının həyəcanlarını duymaq qabiliyyətinə malik olan kişilər üçün belə dəqiqələrin başqa bir lətafəti var. Başqasını gözlətməklə yormaqla, etinasızlıq maskası altında öz sevincini gizlətməkdən, məhəbbəti etiraf etdirmək üçün təlaş oyatmaqdan, başqasının qorxularından ləzzət aldıqdan sonra təbəssümlə bu qorxuları dağıtmaqdan kim həzz almaz? Bu şənlik tələbəyə indiki mövqeyini birdən-birə açıb göstərmişdi: vikontessa de Boseanın kuzeni kimi tanındıqdan sonra o, cəmiyyətdə öz yerini tapdı. Baronessa de Nusingenin üzərində qələbə çalması ayağına yazıldığından, gənclər Ejenə qibtə ilə baxırdılar. Bu baxışları duyan Ejen ömründə ilk dəfə özündən məmnun qaldığını hiss edirdi. Salonları dolaşdıqca, qonaqların yanından keçdikcə, Rastinyak öz qələbəsi haqqında onun izzət-nəfsini oxşayan sözlər eşidirdi. Qadınlar onun hər işdə müvəffəqiyyət qazanacağından danışdılar. Onu itirməkdən qorxan Delfina, srağagün qadağan etdiyi busəni bu gün ona vəd etmişdi. Rastinyak balda iştirak etdiyi zaman neçə yerə dəvət olunmuşdu. Madam de Bosean incə zövq iddiasında olan və evləri xoş evlərdən sayılan bütün xanımlarla onu tanış etmişdi. Ejen yüksək cəmiyyətə, Parisin ən təmtəraqlı bir məclisinə qəbul edildiyini görürdü. Bu surətlə bu gecə onun üçün parlaq debütünün sehiri ilə dolu idi. Gənc bir qız ilk qələbə çaldığı balı xatırladığı kimi, Rastinyak da, çox ehtimal, qocalıqda belə bu balı xatırlayacaqdı.

O birisi gün, səhər yeməyində kirayənişinlərin hüzurunda Ejen öz müvəffəqiyyətlərini Qorio ataya təsvir etdiyi zaman, Votren hiyləgərcəsinə təbəssümlə güldü.

Bu amansız məntiq sahibi:

– Siz, – deyə dilləndi, – cəmiyyətlərdə dolaşan bir gəncin Nev-Sen-Jenevyev küçəsində, “Vokenin evi”ndə yaşaya biləcəyinizi zənn edirsiniz? Əlbəttə, bu pansion hər cəhətdən hörmətli pansiondur, ancaq o, hər halda, ən əla pansion deyildir. Əlbəttə, o, varlıdır, hər şeyi boldur, Rastinyak nəslindən birisi üçün müvəqqəti bir məkan olması ilə iftixar edir, lakin bununla belə, o, hər halda, Nev-Sent-Jenevyev küçəsindədir, calaldan, ehtişamdan xəbərsizdir, xalis patriarxalorama suyundandır. – Sonra Votren atalara məxsus zarafat tərzilə davam etdi: – Mənim gənc dostum, əgər siz Parisdə bir rol oynamaq fikrindəsinizsə, mütləq üç at saxlamalısınız, gündüzlər tilbüridə gəzməlisiniz, axşamlar isə ikiadamlıq karet minməlisiniz, müxtəsər, yalnız at və araba üçün ildə doqquz min frank pulunuz olmalıdır. Əgər siz dərziyə ən azı üç min frank, ətriyyata altı yüz frank, şlyapa tikənə üç yüz frank, çəkməciyə üç yüz frank sərf etməsəniz, öz taleyinizə layiq görünməzsiz. Paltar yumaq üçün mincə frank lazımdır. Gənclər geyim məsələsində çox ehtiyatlı olmalıdırlar, hər şeydən artıq nəzər yetirilən paltar deyilmi? Məhəbbətin və kilsələrin mehrabları gözəl örtüklərlə bəzənməlidir. Demək, cəmi on dörd minə ehtiyac var. Hələ mən qumar, mərc, hədiyyə xərclərini nəzərə almıram. Xırda xərclər də, hər halda, iki min frankdan əskik olmaz. Mən belə həyat sürdüyüm üçün bunun neçəyə başa gəldiyini bilirəm. Bundan başqa, üç yüz luidor yemək xərci, min frank da mənzil xərci üstə gəlir. Görürsünüzmü, bala, ildə iyirmi beş min franka çıxdı, bundan bir frank da əskik olmaz, çünki bizi məsxərəyə qoyarlar, burnumuzu pəlçığa soxarlar. Nə gələcəyimiz olar, nə müvəffəqiyyətimiz, nə də məşuqələrimiz! Hələ mən mehtəri, lakeyi nəzərə almamışam! Sizin məhəbbət məktublarınızı Kristof paylamayacaq ki! Bir də məgər siz öz məktublarınızı indi yazdığınız kağızda yazacaqsınız! Bu, intihar kimi bir şeydir. – Sonra o, yoğun səsilə ucadan əlavə etdi: – Dünyagörmüş, təcrübəsi olan bir qocaya inana bilərsiniz: a bir mansardada özünüzü elmə qurban verməli, ya da başqa yol seçməlisiniz!

Votren xəlvətcə madmazel Tayferə tərəf göz vurdu, sanki, bu nəzərlə Rastinyakın qəlbinə səpdiyi cazibə toxumlarını xatırladır və bunlara yekun vururdu.

Bir neçə gün idi ki, Rastinyak dağınıq həyat sürürdü. O, demək olar, hər gün baronessa Nusingenin yanında nahar edir, onunla birlikdə qonaq gedirdi. O, evə ancaq səhər saat üçdə, ya dördə qayıdır, saat on ikidə oyanır, geyinib, Delfina ilə Bulon meşəsinə gəzməyə gedir, qiymətli vaxtını əbəş yerə sərf edirdi. Xurma ağacının çiçək kasası erkək cinsiyyət hüceyrələrinin intizarında olduğu kimi, Ejen də ehtişamlı həyatın bütün cazibələrini böyük bir ehtirasla canına çəkirdi. Rastinyak qumar oynayır, uduzur, böyük məbləğlər udurdu. Bu surətlə o, Paris gənclərinin firavan həyatına öyrəşdi. Qumarda udduğu ilk pullarından anası ilə bacılarının min beş yüz frankını, qəşəng hədiyyələrlə birlikdə geri qayıtdı. Artıq “Vokenin evi”ni tərk etmək niyyətində olduğunu hamıya söylədikdən sonra oradan tez qurtulmaq üçün can atsa da, yanvar ayının son günlərində hələ yenə də orada yaşamaqda idi. Bütün gənclər, bəlkə də, izah edilməyəcək bir qanuna tabedirlər, bu qanunun əsasını təşkil edən şey də onların gəncliyi və nəşədə göstərdikləri şiddətdir. Nə qədər yoxsul, ya varlı olsalar da, heç zaman bu gənclərin gündəlik həyat ehtiyacları üçün pulları tapılmaz, halbuki əyləncə üçün pulları həmişə çox olar. Bir şeyin pulunu dərhal vermək lazım gəldikdə xəsislik göstərirlər, lakin borc almaq mümkün olsa, bədxərcliklər. Sanki, bu surətlə əlləri çatma şeyin əvəzini çıxarar, əlləri çatdı isə yelə sovurardılar. Bu qanunu izah etmək üçün bir

misal gətirə bilərik: tələbə həmişə paltarından artıq şlyapasını qoruyar. Dərzi, qazancı nə qədər çox olsa da, paltarı borc tikməyə məcburdur, halbuki şlyapa ucuz olduğu üçün, tələbələrin işi düşdüyü adamlar arasında papaqçı güzəştə getmə adam sayılır. Teatrda əyləşmiş bir gəncin əntiqə jileti gənc xanımların lornetlərini özünə cəlb edirsə, bu gəncin ayağında corab olduğuna şübhə etmək olar: corabçı da dibini yırtan taxıl biti cinsinə mənsubdur. Rastinyakın həyatı da belə idi. Onun madam Voke üçün hər zaman boş, şöhrətpərəstlik əyləncələri üçün hər zaman dolu kisəsi ən adi və zəruri xərclərdən asılı olmayaraq gah dolar, gah da boşalardı. O, yüksək cəmiyyət mövqeləri üçün bir həqarət olan bu üfunətli və mənfur pansiondan həqiqətən ayrılmaq istəyirdisə, madam Vokenin bir aylığını verdikdən sonra azad, şıq gəncə məxsus mənzil tutub, ev avadanlığı ala bilməzdimi? Məsələ də burasındadır ki, belə şeylər üçün onun cibində pul tapılmazdı. Rastinyak qumar üçün hər zaman pulu olsun deyə, udduğu zamanlar zərgərdən qiymətli qızıl zəncirlər və cib saati alar, ehtiyacı olanda isə bu şeyləri gəncliyin ən kədərli və gizli dostlarından olan lombarda aparardı. Lakin mənzil pulunu, yemək pulunu vermək, yaxud yüksək cəmiyyət mədənlərini qazmaq üçün lazımı alətlər almaq məsələsinə gələndə, o, tərəddüd edərdi və heç nə icad edə bilməzdi. Gündəlik ehtiyaclar, adi tələbləri təmin etmək üçün borc almaq zərurəti ona ilham verməzdi. Təsədüflə dolu həyatın dadını görmüş insanların əksəriyyəti kimi, o da, meşşanların nəzərində müqəddəs sayılan adətə rəğmən, öz borclarını ödəməyi son dəqiqəyə qədər təxirə salardı. Mirabo* da aldığı çörəyin pulunu, yalnız bu çörək məhkəməyə verilən bir veksəl surətində bütün dəhşəti ilə zühur etdiyi zaman verərdi. Nəhayət, Rastinyak var-yoxunu qumara uduzdu, borca düşməyə məcbur oldu. O, müəyyən gəlir mənbəyi olmadan, artıq bu cür həyat sürməyin mümkün olmadığını anladı. Lakin Rastinyak bu qeyri-sabit həyatın nəticəsində yediyi kötəklərin ağrısından ufuldasa da, bu əyyaş həyatdan çəkilmək iqtidarında olmadığını hiss edir və olursa olsun, bunu davam etdirmək istəyirdi. Varlanmağa ümid bəslədiyi xoşbəxt təsədüflər boş xəyala çevrilir, həqiqi maneələr isə getdikcə artırdı. Baron və baronessa Nusingenin ailə sirlərinə vəqif olduqdan sonra Ejen başa düşdü ki, məhəbbəti sərvət qazanmaq alətinə çevirərsə, rüsvayçılıq bədəsini son damlaya qədər içməyə, gənclik günahlarına bəraət qazandıran alicənab ideyaları belə atmağa məcbur olacaqdır. O, zahirən parlaq görünən, lakin natəmiz bir vicdanın töhmətləri ilə zəhərlənmiş və əbədi iztirabların, qorxuların bahasına alınmış kiçik nəşələrlə müşayiət edilən bu həyatın burulğanına düşmüşdü: o, Labrüyerin* küçə arxında “Pərişan adam” kimi özünə yataq yeri düzəltmişdi, lakin o da “Pərişan adam” kimi hələlik ancaq paltarını palçığa bulaşdırmışdı.

Bir dəfə Byanşon, süfrədən qalxdığı zaman, Rastinyakdan soruşdu:

– Hə, işlər nə yerdədir? Mandarinini öldürdünüzmü?

Rastinyak cavab verdi:

– Hələ ölməyib, ancaq xırıldaıyır.

Byanşon bu cavabı zarafat kimi qəbul etsə də, zarafat deyildi. Uzun müddətdən sonra evdə ilk dəfə nahar edən Ejen dinməz-söyləməz xörəyini yeyir və nə isə fikirləşirdi. Şirniyi yedikdən sonra öz otağına çəkilmək əvəzinə, yemək otağında madmazel Tayferin yanında əyləşdi. Hərdən bir ona mənalı nəzər salırdı. Kirayənişinlərin bəziləri də hələ süfrədən durmamışdı: kimi qoz sındırır yeyir, kimi də ot - başladığı mübahisəni davam etdirirdi. Axşamlar, adətən, hər kəs kefi istədiyi zaman öz otağına çəkilərdi:

hər şey söhbətin şirinliyindən, yaxud mədənin pis-yaxşı həzm etməsindən asılı idi. Qışda yemək otağı az-az hallarda saat səkkizdən əvvəl boşalardı; odur ki kişilərin çoxluğu sayəsində sükut etməyə məcbur olan dörd qadın bir tərəfə çəkilib yalnız əyləşərdi. O axşam Votren hara isə getməyə tələsirdi, lakin tələbənin məyusluğu onu çaşdırdığından getmədi, qaldı, ancaq Ejen onun getdiyini zənn etsin deyə, tələbənin gözüne görünməməyə çalışdı. Votren kirayənişinlər gedəndən sonra da getmədi, qonşuluqdakı salonun bir tərəfində gizləndi. O, tələbənin ürəyindəkini kitab kimi oxumuşdu və qəti dönüş yaranacağını gözləyirdi.

Rastinyakın vəziyyəti, doğrudan da, getdikcə ağırlaşırı. Ehtimal ki, bu vəziyyətdən bir çox gənc xəbərdardır. Məhəbbətdənmi, işvəkarlıqdanmı, hər halda, madam de Nusingen Paris qadın diplomatiyasının bütün vasitələrindən istifadə edərək, Ejeni həqiqi ehtirasın bütün həsrətlərini çəkməyə məcbur etmişdi. Vikontessa de Boseanın kuzenini mühafizə etmək üçün özünü cəmiyyət qabağında rüsvay etdikdən sonra Delfina yenə də öz ixtiyarını həqiqətən Ejenə verməkdə tərəddüd göstərirdi. Halbuki hamı bu ixtiyarın çoxdan onun əlində olduğunu zənn edirdi. Delfina bir ay uzununu Rastinyakın şəhvetini qızıqsırdığından sonra artıq onun qəlbinə də təsir etmişdi. Bu dostluğun ilk günlərində Ejen özünü üstün zənn etsə də, bir az sonra madam de Nusingen, Paris gənclərinin hər birində iki, ya üç kişiye kifayət edəcək bütün xeyirli və pis hissləri qızıqsırmaqda xüsusi qabiliyyəti olması sayəsində qalib gəlmişdi. Bəlkə, o, bunu qəsdən edirdi? Xeyr, qadınlar ən həyasız yalanlarında belə təbii hissə qapıldıqlarından həmişə səmimi olurlar. Kim bilir, bəlkə də, Delfina əvvəlcə Ejenin üstün gəlməsinə imkan verdikdən və ona qarşı böyük hiss bəslədiyini bürüzə verdikdən sonra, artıq öz vüqarını alçaltmamaq fikrinə tabe olaraq, onları bir müddət təxirə salmalı idi. Ehtiras odunda yanarkən belə öz süqut dəqiqəsini uzatmaq, öz gələcəyini təslim etdiyi kişinin qəlbinə bir daha imtahanından keçirmək Paris qadınları üçün təbii haldır. Birinci dəfə madam de Nusingenin ümidləri puça çıxmışdı: gənc və xudbin Marseyə bəslədiyi hiss təhqir edilmişdi. Onun etibar etməməyə əsası vardı. Sürətli müvəffəqiyyət Ejeni ədəbaza döndərmişdi. Çox ola bilsin ki, hər birinin vəziyyətindən asılı olaraq onun hərəkətlərində duyulan hörmətsizlik Delfinanın da diqqətini cəlb etmişdi. Onu atan məşuq qarşısında uzun müddət alçaldıqdan sonra o, təbii olaraq gənc pərəstişkarının gözlərində yüksəlmək və özünə qarşı hörmət oyatmaq istəyirdi. Ejen də Marse ilə onun arasındakı əlaqədən xəbərdardı. Buna görə Delfina istəmirdi ki, Ejen onun üzərində asanlıqla qələbə çala biləcəyini düşünsün. Bir sözlə, bir gənc əlaqsızdan, dəhşətli bir məşuqdan, onun hərərətli şəhvətpərəstliyindən qurtulduqdan sonra Delfina məhəbbətin çiçəklənən bağçalarında gəzməkdən böyük həzz alır və təsəlli tapırdı; o, təbiət mənzərələrini heyran-heyran seyr edir, ehtizazına uzun-uzadı qulaq asır, bəkarətli küləyin nəvazişlərinə özünü təslim edirdi. Saxta məhəbbət intiqamını həqiqi məhəbbətdən alırdı. Təəssüf ki, ilk yalan addımlarının gənc qadın qəlbində bir çox ətirli çiçəklər tapdığını kişiler anlamayınca, bu cür mənasız işlər davam edəcəkdir. Lakin Delfinanın niyyəti nə olur-olsun, o, hər halda; Rastinyakla oyun oynayırdı, həm də sevildiyinə şübhə etmədiyindən və qadınlıq əzəməti könlü istədiyi zaman öz məşuqunun kədərlərinə son qoyacaq dərmanı əlində saxladığından həzz alırdı. Rastinyak isə özünə hörmət bəslədiyindən, ilk döyüşünün Delfinanın qələbəsi ilə nəticələnməsini istəmir və ovçu ov mövsümünün açılışı günündə mütləq kəkliyi vurmaq istədiyi kimi, o da inadla öz ovunu təqib edirdi. Mənliyinin təhqir edilməsi, qorxu, məyusluq, səmimi, yaxud uydurma ümitsizlik Rastinyakı bu qadına daha da bağlayırdı. Parisin yüksək cəmiyyəti madam de Nusingeni ona təslim etdiyi halda, onun müvəffəqiyyətləri tanışlığının birinci günündə müvəffəq olduğundan irəli getmirdi. Bəzən qadının işvələrində məhəbbətindəki nəşələrdən daha çox sevinc

olduğunu anlamayan Ejen axmaqcasına hiddətlənirdi. Qadının məhəbbətlə çarpışdığı dəqiqələr Rastinyaka ilk səmərəsini vermişdi: bu meyvə hələ göy və turş idi, bəhə qiymətə otursa belə, dadı çox xoş və ləzzətli idi. Bəzən Ejen cibinin pulsuz, gələcəyinin isə dumanlı olduğunu gördükdə, vicdanına rəğmən, Votrenin tələqin etdiyi varlanmaq imkanını, yəni madmazel Tayferlə evlənməyi düşünürdü. İndi artıq elə bir zaman gəlmişdi ki, pulsuzluq gur səslə bağırırdı; odur ki Ejen bəzən Votrenin nüfuzlu baxışlarına təslim olaraq, istər-istəməz dəhşətli sfinksin hiylələrinin təsiri altına düşməyə başlayırdı.

Nəhayət, Puare ilə madmazel Mişono madam Vokeni və madam Kutürü yalnız qoyaraq, üst qatda qaldılar. Madam Kutür sobanın yanında mürgüləyə-mürgüləyə yun əlcəklər hörürdü. Rastinyak bu otaqda arvadlardan başqa kimsə olmadığını zənn edərək, madmazel Tayferə mehriban nəzərlə baxdı. Qız başını aşağı saldı.

Viktorina az sükutdan sonra soruşdu:

– Nədənsə, qəmgin görünürsünüz, cənab Ejen?

Rastinyak cavab verdi:

– Qəmgin olmayan adam tapılsın? Biz gənclər, hər zaman hazır olduğumuz fədakarlıqlar qarşısında güclü, sadıq məhəbbətlə sevildiyimizi bilsəydik, çox mümkündür ki, qəmgin olmazdıq.

Madmazel Tayfer mənalı nəzərlə Ejenə baxdı.

– Məsələn, sizi götürək, madmazel Viktorina. Siz bu gün öz hisslərinizə əmin görünə bilərsiniz, lakin heç zaman dəyişməyəcəyinizə məsul ola bilərsinizmi?

Zavallı qızın dodaqlarında incə təbəssüm göründü. Sanki qəlbindən doğan bir nur şəfəq kimi onun üzünü işıqlandırdı. Rastinyakin özü belə qızın qəlbində tüğyan edən hisslərin şiddətindən qorxuya düşdü.

– Bəlkə, siz sabah varlı və xoşbəxt bir qadın oldunuz, bəlkə, göylər sizə böyük sərvət bağışladı, siz hələ yoxsulluqda bəyəndiyiniz bir gənci yenə əvvəlki kimi sevə bilərsinizmi?

O, sevimli bir ədə ilə başını aşağı saldı.

– Çox yoxsul bir gənci?

Viktorina yenə başını aşağı saldı.

Madam Voke bağırırdı:

– Orada nə boş-boş danışırırsınız?

Ejen dedi:

– Bizi rahat qoyun, bizim öz işimiz var.

Yemək otağının qapısında görünən Votren:

– Əgər məsələ bu yerdə isə kavalər Ejen de Rastinyakla madmazel Tayferi adaxlandırmaq lazım gəlməzmi? – dedi.

Madam Kutürlə madam Voke bir səslə çığırdılar:

– Ah, siz məni lap qorxutdunuz!

Votrenin səsi heç zaman duymadığı dəhşətli bir həyəcana səbəb olsa da, Rastinyak gülə-gülə cavab verdi:

– Zənnimcə, mən ondan yaxşısını tapa bilməyəcəyəm.

Madam Kutür onlara xitabən:

– Münasibətsiz zarafatların yeri deyil! – dedi. – Viktorina, gedək otağıma.

Voke öz otağında şam və odun yandırmamaq üçün axşamını keçirmək məqsədi ilə qadınlarla bərabər yuxarı qalxdı. Ejen Votrenlə tək qaldı.

Votren sarsılmaz soyuqqanlıqla:

– Sizin bu nəticəyə gələcəyinizi bildirdim, – dedi. – Lakin sözümə qulaq asın. Mənim də başqaları kimi qanacağım var. Siz bu saat heç bir qərara gəlməməlisiniz, siz pərişan görünürsünüz. Sizin borca düşdüyünüzü bilirəm. Mən arzu edərdim ki, sizi mənim dərgahıma gətirən nə ehtiras, nə də ümitsizlik deyil, ağıl olsun. Bəlkə, sizin bir neçə minə ehtiyacınız var? İstəsəniz, buyur bilərsiniz.

İblis pul kisəsini cibindən çıxartdı, bir neçə min franklıq götürüb Rastinyakın gözləri qabağında oynatmağa başladı. Ejenin vəziyyəti dəhşətli idi. O, markiz d'A udaya və qraf de Traya beş yüz frank uduzmuşdu. Cibi boş olduğundan qrafinya de Restonun müsamirəsinə getməyə cürət etmirdi. Halbuki gələcəyini vəd etmişdi. Qrafinya sadə bir müsamirə düzəltmişdi, yəni orada çaydan və peçenyedən başqa bir şey olmasa da, vist oyununda altı min frank uduzmaq mümkün şeydi.

Ejen bədənindəki titrəməni büruzə verməməyə çalışaraq Votrenə dedi:

– Cənab Votren, siz anlamalısınız ki, mənə etdiyiniz təklifdən sonra sizdən heç bir iltifat qəbul edə bilmərəm.

İblis dedi:

– Çox gözəl! Siz mənə başqa bir cavab ver , məni məyus edərdiniz. Siz cavansınız, qanacaqlısınız, şir kimi məğrursunuz, gənc qız kimi zərifsiniz. Şeytan üçün siz ən ləziz xörəksiniz. Mən cavanların bu cəhətini çox sevirəm. Yüksək siyasət aləmindən bir-iki fikir daha söyləsəm, dünyanın həqiqi mənzərəsini görmüş olarsınız. Bu dünyada bəzi kiçik qəhrəmanlıq səhnələrini oynamaq lazım gəlir, o zaman yüksəklərdə qanad çalanlar parterdə əyləşən axmaqların gurultulu alqışları altında bütün şıltaqlarını təmin edə bilərlər. Daha bir neçə gün keçər, siz bizə yoldaş olarsınız. Ah, əgər siz mənim şagirdim olmaq istəsəydiniz, hər şey əldə edə bilərdiniz. Ürəyinizdən hansı arzu keçərdisə, ona dərhal artıqlaması ilə əməl olunardı: şərəf istəsəniz, şərəf, pul istəsəniz, pul, qadın istəsəniz, qadın. Bütün mədəniyyət meyvələrindən biz sizə hazırladıq. Siz bizim nazlı balamızı, bizim üçün Veniamin1 olardınız, sizin

arzunuzu yerinə yetirmək üçün biz məmnuniyyətlə özümüzü parçalamağa belə razı olardıq. Yolunuzdakı bütün maneələri yox edər, hər şeyi göylərə püskürdərək. Əgər siz məndən pul aldıqda vicdan əzabı çəkirsənsə, demək, siz məni cinayətkar sayırsınız? Görürsünüzmü, sizin kimi özünü namuslu sayan cənab de Türen* quldurlarla xırda-xırda sazişlərə girir və bundan ləkələnə biləcəyini qətiyyənlə nəzərə almır. Siz mənə borclu qalmaq istəmirsiniz, eləmi? – Votren irişdi və yenə sözlərinə davam edərək: – Nə eybi var, – dedi. – Bu kağız parçasını götürün (Votren Rastinyaka gerbli bir kağız uzatdı). Bu kağızın kənarında yazı bilərsiniz ki: “Üç min beş yüz frank alınmış və bir ildən sonra qaytarılmalıdır”. Tarixini də qoyun! Faizi kifayət qədər çox olduğundan vicdan əzabı çəkməyə bilərsiniz; sizin məni sələmçi adlandırmağa haqqınız var, mənə qətiyyənlə minnətdar olmaya bilərsiniz. Bu gündən etibarən mənə nifrət belə etməyə icazə verirəm, mən əminəm ki, sonralar siz məni seəcəksiniz. Siz mənim qəlbimdə dərin uçurumlar, bir yerə cəmləşmiş böyük hisslər görə bilərsiniz ki, axmaqlar bunu qəbahət adlandırır, lakin siz heç vaxt məndə naşükürlük və xəyanət görməzsiniz. Xülasə, əziz balam, mən nə fil, nə də piyadayam, mən şahmatdakı topam.

Ejen əsəbi halda dedi:

– Siz kimsiniz, necə adamsınız? Siz mənim qəlbimi parçalamaq üçün yaranmışsınız!

– Qətiyyənlə. Mən ancaq xeyirxah adamam, sizi çirkəbdən ömrünüzün sonuna qədər xilas etmək üçün sizin əvəzinizdə çirkəbə girməyə hazır olan bir adam. Siz, yəqin fikirləşirsiniz ki, mənim bu sədaqətimə səbəb nə ola bilər? Eybi yoxdur, bir zaman gələr, mən bunun cavabını verərəm, ancaq yavaşca, qulağınıza söylərəm. Mən əvvəlcə ictimai quruluş mexanizmini və bu maşının mühərrikini göstərüb, sizi qorxuya saldım. Lakin döyüş meydanında siz başa düşəcəksiniz ki, insanlar öz başlarına kral tacı qoyanları səadəti uğrunda ölməyə məhkum olan başqa bir şey deyillər. Zəmanə çox dəyişmişdir. Bir zamanlar bir qoçağa deyə bilərdilər ki, “al bu yüz qızılı, filankəsi öldür!” – Heç bir səbəb olmadan, günahsız bir adamı cəhənnəmə vasil edib, rahatca şam edərdilər. İndi isə mən sizə yalnız başınızla işarə etmək üçün böyük sərvət təklif edirəm, bu işarə sizi heç də alçaltmaz, siz isə hələ tərəddüd də edirsiniz. Əprimiş əsrdir!

Ejen veksələ imza atdı və pulları götürdü.

Votren sözlərinə davam edərək:

– Afərin! – dedi. – İndi ciddi danışa bilərik. Mən bir neçə aydan sonra Amerikaya, tütün əkməyə gedirəm. Dostluq naminə sizə siqar göndərəcəyəm. Varlanarsam, sizə kömək edərəm. Əgər uşağım olmazsa (bu çox mümkündür, mən kök salmaq fikrində deyiləm), bütün sərvətimi sizə vəsiyyət edəcəyəm. Məgər bu, dostluq deyildir? Mən sizi sevirəm. Mən özümü bir başqasının yolunda qurban verməyə hazıram. Bu, mənim adətimdir. Məsələn burasındadır ki, əziz balam, mən başqa insanların yaşadığı fəzalardan daha yüksəklərdə dolaşıram. Mənim üçün hərəkət bir vasitədir, mənim gözlərimin qarşısındakı, ancaq hədəfimdir. İnsan mənim üçün nədir? Bax bu! – Votren baş barmağının dırnağını dişlərinə şıqqılatdı. – İnsan ya hər şeydir, ya heç. Əgər onun adı Puare isə o, heçdən də balacadır, yastıdır, iy verir, taxtabiti kimi əzərsən, qanı da çıxmaz. Lakin insan sizə bənzərsə, o, Allahdır: o, artıq dəri ilə örtülmüş mexanizm deyil, bir teatrdır, burada ən gözəl hisslər oyun oynayır, mən isə ancaq hisslərimlə yaşayıram. Hissiyat! Məgər bu, bir məqsəd üçün cəmləşmiş böyük bir aləm deyilmi? Elə bu Qorio ataya nəzər yetirin, onun üçün iki qızı böyük bir kainat, varlığın mehvəridir. Mən həyatı dərindən seyr etmişəm, mənim tanıdığım

həqiqi bir hiss varsa, o da ancaq iki kişinin dostluğudur. Mənim ehtirasım Pyer və Jafye dir. Mən “Xilas edilən Venesiya”nı* əzbər bilirəm. Bu qədər möhkəm adamlar tapa bilərsiniz ki, yoldaşı “gedək meyiti basdırmağa!” dediyi zaman, dinməz-söyləməz, zəhlətökən nəsihətlər vermədən, yoldaşının ca düşüb getsin? Mən həmişə belə etmişəm. Mən hər kəslə bu cür söhbətlər etmirəm, lakin siz yüksək təbiətli insanlardansınız. Sizə hər şeyi söyləmək olar, siz hər şeyi başa düşə bilərsiniz. Siz qurbağa törəmələrinin yaşadığı bataqlıqda uzun müddət çırpınmayacaqsınız. Yanılmıramsa, şərtimiz aydındır? Siz evlənməlisiniz. Şpaqalarımız qınından çıxdı – döyüş meydanıdır! Mənim qılıncım poladdandır, heç zaman əyilməz, hə-hə-hə!

Votren mənfə cəvab almamaq və Ejenə özünə gəlməyə imkan vermək üçün dərhal otaqdan çıxdı. Görünür, bütün bu zəif müqavimətlərin, bütün bu mübahisələrin insan üçün öz pis hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq cəhdlərindən başqa bir şey olmadığı Votrenə məlum idi.

Ejen isə öz-özünə dedi:

“Nə istəyir eləsin, ancaq mən, əlbəttə, madmazel Tayferi almayacağam!”

Qəlbində dəhşət oyadan, lakin məhz fikirlərinin həyasızlığı və cəmiyyətin mahiyyətini anlamaqda göstərdiyi cəsarət sayəsində gözləri qarşısında böyüyən bu şəxslə yalnız sazişə girmək qorxusundan onun bütün mənaviyyəti sarsılsa da, yenə buna davam gətirdi. Rastinyak geyinib, kəret çağırtdırdı və madam de Restonun müsəmirəsinə getdi. Bu xanım, hər addımı ilə yüksək cəmiyyətdə irəli gedən və gələcəkdə təhlükəli nüfuz qazana biləcək bu oğlana son günlər diqqətini ikiqat artırmışdı. Rastinyak markiz d’A uda və qraf de Trayla haqq-hesabını çürütdü, bütün gecəni vist oynadı və uduzduğunu geri qaytardı. Özünə yalnızca yol açan insanların əksəriyyəti adətən, az-çox fatalist olar; odur ki Rastinyak da mövhumatçı idi: o, bu uduşa, yaxşı əməl yolunda möhkəm dayanmağa qərar verdiyi üçün göylərin mükafatı kimi baxdı. Səhər tezdən o, hər şeydən əvvəl, vekselinin necə olduğunu Vortendən soruşdu. Ejen təbii bir məmnuniyyətlə Votrenə üç min frank qaytardı.

Votren:

– Hər şey öz yerindədir, – dedi.

Ejen:

– Ancaq mən sizə yoldaş deyiləm, – deyə cavab verdi.

Votren Ejenin sözünü kəsərək:

– Bilirəm, bilirəm, – dedi, – siz hələ uşaqlıq edirsiniz və sarsaq şeylərdə tərəddüd göstərirsiniz.

İki gün sonra Puare ilə madmazel Mişono Botanika bağının xəlvət bir , günəşin düşdüyü skamyada əyləşib, Byanşona haqlı olaraq şübhəli görünən bir cənabla söhbət edirdilər.

Qondüro deyirdi:

– Madmazel, mən sizin vicdanınızı narahat edəcək bir şey görmüşəm. Dövlət polis naziri həzrətləri...

Puare:

– Belə! Demək, dövlət polis naziri həzrətləri... – deyə təkrar etdi.

Qondüro cavab verdi:

– Bəli, bəli, nazir həzrətləri bu işlə maraqlanırlar.

Düşünmək qabiliyyətindən məhrum olan, lakin heç şübhəsiz, meşşan xasiyyətləri ilə aşılarmış sabiq bir məmurun, yəni Puarenin polis sözünü işlətməklə tərbiyəli bir adam maskası altında Beytül-müqəddəs küçəsindəki* idarənin agentini olduğunu bürüzə verdikdən sonra belə, özünü Buffon küçəsində yaşayan saxta rantye kimi təqdim edən şəxsin sözlərinə yenə qulaq asacağına kim inana bilər? Bununla belə, burada qeyri-təbii heç nə yoxdur. Saysız-hesabsız sadələşmələr ailəsində Puarenin necə xüsusi bir cins təşkil etdiyini, bəzi alimlərin hələ nəşr edilməmiş, lakin şöhrət qazanmış müşahidələri sayəsində tamamilə aydın görünə bilər: Dövlət büdcəsinin min iki yüz frank maaş alanlarının nüfuz etdiyi birinci en dairəsi ilə (bu, bir növ, inzibati Qrenlandiyadır) üç minlə altı min arasında maaşı olan isti yerlərin başladığı, mükafatların yaxşı bitdiyi, hətta bəslənməsinin çətinliyinə baxmayaraq, çiçək açdığı üçüncü dərəcə arasında (məlayim iqlimli bir sahədir), köçücü bir tayfa yaşayır. Bu kütbeyin xidmətçilərə xas olan cəhətlərdən biri də budur ki, onlar hər hansı bir nazirliyin dalay-lamasına* mexaniki, instinktiv, bixtiyar ehtiram bəslərlər, halbuki bu dalay-lamanı məmurlar ancaq aydın oxunulmayan imzasına görə və “nazir həzrətləri” adı ilə tanıyırlar. Bu iki söz onların nəzərində “Bağdad xəlifəsi”* əsərindəki II Bando canı mislində bir şeydir, həm də bu miskin məxluq üçün etiraz qəbul etməyən müqəddəs bir hakimiyyətin timsalıdır: xristianların nəzərində papa, məmurların nəzərində isə nazir həzrətləri xətasıdır. Nazir həzrətlərinin dəbdəbəsi onun hərəkətlərində, sözlərində, hətta onun adından danışılan sözlərdə belə özünü göstərir, onun əmri ilə görülməli bütün işləri onun zərbaftalı mündiri pərdələyir, qanun şəklində salır. Nazir həzrətlərinin mənsəbi onun niyyətlərinin saf, göstərişlərinin müqəddəs, ən yaramaz ideyalar üçün bir vasitə olduğunu sübut edir. İnsan adlanın bu zavallılar “nazir həzrətləri”nin adı çəkildə öz şəxsi mənfəətlərindən ən artıq şey göstərilir. Orduda olduğu kimi, dəftərxanalarda da passiv itaətkarlıq hökm sürür. Bu sistem vicdanları boğur, insan qəlbini xarabazara döndərir, insanı dövlət idarəsi maşınının balaca bir vintinə çevirir. Göründüyü kimi, insanları tanıyan Qondüro, dərhal Puarenin səfeh bir bürokrat olduğunu anlamış və batareyalarını ortalığa çıxarıb, agentin fikrinə görə, Mişono Puarenin məşuqəsi olduğu kimi, Mişononun məşuqu vəziyyətində olan Puareni heyrləndirmək vaxtı çatanda, öz Deus ex machina,* yəni ecazkar “nazir həzrətləri”ni işə salmışdı.

Puare dedi:

– İndi ki nazir həzrətləri, şəxsən, bəli, nazir həzrətləri... Bu lap başqa şeydir, buna heç söz ola bilməz.

Saxta rantye isə Mişonoya xitabən davam edirdi:

– Bu cənabın dediklərini eşidirsinizmi? Siz ki, yanılmıramsa, ona etibar edirsiniz. Bəli, belədir ki var. Nazir həzrətləri bu fikirdədir ki, “Vokenin evi”ndə yaşayan və Votren adlanan şəxs Tulon katorqasından qaçmış və “Ölüm-yalan” adı ilə məşhur olan bir məhbusdur.

Puare təkrar etdi:

– Belə de! “Ölüm-yalan!” Görünür, işi rast gətirir ki, belə ad qazanıb...

Agent dedi:

– Əlbəttə. Ona bu adı həmişə bəxti gətirdiyinə görə veriblər: o, ən cəsarətli təşəbbüslərindən sağ-salamat çıxarmış. Onun necə qorxulu adam olduğunu görürsünüz! Bəzi qabiliyyətlərinə görə bu, fəvqəladə şəxsdir. Onun katorqaya göndərilməsi böyük hadisə idi. Bunun sayəsində o, doğrudan da, böyük hörmət qazanmışdı...

Puare soruşdu:

– Demək, o, hörmət sahibidir?

– Bəli, bir növ... O, könüllü olaraq başqasının cinayətini öz üstünə götürmüşdü. Onun sevdiyi olduqca gözəl bir gənc saxtakarlıq etmişdi. Bu gənc italyan dəhşətli qumarbaz idi. Sonralar hərbi qulluğa girmişdi, həm də özünü yaxşı aparırdı.

Madmazel Mişono soruşdu:

– Bəs polis naziri həzrətləri Votrenin “Ölüm-yalan” olduğunu bilirsə, mənə nə ehtiyac var?

Puare dedi:

– Bəli, bəli, doğrudan da. Əgər, siz buyurduğunuz kimi, cənab nazir müəyyən dərəcədə yaqinlik hasil edirsə...

– “Yaqinlik” sözü o qədər də düz deyil: buna daha çox şübhə demək olar. Bu saat mən sizi başa salaram. “Ölüm-yalan” adı ilə şöhrət qazanan Jak Ko len üç katorqanın möhkəm etibarını qazanmışdır. Bu katorqalar onu agent və bankir seçmişlər. O, bu cür şeylərdən böyük pullar qazanır. Belə adamların xüsusi damğası var.

– Ha-ha! Madmazel, bu cinası başa düşdünüzmü? – deyə Puare soruşdu. – Cənab Qondüro deyir ki, bu cür adamların xüsusi damğası var, yəni o, damğalı adamdır.

Agent isə sözüünə davam edərək:

– Saxta Votren, – dedi, – katorqalıların kapitalını qəbul edir, ticarət işlərinə qoyur, katorqadan qaçan məhbusların özlərinə qaytarmaq, yaxud bu barədə vəsiyyətnamə yazmışsa, ailələrinə vermək üçün əmanət saxlayır, ya da saxta Votren adına yazılmış veksellər üzrə onların məşuqələrinə verir.

Puare soruşdu:

– Məşuqələrinə? Bəlkə, siz arvadlarına demək istəyirsiniz?

– Xeyr, katorqalılar, adətən, qeyri-qanuni arvadlar saxlayırlar ki, bizdə buna nikahsız deyirlər.

– Demək, onlar nikahsız yaş yırlar?

– Tamamilə doğrudur.

– Bu cür çirkin işlərə dözmək cənab nazirə yaraşmaz. Siz tez-tez nazir həzrətləri ilə görüşürsünüz, həm də siz, mənim rəyimcə, insanpərvər adamsınız, bu cür adamların əxlaqsızlığını nazirə başa salmaq sizin borcunuzdur, hər halda, cəmiyyət üçün bu, yaxşı nümunə deyildir.

– Lakin hökumətin onları zindana salmaqda məqsədi əxlaq və xeyirxahlığın nümunəsini nümayiş etdirmək deyildir.

– Haqlısınız. Ancaq müsaidənizlə...

Madmazel Mişono söhbətə qarışaraq:

– Dostum, – dedi, – qoysanız cənab Qondüro danışsın...

Qondüro davam etdi:

– Bilirsinizmi, madmazel, hökumət, şayiələrə görə, böyük məbləğ təşkil edən bu xəzinəni zəbt etməklə çox şey qazana bilər. “Ölüm-yalan”ın ixtiyarında bir çox qiymətli şeylər var. O yalnız bəzi yoldaşlarının deyil, hətta “On minlər şirkəti”nin də pullarını özündə saxlayır.

Puare dəhşətlə bağırırdı:

– On min oğrumu?

– Xeyr, “On minlər şirkəti” geniş dairədə fəaliyyət göstərən yüksəkmarkalı oğruların təşkilatıdır. Onlar on min frankdan əskik işlərə əllərini bulaşdırmazlar. Bu şirkətə daxil olanların hamısı seçmə adamlardır: belələrini biz Ali cinayət məhkəməsinin ixtiyarına göndəririk. Onlar “Qanun məcəlləsi”ni yaxşıca öyrənmişlər, cinayət üstə tutulsalar belə, heç vaxt edam cəzası maddəsinə düşməzlər. Kol en onların vəkili, məsləhətçisidir. O, ixtiyarında olan böyük sərvət sayəsində özünə məxsus bir polis idarəsi təşkil edib, geniş əlaqələr yaradıb və hər şeyi duman, sirr içində saxlayır. Artıq bir ildir biz onu casuslarla əhatə etsək də, yenə oyunlarını açma bilmirik. Bu surətlə, istər bu xəzinə, istərsə onun istedadı daim cinayətlərə qida verir, canilərin artmağına səbəb olur, silah altında o, bir ordu quldur saxlayır, bunlar da daim cəmiyyətlə müharibə edirlər. “Ölüm-yalan”ı həbs etmək və onun bütün dəstəsini ələ keçirmək cinayətin kökünü kəsmək deməkdir. Buna görə də bu, təxirəsalınmaz işdir, dövlət işidir, siyasi işdir. Bu işin müvəffəqiyyət qazanmağına kömək etmək böyük şərəfdir. Bunun sayəsində siz yenə hökumət qulluğuna girə bilərsiniz, polis komissarının katibi ola bilərsiniz və eyni zamanda pensiyanızı ala bilərsiniz.

Madmazel Mişono soruşdu:

– Bəs nə üçün “Ölüm-yalan” xəzinəni götürüb qaçmır?

– Bu mümkün deyil. O, hara qaçsa, nca onu öldürmək üçün adam göndərəcəklər. Bundan başqa, katorqanın xəzinəsini oğurlamaq yaxşı bir ailədən qızı qaçıрмаq kimi deyildir. Həm də Kolen qoçaq adamdır: belə zarafatları bacarmaz, rüsvayçılığa yol verməz.

Puare dedi:

– Doğru buyursunuz. O lap rüsvay ola bilərdi...

Madmazel Mişono:

– Biz yenə də nə üçün onu, sadəcə, həbs etmək mümkün olmadığını başa düşmədik, – dedi.

– Çox gözəl, mən bu saat başa salaram... (O, Mişonoya doğru əylərək qulağına pıçıldadı: – Ancaq bir şərtlə. Kavalerinizi sözümlə kəsməyə qoymayın, yoxsa biz heç vaxt söhbətimizi qurtarmayacağıq. Bu qoca çox varlı olmasa, heç kəs onu dinləməz.) “Ölüm-yalan” bura gəldiyi zaman abırlı adam cildinə girmiş, hörmətli bir Paris vətəndaşı olmuş, diqqəti cəlb etməyən bir pansionda yerləşmişdir. O, çox həssas adamdır, onu birdən yaxalamaq mümkün deyil. Bir sözlə, Votren böyük adamdır, böyük işlərlə məşğuldur.

Puare öz-özünə:

– Əlbəttə, əlbəttə, – dedi.

– Əgər birdən səhvə yol verilsəydi və əsl Votren həbs edilsəydi, heç bilirsiniz nə olardı? Parisin bütün ticarət aləmi və əfkar -ümumi nazirə qarşı üsyan edərdi. Polis prefektinin də düşmənləri var, vəziyyəti möhkəm deyildir. İş baş tutmasa, onun yerinə keçmək istəyənlər onu bayıra atmaq üçün, dərhal liberalların mırıltısından, nəriltisindən istifadə edəcəklər. Bu işdə, özünü qraf de Sent-Elen elan edən Kuanyarın* işində olduğu kimi hərəkət etmək lazımdır. Əgər o, əsl qraf de Sent-Elen olsaydı, bizim dərimizi soyardılar. Bax buna görə hər şeyi yoxlamaq lazımdır.

Madmazel Mişono cəld:

– Demək, sizə qəşəng bir xanım lazımdır?

– Xeyr, o, qadınları özünə yaxın qoymaz. Sizə bir sirri də açə bilərəm: “Ölüm-yalan”ın qadınlarla arası yoxdur.

– Elə isə, fərz edək ki, mən buna iki minə razı ola bilərəm, lakin mən yenə də bu yoxlamada nə fayda verəcəyimi başa düşə bilmirəm.

Məchul adam dedi:

– Bu lap sadə şeydir. Mən sizə içi mayeli balaca bir şüşə verəcəyəm: bu dərmanı içəndə qan beyinə vurur; bu, qan gəlməsi kimi bir şeydir, ancaq heç bir təhlükəsi yoxdur. Dərmanı qəhvə ilə, yaxud şərabla qarışdırmaq olar. Dərman öz təsirini göstərdikdən sonra xəstəni çarpayısının üstünə uzadarsınız, guya, ölüm təhlükəsi olub-olmadığını yoxlamaq üçün paltarını soyundurarsınız. Onun yanında yalnız qaldıqdan sonra ovcunuzun içi ilə çiyninə bir şapalaq vurarsınız. O zaman damğanın görünüb-görünmədiyi məlum olar.

Puare:

– Bu lap boş şeydir ki... – dedi.

Qondüro qoca bakirəyə doğru dönərək:

– Hə, necə, razısınız mı?

– Bəs damğa tapılmasa, mən yenə də iki min frankımı alacağammı?

– Xeyr.

– Bəs mənim mükafatım?

– Siz beş yüz alacaqsınız.

– Heç adam da bundan ötrü belə işlərə əl atarmı? Hələ mən nə qədər vicdan əzabı çəkəcəyəm, hələ vicdanımı sakit etməyə məcburam.

Puare söhbətə qarışaraq:

– Sizi inandıra bilərəm ki, – dedi, – madmazel çox vicdanlıdır. Bundan başqa, o çox nəzakətli və dərrakəlidir.

Mişono qərar verdi.

– Yaxşı, razıyam. Əgər bu adam “Ölüm-yalan” olarsa, siz mənə üç min frank verəcəksiniz, başqa adam olarsa, heç şey verməzsiz.

Qondüro cavab verdi:

– Çox gözəl, ancaq bir şərtlə: bu işi sabahdan o yana qoymayasınız.

– Bu qədər tez mümkün deyildir, əzizim, mən hələ ruhanimlə məsləhətləşməliyəm.

Agent yerindən durdu:

– Amma yaman hiyləgərsiniz! – dedi. – Demək, sabah görüşürük. Əgər mənimlə təcili görüşmək lazım gələrsə, Sent-Şapelin tərəfindəki kilsə həyətinə, Sent-Ann döngəsinə gələrsiniz. Orada tağ altında ancaq bir qapı var. Qondüronu soruşarsınız.

Bu zaman Küvyenin mühazirəsindən qayıdan Byanşon buradan keçirdi. “Ölüm-yalan” adının qəribəliyi tələbənin diqqətini cəlb etdi. O, bunun sayəsində, gizli polis idarəsinin məşhur rəisinin dediyi “çox gözəl” sözlərini də eşitmişdi.

Puare madmazel Mişonodan soruşdu:

– Siz nə üçün məsələni elə bu saat qurtarmadınız? Bu üç yüz frank ömürlük pensiya deməkdir.

– Nə üçün mü? Bu məsələni hələ fikirləşmək lazımdır. Əgər Votren, doğrudan da, “Ölüm-yalan”sa, bəlkə də, onunla sazişə girmək daha mənfəətlidir. Ancaq ondan pul tələb etsək, məsələdən hali olar, əlimizdən sivişib çıxar. Fərsəti fəvtə vermiş olarıq.

Puare dedi:

– O, məsələdən hali olsa belə, bu cənabın söylədiyi kimi, yenə də onu nəzarət altında saxlayacaqlar, deyilmi? Doğrudan da, siz fürsəti fövtə verərdiniz.

Madmazel Mişono düşünürdü: “Bir də bu adam mənim heç xoşuma gəlmir. O, mənə ancaq acı sözlər deyir”.

Puare davam etdi:

– Lakin siz daha yaxşı hərəkət edə bilərdiniz. Məncə, bu cənab qanacaqlı adama oxşayır. O, belə bir söz dedi: caninin ləyaqəti nə qədər yüksək olsa da, qanunlara itaət cəmiyyəti canidən xilas olmağı tələb edir. Sərxoş sərxoşluğundan əl çəkməz. Bəlkə, birdən o, bizim hamımızı qırmaq fikrinə düşdü? Biz bütün bu cinayətlərə müqəssir ola bilərik. Hələ hamıdan əvvəl bizim özümüzü öldürə bilərik!

Madmazel Mişononun fikrə dalmağı, möhkəm burulmamış krandan damcılayan su kimi Puarenin ağzından axan sözlərə qulaq asmağına mane olurdu. Bu qocanın ağzının qaytanı açılanda və Mişono ona mane olmayanda, o, işə salınmış avtomat kimi aramsız danışardı. Bir məsələdən danışandan sonra heç bir nəticə çıxarmayıb, müxtəlif giriş cümlələrindən sonra tamam başqa bir mövzuya keçərdi. “Vokenin evi”nə yaxınlaşanda Puare söz yığınlarının bataqlığında dolaşmış, nəhayət, cənab Raqulo ilə madam Morenin məhkəməsində müdafiə tərəfində bir şahid kimi çıxış etdiyini nağıl etməyə başladı. İçəriyə girəndə onun rəfiqəsi Ejenlə madmazel Viktorinanı gördü. Onların başı səmimi söhbətə qarışdığından, yemək otağından keçən bu iki kirayənişinə zərrə qədər əhəmiyyət vermədilər.

Madmazel Mişono Puareyə dedi ki:

– Elə bunun axırı belə olmalı idi. Son həftə ikisi də bir-birinə xumar-xumar baxırdı.

Puare dedi:

– Bəli, bəli. Elə buna görə də ona cəza kəsdilər.

– Kimə?

– Madam Morenə.

Madmazel Mişono huşsuzluğundan Puarenin otağına girərkən:

– Mən sizə madmazel Tayferdən danışiram, – dedi, – siz isə mənə Morendən danışırırsınız. Madam Moren kimdir?

– Bəs madmazel Viktorinanın təqsiri nədir?

– Onun təqsiri budur ki, Ejen də Rastinyakı sevir. Zavallı, sadəlövhliyəndən başına nə iş gələcəyini belə bilmir.

Səhər madam de Nusingen Ejenin bütün ümidlərini qırdı. Ejen qəlbinin dərinliklərində artıq tamamilə Votrenə təslim olmuşdu, ancaq nə bu xariqüladə adamın nə üçün ona dostluq hissləri bəsləməsinin səbəblərini, nə də bu ittifaqın gələcək nəticələrini şüurlu olaraq düşünmürdü. Bir saat bundan əvvəl madmazel Tayferlə bir-birinə ən mehriban məhəbbət vəd verdikdən sonra az qala düşmək istədiyi uçurumdan onu ancaq fəvqəladə bir hadisə çıxara bilərdi. Viktorina mələklərin səsinə qulaq asdığını zənn edir, göylərin seyrinə dalırdı. Artıq “Vokenin evi” belə rəssamın fırçası ilə canlanan teatr sarayları kimi fantastik boyalara bürünürdü: o sevir, o sevilirdi, hər halda, sevildiyinə inanırdı! Məgər bir az bundan əvvəl Rastinyakın üzünə baxaraq pansion arquslarından* gizli onun sözlərinə qulaq asan hər hansı qadın buna inanmaya bilərdimi?

Hərəkətinin alçaqlığını, həm də bunu tamamilə şüurlu etdiyini dərindən düşünən Ejen, bir qadını xoşbəxt etməklə öz günahını yuya biləcəyini fikirləşir, özünü buna inandırmağa çalışırdı. O, bu vicdan mübarizələrində öz ümitsizliyindən hətta qəşəngləşmiş kimi görünürdü: gözləri qəlbində yanan cəhənnəm odları kimi parlayırdı. Onun xoşbəxtliyindən, belə bir fəvqəladə hadisə baş verdi: Votren şad halda içəri girdi, iblis zəkasının hiyləgərlik toruna salıb nişanladığı bu iki gəncin qəlbində gizlənən fikirləri oxudu. O, yoğun səslə istehzalı bir tərzdə:

Fanşettam bir ulduzdur,

Nə qədər sadə qızıdır...

sözlərini oxuyan kimi hər şey dəyişdi. Ejenlə Viktorinin ürəklərində doğan sevinc duman kimi dağıldı.

Viktorina yox oldu. O, qəlbində indiyə kimi sürdüyü həyatın müsibətləri qədər böyük bir səadət aparırdı. Yazıq qız! Bir-birlərinin əllərini sıxmaları, Ejenin saçlarının yanaqlarına toxunması, sevdiyi gəncin dodaqlarındakı hərarəti duya-duya, qulağına söylənilən bir kəlmə, belini qucaqlayan əlin titrəyişi, boynunda hiss etdiyi busə müqəddəs məhəbbət vədləri idi. Bu nur içində qərq olan yemək otağına kök Silviyanın birdən-birə girə biləcəyi qorxusu isə bu məhəbbəti daha da alovlandırır, canlandırır, ən məşhur məhəbbət dastanlarında tərənnüm edilən sədaqət hisslərindən belə daha cazibədar bir məhəbbət kimi sehr saçır. Babalarımızın sevimli bir ifadəsinə görə, bu həyalı məhəbbət nişanələri hər iki həftədən bir etiraf üçün kilsəyə gedən gənc, dindar bir qıza cinayət kimi görünürdü! O, sonralar, zəngin və xoşbəxt qadın olduğu zaman, bütün varlığını təslim etdiyi kişiye bəxş edə bildiyindən də artıq, öz könül c vahirlərini bir saat ərzində Ejenə bəxş etmişdi.

Votren Ejenə dedi:

– İşlər düzəldi. Bizim ədəbazlar savaşı. Hər şey öz qaydasında oldu. Bizim göyərçin mənim şahinimi təhqir etdi. Sabah Klinyankur redutunda* görüşəcəklər. Saat onun yarısında, madmazel Tayfer şirin qoğalı sakitcə qəhvənin içində isladib yediyi zaman, atasının məhəbbətinə və sərvətinə varis olacaq. Qəribədir, deyilmi? Cavan Tayfer şpaqa döyüşündə mahirdir, özünə çox əmindir, lakin mənim icad

etdiyim bir zərbə ilə o, məhv olacaq – şpaqanın yuxarı qalxması və alnından vurulması kifayətdir. Mən bu döyüş üsulunu sizə göstərəcəyəm, çünki çox gərəkli şeydir.

Rastinyak küt nəzərlə Votrenə baxır və qulaq asırdı. O, cavab verə bilmirdi. Bu zaman Qorio ata, Byanşon, bir də kirayənişinlərdən bəziləri otağa daxil oldular.

Votren dedi:

– Mən sizi hər zaman belə cəsur görmək istərdim. Siz nə etdiyinizi bilirsiniz. Qoçağım, mənim qartal balam! Siz insanlara hökm edəcəksiniz, siz qüvvətlisiniz, dəmir kimi möhkəmsiniz, mübarizsiniz, mən sizə hörmət edirəm.

Votren onun əlini sıxmaq istədi, lakin Ejen kəskin hərəkətlə əlini çəkdi və sapsarı saralıb stulun üstünə düşdü: ona elə gəldi ki, ayaqlarının altında qan görür, Votren yavaş səslə ona dedi:

– Belə! Bizim üstümüzdə hələ xeyirxahlığa bulaşmış bir-iki əs i qalmışdır. Doliban atanın üç milyonu var, mən onun sərvətinə bələdəm. Cehiz sayəsində siz öz nəzərinizdə belə gəlin paltarından daha təmiz görünəcəksiniz.

Rastinyak artıq tərəddüd etmirdi. Axşam gedib Tayferləri, atasını da, oğlunu da xəbərdar etməyə qərar verdi. Votren ondan uzaqlaşdı, Qorio ata isə qulağına pıçıldadı ki:

– Oğlum, siz qəmgin görünürsünüz! Bu saat mən sizi şad edərəm. Gedək!

Qoca fabrikant burma şamını çırağın odu ilə yandırdı. Ejen dərin maraq içində qocanın inca getdi.

Qoca, tələbənin açarını Silviyadan alıb:

– Sizin otağınıza gedək, – dedi. – Bu səhər siz elə güman etmisiniz ki, o, sizi sevmir. O sizi qovmağa məcbur olub, siz isə hirsənib getmişsiniz, məyus olmusunuz. Şiltaq! O, məni gözləyirdi. Başa düşdünüzmü? Biz gözəl bir mənzil düzəltmək üçün getməli idik, üç gündən sonra siz o mənzildə yaşayacaqsınız. Bu sirri sizə açdığımı ona söyləməzsiz. O, sizə sürpriz hazırlayır, lakin mən artıq bu sirri sizdən gizlətməyə səbəb görmürəm. Mənzil d'Artua küçəsində, Sen-Lazar küçəsinin yaxınlığındadır. Siz orada lap knyaz kimi yaşayacaqsınız. Biz sizin üçün mebel düzəltmişik, elə bil təzə gəlin mebelidir. Son ay ərzində biz çox işlərlə məşğul olduq, ancaq sizə bir söz demirdik. Mənim vəkilim qızımın otuz altı min frank illik gəliri olacaqdır, bu, cehizinin faizləridir. Onun səkkiz yüz min frankının gəlirli əmlaka çevrilməsini tələb edəcəyəm.

Ejen susur, qollarını döşündə çarpazlayaraq, nizamsız, yoxsul otağında gəzişirdi. O, arxasını Qorio ataya çevirdiyi zaman, qoca qırmızı tumacdən m ş və üzərində Rastinyak nəslinin qızıl gerbi həkk edilmiş bir futlyarı buxarının üstünə qoydu.

– Əziz oğlum, mənim başım işlərə qarışıb. Lakin sözün düzü, məndə xeyli xudbinlik var: mən sizin köçməyinizlə çox maraqlanıram. Sizdən bir şey xahiş etsəm, rədd etməzsiz ki?

– Nə xahiş edirsiniz?

– Təzə mənzilinizin üstündə, beşinci mərtəbədə bu mənzilə bağlı bir otaq var: mən orada yerləşsəm, etiraz etməzsiz ki? Mən gündən-günə qocalıram, qızlarımdan çox uzaq yaşayıram. Mən sizə əziyyət vermərəm. Mən ancaq orada yaşayacağam. Hər axşam siz mənə qızımdan danışarsınız. Bu, sizə qətiyyən maneə olmaz, halbuki mən, siz evə qayıtdığınız zaman, öz-özümə deyəcəyəm ki: “O, bir az bundan əvvəl mənim balaca Delfinamla görüşüb. O, mənim qızım bala gedib, mənim qızım onun sayəsində xoşbəxtidir”. Xəstələndiyim zaman, evə qayıtdığınızı eşitmək, mebeli tərpətdiyinizi, otaqda gəzişdiyinizi duymaq mənim dərdlərimə dərman olacaq, siz mənə qızımı xatırladacaqsınız. Yelisey düzləri iki addımlıqdadır, mən həmişə gəzməyə çıxan qızlarımı görəcəyəm. Elə gec qayıtmayacağam. Bəlkə, qızım sizə də gəldi. Mən onun səsinə eşidəcəyəm, səhər kapotunda, oyan-buyana qaçdığını, pişik kimi nazlan-nazlan gəzdiyini görəcəyəm. Son bir ayda lap yeniyetmə qız kimi şən, qəşəng olub. Ürəyi fərəhlənir, bu səadəti ona siz vermişsiniz. Ah, mən sizin xatirinizə nələr etməzdim! Bu saat geri qayıtdığımız zaman onun mənə nə dediyini bilirsinizmi? O: “Ata, mən çox xoşbəxtəm!” – dedi. Onlar mənə ədəblə “atamız” deyəndə qəlbim üşüyür, lakin sadəcə “ata” deyəndə, onların uşaqlığı yadıma düşür, şirin xatirələrlə çırpınıram. O zaman ata olduğumu daha dərindən hiss edirəm. Belə zənn edirəm ki, onlar heç kəsin deyil, yenə mənimdir, mənim əziz qızlarım...

Qoca göz yaşlarını sildi: o ağlayırdı.

– Mən çoxdan bəri bu sözü eşitməmişdim, çoxdan idi ki, o, mənim qolumdan tutmamışdı. Bəli, bəli, on il olar mən qızlarımın heç biri ilə yanaşı gəzməmişəm. Onun paltarına toxunma , addımlarımı onun addımlarına uyğunlaşdırma , vücudunun hərəkətini duymaq nə qədər xoş olduğunu bilsəydiniz! Bu səhər mən Delfinamla çox yerlər gəzdim. Dükənləri dolaşdım. Evinə qədər ötürdüm. Ah, qoyun mən də sizin yaxınlığınızda yaşayım! Ah, bu yoğun Elzas kötüyü ölsəydi, podaqrası qarnından yapışsaydı, mənim qızım necə xoşbəxt olardı! Siz mənim kürəkənim, qızımın açıqdan-açığa əri olardınız. O, hələ dünyanın ləzzətini duymamış bədbəxt qadındır: odur ki mən ona hər şeyi əfv edirəm. Allah mehriban ataların tərəfində olmalıdır. – O, bir az susdu, sonra başını yırğalayıb əlavə etdi: – O sizi çox sevir, çox sevir! Yolda elə ancaq sizdən danışdı: “Ata, o, xoşagəlimdir, mərhəmətlidir, deyilmi? O, məndən danışımı?” D’Artua küçəsində P norama pasajına qədər mənə nələr danışmadı! O, çoxdan bəri mənə ürək sözünü demirdi! Bu səhər mən xoşbəxt idim, qocalığımı belə unutmuşdum, quş lələyi kimi yüngülləşmişdim! Min frankı mənə verdiyinizi söylədim. Ah, mənim sevimli qızım! Onun nə qədər mütəəssir olduğunu görsəydiniz! Gözləri yaşarmışdı!

Nəhayət, Rastinyakın yerindən tərpənmədiyini görən Qorio ata səbir edə bilmədi:

– Buxarının üstündəki nədir? – deyə soruşdu.

Ejen tamam pərişan halda, küt nəzərlə qonşusuna baxırdı. Votrenin sözlərinə görə səhərə təyin edilmiş bu duel, onun ən müqəddəs arzularının həyata keçməsi ilə elə bir ziddiyyət təşkil edirdi ki, onun üçün hər şey qorxunc yuxuya bənzəyirdi. O, buxarıya doğru baxdı, buxarının üstündəki dördkünc futlyarı gördü, onu açıb, içində bir vərəq kağız, altında isə Brek t saatı olduğunu gördü. Vərəqdə bu sözlər yazılmışdı:

“Mən istəyirəm ki, siz həmişə məni düşünəsiniz, çünki... Delfina”.

Son sözlər, ehtimal ki, münasibətlərindəki bir hadisəyə işarə edirdi. Ejenin qəlbi rıqqətlə çırpındı. Saatın qızıl qapağının içində Rastinyak gerbi mina ilə işlənmişdi. Bu qiymətli və arzulanan şey, bu zəncir, bu açar, bu forma və nəqşlər onun zövqünü oxşayırdı. Qorio ata fərəh içində idi. Delfinanın hədiyyəsinin Ejeni nə qədər sevindiriyini və heyran qoyduğunu qızına danışmağı, əlbəttə, vəd etmişdi. Bundan başqa, bu gənc qəlblərin şadlığında o da iştirak edirdi, üçüncü şəxs olsa da, başqaları kimi onun da xoşbəxt olduğu duyulurdu. O, Ejeni bir insan kimi, həm də qızını xoşbəxt etdiyinə görə sevirdi.

– Bu axşam Delfinanın yanına gedərsiniz: o, sizin yolunuzu gözləyir. Elzas kötüyü bu axşam öz rəqqasəsinin yanında olacaqdır. Vəkilim əhvalatı olduğu kimi ona başa saldıği zaman, onun səfeh baxışlarını görsəydiniz! Hələ bir qızıma pərəstiş etdiyini söyləməyə cəsarət edir!

Mən qızıma barmağını belə vurmağa qoymaram, mən onu özüm öldürərəm! – O, dərindən bir ah çəkdi. – Delfinam onun... yox, yox, elə bu fikir məni cinayətə vadar edər, ancaq buna adam öldürmək deməzlər, o ki donuz gövdəli bir öküz başıdır. Yaxşı, razısınız mı, məni yanınızda yaşamağa qoyacaqsınız mı?

– Əlbəttə, mehriban atam Qorio, siz ki mənim sizi nə qədər sevdiyimi bilirsiniz.

– Doğrudur, görürəm, siz məndən ikrah etmirsiniz. İcazə verin, üzünüzdən öpüm! – Qorio ata tələb ni hərətlə qucaqladı. – Mənə vəd edin ki, siz ona xoşbəxtlik verəcəksiniz! Bu axşam onun yanına gedəcəksiniz, deyilmi?

– Əlbəttə! Yalnız təxirəsalınmaz bir iş üçün bir yerə getməliyəm.

– Mənim sizə bir köməyim dəyməzmi? Qulluğunuzda hazıram.

– Lap doğru deyirsiniz. Mən madam de Nusingenin yanında olduğum zaman cənab Tayferin yanına gedərsiniz və deyərsiniz ki, mühüm bir məsələ haqqında danışmaq üçün axşamüstü mənə vaxt təyin etsin.

Qorio atanın üzü dəyişdi, dəhşətlə:

– Cavan oğlan, demək, bu, həqiqətdir? – dedi. – Aşağıdakı axmaqların söylədiyi kimi, siz, yəqin, onun qızının nca sürünürsünüz? Allah məni öldürsün! Hələ siz Qorionun yumruğunun ağırlığını görməmişsiniz... Əgər siz məni aldatsanız, mənim bir yumruğum bəs elər. Yox, yox, mümkün deyil!..

Rastinyak cavab verdi:

– And içirəm ki, yer üzündə mənim sevdiyim bir qadın varsa, o da ancaq Delfinadır, lakin mən bunu indiyə qədər dərk etməmişdim.

Qorio ata səsləndi:

– Ah, nə böyük səadət!

Tələbə davam etdi:

– Ancaq məsələ burasındadır ki, Tayferin oğlu sabah dueldə vuruşacaq, eşitdiyimə görə, onu öldürmək istəyirlər.

Qorio soruşdu:

– Bunun sizə nə dəxli var?

Ejen dedi:

– Atasına demək lazımdır ki, oğlunu buraxmasın.

Bu Votrenin səsi gəldi. O, qapının nda oxuyurdu:

Riçard, mənim kralım*,

Hamı sizi tərk etmişdir...

Brum! Brum! Brum! Brum!

Vaxta ki dolaşdım bütün dünyanı,

Hamı agah oldu bir sirli işdən...

Tralya-lya-lya-lya...

Kristof çıxırdı:

– Cənablar, xörək hazırdır, hamı süfrəyə buyura bilər.

Votren Kristofa dedi:

– Kristof, mənə bax, get mənim otağımdan bir şüşə bordo gətir.

Qorio ata soruşdu:

– Saat xoşunuza gəlirmi? Delfinin yaxşı zövqü var.

Votren, Qorio ata və Rastinyak birlikdə aşağı endilər. Naharın başlanğıcına gecikdikləri üçün üçü də süfrədə yanaşı oturmağa məcbur oldu. Madam Vokenin nöqtəyi-nəzərinə, ümumiyyətlə, xoş görünən Votren bu gün çox şən olmasına baxmayaraq, Ejen onunla soyuq rəftar edirdi. Votren məzəli sözləri ilə bütün kirayənişinləri hərəkətə gətirirdi. Onun özünə güvənməsi, soyuqqanlı tərpənməsi Ejeni heyrləndirirdi.

Madam Voke soruşdu:

– Sizə bu gün nə olub? Həddən çox şadlanırsınız.

– Mən hər zaman xeyirli bir işdən sonra şad oluram.

– İş? – deyə Ejen soruşdu.

– Bəli! Mən bir partiya mal satmışam, odur ki komisiyon pulu almağa haqqım var. – Madmazel Mişononun ona baxdığını görən Votren: – Madmazel Mişono, – dedi, – siz məni gözlərinizlə dəlirsiniz: bəlkə, üzümdə sizə xoş gəlməyən bir şey var. Açıq söyləyin. Sizi məmnun etmək üçün mən üzümü dəyişə də bilərəm... – Qoca məmura göz vuraraq əlavə etdi. – Hə, Puare, sizin buna acığınız tutmaz ki?

Gənc rəssam:

– Vallah, sizin şəklinizi meyxana Herkulesi* kimi çəkmək olardı.

– Çox gözəl! Əgər madmazel Mişono qəbir üstündəki Veneranın* şəkli üçün naturaçı olmağa razıdırsa, mən də razı olaram! – deyə Votren cavab verdi.

Byanşon soruşdu:

– Bəs Puare?

Votren ucadan:

– Puareni ancaq Puarenin özünə baxıb çəkmək lazımdır! - , .

– Çürük ! – Byanşon onun sözünü tamamladı.

Madam Voke:

– Bu axmaq söhbətləri buraxın, – dedi. – Daha yaxşı olardı ki, siz bizi şüşəsinin ağzı görünən bordo şərəbina qonaq edəsiniz. Şərəb kefinizi daha da duruldar. Bir də şərəb mədə üçün çox mənfəətlidir

Votren hamıya xitabən:

– Ağalar, hörmətli cənablar, – dedi, – sədrimiz bizi intizama riayət etməyə çağırır. Madam Kutür və madmazel Viktorina bizim lağlağı söhbətlərimizdən inciməz, lakin Qorio atanın bakirliyinə hörmət edin. Mən şərəfli Lafit* naminə bir şərəbrama bordo içməyi təklif edirəm. Xahiş edirəm, bur da siyasi eyham nişanəsi görməyəsiniz... – Yerində düz dayanmış Kristofa bağıraraq:

– Ey, müqəvvə! – dedi, – Kristof, bura! Yoxsa öz adını bilmirsən? Tez ol, müqəvvə, şərəbi hazırla!

Kristof şərəbi təqdim edərək:

– Buyurun, – dedi.

Votren Ejenin və Qorio atanın stəkanlarına şərab tökdükdən sonra bir neçə damcı da öz qabına tökdü, qonşuları içdikdə, o, dili ilə şərabın dadına baxdı, sonra birdən üzünü turşudaraq:

– Şeytana lənət! – dedi. – Şərabdan tıxacın dadı gəlir! Götür bunu, Kristof, özün iç, bizə başqasını gətir. Sağ tərəfdə şərab şüşələri var. On altı adamıq, səkkiz şüşə gətirərsən.

Rəssam:

– İndi ki siz belə səxavət göstərirsiniz, mən də süfrəyə yüz şabalıd qoymağa boyun oluram, – dedi.

– Ho! Ho!

– Ura!

– Brr!

Kirayənişinlərin səsi fişəng kimi gurladı.

Votren Vokeyə tərəf çığırdı:

– Voke cici, siz də süfrəyə iki şüşə şampan qoyun!

– Elə bu qalmışdı! Bəlkə, evin hamısını süfrənin üstünə qoyum? İki şüşə şampan! Bunun qiyməti on iki frankdır! Küçədən tapmamışam ki! Yox, yox, cənab Ejen pulunu verməyə razı olsa, mən sizə qara moruq arağı verərəm.

Byanşon yavaşca:

– Onun qara moruğundan adamın qarnı işləyir, ağ tikan kimi bir şeydir, – dedi.

Rastinyak çığırdı:

– Byanşon, səsinə kəs. Ağ tikanın adı çəkiləndə ürəyim bulanır... Yaxşı, razıyam, şampanın pulunu mən öz öhdəmə götürürəm.

– Silviya, biskvit və vafli gətirin.

Votren dedi:

– Sizin vaflinizi kif basıb, kifli olub. Biskvitləri isə gətirə bilərsiniz.

Şərab şüşələri əldən-ələ keçdi, kef məclisi canlandı, şənlik bir az da artdı. Dəhşətli qəhqəhə səsləri gəlir, cürbəcür heyvanları təqlid edən bağirtılar eşidilirdi. Muzey məmurunun haradansa ağına bir şey gəldi: o, erkək pişik miyo Itusuna oxşar bir səs çıxartdı, dərhal səkkiz adam birdən çığırdı:

– Ay bıçaq itiləyən, ay qayçı itiləyən!

– Quş yemi, quş yemi alan!

- Şirin qoğal, şirin qoğal!
- Ay qab ağartdıran!
- Ay dəyənək alan! Arvad və paltar çırpmaq üçün!
- Ay köhnə paltarı olan, köhnə papağı olan, köhnə baftası olan!
- Ay gilənar, təzə gilənar!

Birinciliyi yenə də Byanşon qazandı. O, tın-tın səslə bağırırdı:

- Ay çətir alan, əsa alan!

Otaqda elə gurultu vardı ki, baş partlayırdı. Hər şey bir-birinə qarışmışdı, gülüslərdən, qəhqəhələrdən baş açmaq olmurdu. Bu operaya dirijorluq edən Votren gözlərini artıq sərməst olmuş Ejenlə Qorio atadan çəkmirdi. Ejen də, Qorio da stula söykənərək, ciddi nəzərlə bu qəribə qarışıqlığa baxır və az içirdilər: onlar bu axşam edəcəkləri işi düşünür, lakin ayağa dura bilmirdilər. Votren qıyqacı onlara tərəf baxır, üzlərinin ifadəsini izləyirdi. Mürgüləməyə başlayanda, Votren fürsət tapıb, Ejenin qulağına pıçıldadı:

– Belə, dostum, belə, sən hələ Votren lələ ilə güləşmək üçün yetişməmisən! O, səni çox sevir və sarsaq işlər görməyinə yol verməz. Əgər mən bir şeyə qərar vermişəmsə, ancaq Allah mənim yolumu kəsə bilər. Bəli! Bəli! Biz qoca Tayferi xəbərdar etmək istəyirdik! Amma şagirdin kələyi baş tutmadı! Təndir qızıb, xəmir yoğrulub, gündə əlimizdədir. Sabah onu yeyib, qırıntılarını göyə sovuracağıq. Yox, yox, əzizim, gündə gərək bişsin! Xırda-mırda vicdan əzabı çəksək də, çörək mədəmizdə həzm edildikcə hər şey yaddan çıxacaq. İndi biz bir az yataırıq, polkovnik qraf Frankessini isə şpaqasının ucu ilə bizim üçün Mişel Tayferin sərvətinə yol açar. Viktorina qardaşının varisi olduqdan sonra ildə on beş min mədaxili olacaq. Mən artıq məlumat toplamışam, anası tərəfdən olan mirası üç yüz mindən artıqdır.

Ejen bu sözləri eşitsə də, cavab verməkdə aciz idi: dili damağına yapışmışdı, gözlərini yuxu basır, stol və kirayənişinlər isə nurlu duman içində görünürdü. Yavaş-yavaş gurultu azaldı, kirayənişinlər bir-bir dağılışımağa başladılar. Otaqda ancaq madam Voke, madam Kutür, madmazel Viktorina, Qorio ata və Ejen qaldı. Ejen yuxunun arasından, Vokenin süfrənin üstündəki şüşələri yığışdırıb, artığını bir şüşəyə tökdüyünü görürdü.

Madam Voke deyirdi:

- Ah, nə dəlisov cavanlardır!

Bunlar Ejenin dərk edə bildiyi son sözlər idi.

Silviya dedi:

- Heç kəs cənab Votren kimi bu cür kələk işlədə bilməz! Baxın, Kristof necə xoruldayır!

Votren dedi:

– Əlvida, cici. Mən “Vəhşi dəre”dəki Martiyə baxmaq üçün teatra gedirəm. Bu, böyük pyesdir, “Rahib”dən təbdil edilmişdir. Arzu etsəniz, xanımları da oraya apara bilərəm. Madam Kutürü də, madmazel Viktorinanı da dəvət edirəm.

Madam Kutür:

– Təşəkkür edirəm, – deyə cavab verdi.

Voke bağırdı:

– Qonşu, niyə belə? Siz Şatobrianın “Atala”sı* üsulunda “Rahib”dən təbdil edilmiş bir əsərə baxmaq istəmirsiniz? Keçən yay cökə ağacları altında onu sevə-sevə oxuyub, Elodeya Maqdolinası kimi göz yaşı tökürdük. Tərbiyəvi əsərdir, gənc xanım üçün də faydalı ola bilər.

Viktorina cavab verdi:

– Biz teatra gedə bilmərik.

Votren isə Ejenlə Qorio atanın başlarını gülməli halda yırgalayaraq:

– Qoçaqlar lap hazır olublar, – dedi.

Votren, tələbə rahat yatsın deyə, onun başını st lun ina söykədi, hərərətlə alnından öpdü və oxudu:

Şirin yuxuya dal, mənim əzizim!

Qorxma, dincini al, mənim əzizim.

Viktorina:

– Qorxuram xəstələnsin, – dedi.

Votren cavab verdi:

– Elə isə yanında qalıb qulluq edin. – Viktorinanın qulağına pıçıldadı: – Bu, vəfalı bir arvad kimi sizin vəzifənizdir. O, sizə pərəstiş edir, onun arvadı olacağınıza əmin ola bilərsiniz.

Sonra ucadan:

– Bu surətlə, – dedi, – onlar hamının hörmətini qazandılar, xoşbəxt yaşadılar, çoxlu uşaq doğub-törədilər. Bütün məhəbbət romanlarının sonu budur. İndi isə Voke cici, – dedi və madam Vokeni qucaqladı, – şlyapanızı, gül naxışlı bayırlıq paltarınızı geyinin, qrafinya ş rf n z başınıza salın. Sizin üçün çağırmağa mən özüm gedirəm.

Votren oxuya-oxuya eşiyə çıxdı:

Ey günəş, ey günəş, sənsən yaradan,

Boranı yetişir sənin istinlə...

– Vallah, madam Kutür, belə bir adamla çardaqda da özümü xoşbəxt hiss ed rəm. Qorio ata da keflənib. – Üzünü vermişel fabrikantına doğru çevirdi: – Bu qoca simic məni bir dəfə də olsun bir yerə aparmamışdır. Aman Allah, o, bu saat yerə yıxılacaq! Qoca adamın ağılını itirməsi biabırçılıqdır! Siz deyə bilərsiniz ki, gərək ağılı olsun ki, itirsin də... Silviya, Qorio atanı otağına aparın.

Silviya qocanın qoltuğundan yapışb yuxarı apardı, elə paltarlı-paltarlı, yük kimi, çarpayının üstünə yıxdı.

Madam Kutür Ejenin gözləri üstünə düşən saçlarını sıgallayaraq:

– Yazıq oğlan, – deyirdi, – lap qız kimidir: bir damcı artıq içə bilmir.

Voke dedi:

– Ah, mən otuz ildir pansion saxlayıram. Bir çox cavanlar gəlib, necə deyərlər, mənim əlimdən keçib, amma cənab Ejen kimi sevimli, tərbiyəli cavan görməmişəm. Madam Kutür, onun başını çiyninizin üstünə qoyun. Buna bax, buna bax, onun başı madmazel Viktorinaya doğru meyil edir. Görünür, taleyin hökmü belədir. Az qalmışdı başı stula dəysin. Amma ikisi bir yerdə nə qəşəng görünür!

Madam Kutür hirsle:

– Səsinizi kəsin, qonşu. Siz elə sözlər danışırınsız ki...

Madam Voke cavab verdi:

– Nə olar, o ki eşitmir. Silviya, gedək paltarımızı geyək. Mən korset taxacağam.

Silviya təəccüblə dedi:

– Nə danışırınsız, xanım, nahardan sonra da hündür korset taxmaq olar? Yox canım, korseti çəkmək üçün başqasını tapın. Mən sizin qatılınız ola bilmərəm. Belə ehtiyatsızlıqdan adam ölə də bilər.

– Çarə yoxdur, cənab Votrenin xatiri üçündür.

– Demək, siz öz varislərinizi çox sevirsiniz.

Madam Voke:

– Yaxşı, Silviya, bəsdır danışdın, – dedi və öz otağına keçdi.

Silviya Viktorinaya öz xanımını göstərərək:

– Heç bu yaşda da belə şey edərlər?! – dedi.

Yemək otağında madam Kutürlə Viktorina, bir də qızın çiyninə söykərib yatan Ejen qalmışdı. Kristofun xorultusu sükuta dalan evin hər tərəfinə yayılır, Ejenin uşaq kimi məsum, füsunkar yuxusuna başqa bir lətafət verirdi. Viktorina xoşbəxt idi: o, ən gözəl qadın hisslərinin canlı ifadəsi olan şəfqət hissəsinə qapıla bilər, ağır bir günah işlətmədən, sevdiyi gəncin ürək döyüntüsünü öz ürəyinin yanında duya bilərdi. Qızın üzündə ana məhəbbəti və bu hissə görə bir vüqar duyulurdu. Onun qəlbində qaynaşan fikirlərin yığını arasından, saf, gənclik hisslərinin hərarəti ilə oyanmış çoxqun ehtiras həyəcanları görünürdü.

Madam Kutür qızın əlini sıxaraq:

– Mənim biçarə qızım!.. – dedi.

Qoca arvad qızın bu dəqiqə xoşbəxtlikdən nurlanmış iztirablı, qüsursuz üzünə məftun nəzərlərlə baxırdı. Viktorina qədim ikonaya bənzəyirdi; sanki, rəssam, təfərrüatına əhəmiyyət vermədən, sakit və vüqarlı fırçasının bütün sehrkarlığını sarımtıl tonla ifadə etmiş, lakin bu sarılıqda göylərin qızılı şəfqətini əks edən qız surətinə vermişdi.

Viktorina Ejenin saçlarını oxşayaraq:

– Anacan, – dedi, – o, axı iki stəkandan artıq içmədi.

Madam Kutür cavab verdi:

– Qızım, o, əyyaş olsaydı, şərabı başqaları kimi asan içərdi. Onun sərxoş olması onun saflığına dəlalət edir.

Küçədən ekipaj təkərlərinin səsi gəldi.

– Anacan, bu, cənab Votrendir. Cənab Ejenə kömək edin. O şəxsin məni bu vəziyyətdə görməsini istəmirəm: o, insan qəlbinə çirkəbə bulaşdıran ifadələr işlədir, bir də, onun baxışları qadın hisslərini təhqir edir: o, qadını sanki gözləri ilə soyundurur.

Madam Kutür:

– Yox, yox, qızım, – dedi. – Səhv edirsən. Cənab Votren yaxşı adamdır, qismən mənim mərhum ərimi xatırladır: o da bunun kimi kobud, lakin mərhəmətli, xeyirxah bir ayı idi.

Bu anda Votren yavaş addımlarla içəri daxil oldu. O, iki cavanın bu halda görünüşünə bir nəzər saldı: çırağın işığı onların üzünü, elə bil, nəvazişlə oxşayırdı.

Votren qollarını sinəsində çarpazlayaraq:

– Belə səhnələr, – dedi, – “Pavel və Virginiya”* müəllifi hörmətli Bernarden de Sen-Pyeri gözəl səhifələr yaratmaq üçün ilhama gətirə bilərdi. Gənclik nə gözəldir, madam Kutür! – Ejeni seyr edərək: – Yat, mənim sevimli balam, – dedi, – səadət bəzən insan yuxuda olduğu zaman gəlir. – Sonra yenə madam Kutürə tərəf dönərək: – Madam, – dedi, – bu gəncdə məni cəzb edən şey onun mənəvi gözəlliyi ilə cismani gözəlliyinin ahəngdarlığıdır. Yaxşı baxın: məgər bu, mələk çiynində yuxuya gedən bir mələikəyə bənzəmir? O, məhəbbətə layiq gəncdir! Əgər mən qadın olsaydım, onun yolunda məmnuniyyətlə

ölərdim (yox, yox, mən o qədər də axmaq deyiləm), onun üçün yaşardım. – Sonra madam Kutürün qulağına pıçıldadı: – Onları məftun nəzərlərimlə seyr edərkən, Allahın onları bir-biri üçün yaratdığını düşünürəm. – Votren bir az sonra ucadan davam etdi:

– Allahın sirrindən heç kəs agah deyil, o, insanların ürəklərini, fikirlərini imtahandan keçirir. Pak və günahsız qəlbinizlə, insani meyillərinizlə birləşmiş olduğunuzu gördükcə mən özümə deyirəm ki: bunlar gələcəkdə də bir-birindən ayrılmayacaqlar. Allah-taala adildir. Bəli! – Sonra qıza dedi: – Yadımdadır, mən sizin əlinizdə xoşbəxt bir həyatın əlamətlərini görmüşdüm. Madmazel Viktorina, əlinizi mənə verin. Xiromantiyadan başım çıxır, mən dəfəllərlə fala baxmışam. Qorxmayın, yaxın gəlin! Aman, yarab, mən nələr görürəm! Namusuma and olsun ki, siz tez bir zamanda Paris aləmində ən zəngin qızlardan biri olacaqsınız. Siz, sizi sevən bir gəncə böyük xoşbəxtlik bəxş edəcəksiniz. Siz, sizə pərəstiş edən gözəl, məşhur, zəngin bir gəncə ərə gedəcəksiniz.

Aşağıya enən işvəkar dul arvadın ağır ayaq səsləri Votrenin fala baxmasına mane oldu.

– Budur, Voke cici də gəldi. O, ulduz kimi qəşəng, piyalə kimi zərifdir! – Sonra əlini Vokenin korsetinin kənarına qoyaraq soruşdu:

– Özümüzü, deyəsən, bir az sıxmışığı axı?! Cici, belinizi çox tarım çəkmisiniz, Allah eləməsin, ağlasaq, partlayacaq. Lakin eybi yoxdur, mən bir əntiqəfüruş kimi qəlpələrin hamısını yığaram.

Voke madam Kutürün qulağına pıçıldadı:

– Bax, bu qoçaq fransız nəzakətindən xəbərdardır!

Votren Viktorina ilə Ejenə tərəf dönərək:

– Əlvida, balalarım, – dedi, əllərini onların başı üstündə açdı. – Mən sizə xeyir-dua verirəm. Madmazel, inanın ki, namuslu bir şəxsin xeyirxahlığı, hər halda, bir şeydir, o, sizə səadət gətirər. Allah-taala xeyirxah bəndələrin dostudur.

Madam Voke madam Kutürə dedi:

– Əlvida, mənim dostum, – sonra pıçılı ilə soruşdu: – Siz nə fikirdəsiniz, cənab Voltren mənim barəmdə ciddi fikirləşirmi?

– Bəli, bəli...

Nəhayət, Viktorina ilə madam Kutür yalqız qaldılar. Viktorina əlinin içinə baxıb ah çəkdi:

– Ah, anacan, – dedi, – bu xeyirxah cənab Votren haqlı çıxsaydı, nə yaxşı olardı!

Qoca xanım cavab verdi:

– Bunun ancaq bir çarəsi var: sənin iblis qardaşın atdan yıxılmalıdır...

– Ah, anacan!

– Yarab! Bəlkə, düşməninin ölümünü arzulamaq böyük günahdır. Nə çarə, yeri gələndə tövbə edəməm. Amma sözün düzünü axtarsan, mən məmnuniyyətlə onun məzarının üstünə çiçək səpərdim. Ürəyi daşdır! Anasını müdafiə etməyə mərdliyi çatmır. Əyri-üyrü yollarla sənin sərvətini mənimsəmişdir. Kuzinamin yaxşı sərvəti vardı. Sənin bədbəxtliyindən, bu barədə nikah sənədində bir kəlmə də yazılmamışdır.

Viktorina dedi:

– Səadətim bir başqasının həyatı bahasına başa gələrsə, bu səadət mənim üçün ağır yük olardı. Əgər səadətim üçün qardaşımın ölümü zərurətsə, mən həmişə burada qalmaq istədim.

Madam Kutür cavab verdi:

– Yarab! Sən özün gördün ki, bu sevimli cənab Votren, o dindar adam nə dedi. Onun iblisə Allahdan daha çox ehtiram bəsləyən insanlar kimi allahsız olmadığına inanmaq mənə xoşdu. Cənab Votren deyir ki, Allah bizi hansı yollarla apardığını kim bilər?

İki qadın Silviyanın köməyi ilə Ejeni öz otağına aparıb, yatağında uzandırdı. Rahat yatsın deyə, aşpaz qadın Ejenin düymələrini açdı. Otaqdan çıxanda, madam Kutür üzünü o tərəfə çevirdikdə, Viktorina fürsət tapıb Ejenin alnından öpdü: o, bu cinayətkar busə ilə səadətin bütün ləzzətini duydu. Viktorina Ejenin otağına nəzər saldı, bu günün fərəhli hadisələrini, necə deyərlər, bir təsirlə birləşdirdi, xəyalında bu günün mənzərəsini yaratdı, uzun müddət məftun nəzərlə bu mənzərəni seyr etdi və nəhayət, yuxuya getdi: o, özünü Parisin ən xoşbəxt xilqəti hiss edirdi.

Votrenin Ejenlə Qorio atanı kefləndirmək üçün təşkil etdiyi və şəraba yuxu dərmanı qatdığı bu ziyafət Votrenin öz fəlakətinə səbəb oldu. Yarisərxoş Byanşon madmazel Mişonodan “Ölüm-yalan” haqqında soruşmağı unutmuşdu. Əgər Byanşon bu adı , Votren, yaxud onun əsl adını söyləyəcək olsa, katorqanın məşhur adamlarından Jak Ko len ehtiyatlı tərpənməyə məcbur olacaqdı. Hələ bundan başqa, Kol enin səxavətinə ümid bəsləyən madmazel Mişono gecə onu qaçmaq üçün xəbərdarlıq etməyin daha xeyirli olduğunu düşündüyü halda, Votren onu məzar üstündə qoyulan Venera heykəli adlandırmışdı. Bunun da nəticəsində Mişono onu polis idarəsinə təslim etməyə qərar verdi. O, Puare ilə birlikdə dərhal Sent-Ann döngəsinə, gizli polis idarəsinin məşhur rəisinin yanına getdi. O, yenə Qondüro adlı qoca məmurla görüşəcəyini zənn etdiyi halda, axtarış polis idarəsinin rəisinə rast gəldi. Rəis onu nəzakətlə qəbul etdi. Madmazel Mişono rəislə söhbət zamanı bütün şərtlər üzrə razılığa gələndən sonra damğanın izlərini yoxlamaq üçün deyilən dərmanın verilməsini xahiş etdi. Kiçik Sent-Ann döngəsində ən böyük adam sayılan bu rəis yazı stolunun qutularında dərman şüşəsini axtaranda Mişono rəisin üzündəki sevinc ifadəsindən anladı ki, Votrenin tutulması sadə bir katorqa məhbusunun tutulması deyil, daha mühüm və böyük hadisədir. Mişono baş işlədib, polis idarəsinin bəzi xain katorqaçıların göstərişləri əsasında, əlinə çoxlu pul keçirmək fikrində olduğundan şübhələnməyə başladı. O, öz təsəvvürlərini rəisə söylədikdə, rəis gülümsədi və Mişononun şübhələrini dağıtmaq üçün dedi ki:

– Siz səhv edirsiniz. Ko len oğrular aləmində indiyə qədər təsadüf edilməyən ən qorxulu “Sorbonna”dır*. Bütün mətləb də bundadır. Bütün quldurlar bunu yaxşı bilir: Ko len quldurların bayraqdarı, istinadgahı,

bir sözlə, Bonapartıdır. O, bütün quldurların sevdiyi adamdır. Belə mahir bir quldur öz “kötüyünü” heç bir zaman Qrev meydanında* qoyub getməyəcək.

Madmazel Mişono başa düşmədi. O zaman Qondüro oğru şivəsindən götürülmüş bu iki sözün mənasını izah etdi. “Sorbonna” və “kötük” oğru şivəsinin ən qüvvətli ifadələrindəndir: oğrular insan başını iki nöqtəyi-nəzərdən müayinə etmək zərurətini birinci olaraq başa düşmüşlər. “Sorbonna” – canlı adamın başı, onun məsləhətçisi, onun düşüncəsi deməkdir. “Kötük” isə bir heç, mənasız, axmaq bir şey deməkdir, insan, başı kəsildikdən sonra “kötüyə” çevrilir.

Rəis sözünə davam edərək:

– Ko len bizi oynadır, – dedi. – İngilis poladı kimi möhkəm bir adamla toqquşduğumuz zaman, həbs əsnasında zərrə qədər müqavimət göstərmək fikrində olarsa, biz onu öldürə bilərik. Biz də sabah Ko leni öldürmək üçün onun müqavimət göstərəcəyinə ümidvarıq. Ko len isə öldürüldükdən sonra nə məhkəməyə ehtiyac olacaq, nə də onu saxlamaq və keşiyini çəkmək üçün xərcə. Cəmiyyət hər əziyyətdən birdəfəlik xilas olacaqdır. Məhkəmə, şahidlər, cürbəcür xərclər, edam, xülasə, qanun yolu ilə bu quldurlardan azad olmaq üçün lazım olan hər bir şey, sizin bizdən alacağınız min ekü puldan bəhə başa gələcəkdir. Bundan başqa, biz vaxta da qənaət etmiş olacağıq. Süngünü “Ölüm-yalan”ın qarnına soxmaqla biz yüzlər ə cinayətin qabağını alacaq, bir çox quldurları pozulmağa qoymayacağıq. Onlar polis idarəsinin qonşuluğunda özlərini üsullu aparmağa məcbur olacaqlar. Bax buna “yaxşı təşkil edilmə” deyirlər. Əsl insanpərvərlərin rəyincə, bu cür işi görmək cinayətin qabağını almaq deməkdir.

Puare dedi:

– Həm də öz ölkənə xidmət etmək deməkdir.

Polis rəisi cavab verdi:

– Siz bu gün ağıllı danışırırsınız. Bəli, bəli, əlbəttə, biz öz ölkəmizə xidmət edirik. Elə buna görə cəmiyyət bizim bəramizdə haqsızlıq edir. Biz cəmiyyətə böyük, lakin gizli xidmətlər göstəririk. Ona görə görkəmli adamlar mövhüm fikirlərdən uzaq olmalı, xristian olan şəxs isə dardüşüncəli adamlar üçün qəbul edilmiş tərzdə həyata keçirilməyən xeyirli işlərdə belə baş verə biləcək müsibətli nəticələrlə barışmağa məcburdur. Başa düşünüz, Paris öz Parisliyində qalır. Bu da mənim həyatımın mənası. Sizə uğur olsun, madmazel. Kristofu Büffon küçəsinə Qondüronun yanına, məni gördüyünüz evə göndərsiniz. Qulluğunuzda hər zaman hazıram, cənab. Əgər təsadüfən evinizi qarət edərlərsə, mənim yanıma buyursanız, bütün şeylərinizi qaytararlar: hər zaman qulluğunuzda varam.

Puare madmazel Mişonoya dedi ki:

– Hələ “polis” sözünü eşidəndə özündən çıxan səfehlər də varmış. Bu cənab çox nəzakətlidir, onun sizdən tələb etdiyi isə çox sadə bir şeydir.

Ertəsi gün “Voke evi” tarixinin fəvqəladə səhifələrindən birini təşkil edən günlərdən idi. O günə qədər pansionun sakit həyatında ən mühüm hadisə meteor kimi görünüb yox olan qrafinya d’Ambermenilin zühuru idi. Lakin o böyük günün qarşısında bütün hadisələr solğun görünürdü. Sonralar madam Vokenin

bütün söhbətləri bu hadisə ilə nəticələnirdi. Hər şeydən əvvəl məlum olsun ki, Ejenlə Qorio düz saat on birə kimi yatmışdılar. Madam Vokenin özü Gete teatrından gecəyarısı qayıtdı, saat on birin yarısına qədər yatağından durmadı. Votrenin geri qayıtdığı şüşədəki şərabı içən Kristof da çox yatdığından pansiondakı adi intizam gec başlamışdı. Puare ilə madmazel Mişono üçün səhər yeməyinin gecikdirilməsi əlverişli idi. Viktorina ilə madam Kutür də çox gec oyandılar. Votren səhər səkkizdən əvvəl evdən çıxmış və yalnız nahara qayıtmışdı. Buna görə də Silviya ilə Kristof bütün qapıları döyə-döyə, səhər yeməyinin hazır olduğunu on ikiyə on beş dəqiqə işləyəndə xəbər verdikləri zaman kimsə bundan narazı qalmadı. Madmazel Mişono, Silviya ilə Kristof yemək otağından çıxdıqları zaman, aşağı enib, dərmanı Votrenin gümüş stəkanındakı qaymağın içinə tökdü. Bu qəhvə qaymağı başqa kirayənişinlərin qaymağı ilə birlikdə qaynar suda qızdırılırdı. Mişono öz işini görmək üçün pansiondakı bu qaydadan istifadə etdi. Yeddi pansioner yemək otağına birdən-birə toplaşmadı. Ejen hamıdan sonra əsnəyə-əsnəyə aşağı enərkən qasid ona madam de Nusingenin məktubunu verdi. Məktubda bu sözlər yazılmışdı:

“Əziz dostum, mən sizdən inciməmişəm, kin də saxlamıram. Mən sizi gecə saat ikiyə qədər gözlədim. Sevdiiyin bir adamın intizarı! Bu əzabı çəkənlər bu cəfanı heç kəsə rəva görməzlər. Görünür, siz birinci dəfə sevirsiniz. Nə olmuşdur? Mən tələş içindəyəm. Qəlbimin sirrini verməkdən qorxmasaydım, sizə nə olduğunu öyrənmək üçün özüm gələrdim. Xeyirdir, şərdir? Mən ora gəlsəydim, yaxud gecənin bu vaxtında evdən çıxsaydım, özümü məhv edərdim. Mən qadın olmağın müsibət olduğunu anladım. Məni sakit edin, atam sizə söylədiyi sözlərdən sonra nə üçün gəlmədiyinizi mənə izah edin. Mən hirsələnsəm də, yenə də sizi bağışlaram. Bəlkə, xəstələnmişiniz? Siz nə üçün bu qədər uzaqda yaşayırsınız? Allah eşqinə, bircə kəlmə. Tezliklə görüşərik, deyilmi? Əgər siz məşğulsunuzsa, mənə bir kəlmə də kifayətdir. Sadəcə, yazarsınız ki, “gəlirəm”, yaxud “xəstəyəm”. Lakin siz xəstə olsaydınız, atam gəlib mənə xəbər verərdi. Bəs nə olmuşdur?..”

Ejen:

– Doğrudan da, nə olmuşdur? – deyə bağırdı. Məktubun son sətirlərini oxumadan əlində əzdi və yemək otağına qaçdı. – Saat neçədir?

Votren qəhvəsinə şəkər salaraq:

– On ikinin yarısıdır, – dedi.

Qaçaq katorqalı Ejenə soyuq, sehrli bir nəzərlə baxdı: bu cür nəzərlə ancaq ovsunlama qüdrətinə malik olanlar baxır. Deyirlər ki, bu baxış dəlixanadakı ən müdhiş dəlilləri sakit edir. Ejenin bütün varlığı sarsıldı. Küçədən təkərlərinin səsi eşidildi, içəriyə sürətlə bir lakey daxil oldu. Madam Kutür dərhal cənab Tayferin lakeyini tanıdı. Onun üzündə qorxu vardı. Viktorinaya:

– Atanız sizi yanına çağırır, – dedi. – Böyük müsibət baş vermişdir. Cənab Frederik dueldə vuruşmuş, şpaqa ilə onun alnından vurmuşlar, həkimlər ondan ümidlərini kəsiblər. Qardaşınız huşunu itirib, siz onunla ancaq vidalaşa biləcəksiniz.

Votren ucadan dedi:

– Zavallı gənc! İldə otuz min mədaxili olan bir şəxs də heç savaşırmı? Gənclər qətiyyənlərini idarə edə bilmirlər.

Ejen ona tərəf qışqırdı:

– Cənab!

– Nə olub, ay yekə uşaq! Məgər Parisdə hər gün duel olmurmu?

Votren qətiyyənlərini pozmadan, qəhvəsini içə-içə bu sualı verdi. Mişono isə elə gərgin diqqətlə onun qəhvə içməyinə baxırdı ki, hamını sarsıdan bu hadisə ona heç təsir etmədi.

Madam Kutür:

– Viktorina, mən də sizinlə gedəcəyəm, – dedi.

Onlar şlyapasız, şalsız götürüldülər. Viktorina otaqdan çıxmadan əvvəl gözü yaşlı, Ejenə baxdı. Sanki o: “Səadətimizi göz yaşlarım bahasına qazanacağımı güman etməzdim!” demək istəyirdi.

Madam Voke dedi:

– İşə bax! Cənab Votren, görünür, siz peyğəmbərsiniz.

Jak Ko len cavab verdi:

– Mən hər şeyəm.

Madam Voke bu hadisə haqqında söylədiyi mənasız sözləri bir-birinin ına düzərək, davam edirdi:

– Qəribə şeydir! Ölüm, bizim arzumuzu soruşmadan yaxamızdan yapışır. Çox vaxt gənclər qocalardan əvvəl ölürlər. Dueldə vuruşmamaq biz qadınların xoşbəxtliyidir. Ancaq bizim də özümüzə məxsus əzablarımız var, kişilər bundan azaddır. Biz uşaq doğuruq, analıq iztirabları isə çox uzun sürür! Amma Viktorinanın bəxti nə gətirdi! İndi atası onu tanımağa məcbur olacaq.

Votren Ejenə baxaraq:

– Bə-ə-li! – dedi. – İnsan taleyi belədir. Dünən onun bir qəpiyi yox idi, bu gün isə bir neçə milyonu var.

Madam Voke isə çığırdı:

– Görürsünüzmü, cənab Rastinyak, əliniz yüngüldür!!

Bu sözləri eşidən Qorio ata tələbənin üzünə baxdı və əlində bükülmüş məktubu görüb Rastinyakdan soruşdu:

– Siz məktubu oxuyub qurtarmadınız! Bu nə deməkdir? Məgər siz də başqaları kimisiniz?

Ejen hamını heyətdə buraxan bir nifrət və dəhşətlə:

– Madam Voke, – dedi, – mən heç vaxt madmazel Viktorina ilə evlənməyəcəyəm.

Qorio ata tələbənin əlini tutub sıxdı. O, Ejenin əlini öpməyə hazır idi.

Votren dedi:

– Oho! İtalyanların gözəl bir sözü var: Col tempo¹.

Madam de Nusingenin qasidi:

– Mən məktubun cavabını gözləyirəm, – dedi.

– Deyin ki, gəlirəm.

Qasid getdi. Ejen dərin həyəcan içində idi. Ehtiyatı belə unudaraq, ucadan öz-özü ilə danışa-danışa:

– Nə etməli? Heç bir sübut yoxdur! – dedi.

Votren gülümsədi. Bu dərman mədəyə yayılaraq, təsir etməyə başladı. Lakin katorqa məhbusu o qədər qüvvətli və möhkəm idi ki, ayağa durdu və Rastinyaka baxaraq, boğuş səslə:

– Cavan oğlan, – dedi, – səadət bəzən biz yuxuda olduğumuz zaman gəlir.

Votren bu sözləri söylər-söyləməz, ölü kimi yerə yığıldı.

Ejen bağırdı:

– Allahın ədalətinə inandım!

– Bizim sevimli, yazıq cənab Votrenimizə nə oldu?

Madmazel Mişono çığırdı:

– Qan beyninə vurmuşdur.

Madam Voke tapşırdı:

– Silviya, qadan alım, tez həkim çağır. Cənab Rastinyak, siz də yüyürün Byanşonu çağırın, Silviya bizim həkim cənab Qr preli tapmaya da bilər.

Rastinyak bu cinayət ocağından qaçmaq üçün bəhanə tapdığına sevinərək götürüldü.

– Kristof, tez aptekə qaç, dərmandan-zaddan bir şey istə.

Kristof da çıxdı.

– Qorio ata, kömək edin, onu yuxarı mərtəbəyə qaldıraq.

Votreni götürdülər, bir pilləkəndən qaldıraraq, çarpayısına uzatdılar.

Qorio dedi:

– Məndən sizə bir fayda olmaz. Gedim qızımı görüm.

Voke çığırdı:

– Qoca xudbin! Get, rədd ol! Səni görüm boynun sınsın!

Madmazel Mişono Votrenin üst paltarını Puarenin köməyi ilə çıxarıb:

– Gedin görün sizdə efir tapılsın, – deyə madam Vokedən xahiş etdi.

Madam Voke tez aşağı cumdu. Mişono döyüş meydanında tək qaldı. Puareyə əmr etdi.

– Tez, tez olun, tez onun köynəyini çıxarın, arxasını çevirin! Heç olmasa, mənə bir xeyriniz dəysin, çılpaq kişi görməkdən məni xilas edin! Kötük kimi nə dayanmısınız?

Votreni üzü üstə çevirdilər. Madmazel Mişono xəstənin çiyninə bərk bir şapalaq vurdu. Qızaran yerdə iki məşum hərf ağırırdı.

Madmazel Mişono Votrenin köynəyini geyindirərkən ona kömək edən Puare:

– Amma, – dedi, – üç min frankı nə asan qazandınız!

Puare Votreni yenə yerinə uzatdı.

– Uf, – dedi. – Nə yaman da ağırmış!

Mişono, divarları yarıb keçmək istəyirmiş kimi, hər is nəzərlərlə otaqdakı şeylərə göz gəzdirərək, qırıq səslə:

– Bir bəhanə ilə bu sekreteri açsalar, bəd olmazdı.

Puare cavab verdi:

– Məncə, bu, o qədər də yaxşı olmaz.

– Niyə? Bu, oğurluq puldur, hamının pulu idi, indi isə sahibi yoxdur. Heyif, macal tapmadıq, Voke gəlir.

Voke dedi:

– Budur efir, bu gün, doğrudan da, hadisələr günüdür. Aman Allah! Bu adam heç xəstəyə oxşamır, o, cücə kimi ağappaqdır.

– Cücə kimi? – deyə Puare təkrar etdi.

Voke əlini Votrenin ürəyinin üstünə qoyaraq:

– Ürəyi düz vurur, – dedi.

– Düz vurur? – deyə Puare təəccüb etdi.

– O sağlamdır.

Puare soruşdu:

– Siz elə zənn edirsiniz?

– Doğrusu, o, yatan adama oxşayır. Silviya həkimin nca getmişdir. Bir baxın, madmazel Mişono, o, efiri nəfəsinə çəkir. Görünür, ancaq bihuş olmuşdur. Nəbzi yaxşıdır. Möhkəm kişidir. Döşünün tükünü görürsünüzmü? Belələri yüz il yaşar. Pariki heç yerindən tərpənmir. Başına yapışdırılmışdır. Saçları qondarmadır, kürənliyini gizlətmək istəyir. Deyirlər ki, kürən adamlar ya lap yaxşı olar, ya lap pis. Amma deyəsən, bu, yaxşı adamdır!

Puare:

– Asılmaq üçün yaxşı olar, – dedi.

Madmazel Mişono tez Puarenin sözünü kəsdi:

– Siz, yəqin, qəşəng bir qadının boynundan asılmağı demək istəyirsiniz, – dedi. – Çıxın gedin, cənab Puare. Siz kişilər xəstələyəndə sizə baxmaq biz arvadların borcudur. Gedin bir az gəzinin, burada bir işiniz yoxdur. Biz madam Voke ilə bizim sevimli cənab Votrenimizə yaxşı qulluq edərik.

Puare ağasının təpiyini yemiş köpək kimi yavaşca və itaətlə otaqdan çıxdı.

Rastinyak gəzinmək və təzə hava almaq üçün evdən çıxıb getmişdi. O, havasızlıqdan boğulurdu. Bir gün əvvəl o, bu cinayətə mane olmaq istəmişdi, lakin cinayət təyin edildiyi vaxtda olundu. Bu hadisənin mənası nədir? İndi o nə etməlidir? Cinayətə şərik olduğunu düşündükcə, bədənini üşütmə tuturdu. Votrenin soyuqqanlılığı onu yenə də dəhşətə gətirirdi

Rastinyak öz-özünə “Bəlkə, birdən Votren heç bir söz demədən öldü?” – dedi.

O, sanki onu hürə-hürə bir sürü tazi qovurmuş kimi, Lüksemburq parkının xiyabanlarını yüyürə-yüyürə dolaşırdı.

Birdən Byanşonun çığırtsını eşitdi:

– “Sükançı” qəzetini oxudunmu?

“Sükançı” Tissonun nəşr etdiyi radikal qəzet idi. O, səhər qəzetləri çıxdıqdan sonra, əyalətə başqa qəzetlərdən bir gün qabaq, təzə xəbərləri verərdi.

Koşən xəstəxanasının praktikantı:

– Qəzetdə qəribə bir hadisə xəbər var, – dedi. – Tayferin oğlu köhnə qvardiya zabiti qraf Frankes ini ilə dueldə vuruşmuşdur. Qraf öz şpaqasını iki düym onun alına soxmuşdur. İndi Viktorina Parisin ən zəngin qızlarından biri sayılır. Eh, adam qabaqcadan bilsəydi! Ölüm də qumar kimi bir şeydir! Viktorinanın sənə məhəbbətlə baxdığı düzdürmü?

– Sus, Byanşon, sus, mən heç vaxt onunla evlənməyəcəyəm. Mən gözəl bir qadını sevirəm, o qadın da mənə sevir, mən...

– Sən bu sözləri elə deyirsən ki, guya, var qüvvətlə ona xəyanət etməməyə çalışırsan. Mənə bir qadın göstər ki, onun xatirinə Tayfer cənablarının sərvətindən əl çəkmək mümkün olsun.

Rastinyak bağırdı:

– Yoxsa bütün iblislər mənə təqib edir-nədir?!

Byanşon dedi:

– İblis hanı? Dəli olmusan-nədir? Əlini ver görüm, nəbz necədir? Sənin qızdırman var.

Rastinyak cavab verdi:

– Voke cicinin yanına get. Quldur Votren ölü kimi yerə sərilmişdir.

Byanşon:

– Aha! Sən mənim şübhələrimi təsdiq edirsən. Bu saat gedib yoxlaram, – dedi.

Hüquqşünas tələbənin uzunsürən gəzintisinin vacib nəticələri oldu. O, öz vicdanına hər tərəfdən nəzər saldı. Onun vicdanı bu amansız və dəhşətli imtahandan hər yoxlamaya tab gətirə biləcək dəmir dirək kimi möhkəm çıxmışdı. Ejen Qorio atanın dünənki etirafını xatırladı. Delfinanın onun üçün xüsusi tap və d'Artua küçəsində yerləşən mənzilini xatirində canlandırırdı, məktubu çıxarıb bir daha oxudu, öpdü.

Ejen düşündü:

“Bu məhəbbət mənim qurtuluşum üçün bir lövbərdir. Zavallı qoca çox əzablar çəkmişdir. O, öz dərdlərini deməsə də, bunları duymamaq mümkündürmü? Yaxşı! Mən öz atam kimi onun qayğısını çəkəcəyəm, onun sevincini mümkün qədər artırmağa çalışacağam. Delfina mənə sevir, tez-tez mənim yanıma gələcək, gününü atası ilə keçirəcəkdir. Qrafıya de Restoya gəlincə, zalım öz atasını qapıçı etməyə belə hazırdır. Ah, mənim əziz Delfinam! O, qocaya daha yaxşı münasibət bəsləyir, o, məhəbbətə layiqdir. Mən bu axşam, nəhayət, xoşbəxt olacağam”.

Ejen saati çıxarıb, məftun nəzərlə onu seyr etdi.

“Mənim hər işdə bəxtim gətirdi. Güclü, əbədi bir məhəbbətlə sevdiyin zaman aşıqlar bir-birinə kömək də edə bilər. Demək, mən bu hədiyyəni qəbul edə bilərəm. Həm də özümə yol açıqdan sonra bu hədiyyələrin yüzqat artığını ona verə bilərəm. Bizim əlaqəmizdə cinayətkarlıq yoxdur, bu, ən ciddi namuskarlığa belə xələl gətirə bilməz. Bir çox namuslu adamlar bu cür ittifaqlara yol verir! Biz heç kəsi

aldatmırıq, insanı alçaldan isə ancaq yalandır. Yalan satmaq öz mənliyindən əl çəkmək deməkdir. O artıq öz əri ilə çoxdan bəri ayrı yaşayır. Həm də bu elzaslı ona xoşbəxtlik vermək iqtidarında deyildirsə, mən özüm Delfinani ondan tələb edəcəyəm!”

Ejenin qəlbində uzun mübarizə getdi. Yenə də gəncliyin ən gözəl meylləri qələbə çaldı, lakin buna baxmayaraq, yenilməz bir maraq təsiri altında, saat beşin yarısında, qaranlıq çökərkən, o, yenə “Voke evi”nə qayıtdı. O artıq həmişəlik bu evi tərk etməyə and içmişdi. Ejen Votrenin ölüb-ölmədiyini bilmək istəyirdi. Byanşon Votrenə qusmaq dərmanı verdi və kimyəvi təhlil üçün xəstəxanaya aparılmasını tələb etdi. Madmazel Mişononun buna hər vəchlə mane olmağa cəhd etdiyini gördüyü zaman Byanşonun şübhələri daha da artdı. Həm də ki Votren çox tez sağaldı. Byanşon pansionun bu şən oyunbazına qarşı sui-qəsd olduğundan şübhələnməyə başladı. Rastinyak gələndə Votren artıq yemək otağında, sobanın yanında dayanmışdı. Tayferin oğlunun duel xəbəri, bu hadisənin təfəsilatını və Viktorina üçün nə nəticə verəcəyini öyrənmək arzusu pansionda yaşayanların vaxtından əvvəl pansiona toplaşmasına səbəb olmuşdu... Qorio atadan başqa hamı burada idi; hadisəni müzakirə edirdilər. Ejen içəri daxil olduğu zaman gözləri sakit görünən Votrenin gözlərinə sataşdı.

Votrenin baxışı Ejenin qəlbinə o qədər dərin nüfuz etdi, çirkin hisslərin tellərinə elə qüvvətlə toxundu ki, Rastinyak diksindi.

Qaçaq katorqalı Ejenə dedi:

– Beləliklə, mənim sevimli oğlum, Dikburun hələ uzun müddət mənə qalib gələ bilməyəcək. Bizim xanımların dediyinə görə, mən kəli yıxa biləcək bir zərbənin altından qalibiyyətlə çıxdım.

Madam Voke çığırdı:

– Ah! Siz lap öküzdə deyə bilərsiniz!

Votren Ejenin ürəyindəkini duymuş kimi qulağına pıçıldadı:

– Bəlkə, siz mənim sağ qalmağıma təəssüf edirsiniz? Axı bu, div kimi qüvvətli bir adamın ölümü olardı.

Bu Byanşon söhbətə qarışdı:

– Ah! – dedi. – Yaxşı yadıma düşdü. Üç gün bundan əvvəl madmazel Mişono “Ölüm-yalan” adlı bir şəxsdən danışdı. Bu ad sizə çox yaraşa bilərdi...

Byanşonun bu xəbəri Votreni ildırım kimi vurdu. Votren sapsarı saraldı, silkələndi, onun maqnetik baxışı – günəş şüası kimi Mişononu dəlib keçdi, elə bil, onu kökündən baltaladı. Mişono st lun üstünə yıxıldı. Puare Mişononun təhlükə altında olduğunu başa düşərək Votrenlə onun arasında dayandı: əsl mahiyyətini gizlədən xeyirxahlıq maskasını atdıqdan sonra katorqalının üzü yırtıcı heyvan sifətini andırırdı. Faciənin nədən ibarət olduğunu hələ başa düşməyən pansionerlər donub qalmışdılar. Bu zaman küçədən ayaq səsləri və küçə daşlarına dəyən tüfənglərin taqıltısı eşidildi. Ko len biixtiyar pəncərələrə və divarlara baxır, qaçmaq üçün yol axtarırdı. Bu zaman qonaq otağının qapısında dörd nəfər göründü. Qabaqda duran gizli polis idarəsinin rəisi, arxasında duranlar isə polis nəfərləri idi.

Polislərdən biri:

– Qanun və kral naminə, – dedi, lakin qopan heyrət gurultusu onun sözlərini eşitməyə qoymadı.

Sonra dərhal dərin sükut bərpa oldu, pansionerlər kənara çəkilərək polis nəfərinə yol verdilər. Üç polis, əllərini yan ciblərinə salaraq, tapançanın çıxmağını hazır tutmuşdu. Polis rəisinin nca iki jandarm daxil oldu, astanada dayandı, başqa iki jandarm isə pilləkən tərəfdəki qapının ağzında göründü. Evin fasadı boyunca uzanan daş döşəməli yolda ayaq səsləri və tüfənglərin cingiltisi eşidilirdi. Qaçmağa ümid yolu yox idi. Biixtiyar hamının gözü “Ölüm-yalan”a dikilmişdi. Polis rəisi Votrenə yaxın gəldi və onun başına elə vurdu ki, dərhal parik yerə düşdü, Ko lenin əsl mənfur başı göründü. Qısa qayçılanmış kərpic kimi qırmızı saçları və üzü qüvvətin, xəyanətin dəhşətli uyuşmasını təcəssüm etdirdi. Bu mənzərə onun geniş sinəsi ilə gözəl bir uyğunluq idi. Sanki cəhənnəm odları bu mənzərənin üzərinə şəfəq saçırdı. Hər kəs Votrenin keçmişini, bu gününü, gələcəyini anlamış, onun zalimanə görüşlərini, özbaşınalığa pərəstişkarlığını, hər şeyə qadir olan orqanizminin qüvvəti və hərəkətlərindən, fikirlərinin həyasızlığından doğan əsl mahiyyətini duymuşdu. Qan Ko lenin üzünə vurdu, gözləri çölpişiyinin gözləri kimi alışıb-yandı. O, yırtıcı kimi yerində hoppandı, nərildədi, kirayənişinlər qorxularından bağırışdılar. Onun aslan kimi atıldığını görən polislər, gurultu və qışqırtıdan istifadə edərək tapançalarını ciblərindən çıxardılar. Tapança lüləsinin parıltısını görən Ko len bir an içində böyük insan iradəsinin qüvvəsini göstərdi. Bu, dəhşətli və əzəmətli bir mənzərə idi! Üzündə ancaq buxar qazanı ilə müqayisə edilə biləcək ifadələr görünürdü: təzyiq altında qalan buxar dağları yerindən sarsıtmağa qadir olduğu halda, bir damcı soyuq suyun təsiri ilə dərhal aşağı enirdi. Katorqalının qızgınlığını soyudan şey şimşək kimi onun beynindən keçən bir fikir idi. O gülümsədi və parikinə baxdı.

Gizli polis idarəsinin rəisinə tərəf dönərək:

– Sənin nəzakətli olduğun zamanlar ötüb-keçdi,* – dedi. Sonra başının işarəsi ilə jandarmı çağırıb, əllərini onlara uzatdı. – Cənablar, jandarm ağalar, zəncirləri taxa bilərsiniz. Buradakılar şahid olsunlar ki, mən müqavimət göstərmədim.

Bu insan yanardağındakı atəş və lavanın sürətlə göyə qalxması və yenə yerə enməsi hamını heyran qoydu, yemək otağında heyrət səsləri eşidildi.

Ko len gizli polis idarəsinin rəisinə baxaraq:

– Kartın vuruldu, cənab qarətkar, – deyərək davam etdi.

Sent-Ann döngəsindən gələn adam son dərəcə ikrahla dedi:

– Yaxşı, soyun görüm.

Ko len:

– Soyunmaq nəyə lazım? – dedi. – Burada xanımlar var. Mən heç şeyi danmıram və təslim oluram.

O, bir az sükut etdi və qərībā şeylər xəbər vermək niyyətində olan nətiqlər kimi ətrafına boylandı.

Sonra stolun əyləşib portfelindən həbs protokolunu çıxardan qocaya:

– Yaz, Lyaşapel ata, – dedi. – Mən etiraf edirəm: iyirmi il zəncirli məhbəsə məhkum edilən, “Ölüm-yalan” adı ilə şöhrət qazanan Jak Ko len mənəm. Bu adı nahaq yerə daşmadığımı indicə görə bildiniz. Sonra üzünü kirayənişinlərə tutaraq: – Mən barmağımı belə tərpətsəydim, bu üç casus mənim mərcani şirəmi Voke cicinin xalçaları üstünə tökəcəkdi. Bu boşboğazlar tələ qurmaqda mahirdirlər.

Bu sözləri eşidən madam Voke halının dəyişdiyini hiss etdi. Silviyaya şikayətlənərək:

– Aman Allah, – dedi. – Adamın başına hava gəlir! Mən də dünən axşam onunla Gete teatrına getmişdim!

Ko len davam edərək:

– Dünyaya bir az fəlsəfi nəzərlə baxın, Voke cici, – dedi. – Dünən axşam siz Getedə mənim lojamda əyləşmişdinizsə, bunun nə eybi var? Məgər siz bizdən yaxşısınız? Bizim çiynimizə basılan damğa çürüyən cəmiyyətin xəstə üzvlərinin ürəyinə basılan damğadan min dəfə yaxşıdır.

Ko len Rastinyaka mehriban nəzərlə baxdı, gülümsədi. Bu təbəssüm, bu baxış onun üzündəki sərt ifadə ilə təzad təşkil edirdi.

– Şərtimiz, mənim mələyim, yenə baqıdır, əlbəttə, əgər razı olarsa! Başa düşürsünüz?

Kolen oxuya-oxuya:

Fanşettam bir ulduzdur,

Nə qədər sadə qızıdır... –

dedi. Sonra yenə sözüne davam edərək:

– Narahat olmayın, mənim payıma düşəni almağı bacararam. Hamı məndən qorxur, mənə heç kəs kələk gələ bilməz!

Artıq şəxsiyyət deyil, nəsli qurumuş heyvan cinsinin, vəhşi və ağıllı, yırtıcı heyvan kimi zirək tayfanın qalığından başqa bir şey olmayan bu adamın varlığında və sözlərində katorqanın adətləri, kəskin sıçrayışlarla təlxəklikdən dəhşətə keçən dili, katorqanın müdhiş əzəməti, rəsmiyyətsizliyi, qəddarlığı təcəssüm edirdi. Ko len bir an içində cəhənnəm dastanının mücəssəməsi oldu: burada bütün insan hissiyyəti ifadə olunmuşdu, yalnız bir hiss görünmürdü: peşmançılıq. Onun baxışı yenə də daimi mübarizə niyyətində olan düşün, məğlub edilmiş bir mələyin baxışına bənzəyirdi. Onun rüsvayçı dostluğunu pis niyyətlərin cəzası kimi bağışlayan Rastinyak, başını aşağı saldı. Ko len otaqdakıları müdhiş nəzərlə gözdən keçirərək:

– Məni kim satdı? – dedi. Baxışı madmazel Mişononun üzündə dayandı. – Məni sənmi satdın, qoca kaftar? Sən məni süni şəkildə xəstələndirdin, casus? Bircə həftə keçməz ki, boğazını üzmək üçün mənim ancaq iki kəlməm kifayət edər. Mən səni bağışlayıram, xristianam. Xeyr, məni sən satmadın. Bəs məni kim satdı? – Polislərin onun otağındakı şkafları sındıraraq şeylərini götürdüklerini duyaraq, dəhşətli səslə bağırdı: – Hey! Hey! Yuxarıda nə axtarırsınız? Quşcuğazlar öz yuvasından hələ dünəndən uçmuşlar. Heç şeyi öyrənə bilməyəcəksiniz. Mənim ticarət kitablarımın hamısı bax buradadır. – O, alına vurdu. – İndi başa düşdüm. Məni kimin satdığını öyrəndim. Məni satan məlun İpəksapıdır. Başqası ola bilməz. Elə deyilmi, cənab qarətkar? – Bu sualı Kol en polis rəisinə verdi. – Bizim bank biletlərimiz, doğrudan da yuxarıda idi, bunu isə ancaq o bilirdi. İndi mənim əziz casuslarım, orada heç şey qalmamışdır. İpəksapına gəlincə, yanına mühafizə üçün bütün jandarmlarınızı qoysanız belə, iki həftə keçməz ki, onu yerə sərərlər. Mişonetkaya nə qədər vermişsiniz? – deyərək Ko len polislərdən soruşdu. – Bir neçə min? Mənim qiymətim daha bahadır. Vay səni çürük Ninon*, qəbir üstündəki Venera, cır-cındırlı Pompadur!* Sən mənə xəbərdarlıq etsəydin, altı minin olardı! Aha! Dirilərin ətinə satan qoca möhtəkir, bu, sənin ağlına gəlməmişdir, yoxsa mənimlə düzəlişərdin. – Polislər Kol enin əllərinə zəncir taxdıqları zaman o əlavə etdi. – Mən sənə istədiyini verərdim, çünki səyahət etməyə heç həvəsim yoxdur, başdan-başə ziyandır. İndi bunlar məni əzişdirmək üçün oyan-buyana sürükləyəcəklər. Lap bu saat məni katorqaya göndərsəydilər, rəfev sahil küçəsi casuslarına* baxmayaraq, tezliklə yenə öz işlərimə qayıdardım. Katorqada hamı dəridən çıxar, ancaq yenə də öz generallarını, sevimli “Ölüm-yalan”larını qaçırdardılar. Mənim on mindən artıq qardaşım vardır ki, mənim yolumda özlərini oda atarlar, sizin də varınızdırmı? – Kol enin səsinə qürur və inam hiss olunurdu. Döşünə vuraraq: – Bu, yaxşı ürəkdir. – dedi. – Mən ömrümdə heç kəsi heç vaxt satmamışam! Ey, qoca kaftar, bir bunlara baxsana. Görmürsənmi, onlar mənə qorxa-qorxa baxır, amma sənə baxanda iyənirlər. Al payını!

Kolen kirayənişinlərə baxa-baxa bir az sükut etdi. Sonra:

– Amma nə axmaq görünüşünüz var! Ömrünüzdə katorqalı görməmişiniz nədir? Sizin qabağınızda mərd-mərdanə duran Ko len kimi katorqalılar başqa adamlar kimi alçaq və qorxaq deyillər. O, Jan-Jakın* dedi ki ictimai müqavilə qanunlarını pozanlara qarşı protest edir. Mən Jan-Jakın şagirdi olmağı iftixar edirəm. Mən jandarmları, büdcə, məhkəmələri olan hakimiyyətin əleyhinə tək üsyan edirəm. Hökumətə qalib gəlirəm.

Rəssam dedi:

– Lənət şeytana! Ondan nə gözəl şəkil çəkmək olardı!

Ko len gizli polis idarəsinin rəisinə müraciətlə:

– Mənə bax, ey əlahəzrət cəlladın lələsi, Dul arvadın vadisi (katorqalılar müdhiş şəriyyətlə aşılarmış bu adı gilyotin vermişlər), zəhmət olmasa, mənə sözün düzünü söylə: məni satan kimdir? İpəksapıdır ? Yoxsa bu, haqsızlıq olar, mən istəmirəm ki, o, başqasının cəzasını çəksin.

Bu polislər Ko lenin otağını alt-üst edib, şeylərin siyahısını sonra, aşağı endilər, rəisə pıçıltı ilə hesabat verməyə başladılar. İstintaq qurtarmışdı.

Ko len kirayənişinlərə müraciətlə:

– Cənablar, – dedi, – bu saat məni aparacaqlar. Mən burada yaşadığım müddətdə hamınız mənimlə nəzakətli olmusunuz, sizə minnətdarlığımı bildirirəm. İcazə versəniz, Provansdan sizin üçün üzüm göndərərəm.

O, bir neçə addım atdı, sonra boylanıb Rastinyaka baxdı. Nitqinin kobud tövrünə qətiyyəən oxşamayan mehriban və həzin səslə dedi:

– Əlvida, Ejen. İşdir, əgər çətinə düşsən, sənin üçün vəfalı bir dost qoyub gedirəm.

Ko len, qollarının zəncirlə bağlı olmağına baxmayaraq, döyüş vəziyyətini aldı, qılıncoynatma müəllimi kimi ayağını yerə vurdu və “ir, iki!” əmri ilə hücumə hazırlaşdı.

– Çətinliyə düşsən, ora gedərsən. Onun özü də, pulları da sənin ixtiyarındadır.

Bu fəvqəladə insan öz son sözlərini təlxək kimi məsxərə ilə söyləsə də, Rastinyak bunun mənasını aydın başa düşdü. Jandarmırlar, və polislər evdən çıxdıqdan sonra Silviya, xanımının gicgahlarına sirkə sürtə-sürtlə, özlərini itirən pansionerlərə baxdı.

– Nə deyirsiniz deyən, ancaq o, yaxşı adam idi.

Silviyanın bu sözləri bu hadisənin təəssüratı altında əfsunlaşmış kimi görünən pansionerləri ayıltı. Hamı bir-birinə baxdı və dərhal hamının nəzərini madmazel Mişononun mumiya kimi qurumuş, arıq və soyuq heykəli cəlb etdi. Mişono sobaya söykənmiş və başını aşağı salmışdı. Sanki, o, şlyapa günlüyünün kölgəsi şəffaf olduğundan, gözlərindəki ifadəni gizlədə bilməyəcəyindən qorxurdu.

Əvvəllər də heç kəsin xoşuna gəlməyən bu adam artıq ifşa edilmişdi. Otaq boğuş etiraz səsləri ilə doldu, hamının ondan ikrah etdiyi görünürdü.

Madmazel Mişono hər şeyi eşitsə də, yerindən tərpənmədi. Byanşon birinci olaraq qonşusuna tərəf əyilib, yavaşca dedi:

– Bu mitil yenə bizimlə nahar etsə, mən başqa yerə köçəcəyəm.

Puaredən başqa hamı dərhal tələbənin qərarına şərik olduğunu bildirdi. Byanşon da, hamının hüsn-rəğbətinə əsasən, qoca kirayənişinə doğru yeridi.

Byanşon qoca Puareyə dedi ki:

– Sizin madmazel Mişono ilə xüsusi yaxınlığınız var. Onunla danışın, başa salın ki, bu saat yığışb getsə, yaxşı olar.

Puare təəccüblə:

– Bu saat? – deyə təkrar etdi.

Puare qoca Mişonoya yaxınlaşdı və onun qulağına bir neçə söz dedi. Mişono pansionerlərə koramal kimi baxaraq:

– Axı mən bir ayın pulunu qabaqcadan vermişəm, – dedi. – Mən burada hamı kimi öz pulumla yaşayıram.

Rastinyak etiraz etdi:

– Bunun heç bir mənası yoxdur. Biz yığıb sizin pulunuzu qaytarırıq.

Mişono zəhərli və casus nəzərləri ilə Rastinyaka baxaraq:

– Cənab Rastinyak, əlbəttə, Ko lenin tərəfdarıdır, – dedi, – səbəbi hamıya məlumdur.

Rastinyak qoca Mişononu boğmaq niyyəti ilə qabağa atıldı. O, məşum işıqla qəlbini odlandırıran bu baxışın nə qədər xəyanətkar olduğunu anlamışdı.

Pansionerlər çığırdılar:

– Ona baş qoşmayın!

Rastinyak qollarını döşündə çarpazladı və cavab vermədi.

Rəssam madam Vokeyə müraciətlə:

– Gəlin bu madmazel Yəhudanın məsələsini qurtaraq. Əgər siz Mişononu qovmasanız, biz sizin baqqal dükəninizi tərk edəcəyik, hər yerdə də danışacağıq ki, burada ancaq katorqalılar və casuslar yaşayırlar. Ancaq siz bizim təklifimizlə razılaşsanız, heç bir söz deməyəcəyik, çünki katorqalıların alnına damğa basmayınca, Paris vətəndaşları kimi geyinməyi onlara qadağan etməyincə və camaatı ələ salmağa qoymayınca, belə hadisələr ən yaxşı cəmiyyətlərdə də ola bilər.

Bu tələbi eşidən madam Voke birdən-birə sağaldı: o, qəddini düzəltdi, qollarını çarpazladı, göz yaşı əlaməti belə görünməyən şüşə gözlərini açdı.

– Yoxsa, mənim əzizim, siz mənim evimi viran etmək fikrindəsiniz? Görürsünüzmü, Votren bizim başımıza nə oyun açdı... Aman Allah, mən yenə də onu adam adı ilə çağırıram. Budur otaqların biri boşaldı, amma siz tələb edirsiniz ki, ikisi boşalsın... Bəs ilin bu vaxtında, hamı özünə otaq tapandan sonra mən bunları kimə kirayə verəcəyəm?

Byanşon təklif etdi:

– Ağalar, şlyapalarınızı götürün, Sorbonna meydanındaki Flikotonun* restoranına nahar etməyə gedək.

Madam Voke dərhal hansının daha mənfəətli olduğunu anlayıb, madmazel Mişononun üstünə cumdu.

– Mənim gözəlim, siz ki mənim müflis olmağıma razı olmazsınız! Ağaların nə tələb etdiyini görmürsünüzmü? Heç olmasa, bir axşamlığa öz otağınıza çəkilin.

Pansionerlər çığırdılar:

– Bizim istədiyimiz bu deyil, qətiyyəni bu deyil. Biz tələb edirik ki, o, bu saat çıxıb getsin.

Puare yalvardı:

– Axı yazıq madmazel hələ nahar etməmişdir...

– Qoy rədd olsun, ürəyi istədiyi yerdə nahar eləsin, – deyə pansionerlər yenə səsləndilər.

– Rədd olsun casus!

– Casusları qovun!

Birdən Puare cürətləndi: axı məhəbbət qoyunlara da cəsarət verir. O:

– Cənablar, – dedi, – qadına hörmətiniz olsun.

Rəssam etiraz etdi:

– Casusun erkəyi, dişisi olmaz.

– Qadınramaya bax!

– Rədd ol cəhənnəmramaya!

– Cənablar! Yaxşı deyil. Adamlarla vidalaşanda ədəblə, nəzakətlə vidalaşarlar. Kirayə pulunu vermişik, qalmağa da ixtiyarımız var.

Puare papağını başına qoydu, stulunu madmazel Mişononun yanına çəkdi, oturdu. Madam Voke isə madmazeli yola gətirməyə çalışırdı.

Rəssam məsxərə ilə Puareyə dedi:

– Vay səni dəcəl, rədd ol bur dan!

Byanşon dedi:

– Eybi yoxdur, indi ki siz getmirsiniz, biz gedirik.

Pansionerlərin hamısı otaqdan çıxmaq üçün hərəkətə gəldi.

Voke çığırdı:

– Madmazel, axı siz məndən nə istəyirsiniz? Mən talan oldum. Sizin bur da qalmağınız mümkün deyil: axırda zor gücünə sizi buradan qovacaqlar.

Madmazel Mişono ayağa durdu.

– Deyəsən, gedir!

– Yox, getmir!

– Gedir!

– Getmir!

Bir-birini təqib edən bu səslər və düşmən hərəkətlər, madam Voke ilə bir qədər pıçıldaşdıqdan sonra madmazel Mişononu evi tərk etməyə məcbur etdi. Hədələyici tövrlə o:

– Mən madam Bünonun evinə köçürəm, – dedi.

Bünonun pansionu “Voke evi”nin rəqibi idi, buna görə də madam Voke bu pansiona nifrət bəsləyirdi. Mişononun bu evi seçməsindən təhqir edilmiş madam Voke:

– Hara ürəyiniz istəyir, gedə bilərsiniz, madmazel, – dedi. – Bünonun pansionuna köçün, orada sizə elə şərab içirdərlər ki, qarnınızı tutarsınız, yeməklərini də Allah göstərməsin.

Pansionerlər dərin sükut içində sıraya düzüldülər. Puare mehriban nəzərlə madmazel Mişonoya baxdı, onun inca düşməkmi, qalmaqmi, yoxsa nə etmək lazım gəldiyini bilmədən, elə tərəddüd göstərdi ki, qoca Mişononun köçməyindən şad olan pansionerlər bir-birinin üzünə baxıb gülüşdülər.

Rəssam çığırdı.

– Pıs, pıs, pıs, Puare. Bir, iki, bir, iki, hop, hop!

Muzey məmuru məşhur bir romansın əvvəlini məsxərə ilə oxudu:

Bir gün yola düşdü Suriyaya tərəf

Bizim gözəl oğlan, qəşəng Dünua...

Byanşon dedi:

– Gedin, gedin, siz ki onun həsrətindən ölürsünüz. Trahit gua guemgue foluptas.¹

Repetitor əlavə etdi:

– Hər kəs öz sevgilisinin inca gedər. V rgilinin sözlərinin sərbəst tərcüməsi budur.

Madmazel Mişono Puareyə baxdı və qolundan tutmaq istədiyinə işarə etdi. Puare bu çağırışa dözməyib, ona yaxınlaşdı və qolunu .

Qəhqəhə və alqış səsləri gurladı.

– Afərin, Puare!

– Vay səni qoca Puare!

– Apollon Puare!

– Mars Puare!

– Qoçaq Puare!

Bu qasid içəri girdi və madam Vokeyə bir məktub verdi. Voke məktubu oxuyub, təqətsiz halda stulun üstə çökdü.

– Evimi yandırmaqdan başqa çarəm qalmayıb! Fələk belimi sındırdı! Saat üçdə Tayferin oğlu vəfat etdi. Mən zavallı gəncin fəlakəti bahasına madam Kutür və Viktorinaya yaxşılıq arzu etdiyimə görə cəzamı aldım. İndi bu xanımlar şeylərini geri istəyirlər: onlar qoca Tayferin yanında yaşayacaqlar. Tayfer madam Kutürün də evində qalmağına icazə vermişdir. Artıq beş otaq boşaldı, beş kirayənişin azaldı! Nə müsibətlərə düşdüm!

Voke az qala ağlayırdı. Küçədən ekipaj keçirdi. Birdən onun səsi evin qabağında kəsildi.

Silviya:

– Başımıza yeni müsibət gəlir, – dedi.

Birdən otaqda Qorio göründü. Onun üzündən xoşbəxtlik nuru yağırdı, təzəcə anadan olmuş kimi gümrəh görünürdü.

Pansionerlər:

– Qorio ekipaja minib! Görünür, qiyamət günü çatıb, – deyə çığırdılar.

Qoca, Ejenin dalğın oturduğu doğru yönəldi. Onun qolundan tutub, şad halda dedi:

– Gedək.

Rastinyak cavab verdi:

– Siz hələ nələr olduğunuzu bilmirsiniz! Votren katorqalı imiş, onu bu saat həbs edib apardılar, Tayferin oğlu isə ölmüşdür.

Qorio ata dedi:

– Bunun bizə nə dəxli var?! Mən qızım ilə birlikdə, sizin evinizdə nahar edəcəyəm, başa düşürsünüzmü? Qızım sizi gözləyir, gedək!

O, öz məşuqəsini qaçırmış kimi, zorla Ejenin qolundan çəkdi, tələbəni aparmaq istədi.

Byanşon səsləndi:

– Gəlin nahar edək!

Hamı stul götürüb, süfrənin ətrafında əyləşdi.

Yoğun Silviya:

– Bəli, – dedi, – bu gün bizim hər işimiz müsibətdir, qoyun ətinin qovurması da yandı. – Çarə yoxdur, elə yanıbşını yeyərsiniz!

Süfrənin ətrafında on səkkiz pansioner əvəzinə yalnız on nəfər əyləşmişdi. Madam Voke mat-məəttəl qalmış, dili tutulmuşdu. Hamı ona təsəlli verməyə və a mağa çalışırdı. Əvvəlcə söhbət Votrendən və bu günün hadisələrindən başladı, lakin bir az sonra dola bac yollarla mövzunu dəyişib, duel, katorqa, məhkəmə, qanunların dəyişməsi və həbsxana məsələsinə keçdilər. Nəhayət, söhbət Jak Ko lendən, Viktorinadan, onun qardaşından min lyö məsafəsinə uzaqlaşdı. Otaqda ancaq on nəfər olmasına baxmayaraq, onlar iyirmi nəfərdən də bərk gurultu qopardılar. Bu dəfə camaatın həmişəkindən çox toplaşdığını zənn etmək belə olardı. Dünənki naharla bugünkü naharın fərqi də ancaq bunda idi. Parisin gündəlik hadisələri içərisində özü üçün hər vaxt yeni qida tapan bu xudbin insanlara yeni adi qayğısızlıq üstün gəldi. Madam Voke də kök Silviyanın səsinə ümid əlamətlərinə aldanaraq sakit .

Bütün bu gün, səhərdən axşama qədər davam edən hadisələr, Rastinyakın nəzərində bir xəyal idi. Möhkəm iradəsinə və ağıllı olmağına baxmayaraq, o, ekipajda Qorio ata ilə yan-yanı oturduğu halda, yenə fikirlərini bir yerə cəmləşdirə bilmirdi. Keçirdiyi həyəcanlardan sonra qocanın fəvqəladə fəhlə dolu mülahizələri Ejenə yuxu kimi görünürdü; sanki o, bu söhbətlərə yuxulu-yuxulu qulaq asırdı.

– Səhər tezdən hər şeyi qurtardıq. Biz üçümüz də bir yerdə nahar edəcəyik! Başa düşürsünüzmü? Düz dörd ildir mən Delfina ilə, mənim Fifinamla nahar etməmişəm. İndi o, bütün axşamını mənimlə keçirəcək. Səhər obaşdandan mən sizin evinizdə çalışıram. Sürtükümü çıxarıb, fəhlə kimi işləyirdim. Məbeli daşımağa kömək edirdim. Ah, siz Fifinamın süfrə başında nə gözəl olduğunu bilmirsiniz! O qədər mənim qayğıyı çəkir ki... “Atacan, bax bunu yeyin, çox dadlıdır!” Mən isə onu bu halda görəndə yemək belə yadımdan çıxır. Bəli, çoxdandır mən onunla belə xoş gün keçirməmişəm!

Ejen dedi:

– Demək, bu gün dünya alt-üst olub?

Qorio ata təəccüblə:

– Alt-üst olub? – deyər soruşdu. – Bəli, dünya heç zaman bu qədər gözəl olmamışdır. Küçələrdə bütün insanlar mənə şad görünür: hamı bir-birinin əlini sıxır, əhvalını xəbər alır, öpüşür, hamının üzündən səadət yağır; sanki bu gün hamı öz qızının yanına nahara gedir, sanki hamı mənim Fifinam kimi “İngilis kafesi”nin baş aşpazına ləziz xörəklər sifariş etmişdir. Bəli, onun hüsurunda turş xiyar belə baldan şirin olar!

Ejen dedi:

– Mən, deyəsən, özümə gəlirəm.

Qorio ata ekipajın qabaq tərəfindəki şüşəni qaldıraraq :

– ez sür, tez, – dedi. – Sürəti artır, əgər mənim dediyim yerə on dəqiqəyə kimi çatsan, sənə on su araqpulu verəcəyəm.

Qorionun bu vədini eşidən sürücü atları ildırım sürət ilə sürdü.

Qorio ata şikayətlənirdi:

– Əşi, bu, yerindən tərpənmir ki...

Rastinyak soruşdu:

– Siz məni hara aparırsınız?

– Öz evinizə, – deyə Qorio cavab verdi.

Karet d'Artua küçəsində dayandı. Qoca qabaqca düşdü və şadlığından heç nəyi vecinə almayan adam səxavəti ilə sürücüyə on frank atdı. Rastinyaka:

– Gedək, – dedi.

Təzə, qəşəng bir evin tərəfindəki həyətdən keçərək, Ejeni dördüncü mərtəbədəki mənzilin qapılarına yetirdi. Qorio ata zəngi belə çalmadı. Qapını madam de Nusingenin xidmətçisi Tereza açdı. Ejen dəhlizdən, kiçik salondan, yataq otağından və pəncərəsi bağçaya açılan kabinetdən ibarət qəşəng bir mənzilə daxil oldu. Kiçik salondakı rahat, zərif mebel göz oxşayırdı. Delfina mum şamların işığında, buxarının qabağındakı balaca divanın üstündə əyləşmişdi. Ejeni görən kimi ayağa durdu, buxar nın qapağını qoydu və mehriban səsle Rastinyaka dedi:

– Bu nə deməkdir? nızca adam göndərmək lazımdır, dilbilməz cənab!

Tereza otaqdan çıxdı. Ejen Delfinanı qucaqladı, bağrına basdı, sevincindən ağladı. Bir gün ərzində keçirdiyi və ağılı, qəlbini yoran bu ağır həyəcanlardan sonra “Vokenin evi”ndəki mənzərədən bu mənzərəyə keçid Rastinyakın hisslərinə dərin təsir etmişdi.

Danışmaq iqtidarında olmayan Ejen yorğun halda, bu sehrin haradan gəldiyini anlamadan, balaca divanın üstündə uzandığı vaxt Qorio ata qızına:

– Onun səni sevdiyini mən bilirdim, – deyə pıçıldadı.

– Gəlin, bir baxın, – deyə madam de Nusingen Rastinyakın qolundan tutub yataq otağına apardı. Burada hər şey – xalılar da, mebel də, hətta xırda şeylər də Delfinanın otağını xatırladırdı, fərq yalnız onda idi ki, burada hər şey kiçik həcmdə idi.

Rastinyak:

– Yalnız çarpayı çatmır, – dedi.

Delfina qızardı və onun əlini sıxaraq:

– Bəli, – deyə cavab verdi.

Ejen Delfinanın üzünə baxdı: o, hələ gənc idi, sevən qadının qəlbində nə qədər ismət, həya olduğunu anladı; Delfina qulağına pıçıldadı:

– Siz pərəstişə layiqsiniz. Biz bir-birimizi yaxşı başa düşürük, odur ki mən cəsarətlə deyə bilərəm: məhəbbət nə qədər qüvvətli, nə qədər səmimi olarsa, bir o qədər də gözəl və əsrarəngiz olar. Sirrimizi heç kəsə verməyəcəyik, deyilmi?

Qorio ata deyindi:

– Görünür, siz məni hesaba almırsınız.

– Siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, siz elə biz deməksiniz.

– Ah, elə mən də bunu istəyirdim! Siz mənə fikir verməyəcəksiniz, deyilmi? Mən xeyirxah ruh kimi gəlib-gedəcəyəm; siz onu görməyəcəksiniz, ancaq burada olduğu u biləcəksiniz. Görürsənmi, Ffinacan, Nini, Didi! Mən sənə: “d’Artua küçəsində yaxşıca bir mənzil var, gəl onu Ejen üçün hazırlayaq” deyəndə tamamilə haqlı idim. Hələ sən istəməirdin də; həyatı sənə mən vermişəm, sevinci də mən verəcəyəm. Atalar həmişə öz atalıq səadətlərindən feyz almalıdırlar. Atanın vəzifəsi həmişə məkdir, almaq deyil.

– Necə?

– Bəli, bəli, elədir ki var. O, axmaq dedi-qodulardan qorxurdu: guya, kübar cəmiyyətin rəyi xoşbəxtlikdən üstündür! Halbuki bütün qadınlar onun etdiyi şeylərin həsrəti ilə yaşayırlar...

Qorio ata təklildə danışdı, madam de Nusingen Ejeni kabinetə aparmışdı və bir azdan sonra oradan, çox ehtiyatlı olsa da, yenə də eşidilən busə səsi gəldi. Bu otağın da zərifliyi başqa otaqlardan geri qalmazdı. Bundan gözəl şey arzu etmək mümkün deyildi.

Madam de Nusingen kiçik salona qayıdaraq, stol arxasında əyləşdi:

– Sizin arzularınızı duya bilmişikmi? – deyə soruşdu.

Ejen dedi:

– Lap artıqlaması ilə. Heyif! Bütün bu zinət, həqiqətə çevrilmiş bu gözəl yuxu, gənc, gözəl bir həyatın bu şəriyyəti mənə o qədər təsir edir ki... mən buna layiq olmaq istərdim. Ancaq bunu mən sizdən qəbul etmək iqtidarında deyiləm, mən hələ çox yoxsulam, odur ki...

Delfina başqalarının vicdan əzablarını dağıtmaq üçün məsxərəyə qoyan qadınlara məxsus yarızarafat-yarı bir əda, füsunkar işvə ilə:

– Ah, beləmi! – dedi. – Siz mənə etirazmı edirsiniz?

Lakin Rastinyak bu gün özünü ciddi bir istintaqdan keçirmiş, Votrenin həbsi isə onun yuvarlanmaqda olduğu uçuğunun dərinliyini o qədər aydın göstərmiş və namus hisslərini, mənəvi təmizliyini o qədər möhkəmlətməmişdi ki, artıq o, ülvəi əqidələrini nəvazişkar ədə ilə rədd edən Delfinaya təslim olmağı özünə rəva görmədi. Rastinyak çox kədərlandı.

Madam de Nusingen soruşdu:

– Necə? Siz rədd edirsiniz? Siz bu rəddin mənasını başa düşürsünüzmü? Siz gələcəyə inanmırsınız, siz öz taleyinizi mənimlə bağlamağa cəsarət etmirsiniz? Demək, siz mənim sizə olan etimadımı doğrultmamaqdan qorxursunuz! Əgər siz məni sevirsinizsə, əgər mən sizi... sevirəmsə, bu cüzi iltifatı qəbul etməyə sizə nə mane ola bilər? Bu subay təsərrüfatının təşkilinin mənə nə qədər zövq verdiyini bilsəydiniz, tərəddüd etməzdiniz və məndən bağışlanmanızı xahiş edərdiniz. Mən ancaq sizin pulunuzdan istifadə etmişəm, ağılla xərcləmişəm. Siz alicənablıq göstərdiyinizi zənn edirsiniz, halbuki bu ancaq xırdaçılıqdır. Siz hələ böyük bir şey arzusundasınız. – Delfina Ejenin ehtiraslı baxışını duyaraq ah çəkdi – Amma belə xırda şeylər üçün naz edirsiniz! Siz məni sevmirsinizsə, ah, o zaman, əlbəttə, boyun qaçıрмаq sizin öz işinizdir. Mənim taleyim sizin ancaq bir sözünüzdən asılıdır. Söyləyiniz!.. – Delfina bir dəqiqə sükutdan sonra atasına dedi: – Atacan, siz özünüz onu inandırın. Məgər namus məsələlərində mənim həssaslığım onunkundan azdır mı?

Qorio ata donuq təbəssümlə onlara baxır və bu sevimli qulaq asırdı.

Delfina Ejenin əlindən tutaraq:

– Siz uşaqsınız, – deyirdi, – siz həyata yenicə qədəm qoyursunuz. Sizin qarşınızda bir çoxlarının dəf edə bilmədiyi maneə var, bir qadın əli bu maneəni sizin yolunuzdan qaldırır, amma siz geri çəkilirsiniz! Lakin sizin gələcəyiniz uğurludur, siz sərvət sahibi olacaqsınız, sizin gözəl alnınızda müvəffəqiyyət əlamətləri görünür. Məgər bu gün sizə borc olaraq verdiyimi siz o zaman mənə qaytara bilməzsinizmi? Məgər keçmiş zamanlarda xanımlar, öz xanımlıqlarının şərəfinə turnirlərdə döyüşmək üçün cəngavərlərə qılınc, zireh, geyim, dəbilqə, at bağışlamırdılarmı? Sözümə qulaq asın, Ejen, mənim sizə təklif etdiyim dövrümüzün silahıdır bu, yüksəlmək istəyən hər kəs üçün lazımdır. Sizin daxmanız da mənim atamın otağına oxşayırsa, bədən deyil! Yaxşı, demək, siz məni məyus etmək istəyirsiniz? Nə üçün cavab vermirsiniz? – Delfina Ejenin qolundan dartdı. – Aman yarab! Ata, onu yola gətir, yoxsa mən çıxıb gedəcəyəm, bir daha onunla görüşməyəcəyəm.

Qorio ata heyranlıqdan ayrılaraq:

– Bu saat mən sizi yola gətirərəm, – dedi. – Mənim əzizim, cənab Ejen, siz sələmçidən borc pul alırsınız, deyilmi?

Rastinyak cavab verdi:

– Bəzən olur.

Qoca:

– Çox gözəl, – dedi. – İndi siz tələyə düşdünüz. – Qoca cibindən əzik, köhnə pul kisəsini çıxartdı. – Mən də sələmçi olmuşam: bütün hesablar ödənilmiş, hamısı buradadır. Bu otaqda nə varsa, hamısı sizindir, siz bir qəpik belə borclu deyilsiniz. Məbləğ çox da böyük deyildir, ancaq beş min frank edər. Bu beş mini mən sizə borc verirəm, mən ki qadın deyiləm, siz məndən, hər halda, qəbul edə bilərsiniz. Bir kağız parçasında mənim üçün qəbz yazarsınız, pulu isə sonra qaytararsınız.

Ejenlə Delfina heyrlərlə baxışdılar, onların gözləri yaşardı. Rastinyak hərarətlə qocanın əlini sıxdı.

Qorio ata cavab verdi:

– Axı burada nə var ki? Siz mənim balalarım deyilsinizmi?

Madam de Nusingen soruşdu:

– Ah, atacan, siz bunu necə ?

– İndicə deyim! Mən Ejeni yaxın bir yerə köçürmək üçün səni inandırdıqdan sonra gördüm ki, sən şeyləri, elə bil, gəlin üçün alırsan. Öz-özümə dedim ki: “Belə getsə, işi çətin olacaq!” Axı bizim vəkil belə güman edir ki, mülkünün qaytarılması üçün ərinlə başladığımız məhkəmə prosesi yarım ildən artıq sürəcək! Bəli! Mən də ildə min üç yüz əlli frank gəlir gətirən ömürlük rentamı satmağa qərar verdim. On beş mindən ildə min iki yüz frank ömürlük mədaxil üçün verdim, – mədaxil mülklərə qoyulub, – yerdə qalan pulları isə sizin satıcılarınıza verdim. Yuxarıda özüm üçün ildə yüz əlli franka otaq kirayə etmişəm. Gündə yüz suya mən lap knyaz kimi yaşayaram, hələ bir az da artıq qalar. Mənə paltar-zad lazım deyil, heç köhnə paltarlarımı da yırtıb qurtara bilməyəcəyəm. Tamam iki həftədir mən öz-özümə gülürəm və deyirəm ki: “Onlar necə xoşbəxt olacaqlar!” Məgər siz, doğrudan da, xoşbəxt deyilsinizmi?

Madam de Nusingen:

– Ah, ata, ah, ata! – deyər çığırdı və tullanıb atasının dizləri üstə oturdu.

Delfina atasını öpüşlərə qərq etdi, sarışın başını mehribancasına onun yanaqlarına sıxdı, qocanın nur saçan, canlanmış üzünü göz yaşları ilə islatdı.

– Atacan, sən əsl atasan! Sənin kimi ata yer üzündə tapılmaz. Ejen sizi əvvəl də sevirdi, indi isə daha çox sevəcəkdir!

Qorio ata on il olardı qızının ürək döyüntüsünü öz ürəyinin yanında duymamışdı.

Qorio deyirdi:

– Bəsdir, balalarım, bəsdir, Delfina, sən məni elə dərəcəyə gətirəcəksən ki, sevincimdən bağrım çatlayacaq. Ürəyim az qalır partlasın mənə qulaq asın, cənab Ejen, biz sizinlə haqq-hesabımızı artıq çürütdük!

Qoca öz qızını çılgınlıqla bağrına elə basdı ki, Delfina çığırdı:

– Ata, sən məni ağrıdırsan!

Qorio sapsarı saraldı:

– Mən səni ağrıtdım?

Ata öz qızına fəvqəlbəşəri iztirabla baxırdı. Bu, müqəddəs bir ata, İsa idi, bəşər xilaskarının bütün insanların xoşbəxtliyi uğrunda çəkdiyi iztirabları təsvir etmək üçün böyük sənətkarların yaratdıqları surətlər arasında buna bir təşbeh tapmaq lazım gəlirdi. Qorio ata qızının bərk sıxdığı belindən mehribanlıqla öpdü.

O, təbəssümlə qızından soruşdu ki:

– Yox, yox, sən zarafat edirsən, mən sənin bədənini ağrıtmadım, deyilmi? Amma sən qışqırıqla mənim qəlbimi ağrıtdın. – Sonra ehtiyatla yenə qızının qulağından öpdü və pıçıldadı: – Evin müxəlləfatı, əlbəttə, daha baha başa gəlmişdir, ancaq onun fikrini azdırmasaq, olmaz, kim bilir, hələ hirsələnər də.

Ejen bu qocanın tükənməz fədakarlığından mütəəssir olmuşdu. O, gənclərə məxsus pərəstiş hissəsinə bənzər bir məftunluqla qocanı seyr edirdi.

Ejen səsləndi:

– Mən bunlara layiq olacağam!

– Sevimli Ejen, bunu çox gözəl dediniz!

Madam de Nusingen Ejenin alnından öpdü.

Qorio ata da əlavə etdi:

– O, sənin xatirinə madmazel Tayferin özündən və milyonlarından əl çəkdi. Bəli, qız sizi sevirdi. Qardaşı vəfat etmişdir. İndi o, Krez* kimi zəngindir.

Rastinyak Qorionu məzəmmət edərək:

– Bu barədə danışmağa nə ehtiyac var? – dedi.

Delfina isə Ejenin qulağına pıçıldadı:

– Ejen, indi bütün axşam mən təəssüflənəcəyəm. Ah, mən sizi həmişə sevəcəyəm.

Qorio ata dedi:

– Siz ərə gedəndən bəri bu, mənim ən xoşbəxt günümdür! Qoy Allah mənə hər zülmü rəva görsün, ancaq siz xoşbəxt olasınız. İndi mən hər vaxt deyəcəyəm ki: “Bu ilin fevral ayında başqa insanların bütün ömür boyu duyduqları xoşbəxtliyi mən bir dəqiqədə duydum!” Mənə bax, Fifina! Ah, o nə qədər gözəldir! Lütfən deyin görüm, siz bunun kimi zərif üzlü, zənəxdanlı başqa bir qadına bütün yer üzündə rast gəlmisinizmi? Əlbəttə, yox, elə deyilmi? Bu gözəl qadını mən yaratdım! İndi o, sizin sayənizdə xoşbəxt olacaq, min dəfə artıq qəşəngləşəcək! Əziz qonşum, əgər behiştəki yerim sizə lazımsa, onu da verərəm.

Mən cəhənnəmə də gedə bilərəm. – Artıq nə deyəcəyini bilməyən qoca Qorio: – Gəlin nahar edək, nahar edək, burada hər şey bizimdir, – dedi.

– Ah, sevimli atam!

Qoca ayağa durdu, qızına yaxınlaşdı, başını əlinə alıb, saçlarının tağından öpdü.

– Mənim balam, sən heç zəhmət çəkmədən mənə nə qədər xoşbəxtlik verə biləcəyini başa düşsəydin! Mənim otağım yuxarıdadır. İki addım yuxarı qalxıb mənim yanıma gəlsəydin, nə olardı ki?! Sən mənə vəd edirsənmi?

– Bəli, sevimli atam.

– Təkrar elə.

– Bəli, sevimli atam.

– Sus, yoxsa mən bu sözləri yüz dəfə təkrar etməyə məcbur edə bilərəm. Gəlin nahar edək.

Bütün axşam əyləncələr içində keçdi. Qorio ata hamıdan çox əylənirdi. O, qızının ayaqları yanında uzanıb, onları öpür, başını onun ətəklərinə sürtür, mehriban, cavan aşiq kimi divanəlik edirdi.

Delfina Rastinyaka pıçıldayaraq:

– Görürsünüzmü? – dedi. – Atam bizim yanımızda olanda, bütün varlığımızla ona təbə olmalıyıq. Bu isə bəzən adamı sıxır.

Ejenin qəlbində dəfələrlə qısqanlıq odu alışırırdı. O, nankorluq əlaməti olan bu fikri məzəmmət etmək iqtidarında deyildi. Otağı nəzərdən keçirərək:

– Bəs mənzil nə vaxt tamam hazır olacaq? – dedi. – Görünür, biz bu gün ayrılmağa məcburuq.

Delfina hiyləgər əda ilə:

– Bəli, – deyər cavab verdi, – lakin sabah siz mənim evimdə nahar edəcəksiniz. Sabah italyan operası var.

Qorio ata:

– Mən parterdə oturacağam, – dedi.

Gecə yarı oldu. Delfinanın incə karet gəldi. Tələbə ilə Qorio ata “Vokenin evi”nə qayıtdılar. Yolda daim Delfinadan danışdılar; getdikcə ona daha artıq valeh olurdular. Gənclə qocanın söhbəti iki qadir ehtirasın arasında gedən söz yarışına oxşayırdı. Ejen, xoşbəxtlikdən uzaq ata məhəbbətinin, öz sarsılmaz qüdrəti və etibarı ilə onun məhəbbətinə üstün gəldiyini hiss edirdi. Ata məhəbbətinin məbudu həmişə pak və gözəl görünür, keçmiş və gələcək isə bu pərəstişkarlığa daha böyük qüvvət verirdi.

Nəhayət, evə çatdılar. Madam Voke Silviya və Kristofun yanında, sobanın yaxınlığında oturmuşdu. Qoca ev sahibəsi Karfagen xərəbələrində Mari i* andırırdı. Dərdini Silviyaya söyləyərək, iki son kirayənişi

gözləyirdi. Lord Bayron öz Tassosunun* dili ilə həyatdan gözəl şikayətlər etsə də, onun bu şikayətləri madam Vokenin ələmlərindəki səmimiyyətlə müqayisə belə edilə bilməzdi

– Demək, Silviya, sabah səhər ancaq üç fincan qəhvə bişirmək lazımdır. Görürsən necə oldu! Evim boşaldı; ürəyim parçalanır. Pansionersiz mənim həyatım nə olacaq? Heç bir şey. Evim kimsəsiz qaldı. Kimsəsiz qalan evdə həyat da qalmaz. Bilmirəm mən Allahın qarşısında nə günah işlətmişəm ki, o, bu müsibətləri mənə rəva görüb? Lobbya və kartofumuz iyirmi adam üçün tədarük edilib. Mənim evimə polis qədəm basdı! Demək, biz ancaq kartofla dolanmağa məcburuq. Kristofu lazım gələcək.

Mürgüləyən savoyalı oyandı və soruşdu.

– Nə buyurursunuz?

Silviya dedi:

– Yazıq uşaq! Lap iti kimidir.

– Pis zamandır, hamı özünə yer tapıb. Bura kirayənişin haradan gələcək? Dəli olaram. Hələ bu bəs deyilmiş, cadugər Mişono Puareni də məndən ayırdı. Puare tula kimi onun dalınca qaçır. Heç bilmirəm o, bu adamı özünə nə ilə bağlayıb?

Silviya başını yırğalayaraq:

– Eh, dedi, – bu qarımış qızlar hər şeyin təhərini yaxşı bilirlər.

– Biçarə cənab Votreni katorqalı etdilər, amma bilirsənmi, Silviya, nə deyirsən de, ancaq mən buna indi də inanmıram. O necə şən adam idi! Ayda on beş franklıq “qloriya” içərdi, aldığı şeylərin pulunu həmişə nə d verərdi!

Kristof əlavə etdi:

– Əliaçıq adam idi!

Silviya:

– Görünür, bu, səhv olmuşdur, – deyə öz fikrini bildirdi.

Madam Voke yenə sözünə davam edərək:

– Yox, ola bilməz, – dedi, – o özü etiraf etdi... Heç adamın , bütün bu müsibətlər mənim evimdə baş verdi. Bizim məhəllədə yad pişi belə . Namusuma and olsun, lap elə bil yuxu görürəm. Dünyada çox şeylər görmüşük, XVI Lüdvikin başına gələni də, imperatorun taxtdan düşməsinə də, qayıtmağını da, yenə taxtdan düşməyini də, hamısını görmüşük, amma bunlar ağlasığan şey idi. Ailə pansionlarının axı kimə nə ziyanı var? Kralsız dolanmaq olar, ancaq ac qalmaq olmaz. Mənim kimi namuslu arvad, həm də de Konflan nəslindən olan bir arvad camaata yaxşı-yaxşı xörəklər verəndə məgər qiyamət qopar?.. Elədir ki var: qiyamət günü çatıb, dünyanın axırıdır.

Silviya dedi:

– Heç adamın ağlına gəlməzdi ki, bütün bu tufanı qopardan madmazel Mişono olar! Hələ deyirlər bunun üçün min ekü pul alacaq.

Madam Voke dedi:

– Mənim yanımda onun ! O, alçaq qadındır! Hələ Bünonun pansionuna köçməsi bir tərəfdə dursun, o nə istəsən eləyə bilər; mən onun keçmişdə yamaq işlər gördüyünə, oğurluq etdiyinə, adam öldürdüyünə əminəm. Bax katorqaya o zavallı deyil, bu getməli idi.

Bu Ejenlə Qorio ata zəngi çaldılar.

Madam Voke içini çəkərək:

– Ah, – dedi, – mənim vəfalı kirayənişinlərim gəldilər.

Ailə pansionunun üz verən müsibətlərini olduqca dumanlı şəkildə özündə hifz edən bu iki “vəfalı” kirayənişin Şosse d’Anten küçəsinə köçəcəklərini açıqdan-açığa madam Vokeyə bildirdilər.

Madam Voke bağırdı:

– Silviya, mənim son ümidim də qırıldı! Cənablar, siz mənə ölümcül zərbə vurdunuz. Ürəyimə dağ çəkdiniz, sinəmi parça-parça etdiniz. Bu nə fəlakətli gün imiş! Məni on il qocaltdı. Namusuma and olsun, dəli oluram! Bəs lobyanı neyləyəcəyik? İş-işdən keçib, indi ki tək-tənha qaldım, sabah sənin haqq-hesabını çəkməyə məcburam, Kristof! Əlvida, cənablar, gecəniz xeyrə qalsın!

Ejen Silviyadan soruşdu:

– Ona nə olub?

– Nə olacaq! Bu əhvalatdan sonra bütün kirayənişinlər pansionu tərk etdilər. İndi yazığın başına hava gəlib. Bir diqqət edin, deyəsən, ağlayır. Eybi yoxdur, ağlayar, ürəyini boşaldar. Bu birinci dəfədir, mən burada olandan bəri bir dəfə də onun göz yaşını tökdüyünü görməmişəm.

Səhər, madam Vokenin öz təbiri ilə desək, ağlı başına gəldi. Aydın məsələdir ki, bütün kirayənişinlərini itirmiş və həyatında böyük dönüş yaranan hər bir pansion sahibəsi kimi, o da məyus olmuşdu, lakin yenə də ağlına itirməmiş və maddi mənfəətlərə zərbə vuran, vərdiş etdiyi həyatı pozan əsl kədər mücəssəməsi olmuşdu. Təbii ki, öz məşuqəsinin yaşadığı yeri tərk etməyə məcbur olan bir aşiqin gözlərindəki qəm, boş qalmış süfrəyə baxan madam Vokenin gözlərindəki qəmdən daha az olardı. Ejen Vokeyə təsəlli verərək, bir neçə gündən sonra xəstəxanada təcrübə müddətini qurtaran Byanşonun onun otağına köçəcəyini, muzey məmurunun belə dəfələrlə madam Kutürün otağını tutacağı haqqında öz arzusunu bildirdiyini və beləliklə də az vaxtda pansionun yenə kirayənişinlərlə dolacağını söyləyirdi.

Voke məşum nəzərlə yemək otağını seyr edərək:

– Allah eləsin, əzizim cənab Ejen, – dedi. – Ancaq bu evə müsibət ayaq basmışdır. Görərsiniz, on gün belə keçməz ki, ölüm də bura qədəm basacaq. Görəsən, kimi aparacaq?

Ejen yavaşcadan Qorio ataya dedi:

– Köçmək vaxtıdır.

Bu zaman Silviya qorxu içində, yüyürə-yüyürə içəri girdi:

– Xanım, üç gün olar ki, Mistiqrisdən xəbər yoxdur.

– Ah, pişiyim də məhv oldu, o da bizi tərk etdi, artıq mən...

Zavallı Voke sözünü tamamlaya bilmədi, qollarını çarpazlayıb, kreslonun üstünə yıxıldı: u dəhşətli xəbər onu tamam sarsıtmışdı.

Günortaya yaxın, Panteon rayonundakı poçtalyonlar məktubları paylayanda Ejenə də zərif bir zərf içində, üstü de Bosean gerbi ilə möhürlənmiş bir məktub verdilər. Zərfin içindəki dəvətə görə, madam Nusingenlə cənab Nusingen vikontessanın evində təşkil edilən böyük bala . Balın təşkil ediləcəyi hələ bir ay bundan əvvəl hamıya məlum idi. Dəvətnaməyə Ejenin adına yazılmış bir məktub da əlavə edilmişdi:

“Belə güman edirəm ki, siz məmnuniyyətlə mənim sifarişimi qəbul edərək, madam de Nusingenə hüsn-təvəccöhümü söyləyə bilərsiniz. Xahiş etdiyiniz dəvətnaməni sizə göndərirəm, madam de Restonun bacısı ilə tanış olacağımdan məmnun qalacağam. Demək, siz gözəl xanımınızı bizə gətirirsiniz, ancaq elə edin ki, sizin qəlbinizə bütünlükdə yalnız o hakim olmasın, çünki mənim sizə bəslədiyim hisslərin qarşısında siz məhəbbətinizin bir hissəsini mənə həsr etməlisiniz.

Vikontessa de Bosean”.

Ejen məktubu oxuduqdan sonra öz-özünə düşündü: “Ancaq madam de Bosean baron Nusingenin gəlməsindən məmnun qalmayacağına aydınca işarə edir”.

O, Delfinani sevindirə biləcəyindən razı halda dərhal yola düşdü. Bu sevincin qarşısında layiqli bir mükafat alacağı ümidində idi. Madam de Nusingen vanna qəbul edirdi. Ejen iki ildən bəri məşuqə həsrəti çəkən qızgın bir gənc üçün tamamilə təbii görünən səbirsizlik içində buduarda Delfinani gözləyirdi. Gənclərin həyatında bu cür dəqiqələr ancaq bir dəfə olur. Kişinin məftun olduğu və həqiqətən sevilməyə layiq ilk qadın, yəni Parisin yüksək cəmiyyətinin tələblərinə riayət edərək daim kişinin nəzərində bütün parlaq gözəlliyi ilə görünən bir qadına rəqibə yoxdur. Paris məhəbbəti qətiyyənlə əyalət məhəbbətinə bənzəməz. Burada məhəbbət hisslərinin, guya, səmimi olduğunu sübut etmək üçün hər kəsin öz meyillərini bəzəməyə çalışdığı boş sözlərdən ibarət zahiri görkəmə heç kəs aldanmaz. Bu şəhərdə qadın nəinki hissin və ürəyin bütün tələblərini ödəməlidir, o, eyni zamanda yaxşı başa düşür ki, onun başlıca vəzifəsi həyatın toxumaları olan şöhrətpərəstlik təfərrüatına riayət etməkdən ibarətdir. Paris məhəbbətində özünü öymək, dəbdəbə, bədxərclik, həyasızlıq və gurultu-parıltı mühüm yer tutur. XIV

Lüdvikin sarayındakı xanımlar bu böyük hökmdarın coşqun hisslər təsiri ilə hər bir manjetinin min ekü qiyməti olduğunu unudaraq, hersoq de Vermanduanın doğulmasına yardım etmək məqsədi ilə, manjetlərini parça-parça cırdığını görərək, madmazel de Lavalyerə* qibtə edirdilərsə, başqalarından nə tələb etmək olar? Sərvəti, cavanlığı, kübarlığı öz varlığınızda birləşdirin, imkanınız varsa, daha çox müvəffəqiyyət qazanın: məbudunuzun qarşısında nə qədər çox ətir saçsanız, onun meyli sizə bir o qədər çox olacaqdır. Əlbəttə, məbudun olması birinci şərtidir. Məhəbbət də din kimi şeydir, onun ayini, bəlkə də, bütün dinlərin ayinindən baha başa gəlir: məhəbbət tez keçər, lakin onun gəlişi bütün yol boyu vurub-yıxmaqla məşğul olan küçə uşağının gəlişinə bənzər. Hissiyatın zənginliyi taxtapuşlarda yaşayan yoxsulların poeziyasıdır. Bu zinət olmasaydı, məhəbbət nəyə lazım idi? Doğrudur, dəhşətli Paris qanunlarının təsiri altında çıxarılmış ruhlər da var, lakin bu ruhlər fani dünyadan uzaqdır; onlara ancaq ictimai görüşlərin təsiri altına düşməyən, sürətlə axan, lakin heç vaxt tükənməyən duru çeşmələrin yaxınlığında yaşayan, yaşıl ağaclara sadıq qalan, hər şeydə və qəlblərində səslənən kainat sədalarını dinləyən, özünü dünya işləri ilə bağlayanlara acıyaraq, göylərə qalxacaqlarını səbirlə gözləyən insanlar arasında təsadüf etmək mümkündür. Hörmət və şöhrətin dadını duymuş gənclər kimi, Ejen də kübarlar dünyasına tamam-kamal çıxmaq niyyətində idi: kübarlar dünyasının qızdırması ona da keçmiş, bu dünyaya hökmranlıq iqtidarında olduğunu, bəlkə də, hiss etmişdi; lakin o, bu şöhrəti əldə etmək üçün nə bir vasitə görür, nə də bunun qayəsini anlayırdı. Həyata məna və gözəllik verə biləcək pak və müqəddəs məhəbbətdən məhrum olan insan üçün hakimiyyət ehtirası bir çox gözəl əməllərin doğmasına səbəb ola bilər; bunun üçün ancaq şəxsi mənfəətdən imtina etmək, məmləkətin yüksəlişini qarşıya məqsəd qoymaq lazım gəlir. Lakin Rastinyak həyatın axınıni seyr edəcək və düzgün müəyyənləşdirə biləcək yüksəkliyə qalxmamışdı. O, əyalətdə böyümüş insanların ilk gəncliyini yarpaq kimi bürüyən saf və şirin arzuların seyrindən qurtula bilməmişdi. Hələ Ejen Paris Rubikonunu* keçməyə cəsarət etmirdi. O, yeni hisslər həsrəti ilə çırpınmasına baxmayaraq, əsl zadəganın öz malikanəsində sürdüüyü xoşbəxt həyat haqqın ağı gizli xülyadan ayrılmamışdı. Lakin öz xüsusi mənzilində olduğu günün ərafəsində onun son şübhələri çəkilib getdi. O, çoxdan bəri öz ictimai mənşəyinin imtiyazlarından istifadə etdiyi kimi, bu gün də sərvətin maddi imtiyazlarından istifadə edərək əyalət cildini atıb, rahatca yeni vəziyyət oldu. Artıq buradan onun qarşısında parlaq gələcəyə doğru yol açılırdı. Ona görə də bu saat az qala öz ixtiyarına keçirmiş olduğu bu qəşəng buduarda kreslodə əyləşib Delfinanı gözlədiyi zaman Ejen bir il bundan qabaq Parisə yenicə gəlmiş Rastinyakdan nə qədər uzaq olduğunu gördü, bu yeni Rastinyaka daxili mənəvi bir nəzərlə tamaşa edərək, özündən soruşdu: “Görəsən, mən bu saat heç özümə oxşayırammı?”

Buduara daxil olan Tereza:

– Baronessa öz otağındadır, – dedi. Onun qəfil səsindən Ejen dıxsındı.

Delfina gümrah və tərəvətli halda buxarının yanındakı kiçik divanda uzanmışdı. Kis yir qırçınlar içində bu qadın, meyvəsini çiçəklərinin ağuşuna alan qəşəng Hindistan bitkilərinə bənzəyirdi.

Delfina hərərətlə:

– Nəhayət, gəlib çıxdın!

Ejen Delfinanın yanında əyləşdi və əlini öpüb soruşdu:

– Sizə nə gətirdiyimi tapa bilərsinizmi?

Madam de Nusingen dəvətnaməni oxuyub fərəhləndi. O, yaşarmış gözləri ilə Ejenə baxdı, qollarını boynuna dolayıb, şöhrət sərməstliyi ilə qucaqladı.

– Bu səadətimlə mən sizə... sənə borcluyam, – deyə Ejenin qulağına pıçıldadı. – Tereza tualet otağındadır, ehtiyatlı olmalıyıq. Bəli, mən cəsarətlə buna xoşbəxtlik deyirəm. Bu xoşbəxtliyi mənə siz gətirmisiniz; odur ki bu yalnız mənim şöhrətpərəstliyimin qələbəsi deyil. Məni heç kəs kübar məclisinə daxil etmək istəmirdi. Bəlkə, siz məni bu dəqiqə xırdaçı, boş və yelbeyin bir Paris qadını zənn edəcəksiniz, lakin dostum, unutmayın ki, mən hər şeyi sizin üçün fəda etməyə hazıram və böyük bir ehtirasla Sen-Jermen məhəlləsinə daxil olmaq istəməyimə səbəb də yalnız sizin orada olmağınızdır.

Ejen soruşdu:

– Zənnimcə, madam de Bosean balda baron de Nusingeni görmək arzusunda olmadığına işarə edir. Siz nə fikirdəsiniz?

Delfina:

– Bəli, əlbəttə, elədir, – dedi və məktubu Ejenə qaytardı. – Madam de Bosean kimi qadınlar böyük nəzakətsiz olmağı bacarırlar. Bununla belə, mən yenə də bala gedəcəyəm. Yəqin, bacım da orada olacaqdır: bacımın gözəl bir paltar tikdirdiyindən xəbərim var. – Sonra yavaş səslə: – Ejen, – dedi, – bacım dəhşətli şübhələri yayındırmaq məqsədi ilə bu bala gedir. Onun barəsində nə söhbətlər gəzdirdiyini bilərsinizmi? Bu səhər Nusingen yanıma gəlmişdi, klubda onun barəsində açıqdan-açığa gedən söhbətləri bir-bir mənə danışdı. Aman, yarəb! Bir qadının və bir ailənin namus və şərəfi nədən asılı imiş! Yazıq bacımın mən özümü rəncidə və təhqir edilmiş duydum. Bəzilərinin dediyinə görə, cənab de Tray yüz min frank miqdarında veksellər imzalamışdır, veksellərin hamısının vaxtı keçmiş, məhkəməyə verilməsi təhlükəsi var. Onun bu çıxılmaz vəziyyətini görən bacım öz gözəl brilyantlarını sələmçiyə satmışdır. Siz bu brilyantları onun boynunda görmüş olarsınız: qraf de Restonun anasından qalmışdır. Xülasə, iki gündür söhbət ancaq bu barədədir. Anastazin özünə nə üçün parıltılı paltar sifariş etdiyini mən indi başa düşürəm: o, madam de Boseanın balına həmin brilyantları taxmaq, parıltılı bir paltarla gəlib hamının nəzər-diqqətini özünə cəlb etmək niyyətindədir. Lakin mən ondan geri qalmaq istəmirəm. O, hər vaxt mənə qələbə çalmağa çalışır, ehtiyac içində olanda mən həmişə ona pul verməyimə və çox yaxşılıqlar etməyimə baxmayaraq, o heç zaman mənimlə yaxşı rəftar etməmişdir. Ancaq bu barədə söhbət etdiyimiz kifayətdir, mən bu gün bütün varlığım ilə xoşbəxt olmaq istəyirəm.

Gecə saat bir idi, ancaq Rastinyak hələ madam de Nusingendən ayrılmamışdı. Delfina Ejenlə vidalaşarkən onu gələcəkdə təzə vədlər verən öpüşlərinə qərq edərək, həzin səslə dedi:

– Mən çox qorxağam, mövhumata inanıram, nə deyirsiniz-deyin, ancaq ürəyim qorxu içində çırpınır: xoşbəxtliyimin dəhşətli fəlakət bahasına başa gələcəyindən qorxuram.

Ejen:

– Uşaqsınız! – dedi.

Delfina gülərək:

– Demək, belə! Bu gün uşaq mənəm?

Ejen sabah tezdən köçmək qərarı ilə madam Vokenin pansionuna qayıtdı. O, yolda hələ öz dodaqlarında səadət ləzzətini duyan gənclər kimi, şirin xəyallara dalmışdı:

Ejen Qorio atanın otağının yanından keçərkən:

– Hə, necə oldu? – deyə qoca soruşdu.

Rastinyak dedi:

– Sabah hamısını sizə danışaram.

Qoca sevinclə:

– Hamısını? Doğrudanmı? – deyə səsləndi. – Gedin yatın. Sabah bizim xoşbəxt günlərimiz başlayacaq.

Səhər Rastinyakla Qorio pansionu təkr etmək üçün hazırlaşdılar. Yükdaşıyanın yolunu gözləyirdilər. Birdən, saat on ikiyə yaxın Nev-Sent-Jenevyeve küçəsində ekipaj səsi gəldi. Ekipaj “Voke evi”nin qarşısında dayandı. Madam de Nusingen xüsusi kəmərlər çıxaraq, atasının burada olub-olmadığını soruşdu. O, Silviyanın müsbət cavabından sonra cəld pilləkənlərlə yuxarı qalxdı. Ejen öz otağında idi. Qorio isə bunu bilmirdi. Səhər nahar zamanı Ejen Qoriodan onun da şeylərini götürməyi xahiş etmiş və saat dördə d’Artua küçəsində görüşəcəklərini vədləşmişdi. Lakin qoca hələ yükdaşıyan axtardığı zaman Ejen yoxlamada özünü qeyd etdirmək üçün hüquqşünaslıq məktəbinə getmiş və madam Voke ilə haqq-hesabı çəkmək məqsədi ilə tez geri qayıtmışdı. Ejen Qorio atanın fanatik məhəbbət hissi ilə kirayə pulunu özü verə biləcəyindən ehtiyat edirdi. İçəri girəndə onu heç kəs görmədi. Madam Voke evdə yox idi. Ejen “bəlkə, bir şey yaddan çıxmışdır”, deyərək yuxarı qalxdı. Stolun qutusunda vaxtilə Votrenə vermiş olduğu müddətsiz vekseli görüb çox sevindi. Votrenin borcunu verdiyi zaman vekseli ehtiyatsızlıqla bura atmışdı. Sobanı qalamamışdılar. Ejen elə yenicə vekseli cırıb atmaq istəyirdi ki, Delfinanın səsinə eşitdi. Delfinanın ondan heç bir sirri ola bilməyəcəyini güman edib qulaq asmağa başladı. Ata ilə qız arasındakı söhbət elə ilk sözdən o qədər maraqlı göründü ki, Rastinyak diqqətlə qulaq asmağa qərar verdi.

Delfina atasına deyirdi:

– Ah, , - . Burada açıq danışmaq olarmı?

Qorio ata kədərli səslə:

– Bəli, qızım, – dedi, – evdə heç kəs yoxdur.

Madam de Nusingen təşvişlə:

– Ata, sizə nə oldu?

Qoca cavab verdi:

– Başıma, elə bil, dəyənək çırpдын. Allah sənin günahını bağışlasın, qızım! Səni nə qədər sevdiyimi bilmirsən. Əgər bunu bilsəydin, birdən-birə mənə belə sözlər deməzdin, xüsusilə də vəziyyət ümitsiz olmayanda. Sən bura nə üçün gəlmisən, biz ki bir neçə dəqiqədən sonra d'Artua küçəsinə köçməliyik?

– Ah, atacan, fəlakət baş verdiyi zaman səbir etmək mümkündürmü? Mən başımı itirmişəm. Vəkil işin iflasla qurtaracağını bildirmişdir. Belə bir dəqiqədə sizin zəngin ticarət təcrübənizə böyük ehtiyac var. Suda boğulan saman çöpündən yapışdığı kimi, mən də sizin yanınıza gəlmişəm. Dervil Nusingenin cürbəcür bəhanələrlə maneələr törətdiyini görəndə onu məhkəmə ilə qorxutmuş və məhkəmə sədrinin qərarını tezliklə alacağını bildirmişdir. Bu səhər Nusingen mənim yanıma gəldi və mənə belə bir sual verdi: siz hər ikimizin, sizin də, mənim də iflas etməyimizi istəyirsiniz? Mən cavab verdim ki, bu işdən başım çıxmır, mənim məqsədim ancaq öz sərvətimi qaytarmaqdır, bütün bu qarışıq məsələləri həll etmək vəkilimin vəzifəsidir; mənə gəlincə, bu barədə mən heç bir şey bilmirəm. Siz mənə bu cür cavab verməyi məsləhət görməmişdinizmi?

Qorio ata cavab verdi:

– Bəli, qızım, düz deyirsən.

– Bu sözlərdən sonra o, işin nə yerdə olduğunu mənə izah etdi. Belə məlum olur ki, o həm öz sərmayəsini, həm də mənim sərmayəmi yenicə başlanmış bir işə qoymuşdur və bu məqsədlə xarici ölkələrə böyük məbləğlər göndərmişdir. Əgər mən öz cehizimi ondan geri tələb etsəm, o, özünü müflis elan etməyə məcbur olacaq, lakin mən bir il gözləməyə razı olsam, o, öz namusuna and içir ki, mənim pullarımı torpaq əməliyyatına qoymaqla sərvətimi iki, yaxud üçqat artıq həcmdə özümə qaytaracaq, mən də bundan sonra öz mülkümə sahib olacağam. Mehriban ata, o, səmimi danışdı, mənim ürəyimə qorxu saldı. Nusingen hərəkətləri üçün məndən üzr istədi, mənə azadlıq verdi, işləri mənim adımdan idarə etmək haqqını ona tapşırmaq şərti ilə, ürəyim nə istərsə etməyə mənə icazə verdi. Nə qədər səmimi olduğuna məni inandırmaq üçün mənə vəd etdi ki, nə vaxt istəsəm, Dervili yanına çağırırdırsa bilər və sərvətimi özümə qaytarmaq sənədlərini yoxlatdıra bilərəm. Xülasə, o, əl-qolu bağlı mənə təslim oldu. O xahiş edir ki, mən iki il daha evi idarə edim, bir də yalvarır ki, ev üçün ayırdığı puldan artıq xərcləməyim. O, zahiri asayışı gözləməkdən başqa çarəsi qalmadığını mənə isbat etdi; artıq rəqqasəsindən belə ayrılmışdır; başladığı əməliyyatı, öz kreditini pozmadan başa çatdırmaq məqsədi ilə hər şeydə qənaət əcəyini anlatdı. Mən hər şeyi öyrənmək məqsədi ilə onunla sərt rəftar elədim, heç nəyə inanmadığımı söylədim. O, bütün dəftərlərini mənə göstərdi, axırda isə gözləri yaşardı, ağladı. Mən ömrümdə kişini belə vəziyyətdə görməmişdim. O, intihar fikrində olduğunu deyirdi, lap başını itirmişdi. Yazığım gəldi.

Qorio ata dedi:

– Sən də onun bu nağıllarına inandın! O, oyunbazdır! Mən ticarət aləmində çox almanlara rast gəlmişəm: demək olar, onların əksəriyyəti açıqürəkli, sədaqətli adamlar idi, lakin səmimiyyət və xoşdillik pərdəsi altında hiyləgərliyə və fırıldaqçılığa başlayanda hamını ötərlər. Ərin səni ələ salır. Onu divara mişlər, odur ki özünü ölülyə vurur, məqsədi sənin adınla sənin sərvətinə daha sərbəst ağalıq etməkdir. İşləri düz gətirməsə, bu vəziyyətdən mütləq istifadə edəcək. O həm hiyləgərdir, həm də xain adamdır, tülküdür. Yox, yox, mən qızlarımı dilənçi qoyub, Per-Laşez qəbiristanına getmək niyyətində deyiləm. Hələ mən ticarət işlərindən baş açə bilərəm. Bəli, demək, o, bütün sərmayəsini ticarətə qoymuşdur. Nə eybi

var! Demək, onun bu ticarət işlərində iştirakı qiymətli kağızlar, qəbzələr, müqavilələrlə isbat olunmalıdır. Qoy o, bütün sənədləri sənə göstərsin, sənənlə haqq-hesabını qurtarsın. Biz də mənfəətli işləri özümüz üçün seçərik və bəxtimizi sınayırıq; bu surətlə bizim qanun tərəfindən təsdiq edilmiş bir firmamız olar: öz zövcəsi baron de Nusingenlə təqsimi vəziyyətində olan Delfina Qorionun firması. Yoxsa o, bizi axmaq yerinə qoyub? Yoxsa o, belə zənn edir ki, mən sənə var-yoxunu itirib, bir parça çörəyə möhtac olduğumu bilə-bilə, iki gün dözə bilərəm?! Xeyr, mən bir gün belə, bir gecə belə, iki saat belə dözə bilmərəm! Əgər bu, həqiqət olarsa, mən sağ qalmaram! Hələ bu azdır! Mən qırx il zəhmət çəkmişəm, kisə daşımışam, qan-tər tökmüşəm, sizin üçün bütün ömrüm boyu özümü hər şeydən məhrum etmişəm. Yalnız siz, mənim mələk qızlarım, yalnız siz mənim hər bir yükümü, hər bir zəhmətimi yüngülləşdirmisiniz! İndi isə mənim həyatım, mənim sərvətim puç olub gedəcək! Hiddətimdən, qəzəbimdən partlaram! And olsun müqəddəs göylərə, and olsun torpağa, biz onun iç üzünü açacağıq, dəftərləri, kassanı, müəssisələri, hər şeyi yoxlayacağıq! Sərvətinin yerli-yerində olduğunu sübut etməyincə gözüme yuxu getməyəcək, boğazımdan çörək keçməyəcək! Şük r olsun Allaha ki, sənə mülkünün idarəsi onunkundan ayırıdır! Xoşbəxtlikdən, sənə vəkili namuslu adamdır. Dervilin özüdür. Allaha and olsun! Milyonlar ғazın özünə qalacaq, sən ömrünün son günlərinə qədər ildə əlli min ғalirini alacaqsan, yoxsa mən Parisdə elə bir tufan qopardaram ki, bütün dünya mat qalar! Əgər bizim haqqımızı məhkəmələrdə tapdalasalar, hər iki alətə müraciət edəcəyəm. Mən sənə pul cəhətdən təmin olunmağına əmin olmalıyam. Buna əmin olsam, dərdim azalar, üzüm gülər. Pul həyat deməkdir. Pul hər şey deməkdir. Gör sənə bu Elzas kötüyün bizi nə yerə qoyur! Delfina, qollarına zəncir taxan və sənə bədbəxt edən bu piyli donuza bir liar belə güzəştə getmə! Əgər onun sənə ehtiyacı varsa, boynunu elə möhkəm burarıq ki, bir də ona dərs olsun! Allah, Allah! Başım od tutub yanır, elə bil, kəlləmin içində od vurublar! Mənim Delfinam dilənçi günündə qalsın? Sən? Ah, Fifiaciğim! Lənət şeytana! Hanı mənim əlcəklərim! Gedək, gedək bu saat, mən hər şeyi yoxlamaq istəyirəm: dəftərləri, nə pulunu, məktubları, işləri, hər şeyi yoxlayacağam. Sərvətinin təhlükə altında olmadığını sübut edincəyə qədər mən sakitləşməyəcəyəm. Mən bunu öz gözlərimlə görməliyəm.

– Mehriban ata, ehtiyatlı olun! Əgər siz bu məsələyə zərrə qədər belə intiqam hissi qarışdırsanız, həddən artıq ədavətə başlasanız, mən məhv oldum. O, sizi yaxşı tanıyır və sizin təsiriniz altında cehizimin taleyi ilə maraqlandığını tamamilə təbii bir şey hesab edir, lakin and içirəm ki, mənim sərvətim onun əlindədir, ancaq o, bu sərvəti əldən verməməyi qət etmişdir. Bu alçaq bütün kapitalı götürüb qaça bilər, əlimiz boşa çıxar! O çox yaxşı bilir ki, adım rüsvay olmasın deyər onu təqib etməyəcəyəm. O həm acizdir, həm də qüvvətli. Mən hər şeyi ətraflı düşünmüşəm. Biz onu elə dərəcəyə çatdırabilirik ki, o mənə tamamilə müflis etdirər.

– Demək, o, fırıldaqçıdır?

Delfina ağlaya-ağlaya özünü kresloya atdı və:

– Bəli, ata, bəli, elədir ki var, – dedi. – Mənə belə bir adama ərə verdiyiniz üçün məyus olmağınızı istəmədiyimə görə bunu etiraf etmək istəməirdim. Onun gizli vərdisləri, vicdanı, ruhu, bədəni bir-birindən geri qalmaz. Bu, dəhşətli şeydir! Mən ondan ikrah edirəm, nifrət edirəm! Onun mənə söylədiyi sözlərdən sonra mən bu alçaq adamı görmək iqtidarında deyiləm. Onun mənə danışdığı maliyyə fırıldaqları ilə məşğul olmağa qadir olan bir şəxs zərrə qədər vicdanı yoxdur. Mənim bütün qorxduğum da onun

ürəyini açıqdan-açığa oxuya bilməyimdir. Təsəvvür edin, o, yəni mənim ərim, mənə tam azadlıq təklif etdi, siz bunun nə demək olduğunu başa düşürsünüzmü? O yalnız bir şərt qoydu ki, mən onun əlində alət olmalıyam, sözün qıssası, onun fırıldaqları üçün bir pərdə olmalıyam.

Qorio ata çıxırdı:

– Unutma ki, qanun var, məhkəmə var, bu cür kürəkənlər üçün Qrev meydanı var! Əgər cəllad tapılmasa, mən özüm onun başını gil otində vuraram!

– Yox, ata, onun qarşısında qanunlar da acizdir. Nusingenin mənə danışdıqlarını iki kəlmə ilə, bəzək üçün söylədiyi sözlərdən təmizlənmiş şəkildə sizə söyləyə bilərəm: “Ya hər şey məhv olacaq, sizin bir liarınız belə qalmayacaq, iflas olacaqsınız, çünki sizdən başqa özümə köməkçi tapmaq mənim üçün mümkün deyildir; ya da gərək siz başladığım işləri axıra qədər aparmağa mənə imkan verəsiniz”. Aydındırmı? O, hələ mənimlə hesablaşır. O, mənim qadın namusuma inanır, o bilir ki, mən onun sərvətini mənimsəməyəcəyəm, öz sərvətimlə kifayətlənəcəyəm. Mən bu fırıldaqçı, şərəfsiz şirkətə razılıq verməyə məcburam, çünki razı olmasam, iflas olacağam. O, mənim vicdanımı satın alır və ürəyim istədiyi qədər Ejenə arvad olmağa icazə verir. O deyir ki: “Mən sənə hər bir günah işlətməyə icazə verirəm, sən də mənə yoxsulları qarət etmək üçün zülmə məşğul olmağa imkan verməlisən!” Onun bu mülahizəsi də aydın deyilmi? Hələ siz onun əməliyyat nəyə dediyini bilirsinizmi? O, öz adına boş yerləri satın alır, sonra isə əlaltı adamlara bu yerdə ev tikməyi tapşırır. Bu adamlar da ev tikməyi podratçılara tapşırır və onlara uzunmüddətli veksellər verir, sonra isə cüzi məbləğ müqabilində mənim ərimə tikinti pulunun alınması haqqında qəbz verirlər. Bu surətdə evin sahibi Nusingen olur, əlaltı adamlar isə özlərini müflis elan edərək, podratçıları aldadırlar. Nusingen ticarət evinin firması bədbəxt inşaatçıların gözündən pərdə asmaq üçündür. Mən onun bu fırıldaqını başa düşdüm. Başa düşdüyüm başqa bir şey də var: Nusingen çox pul xərcləməyə məcbur olduğunu isbat etmək məqsədi ilə Amsterdama, Neapola, Londona, Vyanaya böyük məbləğdə pul köçürmüşdür. Biz bu pullar bilərikmi?

Ejen Qorio atanın otaqda yıxıldığını və dizlərinin boğuş bir səslə döşəmə taxtasına dəydiyini duydu.

Qoca çıxırırdı:

– Pərvərdigara, mən sənə neyləmişəm? Mənim qızım qəddar bir əclafın əlindədir, o, nə tələb edirsə, qızım əməl etməyə məcburdur! Qızım, əziz balam, bağışla məni!

Delfina dedi:

– Bəli, əgər mən uçuruma yuvarlanmışamsa, bunda, bəlkə, siz də müqəssirsiniz. Biz ərə getdiyimiz zaman hələ ağılsız oluruq. Məgər biz dünya, kişilər, işlər, adətlər nə olduğunu başa düşürük mü? Bizim əvəzimizdə atalar düşünməyə məcburdurlar. Mehriban ata, bu sözləri söylədiyimə görə məni bağışlayın, mən sizi heç şeydə məzəmmət etmirəm. Bu məsələdə bütün günah mənim özümdədir. Ata, ağlama, ata!

Delfina Qorionun alnından öpdü.

– Sən də ağlama, mənim sevimli Delfinam! Yaxın gəl, qoy sənin göz yaşlarını dodaqlarımla qurudum. Mənə bax, qızım! Bu saat ağlımı başıma yığaram, ərinin kələfini açaram.

– Yox, ata, qoy mən öz bildiyimi edim, mən ərimi yola gətirərəm. O, məni sevir, çox gözəl! Mən onun üzərindəki hökmümdən istifadə edəram, az bir zamanda işləri elə düzəldərəm ki, kapitalın bir hissəsini mənim adıma torpaq mülkiyyətinə qoyar. Bəlkə, mən Nusingen ailəsinin sabiq mülkünü adıma köçürtməyə də müvəffəq ola bildim. Bu mülk onun üçün əzizdir. Sabah isə siz işləri və dəftərləri yoxlamaq üçün gələrsiniz. Yox, sabah gəlməyin. Qanımı qaraltmaq istəmirəm. O birisi gün madam de Boseanın evində bal olacaq, mən orada gözəl və gümrah görünmək arzusundayam, mehriban Ejenimin iftixarı olmaq istəyirəm! Gedək, onun otağına baxaq!

Bu Nev-Sent-Jenevveyev küçəsində bir karetdə dayandı. Pilləkəndə qrafinya de Restonun səsi eşidildi. Qrafinya Silviyadan soruşdu:

– Atam evdədirmi?

Bu hadisə Ejeni vəziyyətdən xilas etdi, yoxsa o, çarpayuya uzanıb, özünü yuxuluğa vurmaq istəyirdi.

Delfina bacısının səsinə tanıyaraq:

– Ah, ata. Anastazin başına gələn əhvalat sizə çatıbmı? – dedi. – Yanılmıramsa, onun da ailə həyatında vəziyyət yaxşı deyil.

– Necə? – deyə Qorio ata çığırdı. – Əgər belə olarsa, artıq mənim axırımdır: mənim zavallı başım iki fəlakətə dözə bilməyəcək.

Qrafinya içəri daxil olaraq:

– Ata, xoş gördük, – dedi. – Delfina, sən də buradasan?

Bacısı ilə rastlaşdığından qrafinya de Restonun pərişan olduğu görünürdü.

Baronessa bacısına:

– Xoş gördük, Nazi, – dedi. – Mənim burada olmağım sənə qəribəmi görünür? Mən hər gün atamla görüşürəm.

– Nə zamandan bəri?

– Sən bura tez-tez gəlsəydin, onda yaxşı bilərdin.

Qrafinya ağlamsınaraq:

– Mənə öcəşmə, Delfina, – dedi. – Mən o qədər bədbəxtəm ki... Ah, yazıq ata, mən artıq məhv oldum!.. Bu dəfə tamam məhv oldum.

Qorio ata:

– Nazi, Nazi, sənə nə olmuşdur? – dedi. Dərdini bizə danışsana, əziz balam. Delfina, onun üzünü sapsarı oldu, görmürsənmi! Ona kömək et, mehriban ol, qızım, əgər mümkün olsa, mən səni daha çox sevəcəyəm!

Madam de Nusingen bacısını stul əyləşdirərək, mərhəmətlə:

– Zavallı Nazi, – dedi. – Atamla mən səni hər vaxt sevəcək, hər şeyi bağışlayacağıq. Bilirsənmi, bacı! Doğmalığ hissi ən etibarlı hissdır.

Delfina bacısına naşatır verdi..... Qrafinya özünə gəldi.

Qorio ata:

– Mən buna tab gətirməyəcəyəm! – dedi. Sobanın içində yanan torfu qarışdır-aqarışdır: – Yaxın gəlin, mənim əziz qızlarım, – dedi. – Nədənsə üşüyürəm. Nazi, Nazi, sənə nə olmuşdur, qızım? Tez söylə, məni həlak etmə!

– Məsələ burasındadır ki, artıq ərim hər şeyi bildi, – deyə zavallı qadın danışmağa başladı. – Ata, Maksimin vekseli yadınızdadırmı? İndi bilin ki, bu veksəl birinci deyildi. Mən bir çox belə veksellər ödəmişəm. Yanvarın başlanğıcından mənə elə gəldi ki, qraf de Trayın nə isə dərdi var. O, mənə bir söz söyləmirdi, lakin sevdiyin bir insanın qəlbini oxumaq o qədər də çətin deyil: bəzən cüzi bir işarə kifayətdir, bir də, adamın ürəyinə damır. O, mənə qarşı məhəbbətini də artırmış, çox mehriban olmuşdu, mən heç vaxt onu belə görməmişdim, getdikcə özümü daha xoşbəxt duyurdum. Zavallı Maksim! O, intihar etməyə qərar verdikdən sonra xəyalən mənimlə vidalaşmış. Bunu mənə sonralar söyləmişdi. Mən onu çox sorğu-suala tutdum, saatlarla yalvardım, qarşısında diz çökdüm, nəhayət, yüz min frank borcu olduğunu etiraf etdi. Ata! Yüz min! Mən lap dəli kimi oldum. Bu qədər pul sizdə ola bilməzdi, çünki mən bütün var-yoxunuzu çəkib aparmışam...

– Yox, – deyə Qorio ata səsləndi, – mən bu pulu sənin üçün tapa bilməzdim. Oğurlamaqdan başqa bir çarəm qalmazdı. Elə lap oğurluğa də gedərdim. Yenə gedərəm.

Can verən adamın xırıltısı kimi səslənən bu sözlər təqətsizlik dərəcəsinə gəlmiş atalıq hissini elə bir can çəkişməsinə ifadə edirdi ki, bacılar susmağa məcbur oldular. Uçuruma atılan daş, uçurumun nə qədər dərin olduğunu anlatdığı kimi, ümitsizliyin dərinliyini göstərən bu ürək naləsinə qarşı heç bir xudbin insan laqeyd qala bilməzdi.

Qrafinya ağlaya-ağlaya:

– Ata, – dedi, – mən bu pulu əldə etdim, ancaq özgə malının hesabına...

Delfina mütəəssir oldu, başını bacısının çiyinə söykəyib ağladı.

– Demək, bu, həqiqətmiş!

Anastazi başını aşağı saldı. Madam de Nusingen onu qucaqlayaraq bağrına basdı və öpdü.

– Burada səni heç kəs məzəmmət etməz, sən məhəbbətdən başqa bir şey görməzsən, – dedi.

Qorio zəif səslə:

– Mənim mələk qızlarım, – dedi, – nə üçün sizi ancaq fəlakət birləşdirdi?

Qrafinya atasının və bacısının mehriban danışqlarını görüb cürətləndi, sözüənə davam edərək:

– Maksimin həyatını, həm də öz səadətini xilas etmək məqsədi ilə, – dedi, – mən bir sələmçinin yanına getdim, siz onu yaxşı tanıyırsınız, o, iblis kimi bir şeydir, rəhm və aman bilməyən Qobsekdir. Mən qraf de Restonun həmişə əziz tutduğu ailə brilyantlarını, həm özümün, həm də onun brilyantlarını həmin sələmçiyə satdım. Bəli, satdım! Başa düşürsünüzmü? Maksim xilas oldu! Lakin mən məhv oldum. Resto hər şeyi bildi.

Qorio ata çığırdı:

– Necə? Kim xəbər verdi? Mən onu öz əllərimlə öldürərəm!

– O, dünən mənə öz yanına çağırırdı. Mən də getdim... O, elə bir ahənglə mənə dedi ki: “Anastazi! (Ah, onun səsinin ahəngi mənim üçün kifayət idi, mən hər şeyi anladım!) Hanı sizin brilyantlarınız? Dedim ki: məndədir. O, mənə baxaraq cavab verdi: yox, sizdə deyil, budur, üstündədir. Bu sözlərlə üstü cib yaylığı ilə örtülmüş futlyarı mənə göstərdi. “Siz bunların haradan gətirildiyini bilirsinizmi?” – deyə soruşdu. Mən onun ayaqlarına yıxıldım... Mən ağlayırdım, soruşurdum ki, hansı ölümə ölməliyəm...

– Sən beləmi dedin? – deyə Qorio ata bağırdı. – Allahın müqəddəs adına and olsun, sizə, ya sənə, ya ona kim zülm edərsə, mən nə qədər sağam, əmin ola bilər ki, mən ondan dəhşətli intiqam alacağam! Mən onu dişlərimlə parçalayacağam, mən...

Artıq danışa bilmədi. Sözləri quruyub boğazında qaldı.

– Mənim əziz bacım, bu işin axırı belə oldu ki, o, məndən ölümdən betər bir şey tələb etdi... Mənim eşitdiyimi Allah başqa bir qadına eşitdirməsən...

Qorio ata sakitcə dedi:

– Mən onu öldürəcəyəm. Ancaq onun bir ömrü var, halbuki o, mənə iki ömrün əvəzini verməlidir. Bəs sonra nə oldu? – deyə Qorio Anastazidən soruşdu.

Qrafinya az sükutdan sonra, sözüənə davam edərək:

– Bəli... – dedi. – O, mənim üzümə baxdı və dedi ki: “Anastazi, mən məzar kimi lal olub, hər şeyi gizlədəm və biz yenə də bir yerdə yaşarıq: bizim uşaqlarımız var. Mən cənab de Trayı dueldə öldürmək fikrində də deyiləm: hədəfi düz vurmaya da bilərəm, başqa bir vasitə ilə ondan qurtarmaq istəsəm, məhkəməyə düşməli olacağam. Onu sizin ağuşunuzda öldürmək uşaqları rüsvay etmək deməkdir. Halbuki mən nə uşaqlarınızın, nə onların atasının, nə də özümünkülərin ölümünü istəmirəm. Cavab verin: mən sizin hansı uşağınızın atasıyam?” “Böyüyünün, Ernestin”. O: “Yaxşı, – dedi, – indi siz mənim tələbimə itaət edəcəyinizə and içməlisiniz”. Mən and içdim. “Mən sizdən nə zaman tələb etsəm, bütün mülkünüzün satılması haqqında sənədə qol çəkməlisiniz”.

Qorio ata çığırdı:

– Qol çəkmə! Olmaya-olmaya qol çəkəsən! Belə, belə, cənab de Resto! Siz öz arvadınıza xoşbəxtlik vermək iqtidarında deyildiniz, o, bu xoşbəxtliyi başqa yerdə axtarmağa məcbur olur, siz isə axmaq acizliyinizə görə ona cəza verirsiniz? Dayan, mən hələ ölməmişəm! Təlaş etmə, Nazi, onun qabağına mən sədd çəkəcəyəm. Aha! O, varis həvəsindədir! Çox yaxşı, çox yaxşı. Mən onun oğlunu öz yanıma gətirəcəyəm, o, mənim nəvəm deyilmi?! Mənim də bu uşağı görməyə haqqım var! Narahat olma, mən onu kəndə aparacağam, onun qayğısını çəkəcəyəm. Mən bu dəhşətli insanı təslim olmağa vadar edəcəyəm. Mən ona deyəcəyəm ki: “Görək kim qalib gəlir. Oğlunu qaytarmaq istəyirsənsə, qızımın mülkünü özünə qaytar, qoy istədiyi kimi yaşasın!”

– Ata!

– Bəli, mən sənin atanam. Ah, mən əsl atayam. Qoy bu əclaf zadəgan mənim qızımı incitməsin. Lənətlər olsun! Damarlarımda nə qanın axdığından bixəbəram. Damarlarımdakı pələng qanıdır, mən sizin ərlərinizi didməyə hazıram. Allah, amandır, mənim əziz balalarım! Sizin həyatınız bu imiş! Bu, mənim üçün ölümdür, ölüm! Mən öləndən sonra sizin başınıza nə bəlalər gələcək? Uşaqlar sağ ikən atalar ölməməlidirlər. Pərvədigara, ən bu dünyanı nə pis yaratmısan! Hələ deyirlər ki, sənin oğlun var. Sən bizi balalarımız üçün çəkdiyimiz iztirablardan xilas etməli idin! Mənim mələk qızlarım, axı buna nə ad vermək olar? Mənim yanıma gəlməyinizə səbəb ancaq başınıza gələn müsibətlərdir. Mənim gördüyüm ancaq sizin göz yaşlarınızdır. Eybi yoxdur, qoy belə olsun! Bəli, bəli, sizin məni sevdiyinizi bilirəm. Eybi yoxdur, gəlin, yanıma göz yaşı tökməyə gəlin. Mənim ürəyim genişdir, hər şeyə dözər. Siz onu paralaya bilərsiniz, lakin qəlbimin parçaları yenə dönüb ata qəlbi olacaq. Mən sizin bütün əziyyətlərinizi öz boynuma götürmək istədim, sizin dərdinizi özüm çəkmək istədim. Siz balaca olanda nə qədər xoşbəxt idiniz!

Delfina:

– Bizim yalnız o zaman günlərimiz xoş keçirdi, – dedi. – Böyük anbarın içində oynadığımız günlər, un taylarının üstündən başaşağı dığırlandığımız gözəl günlər hanı?

– Ata, bu, hələ hamısı deyil.

Anastazi bu sözləri Qorionun qulağına pıçıldadı. Qoca dik atıldı. Qrafinya sözünə davam edərək dedi:

– Brilyantlar üçün yüz min vermədilər. Maksim yenə də məhkəmə qorxusu altındadır. Biz hələ on iki min frank da verməliyik. Maksim mənə ağıllanacağını, qumarı buraxacağını vəd etmişdir. Onun məhəbbətindən başqa mənim heç bir şeyim qalmamışdır; mən bu məhəbbəti çox baha qiymətə satın almışam; bu məhəbbət əldən çıxarsa, artıq mənim ölən günümdür. Mən bu məhəbbət yolunda hər şeyimi fəda etdim: namus, şərəf, sərvət, istirahət, uşaqlar, hər şey məhv oldu. Amandır, yalvarıram, heç olmasa, onun azadlığını, namuslu adını özünə qaytarın, cəmiyyət xaricində qalmasın, o, yenə özünə bir mövqə qazana bilər. Bu gün o yalnız öz fərdi səadəti üçün məsul deyildir, unutmayın ki, bizim balalarımız var, onlar hər şeydən məhrum ola bilərlər. Onu Sent-Pelaji¹ həbsxanasına salsalar, artıq hər şey məhv olacaq.

– Mənim pulum yoxdur, Nazi. Artıq heç bir şeyim yoxdur, heç bir şeyim! Dünyanın axırındır, qızım. Artıq qiyamət günüdür, vaveyladır, qızım! qaçın, xilas olun, qızlarım! Bəli! Mənim hələ gümüşüm durur, altı

ədəd süfrə qab-qasığım var! Bunlar mənim ilk aldığım şeylər idi! Daha nəyim var?.. Ancaq min iki yüz franklıq ömürlük rentam.

– Bəs siz daimi faiz kağızlarınızı nə etdiniz?

– Mən onu satdım, ehtiyac üçün yalnız balaca bir mədaxil saxladım. Fifina üçün mənzil tməyə on iki min frank lazım oldu.

Madam de Resto heyratla bacısından soruşdu.

– Necə, Delfina? Sənin öz evində?

Qorio ata dedi:

– Nə fərqi var! On iki min frank artıq xərclənmişdir.

Qrafinya:

– Başa düşürəm, – dedi. – Cənab Rastinyak üçün misiniz! Zavallı Delfina, sən nə edirsən? Mənim başıma gələn müsibətləri görmürsənmi?

– Əzizim, cənab Rastinyak öz məşuqələrini qarət edən gənclərdən deyil.

– Sağ ol, Delfina, mənim bu ağır vəziyyətimdə səndən bundan artıq şey gözləməirdim. Lakin sən məni heç vaxt sevməmişən.

Qorio ata ucadan dedi:

– Yox, Nazi, yox, o, səni çox sevir. O, bunu mənə bu saat söylədi. Biz sənin söhbətini edirdik; hələ o deyirdi ki, sən, həqiqətən, gözəlsən, o isə ancaq xoşagəlimlidir.

Qrafinya:

– Sənin gözəlliyin ruhsuz gözəllikdir, – dedi.

Delfina qızardı:

– Qoy sən deyən olsun. Bəs sənin mənə münasibətin necə olmuşdur? Sən məndən üz döndərdin, mənim getmək istədiyim bütün evlərin qapılarını bağlatdırdın, mənə ziyan vurmaq üçün heç bir fürsəti əldən vermədin! Məgər mən bura sənin kimi atamın var-yoxunu çəkib aparmağa gəlirdim? Məgər onu bu vəziyyətə salan mən oldum? Bu, sənin əməlidir, bacı. Mən imkan düşdükcə atamla görüşərdim, onu öz evimdən qovmazdım. Ehtiyacım olanda gəlib əllərini yalamazdım. Hətta bu on iki min frankın mənim üçün sərf edildiyindən xəbərim yoxdur. Sən özün yaxşı bilirsən ki, pul məsələsində mənim qanun-qaydam var. Əgər atam mənə hədiyyə vermək istəyibsə, bil ki, mən heç vaxt ondan bunu xahiş etməmişəm.

– Sən məndən xoşbəxt oldun: cənab de Marse zəngindir və bu barədə sənin bir az məlumatın var. Sən həmişə qızıl kimi mənfur olmusan. Əlvida, mənim artıq nə bacım var, nə də...

Qorio ata çıxıraraq:

– Sus, Nazi! – dedi.

Delfina cavab verdi:

– Heç kəsin inanmadığı şeyləri yalnız sən kimi bacılar təkrar edə bilər. Sən eybəcər insansan!

– Balalarım, əziz balalarım, bəsdir, amandır, bəsdir, yoxsa bu saat sizin qabağınızda özümü öldürərəm.

Delfina deyirdi:

– Yaxşı. Nazi, sən bədbəxtsən, mən səni bağışlayıram. Lakin mən yenə də səndən yaxşıyam. Mən sənə kömək üçün hər şeyə hazır idim. Hətta ərimin yataq otağına belə getmək fikrində idim, halbuki mən bunu nə öz xatirim üçün, nə də... etməzdim... Amma sən belə bir dəqiqədə mənə elə sözlər dedin ki... Son il ərzində mənə elədiyin pisliklərdən sən bu hərəkətin geri qalmaz.

Qoca yalvarırdı:

– Balalarım, qucaqlaşın, barışın, balalarım! Siz ikiniz də mənim mələk qızlarımsınız.

Qrafinyanın əlindən tutan Qorionu qrafinya kənar edərək:

– Yox, – dedi, – mənə toxunmayın! O, mənim ərimdən də rəhmsizdir. Güman etmək olar ki, bu qadın xeyirxahlıq timsalıdır!

– Qoy mənim haqqımda desinlər ki, mən cənab de Marseyə borclu qalıram, nəinki cənab de Trayın əbədi yüz min franka etiraf edirəm.

Madam de Nusingenin bu cavabı qrafinyanı daha da hiddətləndirdi. Bacısına tərəf hücum edərək:

– Delfina! – deyərək çığırırdı.

Baronessa soyuq səslə:

– Mən sənə iftiranın əvəzində həqiqəti söyləyirəm, – dedi.

– Delfina, sən...

Qorio ata qrafinyaya tərəf atıldı, əli ilə onun ağzını yumaraq, sözünü deməyə qoymadı.

Anastazi soruşdu:

– Ata, siz bu gün əlinizi nəyə vurmusunuz?

Zavallı ata üzr istəyərək:

– Doğru deyirsən, təqsirkaram, – dedi və əllərini şalvarına sürtdü. – Axı mən köçürəm, mən bilmirdim siz gələcəksiniz.

Qoca, qızının qəzəbini özünə tərəf yönəltdiyindən məmnun görünürdü. Oturaraq:

– Ah, – dedi, – siz mənim ürəyimi parçaladınız. Mən artıq ölürəm, balalarım. Başım od tutub yanır. Mehriban olun, bir-birinizlə yaxşı rəftar edin, bir-birinizi sevin! Siz məni öldürəcəksiniz. Nazi, Delfina, siz ikiniz də həm haqlısınız, həm də haqsızsınız. – Qorio ata yaşarmış gözlərini baronessaya doğru qaldıraraq:
– Mənə bax, Dedel, – dedi, – ona on iki min frank lazımdır, gəl bu pulu axtarıb tapaq. Bir-birinizə əc baxmayın.

Qorio Delfinanın qarşısında diz çökdü. Qulağına pıçıldadı:

– Mənim xatirim üçün ondan üzr istə. Axı o daha çox bədbəxtdir. Yalvarıram.

Delfina iztirabın şiddətindən atasının üzündə sezdiyi vəhşi və divanə ifadədən təlaşa düşərək:

– Mənim yazıq Nazi bacım, – dedi, – mən sənə qarşı haqsızlıq etdim, öp məni...

Qorio ata çığırdı:

– Ah, siz mənim yarama məlhəm qoyursunuz. Ancaq bu on iki min frankı mən haradan tapım? Bəlkə, bir başqasının əvəzinə əsgərliyə getsəm...

Bacılar atalarını qucaqlayıb, bir səslə çığırdılar:

– Ata, sən nə danışırısan, ata? Heç belə şey olar?

Delfina:

– Sizin mükafatınızı Allah versin, ata, elə bu niyyət üçün biz sizə ömür boyu dua etməliyik. Elə deyilmi, Nazi?

Qrafinya dedi:

– Bundan başqa, ata, bu, dəryada bir damla mislində olardı.

Qoca ümitsizliklə:

– Demək, mən öz qanımın bahasına də kömək etmək iqtidarında deyiləm? – dedi. – Səni xilas edən adama mən qul olardım, Nazi! Mən onun yolunda adam belə öldürərdim... Votren kimi katorqaya gedərdim. Mən... – O, birdən, ildırım vurmuş kimi duruxdu. Saçlarını yolaraq: – Daha heç bir şeyim qalmadı! – dedi. – Ah, haradan oğurlamaq mümkün olduğunu bilsəydim... Heyif ki, belə bir yer tapmaq mümkün deyil... Bankı yarmaq üçün adam lazım, vaxt lazım... Görünür, mənim ölüm məqamım yetişib: daha başqa çarəm qalmadı. Mən artıq heç bir şeyə yaramıram, mən artıq ata belə deyiləm. Yox! Qızım ehtiyac içində, o, məndən xahiş edir, amma mən... Mənim heç bir şeyim yoxdur. Ah, qoca əclaf, avara qoca, sənin iki qızın var, amma sən özün üçün ömürlük renta düzəltmisən! Demək, sən onları sevmirsən? Öl, it kimi gəbər! Mən itdən də betərəm, it daha yaxşı rəftar edərdi! Ah, başım çatlayır! Od içində yanır!

Qadınlar, qoca öz başını divara çırpmasın deyə, onun qollarından tutub qucaqladılar:

– Ata, bəsdir. Özünüzü ələ alın!

Qorio hiçqıra-hıçqıra ağlayırdı. Bütün bu hadisədən dəhşətə gələn Ejen, Votrenə verdiyi vekseli götürdü. Vekselin möhürü böyük məbləğ üçün də yararlıydı. Ejen rəqəmi dəyişdi, Qorionun adına on iki min franklıq bir veksəl düzəltdi və içəri daxil oldu.

Vekseli qrafinyaya uzadaraq:

– Madam, – dedi, – istədiyiniz məbləği ala bilərsiniz. Mən yatmışdım, sizin söhbətinizdən oyandım, bunun sayəsində cənab Qorioya nə qədər pul borclu olduğumu aydınlaşdırdım. Bu vekseli alıb qeyd etdirə bilərsiniz, mən öz vaxtında ödəyərəm.

Qrafinya, əlində veksəl, hərəkətsiz dayanmışdı. Hiddətindən, həyəcanından, hirsindən bədəni titrəyə-titrəyə, üzü sapsarı saralmış halda:

– Delfina, – dedi, – Allah şahiddir ki, mən sənə çox şeyləri bağışlamışam, ancaq bunu səndən gözləməzdim!.. Cənab de Rastinyak qonşu otaqda imiş, sən bunu bilirdin! Sən nə qədər alçaq qadınsan ki, məndən belə dəhşətli bir intiqam alırsan, mənim sirlərimi, mənim həyatımı, uşaqlarımın taleyini, abırımı, namusumu buna satmağa məcbur etdin! Yadında saxla, artıq sən mənim üçün heç şeysən, mən sənə nifrət edirəm, mən də səndən intiqam alacağam... mən...

Anastazi hiddətindən danışa bilmirdi, boğazı qurumuşdu.

Qorio ata dedi:

– Qızım, bu da mənim öz oğlumdur, sənin qardaşıdır, sənin xilaskarıdır! Nazi, qızım, qucaqla onu! Görmürsənmi, mən onu ata kimi qucaqlayıram. – Qoca çılgıncasına Ejeni bağrına basıb sıxırdı. – Ah, mənim balam! Mən sənin üçün atadan da artıq olacağam. Mən sənə ailəni əvəz edəcəyəm. Bütün dünyanı sənin ayaqların altına atmaq üçün mən Allah olmaq istədim. Nazi, nə üçün onu öpmürsən, Nazi? Bu, insan deyil, mələkdir, göylər mələyidir.

Delfina:

– Ata, – dedi, – onu sakit burax. Bu saat onun ağılı başında deyildir.

Qrafinya dedi:

– Mənim ağılım başımda deyil! Mən ağılımı itirmişəm? Bəs sən kimsən, sən nəsən?

Qorio ata:

– Balalarım, susmasanız, mən öləcəyəm, – dedi və güllə dəymiş kimi çarpayının üstünə yıxıldı. Qoca ancaq bunu pıçıldaşa bildi:

– Onlar məni öldürdülər!

Qrafinya Ejenin üzünə baxdı. O, gördüyü bu səhnədən mütəəssir olaraq, mat-məətəl, yerində dayanmışdı.

Delfina cəld atasının jiletini açdı. Qrafinya atasına belə əhəmiyyət vermədən, üzünün ifadəsi, baxışı, səsinin ahəngi ilə bir şey soruşurmuş kimi yalnız:

– Cənab Rastinyak... – deyə bildi.

Rastinyak sualı gözləmədən:

– Qrafinya, – dedi, – mən borcumu vaxtında verəcəyəm və susacağam.

Delfina çarpayının üstə bihuş düşmüş qocanı göstərərək, məzəmmətlə bacısına:

– Nazi, – dedi, – sən atamızı öldürdün.

Ancaq qrafinya buna əhəmiyyət vermədi, cəld otaqdan çıxdı.

Qoca, gözlərini açaraq:

– Mən onu əfv edirəm, – dedi. – vəziyyəti çox ağırdır, hər kəs başını itirə bilər. Naziyə təsəlli ver, onunla mehriban ol, bunu can verən atana vəd et.

Qoca Delfinanın əlini sıxaraq yalvarırdı.

Delfina qorxmuş halda:

– Ata, sizə nə olmuşdur?

– Heç bir şey, qızım, keçər. Başımı nə isə sıxır, baş ağrısıdır. Görəsən, zavallı Nazinin gələcəyi necə olacaq?

Bu qrafinya geri qayıtdı və atasının ayaqları altına düşdü.

– Məni bağışla, ata, – dedi.

Atası:

– Sən bu sözlərlə ürəyimi daha da parçalayırsan, – deyə bildi.

Qrafinyanın gözləri yaşarmışdı. Üzünü Rastinyaka tutub:

– Cənab Rastinyak, – dedi, – dərdimin şiddətindən mən sizə qarşı haqsızlıq etdim. – Əlini Ejenə doğru uzatdı. – Mənim qardaşım olarsınız mı?

Delfina da bacısını qucaqlayaraq:

– Nazi, mənim mehriban bacım, hər şeyi yaddan çıxaraq, – dedi.

– Yox, mən heç nəyi yaddan çıxarmayacağam.

Qorio ata:

– Mənim mələk qızlarım, – dedi, – gözlərimə pərdə çökmüşdü, indi yenə gözlərim açıldı, səsiniz məni yenidən dünyaya gətirdi. Bir də öpüşün, qızlarım. Nazi, əziz balam, bu veksəl səni xilas edə bilərmə?

– Ümidvaram. Ata, bəlkə, siz də buna imza atasınız?

– Mənim axmaqlığımı görürsünüzmü? Mən bunu necə unutdum? Nazi, hirsələnmə, mənim halım yaxşı deyildi. Əziyyətdən yaxanı qurtarandan sonra adam göndərib mənə xəbər verərsən. Yox, mən özüm gələrəm. Yox, mən gələ bilməyəcəyəm, mən sənin ərini görə bilmərəm. Əlimdən xata çıxar, onu öldürərəm. Sənin mülkünün satış məsələsinə gəlincə, bu işlə özüm məşğul olaram. Get, bala, tez get, Maksimə ağıl ver.

Ejen heyrat içində idi. Madam de Nusingen dedi:

– Biçarə Anastazi həmişə əsəbi olmuşdur, ancaq ürəyi çox yumşaqdır.

Ejen Delfinanın qulağına pıçıldadı:

– O, etimad imzasını almaq üçün geri qayıtmışdı.

– Siz eləmi güman edirsiniz?

Ejen:

– Belə güman etmək istəməzdim, ancaq belədir. Hər halda, onunla ehtiyatlı olmaq gərək, – deyə cavab verdi və gözlərini göylərə doğru qaldırıb, ucadan deməyə cəsarət edə bilmədiyi fikirləri Allaha tapşırı.

– Doğrudur, onda həmişə bir az aktyorluq hiss olunurdu, zavallı atam isə onun hər saxtakarlığına aldanır.

Ejen qocadan soruşdu:

– Sevimli cənab Qorio, özünüzü necə hiss edirsiniz?

Qorio cavab verdi:

– Mən yatmaq istəyirəm.

Rastinyak Qorioya kömək edərək, yatağına uzandı. Qoca, qızının əlindən tutmuş halda yuxuya getdikdən sonra Delfina əlini azad etdi və Ejenə dedi:

– Axşam italyan operasında görüşərik. Sən onun vəziyyətini mənə söylərsən. Sabah isə cənab, yeni mənzilə köçürsünüzmü? Otağınıza bir baxaq... – Delfina içəri girər-girməz: – Nə dəhşətli otaqdır! – dedi.

– Sizin otağınız atamın otağından da pisdir. Ejen, sən özünü çox yaxşı apardın. Əgər mümkün olsaydı, mən səni daha çox sevərdim. Lakin əziz uşaqcığaz, sən sərvət qazanmaq niyyətindəsənsə, on iki min

frankı belə asanlıqla bayıra atmaq yaramaz. Qraf de Tray qumarbazdır. Bacım bunu nəzərə almaq istəmir. De Tray bu on iki min frankı yığın-yığın qızıl uduzduğu və udduğu qumarxanada tapa bilərdi.

Qorio inildəyirdi. Ejen Delfina ilə geri qayıtdı O, yatmış görünsə də, bu iki aşiq içəri daxil olanda bu sözləri eşitdilər:

– Onlar bədbəxtdirlər!

Kim bilir, yatmışdı, ya oyaqdı, lakin bu sözlər Delfinanı dərinədən mütəəssir etdi, atasının uzandığı miskin çarpayıya yaxınlaşıb, alnından öpdü. Qorio ata gözlərini açdı:

– Delfina, sənsənmi?

Qızı soruşdu:

– Özünüzü necə hiss edirsiniz?

– Yaxşıyam, narahat olma, bir az sonra çıxacağam. Siz də gedin, balalarım, xoşbəxt olun.

Ejen Delfinanı evinə qədər ötürdü, lakin Qorio atanın vəziyyəti üçün narahat olduğuna görə nahar etməyə qalmayıb, yenə “Voke evinə” qayıtdı. Artıq Qorio yatağından durmuşdu, süfrə başında əyləşmək niyyətində idi. Byanşon münasib bir yerdə oturub vermişel fabrikantının hərəkətlərinə baxmaq istəyirdi. Qorio bir parça çörək götürüb, nə unundan bişirildiyini yoxlamaq məqsədi ilə iylədiyi zaman, tibb institutu tələbəsi qocanın bu hərəkətində nə etdiyini qətiyyənlə başa düşməyən bir insanın hərəkətini sezərək qaşlarını çatdı.

Ejen Byanşona dedi:

– Bir az mənə yaxın əyləş, Koşen pansioneri!

Byanşon məmnuniyyətlə yerini dəyişdi, qocanın yaxınlığında oturdu. Rastinyak soruşdu:

– Ona nə olmuşdur?

– Yanılmıramsa, onun işi bitib! Onda qərribə hallar görürəm, iflicə oxşayır. Üzünün aşağı hissəsi çox sakit görünür, üst hissəsi isə özündən asılı olmayaraq yuxarıya çəkilir, görürsənmi? Bir də onun gözlərinə diqqət elə: beyinə qan sızanda gözlər bu hala düşür. Elə bil gözlərinə nazik pərdə çəkilib. Səhər onun səhhəti aydınlaşar.

– Belə xəstəliklərin dərmanı varmı?

– Heç bir dərman yoxdur. Əgər ayaqlarının keyliyi keçsə, bəlkə də, ölümünü bir az təxirə salmaq olar. Lakin sabah axşama qədər indiki əlamətlər yox olmasa, biçarə qocanın öləcəyinə şübhə yoxdur. Onun xəstələnməsinə səbəb nədir, bilmirsən? Mənəviyyətinə dərin təsir edən sarsıntı keçirmişdir.

Rastinyak hər iki qadının ata qəlbinə aramsız zərbələr vurduğunu xatırlayaraq:

– Elədir, – dedi.

“Delfina, hər halda, atasını sevir”, – deyə düşündü.

Axşam italyan operasında madam de Nusingeni çox da təşvişə salmamaq üçün, Ejen ehtiyatla Qorio atadan danışmağa başladı. Lakin Rastinyak sözə başlar-başlamaz Delfina dedi ki:

– Narahat olmayın, mənim atam möhkəm adamdır. Lakin bu səhər biz onu bir qədər incitdik. Məsələ bizim sərvətimizdədir. Belə müsibətin nəticələrini təsəvvürünüza gətirə bilərsinizmi? Sizin məhəbbətiniz məni hər şeyə laqeyd nəzərlə baxmağa vadar etməsəydi, mən yaşaya bilməzdim. Əvvəllər bu cür şeylər məndə dəhşət və əzab oyadardı. Bu saat mənim üçün məhəbbəti itirməkdən başqa bir qorxu, başqa bir müsibət ola bilməz. Həyatın sevinclərini mənə duyduzan ancaq məhəbbət olmuşdur. Bu hiss xaricindəki şeylər məni maraqlandırmır, heç bir şey mənə həzz vermir. Mənim üçün siz hər şeysiniz. Əgər sərvət mənə həzz verirsə, buna səbəb ancaq bu sərvət sayəsində sizə daha xoş görünməyimdir. Söyləməyə həya edirəm, ancaq etiraf etməliyəm ki, mən ata üçün qız olmaqdan artıq, sizə məşuqəyəm... Buna səbəb nədir? Özüm də bilmirəm. Bütün varlığım, bütün həyatım sizə bağlıdır. Bu qəlbi mənə atam verdi, lakin siz onu döyündürdünüz! Qoy bütün kübarlar aləmi məni məzəmmət etsin! Lakin siz məndən narazi olmağa əsasınız olmadığı kimi dəruni bir hisslə işlətdiyim günahlarımı bağışlayırsınızsa, mənim bu aləmlə nə işim var! Siz mənim atama qarşı rəhmsiz olduğumu söyləyə bilərsinizmi? Yox, yox, bizim atamız kimi bir atanı sevməmək mümkün deyildir. Lakin mən bizim kədərli izdivaclarımızın zəruri nəticələrini, nəhayət, onun da görməsinə mane ola bilərdimmi? Nə üçün o, vaxtilə bizim bu izdivaclarıma mane olmadı? Məgər bizim taleyimizi düşünmək onun vəzifəsi deyildimi? Mən yaxşı bilirəm: bu gün o, Nazidən, yaxud məndən az iztirab çəkmir. Lakin bizim çarəmiz nədir? Biz nə etməliyik? Ona təsəlli verməkmi? Bizim təsəllimiz ona qətiyyəən kar etməz. Bizim itaətkarlığımız məzəmmət və şikayətlərimizdən onu daha çox məyus edərdi. İnsan həyatında elə vəziyyətlər vardır ki, başdan-başa acılıqla, iztirabla doludur.

Ejen bu səmimi hissin sadə izharını məmnuniyyətlə dinləyərək, sükut edirdi. Paris xanımları, , saxtakar, şöhrət düşkün, xudbin, işvəkar, soyuq olar, lakin onlar əsl məhəbbətlə sevdikləri zaman bütün varlıqlarını bu ehtiras yolunda qoyarlar, məhəbbətdə heç bir qadın onlar qədər fədakarlıq göstərməz. Sevən Paris xanımları öz xırda hisslərinə üstün gələrək ruhən yüksəlirlər. Bundan başqa, Ejen Delfinanın qadınlara xas olan sağlam, dərin zəkasına heyran edirdi. Delfina sakit şəkildə sadə və təbii hisslərdən bəhs edir, sanki, böyük bir ehtiras hissi ilə özünü bunlardan təcrid edərək, hər şeyə kənardan göz qoyurdu.

Madam de Nusingen Ejenin sükutundan incidi.

– Siz nə fikirləşirsiniz? – deyə soruşdu.

– Mən hələ sizin dediklərinizə qulaq asıram. İndiyə qələr elə zənn edirdim ki, mən sizi sizin məni sevdinizdən daha çox sevirəm.

Delfina gülümsədi, lakin söhbəti şəraitin tələb etdiyi dairədən kənara çıxarmaq üçün sevincini gizlətdi. O, əvvəllər səmimi gənclik məhəbbətinin cırıntılarını və etirafını heç zaman eşitməmişdi. Bir az da belə davam edərsə, o artıq özünü idarə edə bilməyəcəkdi. Söhbətin mövzunu dəyişərək:

– Ejen, – dedi, – kübar məclislərində nələr olduğunu bilmirsiniz? Sabah bütün Paris ikontessa de Boseanın balında olacaq. Markiz d'A uda ilə Roşfid hələ məsələni yaymamağa qərar vermişlər. Lakin sabah kral nikahı təsdiq edəcək, sizin zavallı əminiz qızı isə hələ hər bir şeydən xəbərsizdir. Vikontessa balı ləğv edə bilməyəcəkdir. Halbuki markiz balda iştirak etməyəcək. Bütün Paris yalnız bu hadisədən danışır.

– Bəli, kübarlar dünyası bu alçaq xəyanətə sevinir, onda iştirak edir. Madam de Boseanı bu hadisə öldürə biləcəyini başa düşürsünüzmü?

Delfina gülümsəyərək:

– Yox, – deyər cavab verdi. – Siz bu cins qadınları tanımırsınız. Bəli, sabah bütün Paris ikontessanın balına, mən də orada iştirak edəcəyəm. Bu səadəti siz mənə verdiniz.

Rastinyak:

– Bəlkə, bu da Parisin adi və mənasız dedi-qodularından biridir? – dedi.

– Sabah həqiqət məlum olar.

Ejen “Vokenin evi”nə qayıtmadı. O, yeni mənzilindən ayrılmaq istəmirdi. Bir gün əvvəl o, Delfinadan gecə saat birdə ayrılmağa məcbur olmuşdu, bu dəfə isə Delfina ancaq saat ikidə getdi. Ertəsi gün Ejen yatağından gec durub, günortaya kimi Delfinanı gözlədi. Delfina səhər naharına gəldi. İki gənc xoşbəxtliyin bu gözəl nəşələrinə o qədər aludə olmuşdu ki, Rastinyak Qorio atanı belə unutmuş kimi görünürdü. O, otağındakı zərif şeylərə öyrəşməkdən dərin həzz alırdı. Burada hər şey Delfinanın burada olması ilə zینətlənirdi. Bununla belə, iki məşuq saat dördə yaxın, nəhayət, Qorio atanın da barəsində fikirləşərək, onun yeni mənzilə köçmək ümidindən nə qədər bəxtiyar olduğunu xatırladılar. Ejen qocanın doğrudan xəstələndiyini nəzərə alaraq, tezliklə buraya göçürülməsini məsləhət gördü. Delfinadan ayrıldıqdan sonra tez “Vokenin evi”nə qaçdı. Nə Byanşonu, nə Qorio atanı süfrə başında gör .

Rəssam dedi ki:

– Bəli, sizin Qorio atanın işi fıırıqdır, Byanşon bu saat onun yanındadır. Qoca, qızlarından biri – qrafinya de Restorama ilə görüşdükdən sonra evdən çıxmaq istəmiş, birdən özünü pis hiss etmişdir. Çox çəkməz ki, məclisimiz özünün yaraşıqlarından birini itirər.

Rastinyak tez yuxarı qalxdı. Silviya onun inca bağıraraq:

– Ey! Cənab Ejen! – dedi. – Cənab Ejen, sahibə xanım sizi yanına çağırır!

Madam Voke Ejenə ərz etdi ki:

– Cənab Ejen, siz və cənab Qorio fevralın on beşində buradan çıxmalı idiniz. Halbuki bu gün ayın on səkkizidir, vaxtından üç gün keçmişdir. Ona görə siz də, cənab Qorio da mənə bütün ayın kirayəsini verməlisiniz. Ancaq siz Qorio atanın zəminl yini öhdənizə götürsəniz, mənim üçün sizin bir sözünüz kifayətdir.

– Necə? Siz ona inanmırsınız?

– İnanmaq? Ona! Axı bu qoca ayılmasa, öləcək, onda qızları mənə bir liar belə verməyəcəklər, onun şeylərinin qiyməti isə on frankdan artıq eləməz. Nədənsə, o, bu səhər son süfrə qab-qasığını da haraya apardı. Lap cavan oğlan kimi bəzənmişdi. Allah məni bağışlasın, ancaq mənə elə gəlir ki, o, üzünü boyamışdı da, lap cavan görünürdü.

Ejen dəhşətindən diksindi və fəlakət baş verəcəyini duyaraq:

– Hər şeyin məsuliyyəti mənim öhdəmə! – dedi.

Ejen Qorio atanın otağına qalxdı. Qoca yataqda taqətsiz uzanmışdı. Byanşon onun yanında idi.

Qoca mehribanca gülümsədi və şüşə kimi donuq gözlərini Ejenə doğru çevirərək:

– Onun kefi necədir? – deyə soruşdu.

– Yaxşıdır! Siz necəsiniz?

– Elə-belə.

Byanşon Ejeni bir tərəfə çəkərək:

– Onu yorma, – dedi.

Ejen soruşdu:

– Halı necədir?

– Onun sağlması möcüzə olar. Beyninə qan sızıb. Bədəninə xardal yaxması qoymuşuq. Xoşbəxtlikdən, hiss edir, xardal təsirini göstərir.

– Onu başqa yerə köçürmək olarmı?

– Qətiyyə, burada saxlamağa məcburuq. Heç bir hərəkət, heç bir həyəcan yaramaz.

Ejen dedi:

– Sevimli Byanşon, biz ikimiz ona qulluq edəcəyik.

– Mən xəstəxanamızın baş həkimini çağırmışam.

– Nə deyir?

– O, sabah axşam öz rəyini söyləyəcək. Gündüz xəstələrin qəbulundan sonra gələcəyini vəd etmişdir. Təəssüf ki, qoca bu gün səhər nə isə bir mənasız oyun çıxarmışdır, ancaq neylədiyini danışmaq istəmir, lap keçi kimi tərsdir. Mən onu danışdırmaq istəyəndə cavab verməmək üçün özünü yalandan yuxuya verir, eşitməzliyə vurur, gözləri açıq qalanda isə ufuldamağa başlayır. Bu səhər evdən çıxıb, pay-piyada

Parisin küçələrini dolaşmışdır. Son qiymətli şeylərini götürüb hara isə aparmış, sarsaq bir alış-veriş etmişdir, son qüvvəsini də buna sərf etmişdir. Qızlarından biri yanına gəlmişdi.

Ejen soruşdu:

– Qrafinyamı? Ucaboylu, yaraşıqlı, qaraşın xanımdır, canlı, gözəl gözləri, çox qəşəng ayaqları var?

– Bəli, odur ki var.

Rastinyak dedi:

– Bizi bir dəqiqəliyə yalnız burax, mən onu danışdıraram, məndən heç bir şey gizlətməz.

– Mən də gedim nahar edim. Ancaq çalış onu həyəcanlandırmayasan. Hələ bir az ümid var.

– Əmin ola bilərsən.

Qorio ata Ejenlə yalnız qaldıqdan sonra:

– Sabah onlar əylənəcəklər, – dedi, – böyük bir bala gedirlər.

– Ata, siz özünüzü nə üçün belə vəziyyətə gətirdiniz ki, axşam yatağa düşməyə məcbur oldunuz, bu səhər siz nə ilə məşğuldunuz?

– Heç bir şeylə.

– Anastazi gəlmişdimi? – deyə Rastinyak soruşdu.

Qorio cavab verdi:

– Bəli.

– Elə isə məndən heç bir şey gizlətməyin. O, sizdən yenə nə istəyirdi?

Qoca cavab vermək üçün qüvvəsini toplayaraq inildədi.

– Ah! Oğlum, onun nə qədər bədbəxt olduğunu bilsəydin! Bu brilyant əhvalatından sonra Nazinin bir su pulu belə qalmamışdır. Halbuki bala getmək üçün o, özünə paltar sifariş etmişdir. Bu, qızıl tikməli paltardır, özü də, ehtimal ki, ona çox yaraşır. Əclaf dərzi isə borc tikmək istəmədiyindən Nazinin qulluqçusu paltarın hesabına min frank verməyə məcbur olmuşdur. Zavallı Nazi! Bu dərəcəyə çatmaq! Ürəyim lap çatlayırdı. Lakin qulluqçu Restonun artıq Naziyə inanmadığını görüb, pulunun qorxusuna düşmüş və dərzi ilə min frankını geri almayınca qədər paltarı verməməyi şərtləşmişdir. Sabah baldır, paltar da hazırdır, amma Nazi müsibət içində! O, mənim çəngəl-bıçaqlarımı borc götürüb lombarda qoymaq istəyirdi. Əri tələb edir ki, Nazi bala getsin və Nazinin, guya, satdığı brilyantları bütün Parisə göstərsin. O, bu dəhşətli insana heç deyə bilərdimi ki: “Mənim min frank borcum var, ödəyin?” Əlbəttə, deyə bilməzdi. Mən bunu başa düşdüm. Delfina bala zəngin paltarda gedəcək. Anastazi isə bu barədə kiçik bacısından geri qala bilməz. Zavallı qızım, o, acı göz yaşı tökürdü. Dünən on iki min frankım olmadığına görə nə qədər utandığımı bilsəydiniz... Mən bu böyük günahımı yumaq üçün bu gərəksiz

həyatımın qalan günlərini ona qurban verərdim. İndi işin nə yerdə olduğunu görürsünüz: mən hər şeyə tab gətirə bilərdim, ancaq sondəfəki pulsuzluğum mənim bütün varlığımı alt-üst elədi. Yo-ox. Mən çox da fikirləşmədim, elə birnəfəsə, qızıqıb, kəmərləri və qab-qasığı altı yüz franka satdım, sonra isə öz ömürlük rentamı Qobsek dayıya dörd yüz franka girov qoydum. Nə eybi var, quru çörək yeyərəm!

Cavanlığında quru çörəklə az dolanmamışam, indi də birtəhər keçinərəm. Bunun əvəzində mənim Nazim öz gecəsini şad-xürrəm keçirər. Onun paltarı hamınınkindən qəşəng olacaqdır. Min franklıq kağız yastığımın altındadır. Yazıq Nazini şad edəcək bir şeyin başımın altında olduğunu duyduqca, ürəyim isinir, fərəhlənirəm. İndi o, bu yaramaz Viktorinanı qova bilər. Heç belə şey görünübdür ki, qara aş öz xanımına inanmasın? Sabah mən yaxşı olacağam. Saat onda Nazi yanıma gələcək. Mən qətiyyənlə istəmirəm ki, onlar mənim xəstə olduğumu bilsinlər, Allah eləməsin, bala getməyib mənə qulluq etməyə başlarlar. Sabah Nazi öz uşağını öpən kimi məni öpəcək, onun nəvazişi məni sağaldacaq. Nə təfavütü var: bu min frank dərmanlara gedəcəkdimi? Mənim dərmanım Nazidir, bu pulu ona verərəm, başına gələn müsibəti unudar. Bu vasitə ilə ona ömürlük qazanc görə öz günahımı yuya bilərəm. Qızım uçurumun dibindədir, mən isə onu oradan çıxarmaq iqtidarında deyiləm. Ah, mən yenə ticarət işlərinə başlayacağam. Taxıl üçün Odessaya gedəcəyəm. Orada buğda bizim yerlərə nisbətən üç dəfə ucuzdur. Doğrudur, taxıl gətirmək qadağan edilib, ancaq qanun tərtib edənlər taxıl məhsulunu qadağan etməyi unudublar. Odur ha! Mən bunu bu səhər başa düşmüşəm. Nişastadan çox pul qazanmaq olar.

Ejen qocaya baxaraq:

“Bu, dəli olmuşdur”, – deyər düşündü.

– Yaxşı, – dedi, – sakit olun, danışmaq sizə ziyandır.

Byanşon qayıdandan sonra Ejen xörək yemək üçün aşağı düşdü. Onlar növbə ilə gecəni xəstənin yanında keçirdilər. Biri tibb kitabları oxuyur, o biri isə anasına və bacılarına məktub yazırdı. O biri günün səhəri, Byanşonun mülahizəsinə görə, xəstənin vəziyyəti yaxşılaşmışdı. Ona daim qulluq etmək lazım gəlirdi ki, bunu da ancaq bu iki tələbə edə bilərdi. O dövrdəki ədəbi dilin bəkarətini pozmamaq üçün bunu təsvir etməkdən vaz keçməyə məcburdu. Qocanın taqətdən düşmüş bədənində zəli qoyulur, bundan sonra təpitmə, ayaq vannası və cürbəcür müalicə vasitələrindən istifadə olunurdu. Bu isə yalnız iki gəncin fədakarlığı və qüvvəsi sayəsində mümkün idi. Qrafinya de Resto özü gəlməyib, pul adam göndərmişdi.

Qoca:

– Mən onun özünün gələcəyini zənn edirdim. – Sonra isə bu hadisədən məmnun kimi əlavə etdi: – Eybi yoxdur, gəlib pərişan ola bilərdi.

Axşam saat yeddidə Delfina Tereza ilə bir məktub göndərdi:

“Dostum, siz nə ilə məşğulsunuz? Siz məni yenidən sevmisiniz, elə bu tezliklə də etinasızlıq göstərməkmə istəyirsiniz? Bir-birimizlə səmimi söhbətlər edərkən mən sizin safürəkli olduğunuzu anladım; siz, əlbəttə, hissini hər çalarını duyduqdan sonra axıra qədər sədaqətli qalan adamlardansınız. Söylədiyiniz kimi, Musanın duasını* dinlərkən, dediniz ki, “bəziləri üçün bu, eyni avazdır, lakin başqaları üçün intəhasız bir

musiqidir". Unutmayın ki, bu axşam biz vikontessa de Boseanın balına getməliyik, sizi gözləyəcəyəm. Bu səhər markiz d'A udanın nikah sənədin qəti müəyyən edilmişdir, zavallı vikontessa isə bunu ancaq saat ikidə bilmişdir. Qrev meydanında edam zamanı camaat özünü meydana verdiyi kimi, bu gün də bütün Paris vikontessanın evinə axışacaq. Qadının öz dərini necə gizlədə biləcəyinə, qəşəng bir əda ilə can verəcəyinə tamaşa etmək üçün getməkdən də böyük bir rəzalət olarmı? Əgər mən onun evinə birinci dəfə getməsəydim, əlbəttə, vaz keçərdim. Ancaq aydın məsələdir: bir daha onun evində qəbul mərasimi olmayacaq; odur ki mənim bu evi ziyarət etmək üçün göstərdiyim cəhdlər mənasız ola bilər. Mənim vəziyyətim başqalarının vəziyyətinə bənzəməz. Bundan başqa, mən ora yalnız özüm üçün deyil, sizin xatiriniz üçün də gedirəm. Sizi gözləyəcəyəm, əgər iki saatdan sonra mənim yanımda olmasanız, bu xəyanəti necə bağışlayacağımı bilmirəm".

Rastinyak qələmi əlinə alıb bu cavabı yazdı:

"Mən atanızın sağ qalıb-qalmayacağını öyrənmək üçün həkim gözləyirəm. Atanız can verir. Mən sizə həkimin qərarını gətirəcəyəm, ancaq çox qorxuram ki, bu, ölüm qərarı olsun. İndi özünüz fikirləşin: siz bala gedə bilərsinizmi? Sizi məhəbbətlə öpürəm".

Həkim saat doqquzun yarısında gəldi: onun gəldiyi nəticə mənfi olsa da, o, xəstəliyin mütləq ölümə nəticələnə biləcəyini güman eləmirdi. Xəstənin vəziyyəti gah yaxşılaşacaq, gah da xarablaşacaqdı. Qocanın həyatını və ağılını itirməməsi də bundan asılı idi. Həkimin son rəyi belə oldu: "Onun tez ölməsi daha yaxşıdır".

Ejen Qorio atanı Byanşona tapşırıb, madam de Nusingenin yanına getdi. Apardığı xoş xəbər deyildi, hələ qəyyumluq vəzifəsi hissəsindən məhrum olmayan Ejen elə zənn edirdi ki, bu xəbər heç bir sevincə yol verməyəcəkdir. Qorio yatmış kimi görünürdü, lakin Rastinyak otaqdan çıxanda qoca başını qaldırdı və dedi:

– Ona deyərsiniz ki, narahat olmasın, şənlənsin.

Cavan Ejen Delfinanın yanına gəldiyi zaman qəm-qüssə içində idi. Delfina isə artıq özünə təravət vermiş və ayaqqabılarını geymişdi, bal paltarını da geyinib yola düşməyə hazırlaşırıdı. Lakin son dəfə yığışmağın lövhəni çəkib qurtaran bir rəssamın son nəqslərinə bir növ bənzəyişi var: bu son nəqşlər əsas işdən daha çox vaxt lələb edir.

Delfina təəccüblə soruşdu:

– Siz hələ geyinməmişsiniz?

– Baronessa, sizin atanız...

Delfina Ejenin sözünü kəsərək:

– Yenə atam! – dedi. – Xahiş edirəm, qızlıq vəzifəmi mənə öyrətməyin Mən atamı çoxdan tanıyıram, Ejen, bu barədə bir kəlmə də danışmıyaq! Siz geyinməyincəyə qədər mən sizə qulaq asmayacağam.

Tereza mənzilinizdə hər şeyi sizin üçün hazırlamışdır. Karet hazır, gedib tez qayıdarsınız. Atam barəsində yolda danışar. Bir az tez yola düşmək lazımdır, yoxsa bala saat on birdən tez çata bilmərik.

– Baronessa...

– Yox, yox, bir kəlmə də olmaz, tez gedin...

Delfina bu sözləri söylər-söyləməz, boyunbağısını taxmaq üçün buduara qaçdı.

Tereza isə kübar ata qatilinin hərəkətlərinə mat qalan Ejeni otaqdan çıxara-çıxara:

– Cənab Ejen, – dedi, – tez olun, baronessanı hirsəndirərsiniz.

Rastinyak kədər-qüssə içində geyinmək üçün yola düşdü. Onun nəzərində kübarlar cəmiyyəti çirkab dəryasına bənəyirdi: ayağının ucunu bu çirkaba basar-basmaz, adam boğaza qədər ora qərqlənir. Ejen öz-özünə deyirdi: “Bu cəmiyyətin bütün cinayətləri xırda. Votren daha əzəmətli görünür”.

Artıq Rastinyak cəmiyyətin üç əsas bələdi: İtaət, Mübarizə və Qıyam – ilə, übar cəmiyyət və Votren. Ejen hansının yaxşı olduğunu təyin edə bilmirdi. İtaətkarlıq ürək darıxdıran bir şey, iyam qeyri-mümkün, mübarizənin nəticəsi isə şübhəli idi. O, yenə öz ailəsini yada saldı: bu sakit həyatın saf qayğıları yadına düşdü, ondan heç bir şey əsirgəməyən ata-anası, bacıları ilə keçirdiyi günlər gözləri qarşısında canlandı. Onun üçün əziz olan bu adamlar ailə ocağının təbii qanunlarına tabe olur, kamil, əbədi, mənəvi iztirablardan uzaq səadətlərini ancaq buna bağlayırdılar. Bütün bu xoş niyyətlərinə baxmayaraq, təmiz qəlblərin etiqadını Delfina qarşısında etiraf etməyə, məhəbbət naminə onu düz yola çağırmağa Ejenin cəsarəti çatmırdı. O, özünü yenidən tərbiyə edir və bu tərbiyənin səmərəsi artıq görünürdü: artıq onun məhəbbəti də xudpəsənd idi. O, Delfinanın təbiətini artıq anlayır, atasının cənazəsi üzərindən belə adlayaraq bala gedə biləcəyini hiss edirdi. Lakin onun əxlaq dərsi vermək üçün qüdrəti, savaşımaq üçün cəsarəti, Delfinadan ayrılmaq üçün qəhrəmanlığı çatışmırdı. Öz-özünə deyirdi ki: “Bu dəfə onun dediyi deyil, mənim dediyim keçərsə, o heç vaxt məni bağışlamaz”. Bu fikirlərdən sonra o, həkimlərin rəylərini bir-bir yada salmağa başladı: O, Qorio atanın xəstəliyi zənn etdiyi qədər də təhlükəli deyil deyə düşünmək istəyir, bir sözlə, Delfinaya bəraət qazandırmaq üçün xain bəhanələr axtarırdı. Delfina, əlbəttə, atasının nə vəziyyətdə olduğundan xəbərsizdi. Əgər Delfina bu saat atasının yanına getsəydi, qoca mütləq onu yenə bala göndərərdi. Öz rəsmi hökmlərində amansız olan ictimai qanun bəzən cinayəti bu cinayətin açıq-aydın olduğu yerdə görür, halbuki ailə şəraitində xarakterlərin uyğunlaşması, vəziyyət və mənafehlərin fərqli olması zamanəsində yaranan saysız-hesabsız yüngülləşdirici şərtlər bu cinayəti yumşalda bilər. Ejen özünü aldatmaq istəyirdi, öz vicdanını məşuqəsi üçün qurban verməyə hazır idi. Son iki gün ərzində onun həyatında hər şey dəyişmişdi. Qadın onun həyatını pozmuş, ailəsini belə onun gözündən salmış, onun bütün varlığına sahib olmuşdu. Rastinyakla Delfinanın ləkəli, yaxud ləkəsiz olmasından asılı olmayaraq, Ejen ona pərəstiş edirdi: o, Delfinaya hissi nəşələr gətirmiş, Delfina da bunun müqabilində ona nəşələr vermişdi. Buna görə də Ejen ona minnətdar idi. Delfina Ejeni aqlığını rəf edən və qurumuş boğazının atəşini söndürən bir mələyi Tantal sevə bilən kimi sevmişdi.

Ejen bal kostyumunda qayıtdıqdan sonra madam de Nusingen dedi:

– İndi atamın səhhətindən danışa bilərsiniz.

Ejen cavab verdi:

- Onun vəziyyəti çox pisdır. Siz məni sevdiyinizi təsdiq etmək istəyirsinizsə, atanıza baş çəkək.
- Çox yaxşı, ancaq baldan sonra. Mənim mehriban Ejenim, lütfkar ol, mənə nəsihət oxuma, gedək.

Onlar yola düşdülər. Ejen yolun yarısını sükut içində gedirdi. Delfina soruşdu:

- Sizə nə olmuşdur?

Ejen təəssüflə:

- Mən can verən atanızın xırıltısını eşidirəm.

O, coşqun gənclik bəlağəti ilə qrafinya de Restonun şöhrətpərəstlik düşkünlüyündən doğan rəhmsiz hərəkətindən, ata sədaqətinin son fədakarlığı nəticəsində xəstədə əmələ gələn öldürücü dönüşdən, Anastazinin qızıl tikməli libasının nəyin bahasına başa gəldiyindən danışmağa başladı. Delfina ağlayırdı:

Delfinanın beynindən belə bir fikir keçdi: “Mən axmaqlayıram”.

Göz yaşları dərhal qurudu.

- Mən atama qulluq edəcəyəm, – dedi, – onun yatağından bir an belə ayrılmayacağam.

Rastinyak fərəhlə məşuqəsinə cavab verdi:

- Elə mən də səni ancaq belə görmək istərdim.

De Boseanın mülkü qarşısında dayanan beş yüz karet f n r küçəni işıqlandırır. Çilçiraqla bəzənmiş darvazanın hər iki tərəfində atlı jandarmırlar dayanmışdı. Bütün kübarlar, sanki, vikontessanın süqutunu görmək üçün axın-axın gəldilər. Madam de Nusingenlə Rastinyak gəldikləri zaman aşağı mərtəbədəki bütün otaqlar qonaqlarla dolmuşdu. XIV Lüdivik öz əmiqızı hersoginya de Monpasyeni öz məşuqundan məhrum etdiyi və bütün kübar cəmiyyətinin saraya axışdığı zamandan bəri heç bir eşq fəlakəti madam de Boseanın fəlakəti kimi böyük gurultuya səbəb olmamışdı. Bu faciədə hələ öz hakimiyyətini itirməyən Burqundiya hersoqları nəslinin son nümayəndəsi öz izzətlərindən daha qüdrətli olduğunu isbat etmişdi. O ancaq məhəbbətinin qalibiyyətinə kömək etdiklərinə görə dözdüyü kübarlar üzərində son dəqiqəyə qədər hökm sürmüşdü. Parisin ən qəşəng xanımları öz təbəssümləri və bəzəkləri ilə vikontessanın salonlarını canlandırırdı. Yüksək saray əhli, səfirlər, nazirlər, döşləri ordenli, ulduzlu, müxtəlif lentli məşhur adamlar madam de Boseanın ətrafına toplaşmışdılar. Öz kraliçə gözündə səhraya dönmüş bu sarayın qızıllanmış çatıları altında orkestr melodiyası gurlayırdı. Birinci salonun qapısında dayanmış madam de Bosean özlərini dost kimi qələmə verən bu qonaqları qəbul edirdi.

Başdan-ayağa ağ geyinmiş, hörükləndə heç bir bəzəyi olmayan bu qadın zahirən tamamilə sakit görünürdü. Onun üzündə nə vüqar, nə ələm, nə də süni şadlıq əlaməti sezilirdi. Heç kəs onun qəlbini oxumaq iqtidarında deyildi. Bir sözlə, o, mərmər Niobeyaya bənzəyirdi. Ən yaxın dostlarına bəxş etdiyi təbəssümlərində bəzən istehza sezilirdi, lakin yenə də o, hamının qarşısında xoşbəxt günlərində göründüyü kimi görünürdü. Ən həssas adamlar belə onun iradə qüvvəsinə heyrat edirdilər. Bir zamanlar

gənc Roma qızları da dodaqlarında təbəssümlə can verən qladiatorları belə alqışlayırdılar. Elə bil yüksək kübar cəmiyyəti bütün parıltısı ilə birlikdə öz hökmdar xanımlarından biri ilə vidalaşmağa gəlmişdi.

Vikontessa, Rastinyaka dedi:

– Mən sizin gəlməyəcəyinizdən qorxurdum.

Rastinyak onun bu sözlərini məzəmmət kimi qəbul edərək, həyəcanlı səslə cavab verdi:

– Vikontessa, mən buraya sonuncu olaraq getmək məqsədi ilə gəlmişəm.

Vikontessa, Rastinyakın əlini sıxaraq:

– Çox gözəl, – dedi – Burada, bəlkə də, siz mənim inandığım yeganə adamsınız. Sizi hər zaman sevə biləcək bir qadını sevin, dostum. Heç vaxt onu atmayın.

Vikontessa Ejenin qolundan tutub, qonaqların kart oynadığı salona apardı və divanda əyləşdirərək:

– Markizin yanına gedin, – dedi. – Mənim lakeyim Jak sizi ora ötürəcək və ona çatdırmaq üçün sizə bir məktub verəcəkdir. Mən xahiş edirəm ki, o, mənim məktublarımı geri qaytarsın. Bu məktubları sizə verəcəyinə ümidvaram. Məktubları alan kimi özünüzlə bərabər mənim üst mərtəbədəki otağıma gətirərsiniz. Sizin gəlməyinizi mənə xəbər verərlər.

Vikontessa ən yaxşı rəfiqəsi hersoginya de Lanjeni qarşılamaq məqsədi ilə ayağa durdu. Rastinyak saraydan çıxıb Roşfidlər malikanəsində markiz d'A udanı axtarmağa getdi. Markiz gecəsini burada keçirməli idi. Rastinyak markizi çağırırdı. Markiz onu öz evinə aparıb, qutunu Rastinyaka verdi və:

– Hamısı buradadır, – dedi.

Onun Rastinyakla danışmaq istədiyi hiss olunurdu. Bəlkə də, o, balı və vikontessanı soruşmaq istəyirdi, bəlkə də, öz gələcək izdivacından ümitsizliyə aparıldığını etiraf etmək istəyirdi... Bu izdivac, həqiqətən, onun üçün bədbəxt hadisə oldu. Bununla belə, markizin gözlərində qürur şimşəyi parladı, o, məzəmmətə layiq bir cəsarətlə ən namuslu hisslərini gizlədərək, bir söz demədi.

– Əzizim Ejen, mənim barəmdə ona bir söz söyləməzsiz.

Markiz d'A uda Rastinyakın əlini kədərlə sıxdı və baş əyərək onunla vidalaşdı. Ejen yenə də Bosean malikanəsinə qayıtdı. Onu vikontessanın otağına ötürdülər. Burada yol tədarükü hiss olunurdu. Rastinyak buxarının yanında əyləşib, sidr ağacından qutuya nəzər saldı və dərin qüssəyə daldı. Madam de Bosean öz əzəməti ilə “İliada” ilahələrinə oxşayırdı.

Vikontessa içəri daxil olaraq:

– Dostum, sizsinizmi, – deyə onu qarşıladı və əlini Ejenin çiyninə qoydu.

Ejen kuzinasına baxdı: vikontessa gözlərini göylərə doğru qaldırıb ağlayırdı, Ejenin çiyindəki əli titrəyir, o biri qolu isə sınımış kimi yanına düşmüşdü. Birdən vikontessa qutunu götürüb buxarının içinə atdı, onun yanmağını seyr etməyə başladı.

– Bəli, rəqs edirlər! Hamı öz vaxtında gəlmişdir, lakin ölüm nədənsə gecikir.

Ejen danışmaq istədi, vikontessa dərhal barmağını onun dodaqlarına qoydu:

– Susun, dostum, susun. Mən artıq bir daha nə kübar cəmiyyətini, nə Parisi görəcəyəm: heç bir zaman görməyəcəyəm. Səhər saat beşdə Normandiyanın uzaq bir yerində özümü dəfn etmək üçün yola düşürəm. Mən saat üçdən səfərə hazırlaşmaq, kağızlara qol çəkmək, işlərimi nizama salmaqla məşğul olduğum üçün macal tapmadım ki, bir adam göndərüb ondan...

Vikontessa duruxdu:

– Siz onu yəqin... yanında...

O, yenə duruxdu, dərdin ağırlığı onu danışmağa qoymurdu. Belə dəqiqələrdə hər şey insanın ürəyinə tikan kimi batır və bəzən sözləri söyləmək mümkün olmur.

– Xülasə, mənim ümidim ancaq sizə idi: bu son xidməti mənə göstərəcəyinizə ümid edirdim. Dostluq əlaməti olaraq sizə bir şey bağışlamaq istərdim. Mən sizi tez-tez yada salacağam, siz hər zaman mənim nəzərimdə namuslu və xeyirxah bir adam kimi görünürdünüz, halbuki kübarlar dünyasında bu cür adamlara təsadüf etmək çətindir. Sizin də məni bəzən xatırlamanızı arzu edərdim. Dayanın, – dedi və otağa bir nəzər saldı. – Əlcəklərimi qoyduğum bu mücrünü görürsünüzmü? Hər dəfə bala, yaxud teatra hazırlaşarkən bu əlcəkləri çıxardığım zaman mən xoşbəxt olduğum üçün gözəl qadın olduğumu hiss edirdim. Mən bu qutuya həmişə gözəl fikirlərlə təmas edərdim: bir çox həyəcanlarım bununla bağlı idi, artıq yaşamayan vikontessa de Boseanın bütün varlığı buna bağlı idi. Bu qutu sizindir. Onun sizin evinizə, d'Artua küçəsinə aparılmasını tapşırıram. Madam de Nusingen bu gün çox cazibədardır, onu səmimiyyətlə sevin. Əgər bizə bir daha görüşmək qismət olmasa, dostum, inanın ki, mən həmişə sizin üçün Allaha dua edəcəyəm, siz həmişə mənimlə mehriban olmuşsunuz. Gedək aşağıya, qoy heç kəs mənim ağlaya biləcəyimi düşünməsin. Mənim qarşımda bir əbədiyyət var, mən tək-tənha yaşayacağam, heç kəs mənim nə üçün ağladığımı soruşmayacaq. Mən son dəfə bu otağa ...maq istəyirəm.

Vikontessa sükut etdi. Sonra bir an üçün əli ilə gözlərini örtərək, göz yaşlarını sildi, üzünü soyuq su ilə sərinlətdi və Ejenin qolundan tutdu.

– Gedək! – dedi.

Rastınyak heç vaxt bu qədər şiddətli həyəcan duymamışdı: bu məğrur gizli aləmin ona toxunması qəlbində başqa bir hiss oyatmışdı. Bala qayıtdıqdan sonra, Ejen qol-qola, madam de Boseanla bütün salonu dolaşdı; bu, cazibədar qadının ona göstərdiyi ehtiramın son incə bir əlaməti idi. Bir az sonra Ejen hər iki bacını – baronessa de Nusingeni və qrafinya de Restonu gördü. Qrafinya bütün brilyantlarını göz qabağına çıxarmışdı; o, ehtişamlı görünürdü; lakin bu brilyantlar, ehtimal ki, onun bədənini yandırırdı: qrafinya bunları son dəfə taxırdı. Vüqar və məhəbbəti nə qədər qüvvətli olsa da, ərinin gözləri içinə

baxmağa cəsarət etmirdi. Bu mənzərə, əlbəttə, Rastinyakın kədərli fikirlərini daşımaqda aciz idi. Bacıların taxdığı brilyantların arxasında Ejen yoxsul bir yataq görürdü ki, orada Qorio ata can verməkdə idi. Ejenin qəmli görünüşünün mənasını anlamayan vikontessa, qolunu azad edərək:

– Gedin, – dedi, – mən sizi zövqdən məhrum etmək istəmirəm.

Rastinyakı dərhal Delfina öz yanına çağırırdı. Delfina müvəffəqiyyət qazanmağına sevinir və çoxdan bəri həsrətini çəkdiyi kübar cəmiyyətində topladığı pərəstişkarlıq izharlarını Ejenin ayaqları altına atmaq arzusu ilə çırpınırdı. Delfina soruşdu:

– Nazi xoşunuza gəlirmi?

– O, hər bir şeyi əllaf bazarına çıxarmışdır, hətta atasının ölümünü belə, – deyərək Rastinyak cavab verdi.

Səhər saat dördə salonlardakı qonaqlar seyrəlməyə başladı. Bir az sonra musiqi səsləri də kəsildi. Böyük salonda yalnız hersoginya de Lanje və Rastinyak oturmuşdular. Vikontessa Ejeni yalnız tapacağı ümidi ilə buraya gəlmişdi. Vikontessa de Boseanla vidalaşarkən əri bir daha ona bu sözləri söyləmişdi:

– Əzizim, siz nəhaq yerə bu yaşda guşənişin olmaq fikrinə düşmüşünüz, bizimlə bərabər qalsanız, daha yaxşı olar.

Madam de Bosean hersoginyanı burada gördüyünə heyran etdi.

Hersoginya de Lanje:

– Klara, – dedi, – ən sizin nə etmək istədiyinizi anladım. Siz yola düşürsünüz və bir daha qayıtmayacaqsınız... Lakin mənim sözlərimə qulaq asmayınca qədər və bir-birimizi başa düşməyincəyə qədər siz buradan getməyəcəksiniz.

Hersoginya rəfiqəsinin qolundan tutdu, onu qonşu otağa apardı, gözləri yaşarmış halda onu bərk-bərk qucaqladı, yanağından öpdü.

– Mənim əzizim, sizinlə mən soyuq ayrılma bilmərəm: bu, mənim üçün böyük vicdan əzabı olardı. Siz özünüza əmin olduğunuz kimi, mənə də əmin ola bilərsiniz. Bu gecə hamı sizin əzəmətinizi gördü, mən ruhən sizə nə qədər yaxın olduğumu duydum, bunu sizə isbat etməyi arzu etdim. Mən sizin qarşınızda müqəssirəm, mən sizinlə bəzən yaxşı rəftar etməmişəm. Məni bağışlayın, əzizim. Sizin ürəyinizi incidə biləcək hər bir şeyi nələliq hərəkət hesab edirəm, bütün əvvəlki sözlərimi geri götürürəm. Dərdimiz birdir, əzizim, bizim qəlblərimizi birləşdirən də budur, hətta mən müəyyən edə bilmirəm: siz daha çox bədbəxtsiniz, yoxsa mən. Bu gecə general de Monrivo buraya gəlməmişdir, siz bunun nə demək olduğunu anlayırsınız mı? Bu balda sizi görənlər heç zaman sizi unutmayacaqlar. Bəs mənim çarəm nədir? Mən son dəfə təşəbbüs etmək niyyətindəyəm. Uğursuzluq olsa, monastıra gedəcəyəm! Siz hara gedirsiniz?

– Normandiyaya, Kurselə gedirəm, Allah məni bu dünyanın əziyyətlərindən xilas edincəyə qədər sevməyə, ibadət etməyə gedirəm. Vikontessa Ejenin gözlədiyini xatırlayaraq mehriban səslə: – Müsyö de Rastinyak, – dedi, – bura gəlin.

Rastinyak diz üstə çöküb, vikontessanın əlini əlinə aldı və öpdü.

Madam de Bosean:

– Əlvida, Antuanetta, – dedi. – Xoşbəxt olun. Sizə gəlincə, Ejen, siz onsuz da xoşbəxtsiniz: gəncsiniz, hələ bir şeyə inanmağa qadirsiniz. Ölüm ayağında olan bəzi xoşbəxt adamlar kimi, mən də bu fani dünyadan çəkildiyim zaman, ətrafımda səmimi dostlarımla müqəddəs və pak həyəcanlarını duyduam.

Rastinyak səhər saat beşdə getdi. Madam de Bosean artıq yol kəmərlərini bağlamışdı O, gözləri yaşarmış halda Rastinyakla vidalaşdı. Bu göz yaşları kübar adamların belə hissiyyat qanunlarına tabe olduqlarını sübut edirdi. Bununla belə, bəzi şəxsiyyətlər vardır ki, camaata xoş görünmək üçün bunun əksini isbat etməyə çalışırlar. Ejen soyuq və yağışlı bir gecədə piyada “Vokenin evi”nə qayıtdı. Artıq o, öz təhsilində kamal dərəcəsinə çatmışdı.

Ejen Qorionun otağına daxil olduğu zaman, Byanşon:

– Zavallı Qorionu xilas etmək mümkün deyildir, – dedi.

Ejen yatmış qocaya nəzər saldıqdan sonra:

– Dostum, qulaq as, – dedi. – Arzularını məhdud etdiyin təvazökar məqsədindən ayrılma. Mən isə... cəhənnəm içindəyəm və burada qalmağa məcburam. Kübarlar cəmiyyəti haqqında sənə nə qədər pis söz danışsalar, inan! Qızıl, daş-qaş altında gizlənən bu rəzaləti təsvir etmək üçün Yuvenalin belə qələmi acizdir!

Ertəsi gün, saat ikiyə yaxın Byanşon Ejəni oyatdı. O, işi olduğu üçün getməli idi, xəstənin vəziyyəti isə səhər daha da ağırlaşdığından Ejəndən xahiş etdi ki, Qorio atanın yanında qalsın.

Byanşon:

– Qoca ancaq iki gün, bəlkə də, altı saat yaşaya biləcək, – dedi. – Bununla belə, biz xəstəliklə mübarizəni davam etdirməliyik. Çox da ucuz olmayan bir müalicə üsulu tətbiq etməyə ehtiyac var. Əlbəttə, biz qocanın yanında oturub ona qulluq edə bilərik, ancaq şəxsən mənim bir su belə pulum yoxdur. Mən onun bütün ciblərini yoxladım, bütün şkafları əlləşdirdim, heç bir şey tapmadım. Hələ huşu başında olduğu zaman pulu olub-olmadığını özündən soruşdum, dedi ki, bir liarım da yoxdur. Sənin nə qədər pulun var?

– Mənim iyirmi frank pulum qalmışdır, – deyərək Rastinyak cavab verdi, – lakin mən bu pulu aparıb qumar oynaya bilərəm, uduşmağa ümidvaram.

– Bəs uduzsən necə?

– O zaman kürəkənlərimdən və qızlarından pul tələb edərdim.

– Bəs onlar verməsə? Ancaq bu saat təcili iş pul deyil, bəlkə, ayaqlarına, aşağıdan belinə qədər isti xardal yaxması qoymaqdır. Qoca zarımağa başlasa, onun sakitləşdirmək üçün çarə var. Bunu sən bilirsən. Bir də, Kristof da sənə kömək edə bilər. Mən isə əczaxanaya gedib, alacağımız bütün dərmanların pulunu

verəcəyimə boyun olmaq istəyirəm. Çox təəssüf ki, zavallını bizim xəstəxanaya köçürmək mümkün deyil, yoxsa o, orada özünü daha yaxşı hiss edərdi. Yaxşı, gedək, mən hamısını sənə orada başa salaram, sən də mən gəlincəyə qədər xəstənin yanından ayrılma.

İki cavan qocanın yatdığı otağa daxil oldu. Rastinyak xəstənin ağrının şiddətindən əyilmiş, solğun və sınıxmış üzünü görəndə dəhşətə gəldi.

Yatağa doğru əylərək:

– Ata, necəsiniz? – deyə soruşdu.

Qorio nuru sönmüş gözlərini qaldırdı və diqqətlə Rastinyaka baxdısa da, onu tanımadı. Tələbə dözə bilmədi, gözləri yaşla doldu.

– Byanşon, pəncərələri pərdələmək lazım deyil ki?

– Yox, lazım deyil, havanın hərarəti artıq ona təsir etmir. Əgər o, soyuğu və istini hiss edə bilsəydi, çox yaxşı olardı. Lakin yenə də peçi qalamaq lazımdır. Həm dərman hazırlamaq, həm də başqa şeylər üçün lazımdır! Mən sənə odun şələsi göndərərəm, yenə odun tapıncaya qədər yandırırıq. Mən dünən də, bu gün də sənə odununu və zavallının otağında tapdığım torfu yandırmışam. Divarlardan su damırdı. Otağı çətinliklə quruda bildim. Kristof otağı süpürdü, yoxsa lap tövləyə oxşayırdı. Mən otağa ardıc tüstüsü buraxdım, yoxsa iylənmişdi. Rastinyak heyrtlə:

– Pərvərdigara, – dedi, – onun qızları...

Byanşon iri ağ bardağa işarə edərək:

– Qulaq as, – dedi, – xəstə su istəsə, bax bu suyu ona içirdərsən. Ağrıdan şikayət etməyə başlasa, bir də qarnı köpmüş və isti olsa, Kristofun köməyi ilə ona... nə qoymaq lazım gəldiyini bilirsən. Əgər birdən həyəcanlanıb çox danışmağa başlarsa, ağlını bir az itirib cəfəngiyat danışsa belə, mane olma, qoy danışsın. Bu, pis əlamət deyil. Ancaq Kristofu yenə də Koşen xəstəxanasına göndərsən. Bizim həkim mənim yoldaşımdır, ya o, ya da mən gəlib dağlayırıq. Bu səhər sən hələ yatarkən, Qallinin şagirdlərindən birinin, həm də xəstəxanamızdakı baş həkimin və Otel-Dyö baş həkiminin iştirakı ilə böyük konsilium çağırmışdıq. Həkimlər xəstəliyin maraqlı əlamətlərini təyin etdiklərini zənn edirlər. Biz elmi cəhətdən də maraqlı olan bir sıra məsələləri aydınlaşdırmaq üçün xəstəliyin inkişafını izləyəcəyik. Həkimlərdən birinin iddiasına görə, orqanlardan biri üzərində qan təzyiqi başqalarına nisbətən daha şiddətli – sə bu, xüsusi hadisələrə səbəb ola bilər. Xəstə danışmağa başlasa, diqqətlə qulaq as, söhbətlərinin hansı dairədə dolaşdığını təyin etməyə çalış. Bax gör bunları doğuran nədir: xatirələrdir, gələcək fikirləri, yaxud bu günə aid mülahizələridir, yoxsa o, hiss, yaxud maddi məsələlərlə maraqlanır, bir şeyin hesabını çəkir, yenə keçmişə qayıdır. Xülasə, sən bizə dəqiq hesabat verməlisən. Əgər qan birdən-birə beyinə vurmuşsa, o, indiki kimi, ağlını itirmiş vəziyyətdə oləcəkdir. Bu cür xəstəliklərdə hər şey xüsusi – yəni daşıyır. Bəzən görürsən ki, qan xəstənin boynunun tərəfinə vurur, o zaman qəribə hallar baş verir: beyin qismən işləməyə başlayır, ölüm tədricən olur. Qan beyinə vurmaya da bilər, başqa yollarla da gedə bilər, o zaman bunun istiqamətini ancaq təşrih etdikdən sonra təyin etmək mümkündür. Müalicəedilməzlər

xəstəxanasında ağlını itirmiş bir qoca var, onda qan onurğa sütununa vurmuşdur. Çox dəhşətli ağrılar keçirir, ancaq yaşayır.

Qorio ata Ejeni tanıyaraq:

– Onlar yaxşı şənləndilərmə? – deyə soruşdu.

Byanşon dedi:

– O yalnız qızlarını düşünür. Bu gecə o, yüz dəfə təkrar etmişdir: “Onlar rəqs edirlər! O, təzə paltar geymişdir!” Adbaad qızlarını çağırırdı. Vallah, o, öz nalələri ilə məni ağlatdı. “Delfina, mənim balaca Delfinam, Nazi!” deməkdən yorulmurdu. And içirəm, onun fəryadları ürək parçalayırdı.

Qoca zəif səslə:

– Delfina buradadır, deyilmi? – dedi. – Mən buna əmin idim.

Qocanın gözləri qeyri-təbii bir canlılıqla qapıya və divarlara tərəf dolanırdı.

Byanşon tələsik dedi:

– Mən bu saat aşağı düşüb Silviyaya xardal yaxması hazırlamasını tapşıracağam. Lap münasib vaxtdır.

Rastinyak qoca ilə yalnız qaldı. O, qocanın ayaq tərəfində oturub, gözlərini xəstənin üzünə dikmişdi: bu üz həm qorxunc, həm də kədərli görünürdü.

Rastinyak düşündü: “Vikontessa de Bosean qaçdı, bu isə can verir. İncəqəlbli insanlar bu dünyada uzun müddət yaşaya bilməzlər. Namuslu, böyük hisslər bu xırdaçı, məhdud, alçaq cəmiyyətlə uyuşa bilərmə?”

Rastinyak iştirak etdiyi kübar balının səhnələrini yada saldı. Bu səhnələr ölüm yatağı ilə kəskin təzad təşkil edirdi.

Birdən-birə Byanşon qayıtdı:

– Ejen, qulaq as, bu saat mən bizim baş həkimlə görüşdüm. Birnəfəsə buraya qaçdım. Xəstədə şüur əlamətləri görünərsə, o danışmağa başlarsa, bütün bədəninə xardal yaxması qoyarsan, elə edərsən ki, yaxma boynundan başlamış belinə qədər olsun. Bundan sonra bizi çağırırsan.

Ejen:

– Bütün bunlar nəyə lazımdır, əzizim Byanşon?

Byanşon elm fədaisinin coşqunluğu ilə cavab verərək:

– Bəsdir! Bu, elmi məsələdir, – dedi.

Rastinyak soruşdu:

– Demək, zavallı qocaya ancaq mən məhəbbətlə xidmət edirəm?

Byanşon Ejenin bu sözlərindən incimədi:

– Sən məni bu səhər görsəydin, bu sözü deməzdin. Təcrübəli həkimlər yalnız xəstəliyi görər, mən isə dostum, hələ xəstəni də görürəm.

Byanşon böhranın yaxınlaşdığını duyurdu. Ejeni qoca ilə yalnız qoyub getdi. Bir az sonra böhran həqiqətən başladı.

Qorio ata Ejeni tanıyaraq:

– Aha! – dedi. – Sizsiniz , oğlum!

Rastinyak onun əlindən tutaraq:

– Necəsiniz? Yaxşısınız mı? – deyə soruşdu.

– Bəli, yaxşıyam, elə bil başımı məngənə ilə sıxmışdılar, indi isə bir qədər az ağrıyır. Mənim qızlarımı gördünüzmü? Onlar bu saat buraya gələcəklər, mənim xəstələndiyimi eşidən kimi dərhal yanıma yürürəcəklər. Jüsyen küçəsində mənə necə qulluq elədikləri yadımdadır. Pərvərdigara! Mən onlar gəlincəyə qədər otağın təmizlənməsini istədim. Burada bir cavan oğlan mənim torfumun hamısını qalamışdır.

– Pilləkəndən Kristofun səsi gəlir, o, odun gətirir. Bu odunu sizə həmin cavan oğlan göndərmişdir.

– Bu, yaxşı işdir, ancaq odun pulunu necə verək? Oğlum, mənim heç pulum qalmamışdır. Mən hamısını verdim, hamısını verdim. Artıq mən dilənçiyəm. Bəs o qızıl tikməli libas qəşəngmi görünürdü? (Ah, başım nə yaman ağrıyır!) Sağ ol, Kristof, Allah bunun əvəzini verər, mənim isə heç bir şeyim qalmamışdır.

Ejen Kristofun qulağına pıçıldadı:

– Mən sənə də, Silviyanın da haqqını verəcəyəm, qorxma.

– Kristof, qızlarım gələcəklərini sənə söylədilərmidi? Get, yenə onları xəbərdar et, mən sənə yüz su verərəm. Onlara de ki, mən özümü pis hiss edirəm, ölüm ayağında onları qucaqlamaq, heç olmasa, son dəfə onlarla görüşmək istəyirəm. Bunu onlara de, ancaq ürəklərinə çox qorxu salma.

Rastinyak Kristofa işarə etdi, Kristof otaqdan çıxdı.

Qoca yenə dilə gələrək:

– Onlar gələcəklər, – dedi. – Mən onları yaxşı tanıyıram. Ah, mənim mehriban Fifinam, mənim ölümüm onun üçün böyük dərd olacaq. Nazi də onun kimi. Mən ölmək istəmirəm, mən onların ağlamasını istəmirəm. Mehriban oğlum, axı ölmək onları bir daha görməmək deməkdir. Hamının səfər etdiyi yerlərdə mən qızlarımın həsrətini çəkəcəyəm. Ata üçün uşaqlarından ayrılmaq cəhənnəm oduna yanmaq deməkdir. Mən bu zülmə onları ərə verdiyim gündən hazırlaşıram. Ah, Jüsyen küçəsi, o, mənim üçün behişt idi. Görəsən, mən behiştə düşəndən sonra ruh olub yenə yer üzünə qayıda bilərəmmi, qızlarımla görüşə bilərəmmi? Mən belə söhbətləri çox eşitmişəm. Bu, gerçəkdir ? Bax bu saat onları Jüsyen

küçəsində olduğu kimi görürəm. Səhərlər qızlarım aşağı enirdilər. Onlar: “Atacan, sabahın xeyir” deyirdilər. Mən onları dizimin üstünə , onlarla zarafat edir, əylənirdim. Onlar mənimlə o qədər mehriban idilər ki... Biz hər dəfə bir yerdə səhər yeməyini yeyirdik, bir yerdə nahar edirdik, bir sözlə, mən ata idim, uşaqlarımın yaxınlığından zövq alırdım. Biz Jüsyen küçəsində yaşadığımız zaman onlar mühakimə yürütməz, həyatda heç bir şey anlamazdılar; məni çox sevirdilər. Pərvərdigara! Nə üçün onlar balaca qalmadılar? Ah, nə yaman da ağrıyır, başım lap çatlayır! Vay, vay, məni bağışlayın, balalarım, başım bərk ağrıyır, demək, doğrudan da, ağrılar bərkdir, yoxsa siz məni hər bir ağrıya dözməyi öyrətmişdiniz! Pərvərdigara! Onların əllərini əllərimdə tutsaydım, heç bir ağrı hiss etməzdim. Siz nə fikirdəsiniz, onlar gələcəklərimi? Kristof elə səfehdir ki! Gərək mən özüm gedəydim. Kristof onları görəcək. Bəli! Siz dünən bala getmişdiniz. Onlardan mənə söhbət edin, necə oldu, nə edirdilər! Əlbəttə, onlar mənim xəstə olduğumu bilmirdilər, elə deyilmi? Yazıq qızlarım bunu bilsəydilər, əlbəttə, rəqs etməzdilər! Mən artıq xəstə olmaq istəmirəm. Onların mənə hələ ehtiyacı var. Sərvətləri təhlükə altındadır. Ərləri nə yaman adamlarmış! Məni sağaldın! Mən sağalmaq istəyirəm! Ah, nə yaman ağrıyır! Vay, vay, vay! Siz özünüz görürsünüz ki, məni sağaltmamaq olmaz: onlara pul lazımdır, mən bilirəm hara getmək, bu pulu harada qazanmaq lazımdır! Mən təmiz kraxmal üçün Odessaya gedəcəyəm. Mən mahir adamam, mən milyonlar qazanacağam. Ah, nə dəhşətli ağrılardır!

Qorio bir müddət sükut etdi: bütün gücü ilə ağrılara üstün gəlmək istədiyi görünürdü.

– Onlar burada olsaydılar, mən şikayət etməzdim, – dedi. – Şikayət etməyə heç bir səbəb olmazdı.

Qorio mürgülədi və huşa getdi. Kristof geri qayıtdı. Rastinyak Qorionun yatdığını zənn edərək, sifarişi necə yerinə yetirdiyini ucadan danışmağa başlayan Kristofa mane olmadı.

– Mən əvvəlcə qrafinyanın yanına getdim, ancaq onunla danışmaq qətiyyəən mümkün olmadı: əri ilə aralarında bərk toqquşma olmuşdur. Mən yenə də öz dediyimdə durdum, onda qrafın özü gəldi və mənə dedi ki: “Cənab Qorio ölür? Nə olsun ki! Elə yaxşı eləyir ki ölür. Mənim qrafinya ilə mühüm işlərim var, o, işlərini qurtarandan sonra gələcək”. Çox acıqlı görünürdü. Elə mən yenidən yola düşmək istəyirdim ki, birdən qrafinya daxil oldu: hansı qapıdan gəldiyini belə görmədim. Qrafinya dedi ki: “Kristof, atama deyərsiniz ki, ərimlə mübahisəm var, mən bu saat gələ bilmərəm: uşaqlarımın ölüm-dirim məsələsi həll olunur. Mübahisəmiz qurtarandan sonra gələcəyəm”. Baronessanın məsələsi isə bambaşqa idi. Mən onu heç görə bilmədim, odur ki danışmaq belə mümkün olmadı, ancaq qulluqçusu mənə dedi ki: “Ah, baronessa baldan saat altıya işləyəndə qayıtsmışdır, bu saat yatır. Onu saat on ikidən tez oyatsam, mənə acıqlanar. Mən onun zəngini gözləyirəm, məni yanına çağıranda atasının halı pis olduğunu söylərəm. Bəd xəbəri söyləməyə tələsməyin mənası yoxdur”. Mən çox əlləşdim, ancaq bir şey çıxmadı. Baronla danışmağı xahiş etdim, ancaq o, evdə deyildi.

Rastinyak təəccüblə:

– Doğrudanmı qızların heç biri gəlməyəcək? – dedi. – Bu saat mən ikisinə də məktub yazaram.

Qoca yatağından qalxaraq:

– Heç biri gəlməyəcək, – dedi. – Onların işi var, onlar yatırırlar, onlar gəlməyəcəklər. Bala nə demək olduğunu ancaq öləndə başa düşərsən. Ah, mənim dostum, heç vaxt evlənməyin, oğul-uşaq sahibi olmayın! Siz onlara həyat bəxş edirsiniz, onlar isə sizə ölüm bəxş edirlər. Siz onların bu dünyaya gəlməyinə səbəb olursunuz, onlar isə sizi bu dünyadan qovurlar. Onlar gəlməyəcəklər! Mən bunu on il əvvəl bilirdim. Mən dəfələrlə bunu özümə söyləmişəm, ancaq yenə də inanmaq istəmirdim.

Qızarmış göz qapaqlarında iki damcı yaş göründü: göz yaşları yanaqlarına axdı.

– Ah, mən varlı olsaydım, öz sərvətimi onlara verməyib özümdə saxlasaydım, qızlarım bu saat mənim yanımda olardılar, üzüm onların busələrindən par-par parıldardı. Mən xüsusi malikanədə, gözəl otaqlarda yaşardım, yanımda xidmətçilərım olardı, otaqlar isti olardı, qızlarım ərləri ilə, uşaqları ilə birlikdə göz yaşı tökə-tökə gələrdilər. Bu hamısı belə ola bilərdi. İndi isə heç bir şeyim yoxdur. Pul bahasına hər şeyi satın almaq olar, hətta qızlarını belə satın ala bilərsən. Ah, mənim pullarım, hardasınız?! Mən varislərimə xəzinələr qoyub getsəydim, qızlarım mənim yanımdan uzaqlaşmazdılar. Məni müalicə edərdilər. Mən onların səslərini eşidər, onların üzünü görərdim. Ah, mənim mehriban oğlum, mənim yeganə balam, mən yurdsuz, yuvasız bir dilənçi olmaq istərdim. Heç olmasa, yoxsul əmin ola bilər ki, onu ancaq özünə görə sevirlər. Yox, yox, mən varlı olmaq istərdim, o zaman onların da üzünü görərdim.. Ancaq kim bilir? Onların qəlbi daş kimidir. Mən onları həddən artıq sevərdim ki, onlar da məni sevsinlər. Atalar mütləq varlı olmalıdırlar, uşaqlarının cilovunu kəhər atlar kimi öz əlində saxlamalıdırlar. Amma mən onların qarşısında hər zaman diz çökmüşəm. Yaramazlar! Onlar son on il ərzində mənimlə etdikləri rəftarı tamamlayırlar. Ərə getdikdən sonra birinci illər mənimlə nə qədər mehriban olduqlarını bilsəydiniz! Ah, başım nə yaman ağrıyır, nə dəhşətlidir! Mən hər birinə səkkiz yüz min frank cehiz verdim. O zaman nə onlara, nə ərlərinə mənimlə təklifsiz rəftar etmək yaraşmırdı. Məni həmişə qəbul edirdilər: “Ata, burada otur, ata, orada otur!” Həmişə süfrədə mənim özümə məxsus çəngəl-bıçağım olardı. Ərləri mənə hörmət edərdi, mən onlarla birlikdə nahar edərdim. Onlar məndə hələ bəzi şeylər olduğunu zənn edirdilər. Buna səbəb nə idi? Mən heç vaxt onları öz işlərimlə tanış etməmişəm. Lakin səkkiz yüz min frank cehiz verən adam, hər halda, ehtirama layiqdir. Hamısı mənim başıma fırlanırdı. Əlbəttə, buna səbəb ancaq pullarım idi. Dünya pis dünyadır. Mən bunu öz gözlərimlə görmüşəm. Məni karetdə teatrlara aparırdılar, müsəmirələrində ürəyim istədiyi qədər əyləşə bilirdim. Xülasə, onlar mənim qızım sayılırdılar, mənim ata olduğumu etiraf edirdilər. Mən hələ həssaslığımı itirməmişəm, məndən heç şey gizlətmək olmaz. Hər şeyi görərdim, hər şeyi başa düşərdim, hər şey ürəyimə xəncər kimi batardı. Mən bunun bir saxtakarlıq olduğunu bilirdim, ancaq dərdimə heç bir çarə yox idi. Mən özümü onların evində burada hiss etdiyim kimi sərbəst hiss etməzdim. Mən ürəyimin sözünü danışa bilməzdim. Bəzən kübar qonaqlardan biri kürəkənlərimin qulağına əylib soruşardı:

– Bu kimdir?

– Bu, bizim atamızdır, pullu adamdır, varlıdır.

Qonaqlar cavabında:

– Bəli, belə, afərin, afərin! – deyərdilər və mənə... daha doğrusu, pullarıma ehtiramla baxardılar. Əlbəttə, bəzən mən bir az onları darıxdırırdım, lakin hər halda, bu darıxmanın haqqını vermişdim, qüsurlarım bağışlanardı. Kimin qüsuru yoxdur? Başım dərin yara kimi ağrıyır! Bu saat mən çox əzab çəkirəm, elə bu

əzabların şiddətindən ölə bilərəm, ancaq mənim əzizim cənab Ejen, Anastazinin bir baxışla mənə verdiyi əzabın yanında bu heç şeydir: mən bu dəhşətli əzabı Anastazinin ilk dəfə mənim axmaq bir söz danışdığıma işarə ilə məni rüsvay etdiyi zaman duydum. Onun bu baxışından damarlarımda qan dondu. Mən mətləbin nə yerdə olduğunu aydınlaşdırmaq istədim, ancaq yer üzündə artıq adam olduğumu anlaya bildim. Təsəlli tapmaq üçün mən o biri gün Delfinanın yanına getdim, lakin orada da bir sarsaqlıq elədim, qızımın qəzəbinə səbəb oldum. Bu hadisələr mənə o qədər təsir etmişdi ki, ağılım belə başımda deyildi. Bir həftə əziyyət çəkdim, bilmirdim nə edim. Töhmətlərindən qorxduğum üçün yanlarına getməyə cəsarət etmirdim, nəticədə iş bu yerə gəlib çıxdı ki, onların qapısı mənim üzümə bağlandı. Aman yarab, pərvərdigara! Mənim nə qədər dərd çəkdiyimi, izzəti gördüyümü sən özün ki bilirən! Sən bu müddət ərzində mənə vurulan ağır yaraların hesabını çəkirsən, bunların məni dəyişdiyini, qocaltdığını, saçlarımı ağartdığını, lap öldürdüyünü bilirən! Bəs sən nə üçün mənə indi də əzab verirsən, yarab? Mənim günahım ancaq mənim şiddətli məhəbbətim idi. Mən ki bu günahımın cəzasını çəkmişəm! Onlar mənim bu məhəbbətimi zülmə qarşıladılar, bədənimi cəllad kimi yırdılar, dağıtdılar! Çarəm nədir! Atalar həmişə axmaq olarlar. Mən onları o qədər sevirdim ki... Qumarbaz qumarxanadan ayrıla bilmədiyimi kimi, onlar da hər zaman məni cəzb edirdilər. Mənim cinayətim, mənim eşqim, ehtirasım, mənim hər şeyim mənim qızlarım idi. Ürəkləri bir şey istəyəndə qulluqçuları mənə söylərdi, mən də məni daha yaxşı qəbul etsinlər deyər istədiklərini alıb bağışladım. Bununla belə, qızlarım kübar cəmiyyətində özümü necə aparmaq haqqında mənə dərs verdilər. Ancaq bu dərsin nəticəsini gözləmədilər, yalnız mənim üçün qızarmağa, utanmağa başladılar. Bəli, bəli, uşaqlara yaxşı tərbiyə verməyin nəticəsi budur! Axı mən qoca yaşımda təzədən məktəbə daxil ola bilməzdim! Aman Allah, nə dəhşətli ağrılardır! Həkim çağırın! Həkim çağırın! Başımı yarsaydılar, bir az dincələrdim! Qızlarım, aman qızlarım, Anastazi, Delfina, siz haradasınız? Mən onları görmək istəyirəm! Onların nəcə jandarm göndərin, onları zorla buraya gətirin! Ədalət mənim tərəfimdədir, təbiət mənim tərəfimdədir, qanunlar da mənim tərəfimdədir! Mən etiraz edirəm. Atalar ayaqlar altında tapdalanarlarsa, vətən məhv olar. Bu, aydın məsələdir. Bütün cəmiyyət, bütün dünya atalıq hissi üzərində qərar tutmuşdur, balalar öz atalarını sevməzlərsə, hər şey dağılar. Ah, mən onların yalnız üzünü görə bilsəydim, səsinə eşidə bilsəydim! Qoy nə danışsınlar, nə fərqi vardır, mən yalnız onların səsinə eşitmək istəyirəm. Xüsusilə Delfinanın səsinə ehtiyacım var, onun səsi mənim ağrımı azaldardı. Ancaq onlar buraya gələrlərsə, xahiş edərsiniz ki, həmişəki kimi mənə soyuq nəzərlə baxmasınlar. Ah, mənim dostum, cənab Ejen, baxışlarda parlayan qızılın boz bir qurğuşuna çevrildiyini görməyin nə qədər ağır olduğunu siz bilməzsiniz... Qızlarımın gözləri məni öz şüaları ilə artıq isindirmədikləri gündən bəri, mənim ömrüm soyuq qışa dönmüşdür, hirsimi, acımı unutmaqdan başqa çarəm qalmamışdır. Mən çox acıları ürəyimdə gizlətmişəm, çox həqarətlərə dözmüşəm. Mən hər ikisini o qədər sevərdim ki, hər bir təhqirə dözər, bu təhqirə bahasına balaca fərəhlərimi satın alardım. Ata da öz qızları ilə oğru kimi görüşərmidi? Mən onlara bütün ömrümü fəda etdim, halbuki onlar bu gün mənim üçün bir saati belə əsirgəyirlər! Atəş, ucalıq məni yaxıb-yandırır, içim od tutub yanır, ancaq onlar mənim can verməyimi yüngülləşdirmək üçün belə gəlmirlər... Mən artıq ölürəm, mən öldüyümü hiss edirəm. Görünür, onlar atanın cənazəsi üstündən keçmək nə olduğunu bilmirlər! Göydə Allah var, biz ataların intiqamını Allah alacaq, bizim xəbərimiz belə olmayacaq, yox, yox, onlar gələcəklər! Gəlin, ey mənim əziz balalarım, son dəfə mənim üzümdən öpün, ölüm duası əvəzində atanıza son busənizi verin, o, sizin üçün Allaha yalvaracaq, sizin yaxşı qız olduğunuza şəhadət edəcəkdir! O, sizi Allah dərgahında müdafiə edəcəkdir! Hər halda, günah onlarda deyildir. Dostum, onlar müqəssir deyillər. Bunu bütün dünyaya söylərsiniz ki, mənim üçün onları məzəmmət etməsinlər. Günah mənədir. Məni ayaqlar altında

tapdalamağı mən özüm öyrətmişəm. Bu, mənim xoşuma gəlirdi. Bunun heç kəsə dəxli yoxdur: nə yer üzündəki məhkəmələr, nə də adil Allah bu məsələyə qarışa bilməz. Əgər Allah mən onlara cəza verərsə, haqsızlıq edər. Mən özümə hörmət qazana bilmədim, mən özüm axmaqlıq edib öz hüququmdan əl çəkdim. Onların xatiri üçün mən özüm öz qiymətimi aşağı saldım. Artıq siz nə tələb edirsiniz? Ən yaxşı insan, ən gözəl bir qəlb elə bu cür ata məhəbbətinin zəiflədiyinə təslim ola bilərdi. Mən yazıq adamam, mən haqlı yerə cəzalanmışam. Qızlarımın pozğunluğuna yalnız özüm səbəb oldum, onları mən xarab elədim. Uşaqlıqda konfet istədikləri kimi; onlar indi də nəşə istəyirlər. Mən onların hər nazına qatlaşırdım, hər nə istəyirdilərsə, əməl edərdim. On beş yaşında hər birinin xüsusi karet vardı! Onlar üçün mən heç bir şey əsirgəməzdim. Müqəssir yalnız mənəm, günah ancaq mənim məhəbbətimdədir. Dostum, bu səs onların səsidir, gəlirlər. Bəli, bəli, onlar gələcəklər. Qanun əmr edir ki, balalar öz can verən atalarını ziyarət etsinlər, qanun mənim tərəfimdədir. Axı bunun heç bir xərci yoxdur, karet xərcindən başqa. Yolpulunu mən verərəm. Onlara məktub yazın, onlara xəbər verin ki, mənim milyonlarım var! Vallah, düz deyirəm! Mən Odessaya, vermişel mağa gedəcəyəm. Mən onun üsulunu bilirəm. Mənim planım əsasında milyonlar qazanmaq mümkündür. Bu hələ heç kəsin ağlına gəlməmişdir. Vermişel yolda un kimi, ya da taxıl kimi xarab olmaz. Bəli, bəli! Bəs kraxmala nə deyirsiniz? Milyonlar var, milyonlar! Bu, yalan deyil, siz cəsarətlə deyə bilərsiniz: milyonlar! Onlar hərislikdən belə gəlsələr, mən aldansam belə, yaxşıdır, heç olmasa, onların üzünü görərəm. Mən qızlarımı tələb edirəm! Onları mən yaratmışam! Onlar mənimdir!

Qoca yatağında durub oturdu və pırtlaşıq ağsaçlı başını Ejenə doğru çevirdi: üzünün hər bir cizgisində bir hədə, bir qorxu əlaməti duyulurdu.

Ejen onu sakit mayə çalışaraq:

– Yaxşı, yaxşı, sevimli Qorio ata, uzanın, sakit olun, mən bu saat onlara məktub yazaram, – deyirdi. – Byanşon qayıdan kimi onlar gəlməsə, mən özüm inca gedərəm.

Qoca hıçqıra-hıçqıra:

– Onlar gəlməzlərsə? – deyə təkrar etdi. – Mən ölərəm, hiddətimdən, qəzəbimdən, hirsimdən ölərəm! Mən artıq qəzəblənmişəm. Mən bu saat bütün ömrümü nəzərdən keçirirəm. Mən aldanmışam! Onlar məni sevmirlər və heç zaman sevməmişlər! Bu, aydın məsələdir. İndi ki onlar gəlmədilər, demək, artıq gəlməyəcəklər. Onlar nə qədər geciksələr, bir o qədər məni sevindirmək çətin olacaq. Mən bunu bilirəm. Onlar heç zaman mənim acılarımı, mənim iztirablarımı, mənim ehtiyaclarımı duymamışlar, mənim öldüyümü də duymayacaqlar. Onlar mənim məhəbbətimin sirrini belə bilmirlər. Mən bunu görürəm, aydın görürəm ki, onlar mənim ciblərimi boşaltmağa vərmiş etmişdilər. Odur ki mən onlar üçün nə etsəydim, qiymətdən düşmüş olardı. Mənim gözlərimi çıxarmaq istəsəydilər belə, mən yalnız bir cavab verərdim: “Buyurun, çıxarın!” Mən çox axmaq adamam. Onlar elə bilirlər ki, hamının atası onların atası kimidir. Adam gərək heç vaxt öz qiymətini aşağı salmasın. Mənim əvəzimi onlardan öz uşaqları çıxacaqdır. Onlar öz mənfəətləri üçün bura gəlmədirlər. Onlara xəbər verin ki, onların da ölüm dəqiqəsi mənim can verməyimə oxşaya bilər. Bu cinayət bütün cinayətlərin mücəssəməsidir. Gedin deyın ki, onların gəlmək istəməməsi atalarını öldürmək deməkdir. Onsuz da onların zülmələri və cinayətləri kifayət qədərdir. Mənim kimi siz də onlara çıxırsınız: “Ah, Nazi, ah, Delfina! Atanız sizi gözləyir, o, hər zaman

sizə mehriban olmuşdur, indi isə əzab çəkir!” Heç bir şey. Heç kəs. Demək, mən it kimi gəbərəcəyəm! Məni atıb getmişlər, demək, mükafatım bu imiş! Qatillər, utanmazlar! Mən onlara nifrət edirəm, lənət oxuyuram, mən gecələr belə qəbrimdə durub onlara lənət oxuyacağam! Mən haqlı deyiləmmi, dostlar? Onların mənimlə necə rəftar etdiklərini görmürsünüzmü? Ah, mən nə danışiram? Siz mənə dediniz ki, Delfina buradadır? Delfina ondan yaxşıdır. Bəli, bəli, Ejen, mənim oğlum sizsiniz! Onu seversiniz, ona atalıq edərsiniz. O biri qızım çox bədbəxtdir. Bəs onların sərvətləri necə oldu? Aman Allah! Axırım çatdı, ağırlara dözə bilmirəm! Amandır, Allah eşqinə, başımı kəsin, qoyun ancaq ürəyim qalsın.

Qocanın nalə və fəryadlarından qorxuya düşən Ejen çığırdı.

– Kristof, tez Byanşonu tap, mənim üçün karet çağır! Mənim əziz atam Qorio, mən bu saat qızlarınızın inca gedirəm, onları buraya gətirəcəyəm.

Qoca hələ ağıllı, işıqlı gözlərini son dəfə Ejenə çevirib çığırdı:

– Zorla gətirərsiniz, zorla! Qvardiya tələb edin, ordu tələb edin, zorla gətirin! Hökumətə müraciət edin, prokurora müraciət edin, tələb edin ki, əmr etsinlər, onları mənim yanıma gətizdirləsinlər, mən tələb edirəm, mən tələb edirəm!

– Siz ki onlara lənət oxudunuz?

Qoca heyrətlə dedi:

– Sizə kim dedi? Siz ki çox yaxşı bilirsiniz, mən onları sevirəm, pərəstiş edirəm! Onların üzünü görsəm, yenə sağalacağam! Gedin, mənim mehriban qonşum, gedin, mənim əziz balam, gedin, siz yaxşı adamsınız. Mən sizə təşəkkür etmək istərdim, ancaq can verən adamın xeyir-duasından başqa heç nəyim yoxdur. Ah, heç olmasa, Delfinanı görə bilsəydim, xahiş edərdim, sizin mükafatınızı o verərdi! Əgər böyük qızımı gətirmək mümkün olmasa, Delfinanı gətirərsiniz. Deyərsiniz ki, əgər gəlməsə, artıq siz də onu sevməyəcəksiniz. O, sizi çox sevir, o mütləq gələcəkdir! Ah, su, su! Ürəyim od tutub yanır! Başımın altına bir şey qoyun, ah, qızımın qolu başımın altında olsaydı, mən xilas olardım! Pərvərdigara! Mən öləndən sonra onların sərvətini kim qaytaracaq? Mən Odessaya getmək istəyirəm, onların xatiri üçün getmək istəyirəm... Odessaya vermişel hazırlamağa...

Ejen can verən qocanı sağ əli ilə qaldırdı, sol əli ilə ona dərmanlı kasanı verərək:

– İçin, – dedi.

Qoca taqətdən düşmüş əlləriylə Ejenin əlini sıxaraq:

– Bax, siz, – dedi, – siz, yəqin, atanızı və ananızı sevirsiniz! Siz başa düşürsünüzmü ki, mən qızlarımı görmədən ölürəm? Mənim on il daim ürəyim su üçün yanmış, ancaq yenə də su üzü görməmişəm! Kürəkənlərim mənim qızlarımı məhv etdilər. Bəli, onlar ərə gedəndən sonra artıq mən qızlarımdan məhrum oldum. Atalar, alatalardan tələb edin ki, izdivac haqqında qanun nəşr etsinlər! Əgər qızlarınızı sevirsinizsə, ərə verməyin! Kürəkən – qızlarınızın pozan, hər şeyi murdarlayan, çirkəbə bulayan əclaf, alçaq deməkdir Yox olsun bütün izdivaclar! İzdivac bizi qızlarımızdan məhrum edir, can verəndə ,

bizi yad etməyə qoymur! Ataların ölümünü qanunlarla qoruyun! Bu, dəhşətli bir şeydir! İntiqam! Onları yanıma buraxmayan mənim kürəkənlərimdir! Öldürün kürəkənləri! Restoya ölüm, elzaslıya ölüm! Mənim qatilim onlardır. Ya sizə ölüm, ya da qızlarımı buraxın gəlsin! Ah, hər şey bitdi! Mən onlarla görüşmədən ölürəm! Hanı onlar? Nazi, Fifina, haradasınız, nə üçün gəlmirsiniz? Atanız can verir...

– Sevimli atam Qorio. Sakit olun, tərpənməyin, həyəcanlanmayın, fikirləşməyin!

– Onlarla görüşməmək mənim üçün ölümdür!

– Siz tezliklə onları görəcəksiniz.

Qoca bihuş halda:

– Doğrudanmı? – dedi. – Ah, onları görə bilsəydim! Mən onları görəcəyəm, onların səsinə eşidəcəyəm! Mən xoşbəxt oləcəyəm! Bəli, mən artıq yaşamaq belə istəmirəm, mənim üçün yaşamağın heç bir mənası yoxdur, mənim əzablarım artır. Lakin onları görmək, onların paltarına, ancaq paltarına toxunmaq, axı bu çox cüzi şeydir: onların varlığını, heç olmasa, bir şeydə duymaq! Onların saçlarını mənə verin, saçla...

Qocanın başı yastığın üstünə düşdü. Sanki onu dəyənəklə vurdular. Əlləri yorğanı əlləşdirməyə başladı, sanki, bu əllər qızlarının saçlarını axtarırdı.

O ancaq:

– Mən onlara xeyir-dua verirəm, xeyir-dua verirəm, – deyə bildi və bihuş oldu.

Bu Byanşon gəldi. O dedi:

– Mən bu saat Kristofa rast gəldim, sənin üçün karet tutacaq.

Byanşon xəstəyə baxdı, göz qapaqlarını açdı. Hər iki tələbə ancaq həyatdan məhrum sönük gözlər gördü.

Byanşon:

– Məncə, – dedi, – o, bir daha ayılmayacaq.

Byanşon qocanın nəbzini yoxladı, sonra əlini ürəyinin üstünə qoydu.

– Maşın hələ işləyir, lakin onun vəziyyətində bu ancaq bədbəxtlikdir. Ölsəydi, daha yaxşı olardı!

Rastinyak cavab verdi:

– Elədir.

– Sənə nə olmuşdur? Ölü kimi saralmısan.

– Mən bu saat elə nalələr, elə fəğanlar eşitdim ki... Axı göydə Allah var! Bəli, mən Allahın var inanıram; inanıram ki, o, bu dünyanı ya düzəldəcək, ya da er üzündə yaşamağın mənası olmayacaq. Əgər

bu gördüklərim və eşitdiklərim bu qədər faciəli olmasaydı, mən göz yaşları töküb ağlardım; ancaq dəhşət mənim sinəmi də, qəlbimi də zəncirləmişdir.

– Mənə bax, bir az pul lazım olacaq. Haradan tapa bilərik?

Rastinyak saatını ona uzatdı.

– Al, tez girov qoy. Mən bir dəqiqə belə itirməmək üçün yolda ləngimək istəmirəm. Ancaq Kristof gözləməyə məcburam. Mənim bir liarım belə yoxdur, minik pulunu qayıdandan sonra vermək lazım gələcək.

Rastinyak yüyürə-yüyürə pilləkəndən düşdü, karetlə Elder küçəsində qrafinya de Restonun evinə tərəf getdi. Yolda, şahidi olduğu, dəhşətli mənzərədən mütəəssir olan xəyalatının təsiri altında daha da hiddətlənməyə başladı. İçəri girən kimi Ejen qrafinya de Restonu soruşdu, ancaq ona qrafinyanın qəbul etmədiyini söylədilər.

Ejen lakeyə dedi ki:

– Mən qrafinyanın atasının tapşırığı ilə gəlmişəm: o, can verir.

– Cənab, qraf bizə ciddi əmr vermişdir ki...

– Əgər qraf de Resto evdədirsə, ona qayınatasının nə vəziyyətdə olduğunu bildirin və deyin ki, mən bu saat onunla bu barədə danışmalıyam.

Ejen xeyli gözləməyə məcbur oldu. “Kim bilir, bəlkə, bu dəqiqə qoca artıq ölür”, – deyə düşündü.

Nəhayət, lakey onu birinci salona apardı. De Resto qalanmamış buxarının qarşısında dayanıb Ejeni gözləyirdi. Qraf əyləşməyi belə təklif etmədi.

Rastinyak qraf de Restoya müraciətlə dedi:

– Qraf, sizin qayınatanız miskin bir daxmada can verir, onun odun almağa belə pulu yoxdur. O, doğrudan da, ölüm ayağındadır, qızı ilə görüşmək istəyir...

Qraf de Resto quru səslə cavab verdi:

– Cənab de Rastinyak, siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, mənim cənab Qorioya qarşı o qədər də məhəbbətim yoxdur. O, qrafinya de Restonun atası olması vəziyyətindən sui-istifadə etmiş, mənim bədbəxtliyimə səbəb olmuşdur, mən ona istirahətimi pozan bir adam nəzəri ilə baxıram. O ölsə də, sağ qalsa da, mənim üçün heç bir fərqi yoxdur. Mənim ona qarşı bəslədiyim hiss budur. Qoy başqaları məni məzəmmət etsin, mənim üçün başqalarının rəyi heç bir şeydir. Bu saat mən olduqca mühüm işlərimi tamamlamalıyam, axmaq adamların, yaxud mənim üçün heç dərəcəsində olan adamların mənim barəmdə nə düşünəcəklərini fikirləşməyə heç həvəsim yoxdur. Qrafinya de Restoya gəlincə, onun getməyə imkanı yoxdur. Bundan başqa, onun evdən çıxmasını mən arzu etmirəm. Atasına deyərsiniz ki, qrafinya mənə və mənim övladıma aid vəzifəsini yerinə yetirdikdən sonra onu ziyarət edə bilər. Əgər o, atasını sevsəydi, bir neçə saniyədən sonra azad ola bilərdi.

– Qraf, sizin hərəkətinizi mühakimə etmək mənim vəzifəm deyil, lakin mən sizin sədaqətinizə əmin ola bilərəmmi? O halda mənə yalnız bir şey vəd etməlisiniz: siz qrafinyaya deməlisiniz ki, onun atası bir gün belə yaşamayacaq və onu öz yatağının yanında görmədiyinə görə artıq lənət oxumuşdur.

Ejenin sözlərində səslənən hiddət və qəzəb hissinin təsiri altında qraf de Resto:

– Bunu ona özünüz söyləyə bilərsiniz, – deyə cavab verdi.

Rastinyak qrafın müşayiəti ilə qrafinyanın, adətən, vaxtını keçirdiyi salona daxil oldu. Qrafinya kreslonun ölümə məhkum dustaq kimi, ağlar halda salonda əyləşmişdi. Ejenin ona yazığı gəldi. Rastinyakın üzünə baxmazdan əvvəl, qrafinya ərinə doğru cəsarətsiz nəzər saldı: cismani və mənəvi istibdad altında büsbütün taqətdən düşdüyü görünürdü. Qraf başı ilə işarə elədi, qrafinya isə danışmaq üçün icazə verildiyini anladı.

– Mən hamısını eşitdim, cənab Rastinyak. Atama deyərsiniz ki, mənim nə vəziyyətdə olduğumu bilsəydi, məni bağışlardı. Mən belə bir zindan əzabını təsəvvürümə gətirə bilməzdim, – deyə ərinə müraciət etdi.
– Bu, mənim qüvvəm xaricindədir, lakin mən son nəfəsimə qədər təslim olmayacağam. Mən anayam!

Sonra üzünü yenə Ejenə doğru çevirərək:

– Atama deyin ki, kənardan başqa cür görünmə də, onun barəsində mən məzəmmətə layiq deyiləm, – deyə ümitsizliklə çığırdı.

Rastinyak qrafinyanın qəlbində dəhşətli dönüş üz verdiyini anladı; hər ikisinə baş əyib, gördüyü səhnədən mütəəssir halda salondan çıxdı. Qraf de Restonun sözündən bütün səylərinin bihudə olacağını anlamaq olardı. Rastinyak Anastazin sərbəstlikdən məhrum edildiyini anladı.

Ejen Delfinanın evinə tərəf qaçdı. Delfina hələ yatağında idi. O:

– Sevimli dostum, – dedi, – mən xəstəyəm. Baldan qayıdanda mənə soyuq dəymişdir. Sətəlcəmdən qorxuram. Bu saat yanıma həkim gələcək...

Ejen Delfinanın sözünü kəsərək:

– Lap bir ayağınız qəbirdə olsa belə, sürünə-sürünə getmək lazım gəlsə belə, siz atanızı ziyarət etməlisiniz. O, sizi çağırır! Siz onun ən zəif bir naləsini eşitmiş olsaydınız, bütün xəstəliyinizi unudardınız

– Ejen, bəlkə atam sizin söylədiyiniz qədər də xəstə deyildir, lakin mən sizin nəzərinizdən azacıq belə düşmək istəməzdim, odur ki siz nə arzu etsəniz, əməl edəcəyəm. Ancaq bunu da bilin ki, mən daha da bərk xəstələnərəmsə, atam buna qətiyyənlə tab gətirməz. Yaxşı! Həkim gələn kimi mən də gedəcəyəm... – Delfina Ejenin üstündə saatın zəncirini görməyərək: – Oho, – dedi. – Nə üçün saat üstünüzdə deyil?

Rastinyak qızardı.

– Ejen! Ejen! Əgər siz saatı itirmişsinizsə, satmışsınızsa... Ah, bu, heç yaxşı olmazdı!

Ejen yatağın üzərinə əyildi və Delfinanın qulağına pıçıldadı:

– Siz bunu bilməkmi istəyirsiniz? Çox gözəl! Sizə deyə bilərəm. Bu axşam atanızı bürümək üçün kəfən almağa pul yoxdur. Mənim başqa heç bir şeyim olmadığına görə saatı girov qoymağa məcbur oldum.

Delfina bir sıçrayışla yatağından qalxdı, sekreterə doğru yüyüdü, pul kisəsini çıxarıb Rastinyaka uzatdı. Sonra zəngi çaldı və çıxırdı:

– Gedirəm, bu saat gedirəm, Ejen! Paltarımı geyməyə imkan ver. Bəli, mən getməsəm, zalım olaram. Gedin, mən sizdən tez gələcəyəm. Tereza, – deyə qulluqçusunu çağırırdı, – cənab de Nusingendən xahiş edin ki, bu saat mənim yanıma qalxsın, mən onunla danışmalıyam.

Ejen qocaya qızlarından birinin bu saat gələcəyini xəbər verəcəyindən özünü xoşbəxt hiss edirdi. O, Nev-Sent-Jenevyev küçəsinə şad halda qayıtdı. Karet n pulunu vermək üçün Delfinanın kisəsini eşələdi: bu qədər gənc, bu qədər varlı, bu qədər qəşəng bir qadının kisəsində ancaq yetmiş frank var idi. Ejen yuxarı qaxdığı zaman Byanşonun qocaya təkan verdiyini, feldşerin isə həkimin nəzarəti altında xəstəyə nə isə etdiyini gördü: ızmış dəmir parçası ilə qocanın belini ırdılar; bu, təbabət elminin son əlacı, faydasız əlac idi.

Həkim Qoriodan soruşdu:

– Siz bir şey hiss edirsinizmi?

Qorio ata Rastinyakı görən kimi soruşdu:

– Onlar gəlirlər, eləmi?

Feldşer dedi:

– O danışır, hələ can qurtara bilər.

– Bəli, bu saat Delfina bura gəlir, – deyə Ejen cavab verdi.

– Bəli də! O qızlarından danışır, onları yanına çağırır, paya üstə oturdulan adamlar su üçün yalvaran kimi, yalvarır.

Həkim isə feldşərə dedi:

– Kifayətdir. Burada artıq görüləcək bir iş qalmamışdır. Onu xilas etmək mümkün deyil.

Byanşonla feldşer yenə xəstəni çirkli yatağın üzərinə uzandırdılar.

Həkim dedi:

– Hər halda, alt paltarı dəyişdirilməlidir. Doğrudur, ümid yoxdur, lakin insana hər zaman ehtiram lazımdır. Byanşon, mən yenə gələcəyəm. Xəstə yenə şikayət etməyə başlasa, sinəsinə tiryək qoyarsınız.

Həkimlə feldşer getdilər.

Byanşon Rastinyakla tək qaldıqdan sonra:

– Hə, Ejen, – dedi, – ruhdan düşmə, dostum, toxta! Bu saat onun əyninə təzə köynək geyindirmək lazımdır, bir də dəyişməliyik. Get Silviyaya de ki, gətirsin, bizə kömək eləsin.

Ejen aşağı düşdü. Madam Voke ilə Silviya yemək otağında süfrə hazırlayırdılar. Ejen yenidən Silviyaya tapşırıq vermək istəyirdi ki, madam Voke nə ziyan çəkmək, nə də alıcını hiddətləndirmək istəməyən tədbirli alverçi kimi yarıqəşqabaqlı, yarıxoş sifətlə ona yaxınlaşdı.

– Əziz cənab Rastinyak, – dedi, – siz məndən də yaxşı bilirsiniz ki, Qorio atanın artıq bir su belə pulu yoxdur. O dünyaya getməyə hazırlaşan bir adama vermək onu korlamaq deməkdir; hələ onsuz da birisini kəfənlə verməyə məcbur olacağım. Siz mənə onsuz da yüz qırx dörd frank borclusunuz; bunun üstünə bir qədər də pulu və Silviyanın sizə yenə verəcəyi şamın pulunu gəlsək, cəmi iki yüz frankdan əskik etməyəcək. Mənim kimi dul qadın üçün bu qədər ziyan çəkmək isə yaramaz. Ədalətli olun, cənab Rastinyak, bu beş gündə mənim başıma gələn müsibətlərdən sonra yenə ziyan çəkməyim heç də yaxşı olmaz. Əgər bizim qoca mənə vəd etdiyiniz vaxta kimi evi tərk etsəydi, mən hələ on ekü belə özüm verərdim. Bu əhvalatlar isə mənim kirayənişinlərimə çox pis təsir göstərir. Əgər bu, müftə olacaqsas, mən onu xəstəxanaya göndərsəm, daha yaxşıdır. Mənim yerimdə olun. Pansionum mənə hər şeydən əzizdir: mən onun sayəsində dolanıram.

Rastinyak cəld Qorionun otağına qalxdı.

– Byanşon, saatın pulu haradadır?

– Stolun üstündə. Üç yüz altmışdan bir az artıq qalmışdır. Mən aldığım şeylərin pulunu tərtəmiz vermişəm. Lombardin qəbz pulun altındadır.

Ejen pulu götürüb yenə cəld aşağı endi. İkrəhlə madam Vokeyə dedi:

– Madam, indi də sizinlə hesablaşaq. Cənab Qorio sizin evinizdə çox yaşamayacaq... mən isə...

Dul arvad yarıməlul, yarışad halda, iki yüz frankı hesablaya-hesablaya:

– Bəli, – dedi, – biçarəni qapıdan çıxaracaqlar.

Rastinyak:

– Tez olun! – dedi.

– Silviya, verin, bir də, yuxarı qalxıb kömək edərsiniz.

Ejen madam Vokenin qulağına pıçıldadı:

– Silviyanı unutmayın, iki gecədir yatmır.

Rastinyak ayrılan kimi qarı dərhal Silviyaya yaxınlaşıb qulağına pıçıldayaraq:

– Yeddi nömrəli işlənmiş apar, – dedi. – Vallah, ölü üçün bu da yaxşıdır.

Ejen bir neçə pillə qalxdığından qarının tapşırığını eşitmədi. Byanşon ona dedi:

– Hə, gəl köynəyini dəyişək. Onu düz saxla.

Ejen xəstənin baş tərəfində dayanaraq, can verən Qorionu saxladı. Byanşon isə onun köynəyini dəyişdi. Qoca sinəsindən yapışdı, sanki, nə isə tutmaq istəyirdi. O, şiddətli ağrıdan inildəyən heyvan kimi uzun, acı bir nalə çəkdi. Birdən Byanşonun yadına düşdü:

– Belə de! Bədəninə dağ anda çıxardığımız medalyonu və saçdan toxunma zənciri axtarır. Zavallı! Medalyonu yenə boynuna taxmaq lazımdır. Odur, buxarının üstündədir..

Ejen, ehtimal ki, madam Qorionun saçlarından hörülmüş kül rəngli saç zəncirini buxarının üstündən götürdü. Medalyonun bir tərəfində Anastazi, o biri tərəfində isə Delfina yazılmışdı. Bu, onun qəlbinin nişanəsi idi, bunu həmişə sinəsində gəzdirdirdi. Medalyonun içinə qızlarının hələ uşaqlıqda kəsilmiş saçları qoyulmuşdu. Medalyon qocanın sinəsinə toxunan kimi o, dərin bir ah çəkdi; bu, onun xoşhallığına işarə olsa da, görünələr üçün dəhşətli səhnə idi. Bu nalədə sanki insan hisslərinin mənbəyi və sığınacağı olan məchul mərkəzdə gizlənmiş məhəbbətin son sədası duyulurdu. Qorionun əyilmiş, qırışmış üzündə ağrılı sevinc göründü və yenə söndü. Hər iki tələbə hələ də yaşayan böyük bir hissin bu dəhşətli qığılcımından son dərəcə mütəəssir olmuşdu. Onların isti göz yaşları can verən qocanın üzünə düşdü. Qoca fərəhli səslə ucadan qışqırdı:

– Nazi! Fifina!

Byanşon dedi:

– Hələ həyat onu tərk etməmişdir.

Silviya dedi:

– Həyat onun nəyinə gərəkdir?

– İztirab çəkmək üçün, – deyərək Rastinyak cavab verdi.

Byanşon Ejenə işarə etdi və diz çöküb qollarını qocanın ayaqları altına uzatdı. Rastinyak da Byanşon kimi çarpayının o biri tərəfində diz çökdü, qollarını xəstənin bel tərəfindən uzatdı. Silviya hazır dayanmışdı ki, qocanı yuxarı qaldıran kimi dərhal köhnə çıxarib təzəsini döşəsin. Gənclərin göz yaşlarından aldandığı görünən qoca Qorio özünə güc verib qollarını uzatdı və çarpayının hər iki tərəfində tələbələrin başlarına toxunub, həyəcanla onların saçlarından yapışdı. Zəif səslə: “Ah, mənim mələk qızlarım!” – dedi. Ruhu bu bir neçə kəlməni pıçıldadı və bu kəlmələrlə də yox oldu.

Heç bir məqsəd daşımayan bu dəhşətli yalanın son dəfə doğurduğu ən ülvə bir hisslə səslənən bu sözlərdən ürəyi yumşalan Silviya:

– Yazıq, mehriban qoca, – dedi.

Qocanın bu son ahı, heç şübhəsiz, sevinc ahı idi: Qorio atanın ahında onun bütün həyatının mənası səslənirdi: o, yenə aldanmışdı.

Qorionu ehtiyatla çarpayının üstünə uzandırdılar. Bu dəqiqədən sonra onun üzündə artıq həyatla ölüm arasında gedən mübarizə öz əksini tapdı. Beyin artıq öz psixi qabiliyyətindən məhrum , insan varlığının sevinc və kədəri də bundan asılı idi. Bədəndə gedən məsələsi idi.

Byanşon dedi:

– O, bir neçə saat hələ bu vəziyyətdə qala bilər. Hiss olunmadan öləcək, heç xırıldamayacaq. Beyni, görünür, tamamilə zədələnmişdir.

Bu zaman pilləkəndən ayaq səsləri gəldi. Gənc qadının təntiyə-təntiyə nəfəs aldığı duyulurdu. Rastinyak dedi:

– O gecikmişdir.

Ancaq gələn Delfina deyil, qulluqçusu Tereza idi.

– Cənab Rastinyak, baronessa ilə baron arasında atası üçün xahiş etdiyi pul üstündə böyük mübahisə oldu. Baronessa özündən getdi, həkim çağırıdılar, qan aldırmaq lazım gəldi. O, hey çığırdı: “Atam ölür, mən atamla vidalaşmaq istəyirəm”. Onun qışqırıqları lap adamın ürəyini parçalayırdı.

– Kifayətdir, Tereza! Artıq onun gəlməyinin heç bir mənası yoxdur. Cənab Qorio huş .

Tereza dedi:

– Yazıq, mehriban insan! Nə bədbəxtidir!

Silviya:

– Mən artıq sizə lazım deyiləm, – dedi, – gedim nahar hazırlayım, saat beşin yarısıdır.

Silviya otaqdan çıxarkən pilləkənin üst meydançasında qrafinya de Resto ilə qarşılaşdı.

Qrafinya de Restonun gəlişi təsirli və dəhşətli idi. Anastazi yeganə şamın zəif işığı ilə işıqlandırılmış ölüm yatağına baxdı, atasının hələ son dirilik əlamətlərindən məhrum olmayan, lakin artıq maskaya bənzəyən üzünə baxıb hönkürdü. Byanşon həya edib otaqdan çıxdı.

Qrafinya dedi:

– Mən bundan tez gələ bilməzdim.

Ejen razılıq işarəsi ilə məlul-məlul başını əydi. Qrafinya de Resto atasının əlini əlinə alıb öpdü.

– Bağışlayın məni, ata! Siz deyirdiniz ki, mənim səsim sizi qəbrinizdən ayağa qaldıracaq: elə isə bir an üçün bu dünyaya qayıdın, tövbə edən qızınıza xeyir-dua verin. Nə üçün mənim səsimi eşitmirsiniz? Ah, nə dəhşətli bir hal! Yer üzündə sizdən başqa heç kəs yoxdur ki, mənə xeyir-dua versin. Hamı nifrət edir, yalnız siz məni sevirsiniz. Məni də özünüzlə aparın, mən sizi sevəcəyəm, sizə qulluq edəcəyəm. Ah, o, mənim sözlərimi eşitmir, mən dəli oluram.

Anastazi diz çöküb, çılgın nəzərlərlə onun ölən vücuduna baxırdı.

Qrafinya Rastinyaka müraciətlə:

– Mən çox bədbəxtəm, – dedi. – Qraf de Tray qaçmışdır, onun böyük borcları qalıb. Onun mənə xəyanət etdiyini öyrəndim. Ərim məni heç zaman bağışlamayacaq, mən də bütün sərvətimi ona təslim etdim. Bütün xüylərim məhv oldu! Əfsus! Gör mənə pərəstiş edən bir adama (o, atasına işarə etdi) kimin xətrinə üçün xəyanət edirəmmiş! Mən onu tanımaq istəmədim, onu rədd etdim, ona min əzab verdim. Mən nifrətə layiqəm!

Rastinyak:

– O, bunu bilirdi! – dedi.

Birdən Qorio ata gözlərini açdı, lakin bu, ancaq göz qapaqlarının tərpənişi idi. Qrafinya atasına doğru atıldı, lakin bu aldanmış ümidin mənzərəsi, can verən qocanın baxışı kimi dəhşətli bir mənzərə idi. Qrafinya çılgınlıqla:

– O, mənim səsimi eşitməyəcəkmi?

Sonra isə öz-özünə “yox!” deyib, çarpayının yanında oturdu.

Qrafinya de Resto atasının yanında qalmaq arzusunu bildirdi. Ejen bir az çörək yemək üçün aşağı endi. hamısı süfrə başında idi.

Rəssam soruşdu:

– Deyəsən, yuxarıda balaca bir ölümrama hazırlanır, hə?

– Şarl, mənə elə gəlir ki, zarafatlarınız üçün daha az kədərli mövzu tapsaydınız, yaxşı olardı, – deyə Rastinyak cavab verdi.

Rəssam etirazla:

– Belə məlum olur ki, biz burada gülə də bilmərik? – dedi. – Byanşon de qoca huşunu itirib, nə olsun ki?

Muzey məmuru söhbətə qarışaraq:

– Demək, o yaşadığı kimi də öləcək, – dedi.

Birdən qrafinya çığırdı:

– Atam öldü!

Bu dəhşətli naləni eşidən Rastinyak, Byanşon, Silviya tez yuxarı yüyürdülər. Qrafinya bihuş olmuşdu. Onu özünə gətirib, darvazada dayanmış apardılar. Ejen Anastazini Terezaya tapşırıraq, onu madam de Nusingenin yanına aparmağı əmr etdi.

Byanşon aşağı endi.

– Öldü! – dedi.

Madam Voke :

– Cənablar, əyləşin, xörək soyuy r.

Tələbələr yanaşı oturdular.

Ejen Byanşondan soruşdu:

– İndi nə etmək lazımdır?

– Gözlərini , qayda ilə uzandırmışam. Bələdiyyə idarəsinin həkimi bizim bəyanatımıza ölümü təsdiq diki dən sonra qocanı kəfənə bürüyüb dəfn edəcəklər. Səncə, bəs nə etmək lazımdır?

Pansionerlərdən biri qocanı yamsılayaraq:

– O artıq, çörəyi belə, iyləyə cək, – dedi.

Repetitor etiraz etdi:

– Kifayətdir, cənablar, Qorio atadan əl çəkin, zəhləmi tökməyin. Düz bir saatdır hey ondan danışırınsınız. Bu şanlı Paris şəhərinin ən gözəl məziyyəti budur ki, burada heç kəsin nəzər-diqqətini cəlb etmədən doğulmaq, yaşamaq və ölmək mümkündür. Mədəniyyətin yaratdığı bu əlverişli şəraitdən istifadə edək. Bu gün Parisdə üç yüz adam ölmüşdür; biz ki Paris gekatombaları* üçün dərd çəkməyəcəyik! Qorio ata ayaqlarını uzatmışdır: bu, onun xeyrinədir! Əgər o, sizin üçün çox əzizsə, gedib yanında əyləşə bilərsiniz, qoyun biz rahat xörəyimizi yeyək!

Dul arvad dedi:

– Əlbəttə, onun üçün ölmək daha yaxşıdır! Görünür, zavallının bu dünyada ömrü o qədər də xoş keçmirmiş!

Bu, Ejenin nəzərində atalıq məhəbbətinin timsalı olan bir insanın cənazəsi üzərində söylənilən yeganə nitq idi. On beş pansioner, həmişəki kimi, boşboğazlıq etməyə başladı. Byanşonla Rastinyak doyduqdan sonra bıçaqların və çəngəllərin cingiltisi, gurultulu laqqırıtlar arasında səslənən qəhqəhələr, üzlərdə görünən qarınqululuq və laqeydlilik əlamətləri birdən-birə onlarda insan qəlbini donduran ikrah hissi oyatdı. Dostlar mərhum üçün keşiş çağırmaq və dua oxutdurmaq məqsədi ilə evdən çıxdılar. Mərhumu son borclarını vermək niyyəti ilə bütün xərclərini ixtiyarlarında olan kiçik məbləğə görə uyğunlaşdırmağa məcbur idilər. Axşam saat doqquzda cənazəni yenə həmin yoxsul otaqda bir-birinə calaşdırılmış iki taxta və iki şam arasında qoydular, keşiş də cənazənin yanında əyləşdi. Rastinyak yatmadan əvvəl dəfn mərasiminin və ibadətin neçəyə başa gələcəyini keşisdən soruşub, baron de Nusingen və qraf de Restoya məktub yazaraq, dəfn xərcini ödəmək üçün vəkillərini göndərməyi xahiş etdi. Məktubları Kristofla göndərib, yorğun, əldən düşmüş halda yatağına uzandı.

Ertəsi gün Rastinyakla Byanşon bələdiyyə idarəsinə Qorionun ölümünü şəxsən xəbər verməyə məcbur oldular. Saaat on ikidə artıq ölüm rəsmən müəyyən edilmişdi. Rastinyak iki saat sonra keşişin haqqını şəxsən özü verməyə məcbur oldu, çünki kürəkənlərin nə vəkilləri gəldi, nə də pul göndərdilər. Silviya cənazəni dəfnə hazırlamaq və kafənə bürüyüb tikmək üçün on frank tələb etdi. Ejenlə Byanşon haqq-hesab çəkib gördülər ki, mərhumun qohumları heç bir kömək etməsələr, pulları çatmayacaq. Byanşon güzəştə Kaşen xəstəxanasından aldığı yoxsullara məxsus tabuta cənazəni özü qoymağa qərar verdi. Rastinyaka dedi ki:

– Bu alçaqların başına bir oyun açmalısan: Per-Laşezdə beş il müddətinə yer al, kilsədə ibadət və dəfn idarəsində üçüncü dərəcə ilə dəfn mərasimi təşkil elə. Qocanın kürəkənləri və qızları xərcləri ödəmək istəməsələr, başdaşı üzərində bu sözləri yazdırarsan: “Burada iki tələbənin pulu ilə qrafinya de Resto və baronessa de Nusingenin atası cənab Qorio dəfn edilmişdir”.

Ejen dostunun məsləhəti ilə de Nusingen və de Restogilə getdi, ancaq onu qapıdan içəri belə buraxmadılar. Hər iki evdə qapıçılara ciddi tapşırıq verilmişdi. Qapıçılar deyirdilər ki:

– Cənablar heç kəsi qəbul etmirlər. Ataları vəfat etmişdir, bu saat matəm saxlayırlar.

Ejen Parisin kübarlar aləmini yaxşı tanıdığına təkid etmədi. Delfina ilə görüşmək belə mümkün olmadığını görüb məyus oldu, qapıçının yanında bu sözləri yazdı:

“Atanızı son mənzilinə ləyaqətlə üçün qiymətli şeylərinizdən birini satın”.

O, kağızın ağzını bağladı və baronun qapıçısına verdi ki, Tereza vasitəsilə baronessaya çatdırılsın, lakin qapıçı məktubu baronun özünə verdi, o isə kağızı buxarıya atdı. Ejen əlindən gələni etdikdən sonra saat üçdə pansiona qayıtdı və küçə qapısında iki stulun üstünə qoyulmuş, üstünə qara parça salınmış tabutu gördüyü zaman, ixtiyar gözləri yaşardı. Gümüşü mis tasın içindəki müqəddəs suda köhnə, əldən düşmüş buxurdan görünürdü; hələ heç kəs ona toxunmamışdı, belə qara çəkməmişdilər. Bu, bir dilənçi ölümü idi: nə təntənə, nə qohum, nə dost, nə aşna, heç nə, heç kəs yox idi. Xəstəxanada məşğul olan Byanşon Rastinyaka məktub yazaraq, ibadət haqqında danışmış olduğunu xəbər verirdi. Günorta ibadətinə gücləri çatmayacaq, ancaq daha ucuz qiymətə başa gələn axşam duası ilə kifayətlənməyə məcburdurlar. Bu xüsusda dəfn kntoruna Kristof vasitəsilə məktub göndərmişdi. Ejen Byanşonun qaragurasını yenicə oxuyub qurtarmışdı ki, birdən madam Vokenin əlində qızıl çərçivəli medalyonu gördü: Qorionun qızlarının saçı bu medalyonda idi.

Rastinyak soruşdu:

– Siz bunu necə cəsarət edib götürdünüz?

Silviya təəccüblə:

– Yoxsa onunla bərabər dəfn edəcəyik? Axı qızıdır.

Rastinyak hiddətlə:

– Əlbəttə, qızıdır! – dedi. – Qoy o, qızlarından qalan bu yeganə xatirəni özü ilə aparsın.

Matəm arabası gəldikdən sonra Ejen tabutun yenə yuxarıya qaldırılmasını əmr etdi, qapağını açıb, hələ Delfina ilə Anastazinin gənc, pak, günahsız olduqları, can verən qocanın söylədiyi kimi, “mühakimə mədirləri” zamanların maddi inikası olan bu medalyonu dərin ehtiramla qocanın sinəsi üstünə qoydu.

Bu zavallı atanın cənazəsini Nev-Sent-Jenevye küçəsinin yaxınlığındakı Sent-Etyen-dü-Mon kilsəsinə aparan matəm arabasını ancaq Rastinyak, Kristof və iki məzarçı ötürürdü. Kilsəyə çatdıqdan sonra cənazəni kiçik və qaranlıq bir ibadət xanaya qoydular. Rastinyak kilsədə Qorio atanın qızlarını və kürəkənlərini axtarısa da, görmədi. Tabutun yanında yalnız Rastinyak və Kristof qaldı. Kristof bəzən sayəsində pul qazandığı bu qocaya son borcunu vermək üçün qalmışdı. Rastinyak iki keşişin, müğənni oğlanın və dua oxuyanın yolunu gözləyirdi. O, bir kəlmə danışmaq iqtidarında deyildi, Kristofun əlini sıxırdı.

– Bəli, cənab , – , – o, yaxşı, namuslu adam idi: heç kəslə savaşırmazdı, heç kəsə mane olmazdı, heç kəsə pislik etməzdi.

Nəhayət, iki keşiş, oğlan və dua oxuyan gəldi. Kilsənin müftə ibadət etmək üçün o qədər də varlı olmadığı zamanlarda yetmiş franka nə mümkün idisə elənilər. Keşişlər bir cüz Li era və De rofundis duasını oxudular. Bütün ibadət iyirmi dəqiqə çəkdi. Keşiş və müğənni üçün ancaq bir matəm karet vardı; onlar Ejeni və Kristofu da özləri ilə aparmağa razı oldular.

Keşiş dedi:

– Cənazəni ötürən yoxdur, saat altının yarısıdır, ləngiməmək üçün tez də sürmək olar.

Lakin tabut arabasının üzərinə qoyulduğu zaman üstü gerbli iki karet yaxınlaşdı, içində heç kəs yox idi. Bu, qraf de Resto ilə baron de Nusingenin karetləri idi. Karetləri Per-Laşez qəbiristanına qədər dəfn mərasiminin ca gəldi. Saat altıda Qorio atanın cənazəsini təzə qazılmış qəbrə qoydular, qəbrin ətrafında qızlarının lakeyləri dayanmışdı, lakin onlar da yoxsul tələbə pulu ilə qoca üçün oxutdurulan qısa bir duadan sonra çəkilib getdilər.

İki məzarçı tabutun üstünü örtmək üçün bir-iki bel torpaq atdıqdan sonra dayandı. Məzarçılardan biri Rastinyakdan araqpulu istədi. Ejen cibini eşələdi, bir şey tapmadığından Kristofdan iyirmi su borc aldı. Öz-özlüyündə əhəmiyyətsiz görünən bu hadisə Rastinyaka dərin təsir bağışladı, qəlbinə dəhşətli kədər bürüdü. , rütubətli qaranlıq əsəblərə toxunurdu. Ejen məzara baxaraq, saf qəlbinin müqəddəs həyəcanlarının doğurduğu gəncliyinin son göz yaşlarını bu məzarda dəfn etdi. Bu göz yaşlarının bir damcısı yerə düşüb, buradan göylərə qalxırdı. Rastinyak qollarını sinəsində çarpazlayıb, buludları seyr etməyə başladı. Kristof onun bu halına bir az baxdı və çıxıb getdi.

Ejen yalnız qaldıqdan sonra qəbiristanlığın təcəbiyinə qalxdı və buradan Senanın ətrafında qıvrılmış Parisi gördü. İşıqlar yenidən yanmağa başlamışdı. Ejen gözlərini Vandom sütunu* ilə Əlillər Evinin günbəzi arasındakı yerə zillədi: burada onu cəzb edən kübarlar dünyası yerləşmişdi: Ejen uğuldayan bu arı pətəyini, balın dadını duymuş kimi, həris gözlərlə nəzərdən keçirdi və qəti qərarla dedi:

– İndi ; , !

O, kübarlar dünyasına meydan oxuyaraq ilk addımını atdı: Delfina de Nusingenin evinə nahar etməyə getdi.